

ASOCIAȚIA ROMÂNĂ DE ARHEOLOGIE

STUDII DE PREISTORIE

8/2011

ASOCIAȚIA ROMÂNĂ DE ARHEOLOGIE

STUDII DE PREISTORIE

8/2011

Editura Renaissance
București
2011

ASOCIAȚIA ROMÂNĂ DE ARHEOLOGIE

STUDII DE PREISTORIE 8

COLEGIUL DE REDACȚIE

Redactor șef: Silvia Marinescu-Bîlcu

Membri: Douglass W. Bailey, Krum Bacvarov, Adrian Bălășescu, Cătălin Bem, Yavor Boyadziev, John C. Chapman, Alexandru Dragoman, Constantin Haită, Slawomir Kadrow, Marcel Otte, Valentin Radu, Vladimir Slavchev, Laurens Thissen, Anne Tresset, Zoï Tsirtsoni.

Coperta: Statuetă antropomorfă aparținând culturii Cucuteni, descoperită în așezarea de la Drăgușeni (jud. Botoșani).

Colegiul de redacție nu răspunde de opiniile exprimate de autori.
Editorial board is not responsible for the opinions expressed by authors.

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru schimb, orice corespondență se vor trimite Colegiului de redacție, pe adresa Șos. Pantelimon 352, sc. C, ap. 85, sector 2, București sau prin email:
ara.romania@gmail.com; aroarh@yahoo.com;
c_haita@yahoo.com; valipeste@yahoo.com; abalasescu2005@yahoo.fr

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

Marinescu-Bîlcu Silvia

Studii de Preistorie nr. 8 / Marinescu-Bîlcu Silvia

Douglass W. Bailey, Krum Bacvarov, Adrian Bălășescu, Cătălin Bem, Yavor Boyadziev, John C. Chapman, Alexandru Dragoman, Constantin Haită, Slawomir Kadrow, Marcel Otte, Valentin Radu, Vladimir Slavchev, Laurens Thissen, Anne Tresset, Zoï Tsirtsoni.
București, Editura Renaissance, 2011.

ISSN 2065 - 2526

SPONSORIZĂRI ȘI DONAȚII:

SUMAR

Douglass W. BAILEY Interview with Lynn Meskell	7-13
Marcel OTTE La gestion de l'espace au paléolithique	15-38
Georgeta EI SUSI Data on husbandry and hunting in the Early Starčevo-Criș settlement from Miercurea Sibiului – 'Petriș' (Sibiu County)	39-58
Constantin PREOTEASA Nouveaux repères chronologiques concernant l'habitation chalcolithique du <i>tell</i> de Poduri-Dealul Ghindaru (dép. de Bacău – Roumanie)	59-68
Radian ANDREESCU Note asupra decorului unor statuete gumelnițene	69-74
Jerzy KOPACZ Cuțitele curbe de tip <i>krummesser</i> – la periferia industriei litice cioplite	75-98
Jesper S. ØSTERGAARD A perspective on the secondary products revolution in Bulgaria	99-109
David L. PETERSON Archaeology and value: Prehistoric copper and bronze metalwork in the Caucasus	111-121
Irene Kalantarian The Early Bronze Age Complexes of Talin Cemetery	123-138
Alin FRÎNCULEASA, Andrei SOFICARU, Octav NEGREA, Monica MĂRGĂRIT, Mădălina FRÎNCULEASA, Bianca PREDĂ, Cornel DAVID Cimitirul din epoca bronzului de la Câmpina (jud. Prahova)	139-181

NOTE ȘI DISCUȚII

Cornelia CĂRPUȘ Analiza microscopică a trei statuete antropomorfe din cultura Cucuteni, de la Drăgușeni, județul Botoșani	183-194
Cristian Eduard ȘTEFAN O reprezentare antropomorfă inedită de la Verbicioara	195-201

Cristian LASCU, Cristina GEORGESCU
Case de pământ 201-208

Cătălin LAZĂR
Some considerations about an anthropo-zoomorphic figurine discovered at Măriuța-*La Movilă*
(Southeastern Romania) 209-213

ARHEOLOGIE ȘI (MICRO)POLITICĂ

Romeo DUMITRESCU
O expoziție la Vatican (2008) 215-234

Romeo DUMITRESCU
Construite pentru a arde / "Build to burn"[®]: „note de jurnal” despre o încercare
de arheologie experimentală 235-250

ABREVIERI 251-252

Interview with Lynn Meskell

Douglass W. BAILEY*

Lynn Meskell is Director of the Archaeology Center at Stanford University. She took her PhD in Archaeology from Cambridge University (1997), before holding the Harold Salvesen Research Fellowship at New College Oxford. From 1999-2005 she taught in the Department of Anthropology at Columbia University, before joining Stanford where she is Professor of Anthropology. In 1999, Lynn founded the *Journal of Social Archaeology*, of which she remains editor.

Douglass W. Bailey: Stanford University has become a leader in the study and research of heritage and heritage ethics in archaeology. What is specific about the way that heritage is approached at Stanford?

Lynn Meskell: In the United States, heritage research is based in anthropology departments. What is distinctive for our program is that anthropologists and archaeologists here have taken the same issues and approaches equally seriously. Thus, we have anthropologists who are interested in heritage and museums, but also in issues such as materiality. Heritage ethics at Stanford is a forward-looking area of research that is very international. Our students train in ethnographic methods and can also focus on an archaeological area of the world. Because of this breadth of participation by faculty, we can set up dissertation committees across departments, and they now work with students in many parts of the world, anywhere from Indonesia to Ghana to South Africa. These students are concerned with issues and debates about government or international agencies like UNESCO but also on a larger scale with bigger topics such as disaster, inequality, poverty, segregation.

DWB: What ties all of those disparate issues to archaeology?

LM: It is an attention to the material, not only attention to materiality or the archaeological site, but also to the materialities of context, of people and of communities. The difference between archaeology and anthropology is that archaeologists by their nature and by the nature of their fieldwork are embedded in communities and have to work between local, regional, state, and international bodies and agencies. Archaeologists have to work at a larger scale, and have a much larger presence than does a single solitary ethnographer. We feel that we have responsibility back to the people of these communities. We are not just doing work that is some sort of intellectual exercise, after which we just move on; it isn't just on one day you work in Romania, and the next day you decide that your work is going to be in Papua New Guinea and that it is all about neoliberalism or intellectual property.

There is something that is very important for local groups about understanding the significance that the past has to groups of people today. It is history with a point for heritage. But how it is done, what it means, and what is constituted by heritage is differently understood in different parts of the world. So if you are Latin America like one of our students, Maria Fernanda Escallon, you might be interested in something called intangible heritage, and how that might play into ideas of recognition and racial difference in nation states and violence. This is very different from work done by Kathryn Lafrenz Samuels in North Africa where heritage sites are being mobilized for economic regeneration and then supported by the World Bank and neoliberal efforts to democratize people. There are these regional issues and though it can be encompassed under the banner of heritage, this doesn't mean that there is a unilinear model or a singular way for understanding what

* Douglass W. Bailey is Professor of Anthropology and Chair of the Department of Anthropology, San Francisco State University, 1600 Holloway Avenue, San Francisco, CA 94132 415/338-1427; dwbailew@sfsu.edu

this thing called heritage is and what it does in different places. Another example is a student, Trinidad Rico, who has just finished in our program and who was working in Indonesia looking at post-tsunami disaster and the rebuilding of heritage. Here you are in an Islamic post-conflict situation and you are also talking about Banda Aceh and you are talking about something that is called heritage that is understood completely differently and is not about archaeological sites or particular mosques. It is actually about much more ephemeral sites, sites that are marking the disaster itself, sites that would never be put in a museum, but which to local people are the more salient heritage items.

DWB: Is this the discussion that you were stimulating in your recent edited book, *Cosmopolitan Archaeologies* (2009; Duke University Press)?

LM: That discussion was about heritage but it was also about the ethics of doing fieldwork internationally. It is a bridging between anthropology and archaeology: a convergence of concerns about uses of the past. It transcends the old ideas of nationalism, the idea that countries use sites just to bolster their own identity formation. That was an approach that was very comfortable in the 1980s and 1990s. Now we have to look at issues of sovereignty, of minority rights, of transnational groups that define nation states. It becomes much more complex. In addition, archaeology's methodologies have changed and now include local communities, vested communities, and other stakeholders. It's not the old idea that we just need to have one day of outreach, or that these are descendants or non-descendants, or that we are only interested in the dead subjects of archaeology. The *Cosmopolitan Archaeologies* book was about a recognition of our responsibilities, that we are in a sense contributing to certain sets of conflicts or hierarchies about rights to sites, about land claims: that we are in the mix. In the 1980s and 1990s, we saw ourselves as archaeologists standing outside of these issues, that we didn't have the expert status to contribute to the debates. Anthropologists, of course have always felt that they were players in that field, that they worked with the World Bank or that they consulted with governments or that they had that intellectual or political standing. Archaeologists felt that they were secure in the dead subjects of the past, and I think that this is no longer possible.

DWB: Recently, you have been doing research about UNESCO. What have you been looking at?

LM: When I said that I would like to start a project about UNESCO, Chris Gosden at Oxford said something very helpful to me. He said, in some ways, UNESCO is just as it is often described, as a huge international organization that we cannot avoid, that it is ever present, that it stands as a universal register of archaeological sites. On the other hand, it is completely meaningless to us as practicing archaeologists. In a sense, my project is in the interstices of those two positions. It is a humbling project. As an archaeologist, I want to understand what UNESCO does and how it works, and I think that most of us are woefully ignorant about that, even people who are experts on ICOMOS (International Council of Monuments and Sites), who are an advisory body to UNESCO, and who do recommendations, site visits, and reactive monitoring for them. You talk to these people and you realize that they are atomized and separate from this thing called UNESCO which itself is fractured by a culture sector which does intangible heritage, the world heritage center that does the cultural and natural sites. We don't even know how this organization is assembled, let alone its regional offices. How it works? How is it funded? There is also the important role played by nation states; it is part of the United Nations. If you think about heritage sites, you notice that we often work with minority groups. How does this work in practice? How, if at all, can minorities challenge sovereignty?

Over the past summer, my initial fieldwork on UNESCO suggests that we really don't know the answers to these questions. We don't know how powerful is the 21 - body nation state committee that makes those decisions. It is not the World Heritage Center that is making decisions about which sites are delisted; that this is all done by nations. We often imagine this juggernaut that is UNESCO, but in fact, at any one time, it is driven by particular national agendas. Tracking that and tracking the deals that are done between other UN interest groups is a real eye-opener. It is very easy to demonize something that is called UNESCO for certain decisions if we realize that, in fact, it is nation states that are voting and that it is not experts at UNESCO making unilateral decisions. In fact, those guys are facilitators rather than arbiters.

DWB: What happens in the process of listing a site and after a site is listed? Does the status of a site change, and if so, is this a positive or negative thing?

LM: What you realize is that the national flavor of things is one of the most salient characteristics of anything around UNESCO. The importance of listing and nominating and successfully inscribing a site varies country by country. What I found this summer is that if you talk to the Italian delegation, they will say, sure, it would be wonderful to have another one of our sites (one of the many hundred) inscribed, and there will be some positive knock-on effects from tourism and visibility and fund-raising, but people will still come to Italy without that. They see the decision in terms of international economic and social generation.

If you successfully nominate a site in Japan, the stakes are entirely different. Japan sends more media personnel to cover the world heritage event than any other nation. They are there as a much larger force. In Japan, overnight, a small relatively unknown site can generate over a million domestic tourists. A small village that might be inscribed on the list will suddenly be flooded with purely domestic tourists, and the whole social, economic, revenue profile will be transformed immediately.

The other thing is that you have to realize that if we put in a dossier for Turkey or some other country, we might pay someone to write that nomination, and it might cost a few thousand dollars. If a country like China prepares a dossier, it can be anything up to five million dollars. The stakes are different, the resources are different, the end products, the ramifications can be totally different in terms of scale. For some countries, it is not such a big deal, and they already have a huge reservoir of sites and tourists. For another country it can be absolutely overwhelming, and you cannot preempt the reasons for that.

DWB: What does the concept of intangible heritage mean and how does it work?

LM: Intangible heritage is not managed at all by the World Heritage Center in Paris. It is separate. It is in the Culture sector, and increasingly in culture and development. There is a nomination process, but an advisory body does not go out and assess intangible heritage. There is no model of adjudication that follows along the lines of the 1972 Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage. Many people are very critical of the intangible heritage convention, because there is a lot of usurping that goes on. For example, do we say that the Italians have the monopoly on olive oil production as an intangible heritage, or should that be the Greeks, the Turks, or the North Africans? So, if you put forward one of these huge intangible concepts, there is no adjudication and, for the most part, these get through. So, we have some very strange things, like French cuisine, as some impossible whole gets presented as an intangible heritage legacy. If you think about some countries in Latin America, certain dances, practices, and rituals all get set. In some places these can also be used by local governments to marginalize groups. This thing called intangible heritage can have different effects in different countries.

For most onlookers, what has happened is that this becomes very nebulous and diffuse. One of my students who works in Latin America has shown (and I think that this holds from my discussions with people about intangible heritage) that it is a bit of a second prize to be given. What people really want is to be given that World Heritage emblem and they want the concrete basis of the 1972 Convention. They want World Heritage status. The intangible heritage program was probably designed to make up for the vast imbalance of European sites of a particular monumental standing. My skepticism is that those who are being encouraged to put forward intangible heritage nominations are the South-South countries, the Pacific, Latin America, Africa. It has a very continental South-South bias: you don't have the Pyramids, the palaces and the cathedrals, but you have all of this other more lived, peopled heritage which is also worth celebrating in some way. There are two different orders of things, and I think that people are not unaware of the differences.

DWB: You have also written about negative heritage. What does negative heritage mean?

LM: It is hard to think of any heritage that does not have some sort of negative inflection. More recently in heritage studies, in the paper that you mention that I wrote in 2002, we see output

that you might think of as dark sites or conflict sites. I never intended there to be a specialization in genocide sites or war sites or battlefield sites. That would be a very narrow and literal reading, very fetishized, sensationalized, so extreme that it does not bear on the more regular forms of negative heritage. In the 2002 paper, I used the case of Ground Zero in New York but also the destruction of the Bamiyan Buddhas (in Afghanistan) to reflect on more regular, daily practices of destroying certain sites whether it was for industry and development or social pressures. In fact when you create heritage, you create heritage conflict; here are always people who are inside and included and there are always people who are excluded.

It is a very mundane and quotidian process but the term negative heritage often gets connected with these very extreme massacre sites and sites of memory and mourning. Some of that work is terrific and others are less substantive and more a fetishization of the extreme. Suddenly we have license to do work that matters; archaeology can contribute to these contemporary, politicized sites that reveal inhumanity. This elevates archaeologists to being more important than the issues. I am very conscious that it is not about derailing the everyday violence for something like the Cambodian killing fields. These things do need to be documented, but it is a little like cases where people want to do Nazi Germany or other fascist sites. By putting the spotlight on sites that are almost impossible to talk about, sites that you can never get beyond, you forget about all of the other sites where everyday inequalities and inequities have occurred; these are the sites that we need to think though, the sites that we are still creating.

DWB: One of your other recent projects has been based in the Kruger National Park in South Africa. What were you working on there?

LM: I went to South Africa to lecture on negative heritage and about what happened at the World Trade Center and in Afghanistan. I became so fascinated by my lack of knowledge about South Africa and about what had happened there, that I wanted to educate myself about it. I was invited to come back and to do some work. I started to work in Kruger because it was home to over 1000 archaeological sites. Archaeology was being talked about as a means for reconciliation between communities. Kruger had the first archaeological site supposedly excavated by black and white archaeologists together, so it was held up as an emancipatory example of the way forward. Of course, when you get there, things become rather different on the ground. In speaking to people, the rhetoric becomes undermined by the realities of whose communities were included, or if people had the right of veto, or if they were used to elevate the status of the site or the Park. It became clear that there were many, many political agendas.

At the start, I brought a group of computer scientists to do a big mapping project that included ethnographies and oral histories in many different languages. Through this, I realized that I was less interested in the mapping of a reconstructed archaeological site and more interested in what people wanted to talk about. For the most part, they didn't want to talk about deep history or Iron Age history; they wanted to talk about the history of their exclusion from the Park, their forced evictions, their loss of cattle, their loss of livelihood, and how the Park had treated them. They wanted to talk about how even under the new dispensation, how a new government, a black government, was depriving their rights of access and use of natural resources and access to cultural resources. Initially, I said to people that this was all very interesting but could they tell me more about these particularly archaeological resources. I realized that this was not the way to go and that I should be listening to people and following what they considered history and heritage. So the project shifted from a positive, heritage-can-pay, let's-move-forward kind of project, to a let's look backwards because we have not resolved the issues of the recent past.

A new history was being written that was conducive to biodiversity and conservation purposes which is a new black modernity for South Africa and which allows South Africa to be part of the global fraternity of modern conservation states. In fact, what it did was to deprive the very people that apartheid had deprived. There was an aspect of history repeating itself. It is a much more sobering story.

All of this led me to broaden what I thought of as archaeology, because I had to take on not just the histories of Africa and the histories of enclosure (that great British model of fences and ditches), but I also had to take on everything from safari tourism and the consumption of Africa into the new version of that, which is biodiversity hotspots and the idea of biological and cultural diversity and sustainability and how these are the things that we want. It became a project and a book about why natural heritage and conservation has trumped the cultural past, why nature is seen as global and all embracing and non-racial. Even in the new South Africa (which claimed to want to excavate that past), the cultural past was seen by the national government and in the national parks as something that was divisive: we don't want to bring out ethnic difference, we want to be forward looking, we want to be modern, we want to have tourist revenue. The attitude was that this is not going to come from cultural heritage, but that this is going to come from wildlife.

DWB: Are there spaces in the Park that are empty or free of heritage?

LM: There are great tracts of the Park that are kept "empty", that are kept in a blank state. For example, you can only traverse certain roads. You can't get out of your vehicle. You are very controlled in what you can see, and there are only two archaeological sites that are open. The amount of fieldwork that you can do is also controlled, because you have to have an armed park ranger with you. If the Park doesn't want to support certain things, it just makes it impossible to conduct research. For example, there are San rock art trails that were going to be open to the public, but they are increasingly closed down because the work can't get done, because the recording can't get done. So many of the people who run the Park and the tourists who visit it don't want to see vehicles and people (indigenous or otherwise) working in it. These are places that are kept as wilderness, no-go zones; in reality there is no wilderness. It is all an anthropogenic landscape.

DWB: Is there a process by which space becomes appropriated for heritage and which is off-limits, but which then falls out of fashion?

LM: There are a couple of sites that are open, but they have become fossils of a sort; one of them has a display from the 1970s that has never been updated. It has become its own fossil; no one wants to visit it because the information is out of date. Tourists are told about wild animal sightings but not about the sites. There are other sites that are treated as if they are natural sites. When you want to clear some old archaeological reconstructions of huts, for example, you just burn the site. Sites are treated oddly; there are no employed archaeologists within the Park, and its management gets done by people trained in the biophysical sciences. There is a heritage officer there but he does not have a degree or background in archaeology. The task becomes impossible. How do you manage a park that is the size of Israel, when there is no interest and background, and you have more pressing issues like local employment and development? The contemporary issues are much more pressing, and as archaeology is not seen as generating the sort of income that animals generate, then archaeology gets left farther and farther off the map. It becomes a fiscal burden rather than a generator.

DWB: How did the local specialist biophysical community perceive your participation in the Park?

LM: They were very happy when I did the 3D reconstructions, brought computer scientists, and had something that they could relate to in their own disciplinary terms. They were less enthused with the ethnographic or anthropological work. There has been very little work done in the Park and I was told, even by the sympathetic people there, that we know all of this history, that there is all this bad history in the Park, and that we don't want to hear about this anymore. In fact, there is very little published about the negative history. There are a couple of excellent books by historians, but there is very little ethnography.

DWB: For a country where there have been a couple of generations of oppressive regime, what would be the approach to heritage? What would be the approach in a context where there has occurred a period of very rapid political change, a type of liberation, after a long period of oppression? Is there a period of time that has to pass by before you can engage the bad times, or is it best to rip into that heritage without delay?

LM: This is very similar to South Africa. There is a lot of informing and of re-narration about which side of a conflict a particular person had been on. The question is, would it be better just to forget the past and move on? What I found in the ten-year period after democracy is that unless people are attendant to history, to recent history, and to working through it (no matter how uncomfortable or fractious that is), then the tendency to repeat certain xenophobias and other sorts of discriminations is rife. It is unbelievable how people can forget so quickly. They will forget, especially in South Africa, that there are indigenous people who were there first. It doesn't mean that black South Africans also don't have a claim to indigeneity that might be different from white colonialists, but they lose solidarity with those earlier people. Forgetting is a terrible option. This is how Kruger National Park becomes *terra nullius*: "there were no people here", "we are not going to be attendant to history", "we support the thesis that black and white arrived at the same time".

DWB: In taking the line of not forgetting, is there the chance of continuing or extending the conflict?

LM: If you don't talk about it, then it will come back. If you don't deal with it, then there is going to be festering. What I see in the last few years is that whenever there is any social pressure (unemployment, economic crisis, social crisis in cities) then suddenly all of those older conflicts get played out with new populations. It is as if those old tendencies have never been excised or exercised.

DWB: But isn't this what heritage is: the thing that lives through multiple generations of people?

LM: But heritage can also have different consensual histories attached to it, and that is why (after this project) I feel very proud to be an archaeologist rather than being someone who just does ethnography. The anchor of material that can tell different stories through time has a real value intellectually and politically in the present as well as in the past. To be honest to people in the past is itself a kind of human right: not to tell fictions and lies about the past. It is better to acknowledge that shitty things happened in the past and to say that we are different and to say that we will address this differently in the future and move on. That is better than to say that it never happened and it was all OK.

The materiality (whether that is a site, a object, or a particular oral history) is a shared embodied thing: museum displays, cultural centers, archives, testaments, other sorts of material witnessing. It may sound really old fashioned but it is an empirical grounding. Those sorts of objects, things, places, representational sites, they all transcend generations. It is a type of material witnessing. There is something there that is not just an intangible account of one person's story against another. Things happened in history and we have that record and that record has traction; it has something that we can work off of. It is not just he said versus she said.

DWB: At a more personal level, thinking about your wider work in archaeology and heritage, what of your other publications or projects do you feel happiest with? Are there any which have not received the attention that they might have deserved?

LM: I think that my work has had a pretty good run.

DWB: Is there one piece of work that you think stands out that you would like to be remembered for?

LM: Like everything, some of our best work is not about us. One work, *Archaeology Under Fire: Nationalism, Politics and Heritage in the Eastern Mediterranean and Middle East* (1998; Routledge), still gets quite good citation; it was something that I did as a graduate student. It was an initial foray in the subject area, and though I only wrote an introduction to the book, I think that I have a knack for finding good people and supporting good people who might not otherwise have worked together. The other I would mention is the *Journal of Social Archaeology*. I am proudest of founding that journal because it promotes such good work by people from all over the world. The best papers are by people from South Africa, Bangladesh, Iran, Australia. I am very proud of that as a vehicle, though this is not really about me.

DWB: Do you know the BBC program *Desert Island Discs*? As on that program, I would like to know if you were stranded on a desert island what would you take to read?

LM: The combined works of Ian Fleming, so I could read about James Bond.

DWB: You also can have three luxuries on the island. What would you take?

LM: Sun-lotion, my Audi TT Roadster, and my cookbooks (and a good swimsuit).

Selected publications

2011 *The Nature of Heritage: the New South Africa*. London: Wiley-Blackwell.

2009 (editor) *Cosmopolitan Archaeologies*. Chapel Hill, NC.: Duke University Press.

2006 (edited with Robert Preucel) *A Companion to Social Archaeology*. London: Wiley-Blackwell.

2005 (with Peter Pels) *Embedding Ethics: Shifting Boundaries of the Anthropological Profession*. Oxford: Berg.

2004 *Object Worlds in Ancient Egypt: Material Biographies Past and Present*. Oxford: Berg.

2003 (with Rosemary Joyce) *Embodied Lives: Figuring Ancient Maya and Egyptian Experience*. London: Routledge.

2002 *Private Life in New Kingdom Egypt*. Princeton: Princeton University Press.

2002 Negative heritage and past mastering in archaeology, *Anthropological Quarterly* 75(3): 557-74.

1999 *Archaeologies of Social Life: Age, Sex, Class Etcetera in Ancient Egypt*. Blackwell: Oxford.

1998 (editor) *Archaeology under Fire: Nationalism, Politics and Heritage in the Eastern Mediterranean and Middle East*. Routledge: London.

La gestion de l'espace au paléolithique

Marcel OTTE*

Abstract: *The spatial organization developed by an ethnic group within its environment reflects the dual relationship that it held between itself as dwelling-place (inhabitation) and its place in nature (habitat).*

The range of potential solutions seems vast, but limited, since we find the same range of variability in the past comparable to what we can observe today across space.

These adaptive modes, in response to internal and external constraints, appear to have been completely mastered from the earliest periods, as if they were proper to humanity as a whole; they reflect functional mechanisms.

Résumé : *Les dispositions spatiales élaborées par une ethnie dans son environnement reflètent la double relation qu'elle se fait d'elle-même (habitation) et de sa place dans la nature (habitat).*

La gamme des solutions disponibles semble vaste mais limitée car on retrouve dans le temps une variation analogue à celle d'aujourd'hui dans l'espace.

Ces modes adaptatifs, en réponse aux contraintes internes ou externes, semblent totalement maîtrisés dès les plus hautes époques, comme s'ils étaient propres à toute humanité, ils en manifestent les mécanismes fonctionnels.

Keywords : *space, Palaeolithic, fire places, society, dwelling.*

Mots-clés : *espace, paléolithique, foyers, société, habitat.*

◆ Espace et symbole

Il ne faut pas attendre les palais, les temples et les villes pour qu'une pensée collective, propre à chaque ethnie, s'empare de la maîtrise des lieux habités et y imprègne ses valeurs. Toutes populations connues actuellement, chasseuses ou productrices, sédentaires ou nomades, impose à l'espace les lois de son organisation symbolique intérieure. Dans le paysage s'exprime alors un réseau de règles abstraites qui établit un ordre, fut-ce très provisoirement. L'exemple bien connu des camps bochimans restitue, pour un moment, l'organisation totale selon laquelle tout le groupe fonctionne. On peut y « lire » les strates hiérarchiques, les classes d'âge, les activités rituelles, comme si ce coin de terre avait enregistré la plus éphémère des abstractions : celle dessinée aux interfaces entre un système éthique et une situation naturelle. Il s'agit en effet d'y cristalliser les modes de subsistance, selon les règles sociales particulières en relation harmonieuse avec les ressources et la place que l'homme s'y donne par les voies spirituelles. Ces comportements bochimans sont, par exemples, strictement « orientés » au sens propre du terme, car le mouvement solaire y impose son axe principal, selon lequel chaque composante est répartie (fig. 1). Ainsi, des dispositions strictement matérielles reflètent-elles en fait une pensée symbolique, autant orientée vers l'intérieur du groupe par son organisation sociale que vers le milieu naturel, proche ou cosmique, par cette intégration au milieu. On pourrait parler d'une pensée « harmonique » puisqu'elle définit à chaque fois une solution spécifique faite d'un choix ethnique posé parmi les diverses contraintes propres aux milieux. D'emblée, on perçoit une totale liberté dont dispose la pensée collective, à l'intérieur du cadre naturel. Plutôt que ces contraintes d'origine externe, la diversité des solutions architecturales observée entre ethnies, illustre clairement la priorité donnée aux expressions traditionnelles qui garantissent la solidarité, donc la permanence du groupe. Une abondante littérature concernant l'interprétation des habitats préhistoriques existe (L. Bourgignon *et alii* 2002 ; S. Costamagno *et alii* 2006 ; J. Jaubert, A. Delagnes 2007 ; A.-M. Moigne, M.-H. Moncel 2008 ; J.-L. Monnier 1988 ; M. Patou-Mathis 1995 ; R.C. Preece *et alii* 2006 ; J.D. Speth 2006 ; L.M. Tarasov 1973 ; A. Tuffreau 1988 ; A. Tuffreau *et alii* 1997 ; B. Yar. P. Dubois 1996 ; P. Yvorra 2003).

Un autre exemple, cette fois tiré des contextes forestiers chez les Pygmées Mbuti, accentue la dynamique interne agissant au sein du groupe, et sa répercussion sur le plan du village (fig. 2). Cette fois, les modifications survenues dans les règles sociales s'imprègnent dans le mouvement interne à

* Professeur de Préhistoire, Université de Liège, 7, Place du XX Août 4020 Liège, Belgique ; marcel.otte@ulg.ac.be

l'habitat, dont l'enquête orale portera témoignage dans un contexte ethnographique. Cependant, les innombrables remontages pratiqués dans des contextes paléolithiques, restitueront l'équivalent, avec peut-être davantage de netteté car il s'agit alors d'actions réelles, non d'objectifs théoriques (N. Pigeot 2004 ; M.B. Robert, S.A. Parfitt (éds.) 1999 ; J.-L. Lochet *et alii* 2006).

Cette organisation au sol s'accompagne d'une architecture aérienne, spectaculaire, érigée afin de sculpter l'espace public, vécu et traversé quotidiennement, comme si la règle sous-jacente y était exprimée sur le mode monumental, exprimé en défi aux reliefs naturels. L'ordre social s'impose par la voie de monuments à la fois inscrits dans la nature et en y prolongeant son rythme par des formes humanisées où règne l'esprit transposé aux paysages entiers. Aucune architecture en effet ne réalise de telles prouesses d'intégration harmonieuse que, par exemple, les tentes des lapons dans la toundra, les yourtes mongoles dans les hauts-plateaux, ou les huttes des Sans dans le Bush. Comme les modes de vie, l'économie et la pensée mythique, l'architecture des peuples nomades semble constituer le prolongement humanisé d'une nature elle-même en parfaite harmonie. Cette saveur semble bien propre à l'humanité « sauvage », en constant équilibre avec le milieu mais en y ajoutant une touche spirituelle, dictée par la tradition des peuples qui y vivent. Tout le défi de la recherche anthropologique se trouve résumé là : quelle fut la formule d'équilibre choisie en cet instant, à cet endroit ? Et quelle fut la part d'inertie traditionnelle relativement à celle proposée par le milieu. En temps actuels, abordé par les voies ethnologiques, ou en temps rétrospectifs, propres à la préhistoire, ce défi fondamental est bien celui lancé à l'anthropologie contemporaine, à condition qu'elle dispose d'un champ d'action libéré de tout dogmatisme, ce qui reste loin d'être le cas dans ses diverses composantes.

◆ Le style et l'art

Comme les expressions de valeurs s'expriment dans les styles techniques, elles définissent aussitôt, spatialement des territoires marqués par des symboles fixes. Il est remarquable de considérer à quel point la transposition s'opère strictement entre un outil, par essence mobile et utilitaire, et l'espace naturel ainsi approprié sous une forme fixe, rigoureuse et délimitée par des traditions qui s'y distinguent. Chez les chasseurs, au mode de vie mobile, un espace vide n'existe pas : sa propriété, symbolisée par des marqueurs convenus dans le paysage naturel, l'intègre aussitôt dans un réseau d'appartenance ethnique qui en affecte toutes les formes, des poissons du bras d'eau aux ressources minérales exploitables. Cette emprise symbolique apparaît aussitôt que les styles s'expriment : chacune de leurs modalités se trouve délimitée spatialement, depuis la « ligne Movius » (entre Acheuléen et industries d'éclats) jusqu'aux « faciès » moustériens réduits dans leurs jeux formels (entre pièces foliacées et moustérien typique, par exemple). Les territoires ethniques exprimés au fil du paléolithique moyen apparaissent d'ailleurs en Europe infiniment plus limités qu'ils ne le seront, dans le même continent, au cours du paléolithique supérieur. Les régionalismes y sont alors davantage accentués par un effet de contraste reflété par les options formelles, sans aucun rapport avec leurs modes d'utilisation réels. Le faible taux de densité démographique (vingt fois moins de sites qu'au paléolithique supérieur), ajouté à l'extrême durée de la période (300 000 ans) a du accentuer, dans des proportions inconnues aujourd'hui, l'extrême diversité culturelle exprimée via le compartimentage spatial : la durée en a forcé les traits à un point tel qu'aucune donnée observable dans le temps nul, imposé à l'ethnologue, ne peut donner assez de force. La tradition, considérée dans une durée paléolithique aussi immense, fut en fait constitutive, c'est-à-dire que le temps lui transmet sa propre force, comme la rigueur de sa détermination. Enrichie par l'approche ethnologique, la dimension culturelle considérée en contexte paléolithique, possède ainsi plus de netteté, de certitude et de raison d'être, à la seule condition qu'on veuille bien la considérer comme totalement humaine dès ses fondements lointains. Pas plus qu'en anthropologie, l'humanité en équilibre avec la nature, ne peut être dépossédée de sa dignité, de son statut, de ses potentialités. Cet obstacle épistémologique qui a provoqué tant d'excès au cours de l'histoire récente, doit être, pour les mêmes raisons, définitivement franchi, aboli, refermé définitivement si on espère trouver un sens aux intrusions culturelles considérées sur la longue durée des temps paléolithiques.

◆ **Paysages et sacralité**

Dès que l'on observe la disposition des sites paléolithiques replacés dans leur cadre géographique, on constate des constantes qui ne peuvent être réduites à des fins alimentaires (fig. 3). La régularité des espaces parcourus et occupés successivement est telle qu'elle implique des modes d'articulations symboliques analogues à ceux régissant toujours les déplacements saisonniers, de la Sibérie aux terres australes en passant par les prairies américaines. Conscientes de la solidarité cruciale entre les diverses composantes naturelles, les ethnies paléolithiques en ont respecté la vitalité en procédant aux déplacements réguliers, à l'instar des prédateurs actuels. L'extrême longévité de ces modes de civilisation apporte à elle seule, la preuve et l'illustration de ces installations saisonnières : aucune ethnie n'aurait survécu sans les pratiquer. En matières humaines, dès que l'on passe à un comportement collectif, radicalisé par la tradition et rendu fatal pour chaque membre du groupe, aussitôt ces règles s'élèvent dans une abstraction mythique qui les rend « sacrées », c'est-à-dire autant vitales pour le corps que pour l'esprit : cette transposition est universelle et constitue la texture même de l'esprit humain. Négliger ces règles de fonctionnement universelles, propres à notre fonctionnement mental, reviendrait à se priver, par avance et volontairement, de la meilleure arme dont nous puissions disposer dans ce fouillis de comportements superposés que constitue l'histoire des sociétés paléolithiques dans leur propre substance.

◆ **Les reflets indirects du climat**

Nicolas Rolland (2004) s'est efforcé, avec passion et obstination, à démontrer l'impact du milieu sur les variations techniques du paléolithique moyen en Europe occidentale (fig. 4). Le moins que l'on puisse dire est que son message fut mal compris et fort peu écouté. Or, il tombe sous le sens le plus élémentairement logique qu'aucune tradition ne peut se dégager complètement de l'effet environnemental. Les inflexions subies alors par les technologies ne peuvent naturellement pas être confondues avec les options culturelles, chacune réagissant en ses propres termes aux défis, lentement renouvelés, que les environnements successifs lui jettent. Il ne s'agit pas là de déterminer la culture par son cadre de développement, mais de dégager, donc de comprendre, l'action d'un des facteurs mis en jeu, parmi tant d'autres, dans les réponses techniques. Que les matières végétales fussent davantage utilisées en périodes humides qu'en périodes sèches est non seulement illustré dès que, aujourd'hui, l'analyse porte sur des différences en latitudes (fig. 5), mais par ailleurs n'éclaire en rien les réseaux de mentalités antérieures sur lesquels ces impacts climatiques se sont exercés. Systématiquement, puisque ces composantes ethniques existaient préalablement, qu'elles persistent au fil des changements environnementaux jusqu'à la rencontre réussie avec de nouvelles contraintes, on peut légitimement y trouver la preuve de leur existence continue et de leur extraordinaire puissance adaptative. Dans ces variations, on trouve donc à la fois la preuve d'une absence de déterminisme environnemental, puisque les traditions persistent, de la souplesse dont disposaient ces formules culturelles et de l'universalité de ces réactions proprement humaines, largement acquises dès ces hautes époques.

◆ **Espaces d'activités domestiques**

La répartition des tâches effectuées sous abri participe d'un effet de symétrie : l'extérieur est socialisé car nous sommes dans un groupe de cases où les voisins se connaissent ; l'intérieur est familial là où l'éducation se poursuit. Cette délimitation matérielle est donc ressentie comme un effet protecteur où une propriété provisoire autorise des liens intimes comme la coordination des activités domestiques. Cette domesticité protégée s'exprime par une architecture spectaculaire, opposée au groupe et visible de loin : le symbolique se mêle à la technicité. Inversement, les gestes y sont produits comme « à la portée de mains » : ces abris sont courts car ils sont séparés par des distances parcourues à pieds. Ils forment ainsi comme des concentrations anatomiques indirectes révélant les articulations entre les activités menées en position assise et celles liées aux déplacements. Une fois encore, les données disponibles dans ce faisceau de pensées sociales équivalent très exactement à celles disponibles dès le lointain paléolithique. De tels effets de concentrations fonctionnelles se retrouvent, parmi bien d'autres, à High Lodge (N. Ashton, P. Dean 1989), à Buhlen (L. Fiedler 2009) ou à Ariendorf (E. Turner 1983) (fig. 6), où s'opposent les aires « protégée » d'activités assises à portée des bras, aux aires intermédiaires où les vestiges se dispersent, sans interrompre le voile qui

les réunit. Cette vision en deux « temps géométriques » est aussi celle d'une relation, souple et organisée, entre deux degrés de familiarité entretenus par la société dans un campement de prédateurs nomades, en tout temps et en tout lieu. Au-delà de cette universalité harmonique, il s'agit alors d'en saisir la nature particulière qui en donnera la valeur traditionnelle : l'intégration à un réseau extérieur plus vaste, la répartition entre abris et les fonctions qui y furent réalisées. Un fois ce degré de complexité résolu, le véritable travail culturel peut s'enclencher et apporter une signification à chacune de ces variantes.

◆ Restes fauniques et espace

Le prélèvement d'une masse nutritive, sur la nature et au profit des hommes, ne constitue pas un geste anodin chez tous les prédateurs dont la survie se trouve étroitement dépendante de cet échange. Un jeu de règles strictes définit les espèces, les classes d'âges, les individus même à abattre et à consommer. Cet ensemble de règles reflète l'idée de la place que le groupe se fait dans la nature, par deux voies symétriques : l'une établit le rapport mythique autorisant tel prélèvement dans telles circonstances, l'autre définit les règles internes à cette organisation (le chasseur, le moment et la distribution alimentaires). Les exemples abondent sur ces formules de redistribution car elles fournissent la clé à la fois du sens mythique et de la valeur juridique, garantissant à leur pratique leur double justification, métaphysique et sociale. A travers elle, nous disposons d'un code selon lequel les systèmes de valeur s'articulent, se maintiennent et se reproduisent, exactement comme si nous disposions des produits de leurs arts. Les rapports entretenus entre l'alimentation naturelle, les circonstances dans lesquelles elles sont prélevées puis réparties, touchent aux valeurs sacrées car la vie elle-même s'y trouve liée. Or, cette conception à long terme du rapport entre la vie et la mort varie énormément selon les solutions qu'y ont apportées chacune des traditions, autant dispersées dans l'espace que dans le temps (D.S. Adler, G. Bar-Oz 2009). Puisque notre regard rétrospectif porte sur d'immenses durées, nous pouvons tenir pour garanti que les formules alors choisies participaient d'un puissant mode d'équilibre autant technique, économique que, par conséquent, métaphysique, via les mythes qui en justifiaient le maintien. Là encore, aucun « déterminisme » naturel ne peut être évoqué puisque chaque tradition, évoluant dans les mêmes contextes, y impose cependant ses propres lois culturelles. Sur le ton dominant d'une universalité d'échanges sacrés, entre la vie naturelle et la vie humaine, une infinité de variations permet à un groupe de s'identifier, de se solidariser et de renouveler le jeu des formules, suffisamment riches et souples, pour rencontrer des défis environnementaux variés, tout en se respectant soi-même. La disposition des ossements dans un site paléolithique, leurs proportions, leurs états de préservation, leurs dispositions, loin d'être le fruit d'accidents taphonomiques ou de l'impact du milieu, contiennent en fait une partie de ces codes sociaux, des règles de distribution, des sacrifices consentis avec la nature sauvage.

◆ Protections orientées

L'établissement d'un camp provisoire requiert souvent la protection, courbée contre l'axe du vent et des sédiments qu'il transporte. L'édification en hauteur s'esquisse comme un cône afin d'augmenter l'effet de résistance, et de réserver au sein du tourbillon produit au-delà, un espace aérien calmé. Si la superstructure est végétale, éphémère et abandonnée à chaque déplacement puis détruite, l'arc de calage au sol se maintient et favorise la préservation des vestiges mobiles qui s'y trouvent abandonnés (fig. 7). Si cette architecture éphémère est portée à l'universalité, c'est parce qu'elle se situe au point de rencontre entre deux impératifs : l'un social, l'autre mécanique. De petites groupes de chasseurs doivent pouvoir se détacher provisoirement de l'entité ethnique principale : leurs activités, comme leur nombre et leur durée furent très limités et l'espace qui les accueille doit être réduit, d'élaboration rapide et sans réelle valeur monumentale. Leur signification sociale se limite à leur existence, opposée aux structures plus vastes auxquelles ces abris légers s'articulent : ils y jouent le contre-point dans une organisation beaucoup plus vaste et composite. La part mécanique joue sur le ton de la convergence : à la spécialisation sociale répondent les lois universelles de la protection par l'inertie des blocs, par la convexité du plan, par l'aménagement d'un cône atmosphérique où la force du vent s'annule dans une spirale, devant l'abri. Toutes ces combinaisons techniques furent connues et maîtrisées dès les origines, mais elles nous apparaissent matériellement via l'archéologie dans les situations où il y eut coïncidence entre l'éclatement temporaire du groupe et

violence du vent à direction constante. Elles ne répondent en rien à une réalisation marquée au sceau du groupe ethnique particulier qui l'édifie, pas plus qu'aux circonstances géologiques où elles se situent : il s'agit d'un effet de convergence entre la pensée collective des chasseurs et les disponibilités géographiques régionales. En archéologie, l'intérêt supplémentaire présenté par ces structures courbes en contre-vent tient à la sédimentation, spontanée, rapide et meuble qui s'y produit régulièrement et qui y protège les vestiges mobiliers, légers et fragiles. On y observe alors la nature de la spécialisation fonctionnelle qui en a justifié l'édification. Sur un plan plus général [encore], on y trouve la trace indirecte d'une réaction face à un défi identique : dans tous les cas, il s'agit d'une réaction à des contraintes venteuses contraignantes : des loëss d'Europe orientale, à la terre des Fuégiens, aux déserts australiens : création architecturale et enfouissement rapide se joignent comme pour témoigner des conditions atmosphériques contemporaines où le groupe se scinde et où les protections s'érigent.

◆ **Protections agglomérées**

Les agglomérations rassemblent ce mode de structures en arcs de cercles contreventés apparaissent dès le paléolithique inférieur (Orangia, Bilzingsleben). Elles désignent des rassemblements sociaux, à la fois vastes et réguliers. Il serait même tentant d'y voir une permanence mais les abondantes comparaisons issues de comportements collectifs chez les peuples nomades, illustrent qu'en fait, seules les superstructures sont régulièrement emportées dans ce mode d'environnements venteux et que les traces au sol restent régulièrement disponibles, en quelque sorte préparées telles les fondations aux abris et aux temples qui, eux, restent en constante mobilité. Nous disposons ainsi d'une évocation de l'importance démographique prise désormais par les groupes humains, dans des situations totalement distinctes, de l'Afrique centrale à l'Europe centrale, dès le paléolithique inférieur. Dans les deux cas, rien ne nous permet d'éclairer davantage le sens pris par de telles agglomérations, sinon qu'elles furent vastes, nomades et en retours réguliers aux points d'approvisionnement en roches, en eau et en gibier : trois ressources qui souvent convergent et auxquelles l'homme fut spontanément attaché. Une démographie importante y est aussi attestée et, dans sa foulée, des règles d'organisation sociale suffisamment complexes pour rencontrer les contraintes internes qui devaient s'y développer. Les sociétés humaines fonctionnant surtout par l'esprit, la solidarité qu'exigent de telles contraintes naturelles devait être compensée par des règles de fonctionnement internes aussi rigoureuses et de référence ultime à caractère sacré.

◆ **Protections bâties**

Stables ou mobiles, les habitats des chasseurs comportent aussi des cellules domestiques à délimitation stricte, à fermeture totale, à entrée contrôlée. Il s'agit d'y matérialiser la distinction fondamentale, élaborée par tout esprit humain, qui oppose l'espace externe livré au chaos naturel au volume intérieur où règne l'ordre culturel. Les formules répondant à ces impératifs sont nombreuses et variées, elles sont aussi affectées par les disponibilités matérielles locales. Mais leur conception témoigne surtout du rapport établi entre la mobilité du groupe, son organisation fonctionnelle et ses dispersions périodiques. Ainsi, l'extension de ces espaces isolés et protégés donne une image de la façon qu'avaient les hommes qui l'ont conçue et habitée de leurs propres rapports avec la vie extérieure et au sein de leur propre ethnie. Ce rapport paraît lointain et indirect bien qu'il ait permis la survie de ces cultures durant des centaines de millénaires ! Les abris ovalaires restitués à Bilzingsleben par leurs traces au sol se groupaient près de la source artésienne et fut préservés dans les marécages carbonatés superposés ultérieurement : les dispositions générales furent ainsi précisément conservées. Ces structures s'allongent, dos au nord et à ouverture axiale, prolongée par la dispersion des déchets charbonneux (fig. 8) (D.H. Mai *et alii* 1983). La répétition de ces cellules en parallèle, démontre l'existence de formules d'habitats, suffisamment souples pour s'adapter à diverses circonstances, mais requérant un approvisionnement abondant en matériaux végétaux légers. Comme il s'agit d'une phase interglaciaire, la restitution en nattes fibreuses semble plausible. La fermeture amovible au point d'échange avec l'extérieur prend toute sa valeur symbolique, c'est là où les signes d'appartenance seront marqués : plateau dressé, ossements assemblés, nourriture, restes de foyers, réserves de combustibles, pierres de calage. Les huttes ainsi bâties s'inscrivent dans le paysage social du campement comme autant de cellules autonomes, mais elles s'inscrivent aussi, dans le paysage

alentours comme des désignations d'une emprise culturelle collective : l'esprit de la société défie les reliefs naturels, il y impose sa trace autonome bien que en harmonie avec les mouvements de son cadre.

Corrélativement, la mobilité implique aussi toute une gamme de variantes architecturales dont les tonalités se trouvent dispersées dans les immenses paysages ouverts de la steppe et de la prairie (fig. 9). Au plus les déplacements saisonniers se trouvent-ils greffés sur le renouvellement végétal nécessaire aux troupeaux, au plus les formules adaptatives présentées par les habitats seront mobiles, de structure souple, étendues comme les mailles d'un filet, sur des paysages voisins mais variés, mis en réseaux les uns avec les autres, dont chaque étape néanmoins se prête à l'édification de la même structure. Les abris tendus sur des perches, à foyer central, constituent le meilleur compromis entre ces diverses contraintes : transportables et protectrices. Les abris tendus se jouent accidents du relief comme une araignée tend sa toile : elle en tire profit, et seulement l'architecture la plus contemporaine en a retrouvé les multiples avantages quant à la légèreté, la souplesse et l'extension de la surface couverte. Au paléolithique, ces facilités de tout temps connues, s'accordaient avec la nécessaire fluidité du réseau habitable, la liberté par rapport aux contraintes et l'intégration volumétrique aux paysages parcourus. Les effets de parois laissés sur le sol après démontage, restitue la courbe originelle selon laquelle les pierres de calage des peaux étaient disposées (fig. 10). Les foyers placés à l'intérieur des abris fonctionnaient grâce à l'appel d'air aménagé à la jointure des tiges reliées en cônes.

De vastes établissements fixes tel Molodova dans les steppes ukrainiennes (fig. 11) montrent la disponibilité d'autres formules dans le paléolithique moyen européen. Il s'agit d'un vaste abri fixe, aux nombreux foyers intérieurs, élaboré grâce aux ossements massifs obtenus sur les carcasses de mammoths. Dans les steppes dépourvues de pierres et de bois, de telles masses osseuses étaient régulièrement utilisées au titre de matériaux de construction. Mêmes fixes, ces immenses abris servaient régulièrement aux communautés nomades qui s'y réinstallaient périodiquement, à l'instar des éléments de base de certaines yourtes actuelles que l'on réutilise comme socle à chaque passage, lorsque on y restitue l'architecture aérienne via des tentes, des nattes ou des feutres. Cette disponibilité, impliquant de très importants groupes nomades en transhumance, fut donc développée parmi la gamme des habitats paléolithiques, parmi diverses autres : celle-ci se prêtait évidemment mieux aux paysages steppiques illimités qui couvraient alors l'Eurasie Moyenne, entre Altaï et Carpates. C'est là aussi que, par effet de convergence ou par inertie historique, les habitats de ce type vont se maintenir et se multiplier tout au long du paléolithique supérieur. Ici à nouveau, il ne faut pas attendre l'éblouissante conscience d'une modernité rendue mythique dans une certaine littérature, pour que la gamme des formules adaptatives s'étale très largement, jusqu'à inclure des constructions monumentales lorsque les contraintes démographiques le requièrent. Que certaines formules architecturales fussent éventuellement éliminées par la suite n'enlève rien au fait incontournable de leur existence en un moment de l'histoire. Il serait naïf de continuer à espérer que celle-ci ne soit qu'un processus continu aboutissant à la glorieuse humanité moderne que nous incarnerions au haut de tous ces millénaires. Une telle attitude relève naturellement de la mythologie historique la plus contingente, celle qui cher à déterminer la délimitation des événements en fonction de leur adéquation à telle théorie ou à telle autre.

Ma vision de la science procède exactement de façon inverse, c'est-à-dire qu'elle évolue de l'observation vers la théorie : celle-ci doit toujours se plier aux faits.

◆ **Protections enfouies**

Lorsque les conditions s'y prêtent (sols dégelés) et que la chaleur d'un creux puisse être récupérée, les habitations se retrouvent à demi-enterrées, voire couvertes d'humus, comme si l'homme entrait en terre pour s'y réfugier, à l'instar de nombreux animaux qui y hibernent. Ce mode d'habitat et de couverture se trouvent aujourd'hui en région septentrionales, de la Sibérie à l'Islande, du Groenland à l'Alaska. Mais ils sont attestés dès le paléolithique supérieur, en Russie et en Moravie par exemple. La Moldavie roumaine (Ripiceni) a livré au moins un exemple de ce type dès le Moustérien (fig. 13) (A. Păunescu 1993) et nous l'avons vu s'amorcer au paléolithique inférieur d'Ariendorf (fig. 6) (E. Turner 1983) Une telle solution rend naturellement l'habitat fixe et stable dans ses dispositions générales, mais les occupants peuvent y revenir au gré de leurs migrations. Leurs relatives faibles dimensions impliquent un volume réduit et une occupation réduite à une seule famille nucléaire. Dans les cas ethnographiques observables aujourd'hui, l'intégration au paysage est totale,

et seule la fumée qui s'échappe d'un trou dans la tourbe aide à en reconnaître l'emplacement. S'il y eu une motivation symbolique à l'origine de cette pratique, elle fut probablement balayée par l'exigence impérieuse de répondre à des conditions spécialement rudes, comme c'est encore le cas aujourd'hui. Dans de telles situations, l'acte symbolique s'incarne surtout dans le défi lancé à la nature : la seule présence d'un habitat humain accompli dans des conditions si impropres à sa survie naturelle ne peut relever que de l'audace spirituelle propre à notre espèce, au moins dès le paléolithique moyen.

La protection la plus populaire quant à l'habitat paléolithique reste évidemment les abris naturels (grottes et surplombs rocheux) dans lesquels pourtant se situe le plus petit nombre d'observations pertinentes à ce propos. Outre que les séjours ne devaient pas y être plus confortables qu'aujourd'hui ni moins occasionnels que nos pique-niques d'été, l'habitat en grottes présente pour l'archéologue l'énorme désavantage du palimpseste (fig. 14). Les parois, rigoureusement délimitées par la roche, déterminaient la superposition des occupations humaines quelle qu'ait pu être la finesse des répartitions originales. Si les processus sédimentaires n'y sont pas suffisamment rapides, continus et meubles, des centaines d'occupations peuvent s'y trouver perturbées les unes par les autres, d'autant plus facilement qu'il s'y fera sentir une convergence vers les aires les mieux ensoleillées car, comme les parois rocheuses restent immuables, la course du soleil est restée identique au point que nous installons encore le coin « casse-croûte » au pire endroit de la fouille, là où elle présente la plus grande complexité stratigraphique, là où les foyers paléolithiques se sont superposés pendant des millénaires. Si la déambulation en grottes profondes possédait une dimension métaphysique fondamentale durant le paléolithique, elle a surtout rencontré des préoccupations religieuses et funéraires. L'ombre sinistre d'habitants « troglodytique » qui plane encore dans les âmes populaires devrait être définitivement déchirée dans les milieux à vocation scientifique car ni Neandertal, ni vous, ni moi ne préférerait l'humidité enfumée des grottes au confort de la yourte ou de la tente. Les Hollandais ne s'y sont pas trompés : plutôt que d'envahir les abris rocheux du Périgord, ils envahissent les campings en bord de rivières, généralement dans des abris de couleurs si vives qu'ils rendraient colériques les Néandertaliens eux-mêmes.

◆ Sacralité domestique

Avec régularité, on observe des restes d'animaux à forte charge symbolique préservés intacts parmi les vestiges domestiques (fig. 15). Au fil des publications, on remarque la présence, anormalement évidente, de pattes de bisons, de ramures de cervidés et surtout de bucranes d'aurochs. Les comparaisons ethnographiques sont si abondantes sur ce point qu'elles en deviennent presque banales. Les bovidés incarnent la force naturelle la plus vigoureuse, et celle-ci se trouve singulièrement concentrée à l'avant du crâne d'où jaillissent les cornes. De la Nouvelle-Guinée au Tchad, des ranchs texans à la corrida andalouse, l'os frontal et ses chevilles osseuses possèdent partout cette force symbolique sauvage qu'il s'agit de vaincre. Les images de Lascaux, dans ce contexte, ne font que prolonger les bucranes réels et autres trophées qui « forment images » hyper réalistes en renforçant leur réalité par leur isolement, tel un signe. A nouveau, et contre toute évidence, les milieux luttant farouchement pour le label « scientifique » rejettent d'emblée des observations si fréquentes, mais si contraires à leurs dogmes. Il n'est pas question ici de cautionner toutes les élucubrations illuminées sur la religion de « nos ancêtres » (la presse y suffit amplement) mais de ne pas réduire l'humanité la plus ancienne à des demi-singes, selon une vision proche des conceptions bibliques. La composante mystique fait partie de toutes humanités actuelles, il n'y a aucune raison positive pour l'arracher à quelle que humanité que ce soit, dans le passé y compris. Sauf à faire valoir Cro-Magnon comme l'avènement d'une humanité éblouissante et aboutie, tel un Adam paléontologique, il faut bien admettre, jusqu'à la preuve inverse, que les hommes antérieurs et dotés, comme les hommes d'ailleurs aujourd'hui, de conscience, de raison et d'émotions, combinaison intellectuelle aux sources de la religion comme de la science. Et si l'humanité d'aujourd'hui se sent protégée par un signe dont la puissance mystique lui importe, il est assez naturel d'en retrouver les équivalents transposés ailleurs de façon adéquate. Or, les bucranes, parmi d'autres vestiges significatifs, semblent bien avoir participé à la sacralisation de l'espace domestique dès le paléolithique ancien : Isernia, Venosa, Bilzingsleben, parmi d'autres, en forment d'évidentes illustrations.

◆ Espaces rituels

La maîtrise d'un espace naturel passe aussi par sa ritualisation, lors de cérémonies religieuses, d'initiations, de déroulement mythiques ou de consécration funéraires. Les traces d'actions rituelles sont, par nature, si abstraites qu'il était plus facile encore, là qu'ailleurs, d'enfoncer des coins dogmatiques quant à leur absence radicale (leur interdiction) antérieure à l'homme « moderne » : pas de pensée, ni de religion, ni de tradition, voire de langage n'étaient autorisés, pour certains, avant Cro-Magnon, contre toute évidence dont les nombreuses sépultures néandertaliennes dispersées à travers l'Eurasie. Dans ces cas-là, l'enfermement spontané offert par les grottes constitue le lieu propice où l'allusion à la permanence se transfère de la roche aux défunts : ces lieux hors-monde, par le froid, l'obscurité, l'étrangeté, formaient comme une antichambre à l'éternité (fig. 16). Directement reliés au monde extérieur par l'ombilic des couloirs, ils s'orientaient, dans l'autre sens, vers les ténèbres intemporelles, comme s'ils suspendaient le moment de la déchirure. De cette façon, le destin des hommes échappe à celui de l'animal, abattu, consommé, anéanti pour la vie humaine. Les cadavres humains, eux, ne peuvent être transformés en chair : ils exigent un lieu propice et des rituels appropriés, afin que l'emprise sur le monde par la pensée, défie jusqu'au temps lui-même, vie incluse.

L'anthropologie montre bien que le respect aux défunts ne passe pas toujours par la sépulture : l'incinération, l'exposition aux rapaces, la découpe méthodique, le retour aux eaux et aux airs, font partie de la panoplie des formules sacrées qui permettent une revitalisation de l'esprit. Ces formules ne provoquent pas toujours des traces matérielles explicites, elles sont pourtant aussi universelles que l'emploi du langage ou l'usage du feu. Notre déficience sur ce plan-là quant à l'intelligence des cultures paléolithiques, ne tient donc à une impossible absence mais à l'opacité de leurs traces. Quatre trous de pieux traversant un sol d'habitat peuvent difficilement démontrer l'existence d'une plateforme où les défunts furent exposés jusqu'à disparition complète. Cette pratique est pourtant autant imprégnée de religiosité que les fosses creusées pour les défunts. L'exemple célèbre de la Ferrassie illustre cette imprégnation spatiale de rituels, liés à la mort, mais exprimée par diverses formules : des monticules, des cuvettes, des fosses et des sépultures, agencées dans un espace unique, manifestement « consacré » aux rituels funéraires, sous un surplomb rocheux où, durant cette phase, aucune activité domestique n'y fut mêlée (fig. 17).

Aux espaces organisés cités plus haut dédiés à l'éducation, aux partages, aux gestes techniques, à la prédation, à l'échange, à la sacralité, s'ajoutent donc des espaces articulés autour des gestes funéraires et par conséquent, tournés vers au-delà de l'existence commune. Ce monde des mythes se trouvait ainsi à nouveau sollicité pour qu'un coin de l'espace terrestre incarne aussi cette composante de la pensée sociale. Il n'a donc fallu attendre une quelconque modernité pour disposer d'un éventail complet des activités spirituelles, codifiées, socialisées, instituées et transmises, au titre de modèle par une traduction spatiale spectaculaire. La maîtrise de l'espace paléolithique fut totale, comme chez les nomades d'aujourd'hui, même si les traces de cette globalité paraissent si dispersées. Leur mode d'existence suffit déjà à tenir pour acquis les réseaux intermédiaires qui les englobaient, de la rivière à la grotte. Les nomades actuels ne laissent pas davantage de traces, mais les paysages leurs « appartiennent », le vent, le troupeau, la terre et tout ce qu'elle porte. De tels réseaux symboliques traversent aussi l'espace terrestre des nomades actuels, mais nous ne les percevons pas davantage que ceux du Néandertal réduits en des points d'habitat ou de sépultures localisés.

◆ Conclusion

Si on se dégage des réflexes habituels de la pensée occidentale où l'on se fonde sur une modernité radicalement novatrice et placée à nos origines directes, on admet volontiers la puissance créatrice des populations antérieures, comme il a fallu l'admettre pour les peuples extérieurs à l'Occident. Le basculement, épistémologique et étique, doit aussi s'opérer dans la longue histoire rétrospective de l'humanité. Si nous fûmes amenés à ne rien retirer des capacités spirituelles prêtées aux Aborigènes ou aux Bororo, il faut poursuivre l'effort d'humilité et de clairvoyance jusqu'aux peuples du passé et leur accorder d'office toutes les potentialités actuelles, avant d'estimer dans un second temps ce qu'ils purent en faire effectivement. Pour ce qui concerne la maîtrise spatiale, il n'existe apparemment aucune limite auxquelles se réduiraient les capacités néandertaliennes, par exemple : on y trouve toute la gamme de possibilités symboliques et techniques, largement exploitées et sous une forme extrêmement durable, bien davantage que n'importe quel autre milieu culturel. Cette panoplie de possibilités et de réalisations se présente même comme un accueil à la recherche

historique habituelle car, outre des phénomènes adaptatifs très puissants et très subtiles, elle ne nous sert aujourd'hui encore à rien dans la définition de traditions comportementales. Le constat actuel se réduit à : non seulement tout fut possible, mais aussi tout fut réalisé, le cas échéant selon les formules techniques les plus adéquates. Il faut aujourd'hui restreindre le champ d'étude ouvert par de si larges possibilités et tenter d'en approcher la signification particulière à chaque contexte, en évitant de s'étonner sur la finesse des réalisations puisque cet aspect des choses est désormais dépassé, mais en se concentrant sur le décodage du système de valeurs illustré par le fragment de réalité sociale qui nous est parvenu. Il n'est plus temps de s'interroger sur le degré d'élaboration des « capacités cognitives » des Néandertaliens ou des Erectus, car elles étaient consubstantielles à toutes formes d'humanité. Par contre, la préhistoire apporterait une contribution substantielle à l'ensemble des Sciences humaines si elle s'appliquait à illustrer l'infinité de situations passées au cours desquelles la conscience humaine a toujours trouvé la formule adéquate à sa survie et à son expansion. Le propre de l'homme se situe certainement là : à cette intersection entre ses dépendances physiques, partagées par tout le règne du vivant, et l'audace de son imagination qui ne pouvait s'y laisser contrainte. Les plus belles formules comme les plus navrantes faillites se situent à l'intersection de ces deux jeux de contraintes, qui font la force, comme les déboires, de l'humanité.

◆ Bibliographie

- D.S. Adler,
G. Bar-Oz 2009 Seasonal patterns of prey acquisition and inter-group competition during the Middle and Upper Palaeolithic of the Southern Caucasus, in J.-J. Hublin, M.P. Richards (eds.), *The evolution of hominid diets: Integrating approaches to the study of Palaeolithic subsistence*, Springer, New York, p. 127–140.
- N. Ashton, P. Dean 1989 *Mildenhall – 500,000 years ago*, Mildenhall Museum Publications.
- O. Bar-Yosef (ed.) 1998 *Neanderthals and modern humans in Western Asia*, New York & London: Plenum Press.
- G. Bosinski 1967 *Die Mittelpaläolithischen Funde im Westlichen Mitteleuropa*. Köln : Bohlau Verlag, Fundamenta Reihe A, Band 4.
- L. Bourguignon *et alii* 2002 L. Bourguignon, F. Sellami, V. Deloze, N. Sellier-Segard, S. Beyries, A. Emery-Barbier, L'habitat moustérien de «La Folie » (Poitiers, Vienne): Synthèse des premiers résultats, *Paléo*, 14, p. 29-48.
- A. Burke 2006 Neanderthal settlement patterns in Crimea: A landscape approach, *Journal of Anthropological Archaeology*, 25, p. 510–523.
- S. Costamagno *et alii* 2006 S. Costamagno, L. Meignen, C. Beauval, B. Vandermeersch, B. Maureille, Les Pradelles (Marillac-le-Franc, France): A mousterian reindeer hunting camp?, *Journal of Anthropological Archaeology*, 25, p. 466-484.
- L. Fiedler 2009 *Die Steinartefakte: Formen, Techniken, Aktivitäten und kulturelle Zusammenhänge. Die mittelpaläolithischen Befunde und Funde des unteren Besiedlungsplatzes von Buhlen*, Band II, Wiesbaden.
- E. Guidoni 1980 *Architecture primitive*, Berger-Levrault, Paris, 385 p.
- J. Jaubert,
A. Delagnes 2007 De l'espace parcouru à l'espace habité au Paléolithique moyen, in B. Vandermeersch, B. Maureille (eds.), *Les Néandertaliens. Biologie et cultures*, Éditions du CTHS, Paris, p. 263-281.

- A. Leroi-Gourhan 1965 *Le Geste et la Parole. La mémoire et les rythmes*, Albin Michel, Paris, p. 280.
- J.-L. Locht *et alii* 2006 J.-L. Locht, P. Antoine, P. Auguste, J.J. Bahain, N. Debenham, C. Falguères, S. Farkh, H. Tissoux, La séquence loessique pléistocène supérieur de Savy (Aisne, France) : stratigraphie, datations et occupations paléolithiques, *Quaternaire*, 17 (3), p. 269-275.
- D.H. Mai *et alii* 1983 D.H. Mai, D. Mania, T. Nötzold, V. Toepfer, E. Vlček, W.D. Heinrich 1983, *Bilzingsleben II. Homo erectus – seine Kultur und seine Umwelt*, VEB Deutscher Verlag der Wissenschaften, Berlin.
- A.-M. Moigne,
M.-H. Moncel 2008 Données nouvelles sur les restes fauniques et lithiques dans les différents niveaux d'occupation du site d'Orgnac 3 (Ardèche, sud-est France) : types d'occupation, in N. Molines, M.-H. Moncel, J.-L. Monnier (eds.), *Les Premiers Peuplements en Europe, BAR (IS)*, 1364, p. 215–226.
- J.-L. Monnier 1988 Organisation de l'espace des habitats paléolithiques en Bretagne, *Revue archéologique de Picardie*, 1 (1-2), p. 81-89.
- P. Nabokov,
R. Easton 1989 *Native American Architecture*, Oxford University Press, New York, Oxford, p. 431.
- M. Patou-Mathis 1995 Zones d'activités, zones de déchets dans les gisements en abri au Paléolithique: informations fournies par les ossements de grands mammifères, in Colloque International de la Société "L'Homme et L'Animal"(5), Genève, 23/11/1994, *Anthropozoologica*, 21, p. 115-122.
- A. Păunescu 1993 *Ripiceni-Izvor, paléolithique et mésolithique*, Académie de Roumanie, Bucarest, p. 228.
- D. Peyroni 1934 *La Ferrassie*, Paris.
- N. Pigeot 2004 N. Pigeot (dir.), *Les derniers magdaléniens d'Etiolles : perspectives culturelles et paléohistoriques (l'unité d'habitation Q31)*, Paris, CNRS Editions, XXXVII-ème supplément à Gallia Préhistoire.
- M. Piperno (ed.) 1999 *Notarchirico. Un sito del Pleistocene medio iniziale nel bacino di Venosa*, Edizioni Osanna, Venosa.
- R.C. Preece *et alii* 2006 R.C. Preece, J.A.J. Gowlett, S.A. Parfitt, D.R. Bridgland, S.G. Lewis, Humans in the Hoxnian: habitat, context and fire use at Beeches Pit, West Stow, Suffolk, United Kingdom, *Journal of quaternary science*, 21 (5), p. 485–496.
- L. Raposo 1985 Le paléolithique inférieur archaïque au Portugal. Bilan des connaissances, *Bulletin de la Société Préhistorique Française*, 82 (6), p. 173-180.
- M.B. Robert,
S.A. Parfitt (ed.) 1999 *Boxgrove: a Middle Pleistocene hominid site at Eartham Quarry, Boxgrove, West Sussex*, English Heritage Archaeological Report, 17, London, English Heritage.
- N. Rolland 2004 Was the emergence of Home bases and domestic fire a punctuated event? A review of the Middle Pleistocene record in Eurasia, *Asian Perspectives*, 43 (2), p. 248-280.

- J.D. Speth 2006 Housekeeping, Neandertal-Style. Hearth placement and midden formation in Kebara Cave (Israel), in E.L. Hovers, S.L. Kuhn (eds.), *Transitions before the transition. Evolution and stability in the Middle Paleolithic and Middle Stone Age*, Springer, New York, p. 171-188.
- L.M. Tarasov 1973 Nouvelles informations sur l'habitat à Gagarino [en russe], *Kratkie Soobscenija*, 137, p. 63-69.
- A.P. Tchernich 1965 Paléolithique inférieur et moyen du Dnister [en russe], *Académie des Sciences d'U.R.S.S.*, 25, Moscou, p. 137.
- A. Tuffreau 1988 Les habitats du Paléolithique inférieur et moyen dans le Nord de la France (Nord, Pas-de-Calais, Somme), *Revue archéologique de Picardie*, 1 (1), p. 91-104.
- A. Tuffreau *et alii* 1997 A. Tuffreau, A. Lamotte, J.-L. Marcy, Land-use and site function in acheulean complexes of the Somme Valley, *World Archaeology*, 29 (2), p. 225-241.
- E. Turner 1983 Ein Siedlungsbefund des frühen Mittelpaläolithikums von Ariendorf, Kr. Neuwied, *Archäologisches Korrespondenzblatt*, 13 (2), p. 163, fig. 4.
- B. Yar,
P. Dubois 1996 Les structures d'habitat au paléolithique inférieur et moyen en France: Entre réalité et imaginaire, *Bulletin de la Société préhistorique française*, 93 (2), p. 149-163.
- P. Yvorra 2003 The management of space in a Palaeolithic rock shelter: defining activity areas by spatial, *Antiquity*, 77 (296), p. 336-344.

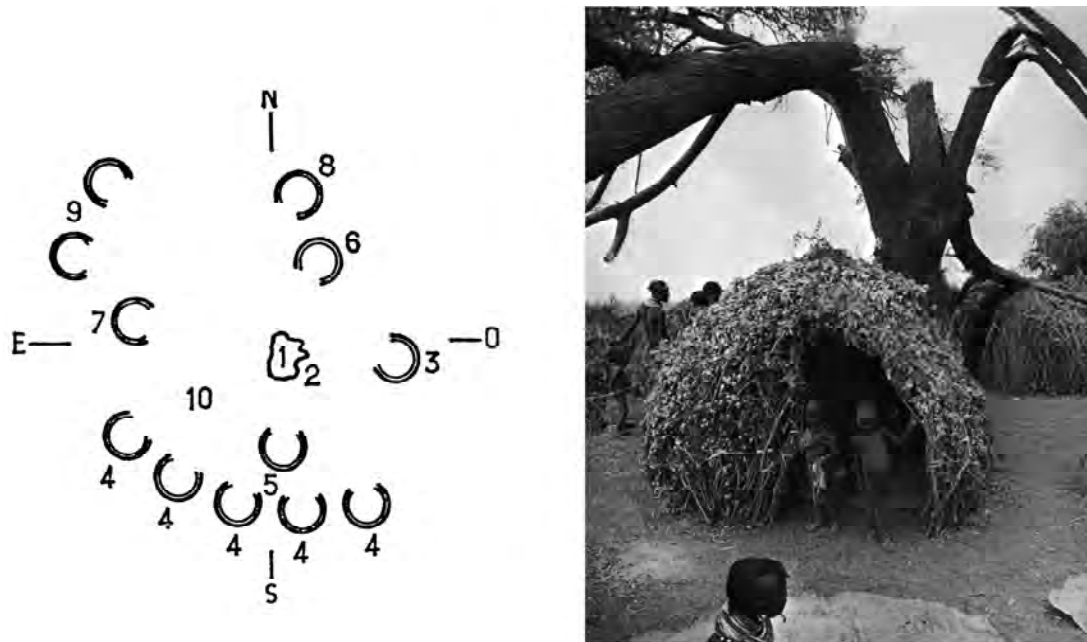

Fig. 1. Gauche : organisation spatiale dans un camp bochimán - 1. arbre central, gibier ; 2. foyer ; 3. chef ; 4. familles ; 5. jeunes filles ; 6. adolescents ; 7. filles en visite, 8. sœurs en visite ; 9. veufs et étrangers ; 10. danse - (Bleek dans A. Leroi-Gourhan 1965, p. 280). Droite : architecture, espace social et mouvement spatial des huttes en « coupoles » (Nakua, Ethiopie) (E. Guidoni 1980, fig. 58).
 Stânga: organizare spațială într-o tabără boșimană - 1. arbore central; 2. vatră; 3. șef; 4. familii; 5. tinere fete; 6. adolescenți; 7. fete în vizită; 8. surori în vizită; 9. văduve și străini; 10. dans - (Bleek în A. Leroi-Gourhan 1965, p. 280). Dreapta: arhitectură, spațiu social și mișcare spațială a bordeielor „cupole” (Nakua, Ethiopie) (E. Guidoni 1980, fig. 58).

Fig. 2. Gauche : relations internes dans un campement Mbuti (Pygmées). Les modifications dans la forme des cases reflètent la qualité des relations entre occupants. Les chiffres indiquent la succession des déménagements opérés durant les 12 jours d'occupation. Le numéro 7 indique le déplacement vers un autre camp (E. Guidoni 1980, fig. 60). Droite : plan au sol restitué autour d'un foyer et d'un arc de paroi avec la dynamique interne restituant les mouvements vers l'entrée (en bas) grâce aux remontages des silex taillés. Site paléolithique moyen de Buhlen (L. Fiedler 2009).
 Stânga: relații interne într-o tabără Mbuti (pigmei). Modificările formelor colibelor reflectă calitatea relațiilor dintre ocupanți. Cifrele indică succesiunea mutărilor operate în timpul a 12 zile de ședere. Numărul 7 indică deplasarea către o altă tabără (E. Guidoni 1980, fig. 60). Dreapta: planul solului din jurul vetrei și al peretelui în arc cu dinamica internă redând mișcările către intrare (jos) grație remontajelor de silex. Siteul paleolitic mijlociu de la Buhlen (L. Fiedler 2009).

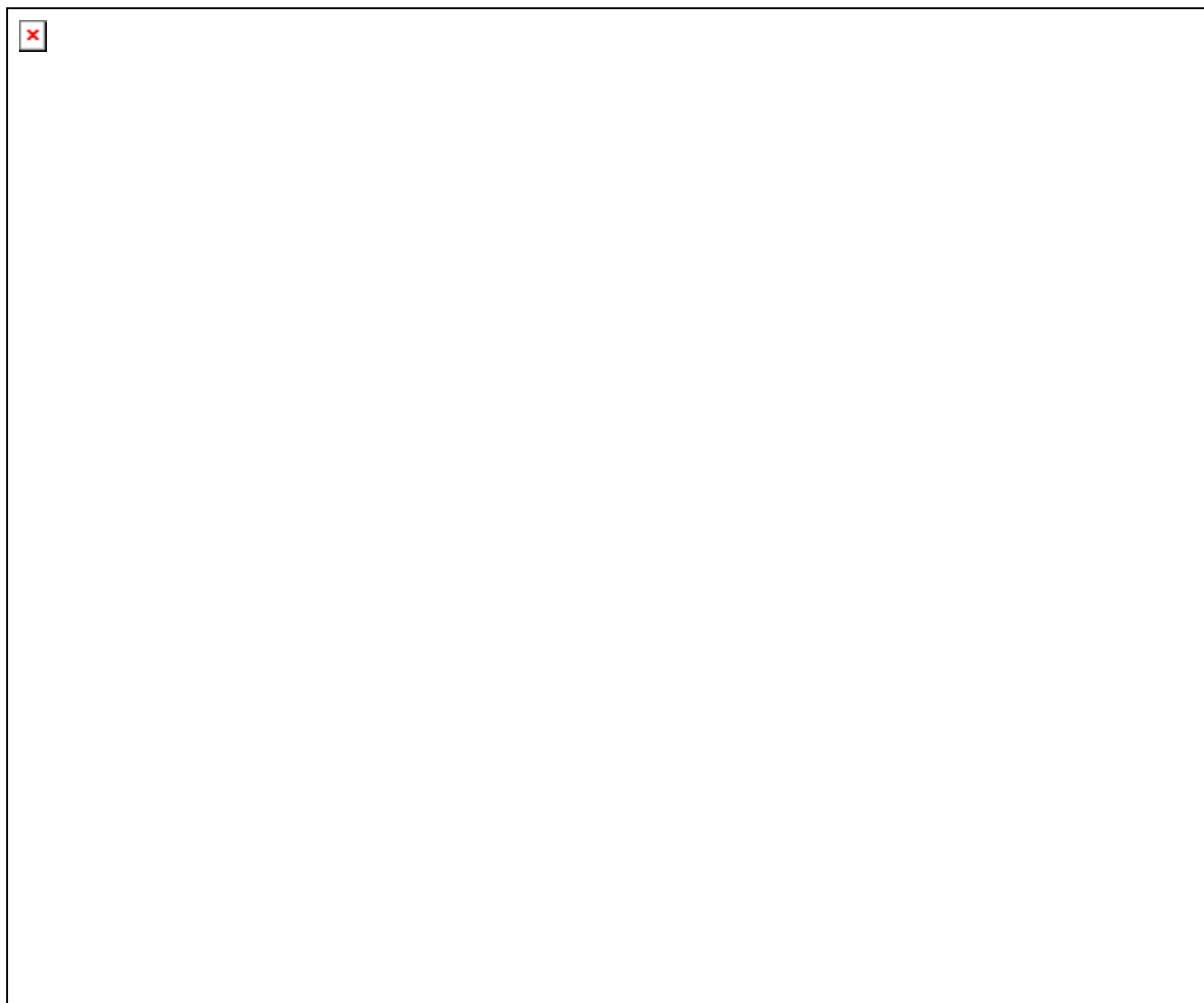

Fig. 3. Haut: outil foliacé bifacial à forte résonance stylistique, propre au paléolithique moyen d'Allemagne centrale (D. Mania, V. Toepfer 1973, pl. 73). Gauche : marquage territorial par la sculpture rituelle sur un arbre vivant, Australie (E. Guidoni 1980, fig. 63). Droite : territoires fluviaux (Australie) et délimitations des troupes tribaux (E. Guidoni 1980, p. 66).

Sus: unealtă bifacială foliacee de înaltă rezonanță stilistică, caracteristică paleoliticului mijlociu din Germania centrală (D. Mania, V. Toepfer 1973, pl. 73). Stânga: marcaj territorial prin sculptură rituală pe un arbore viu, Australia (E. Guidoni 1980, fig. 63). Dreapta: teritorii fluviale (Australia) și delimitarea trupelor tribale (E. Guidoni 1980, p. 66).

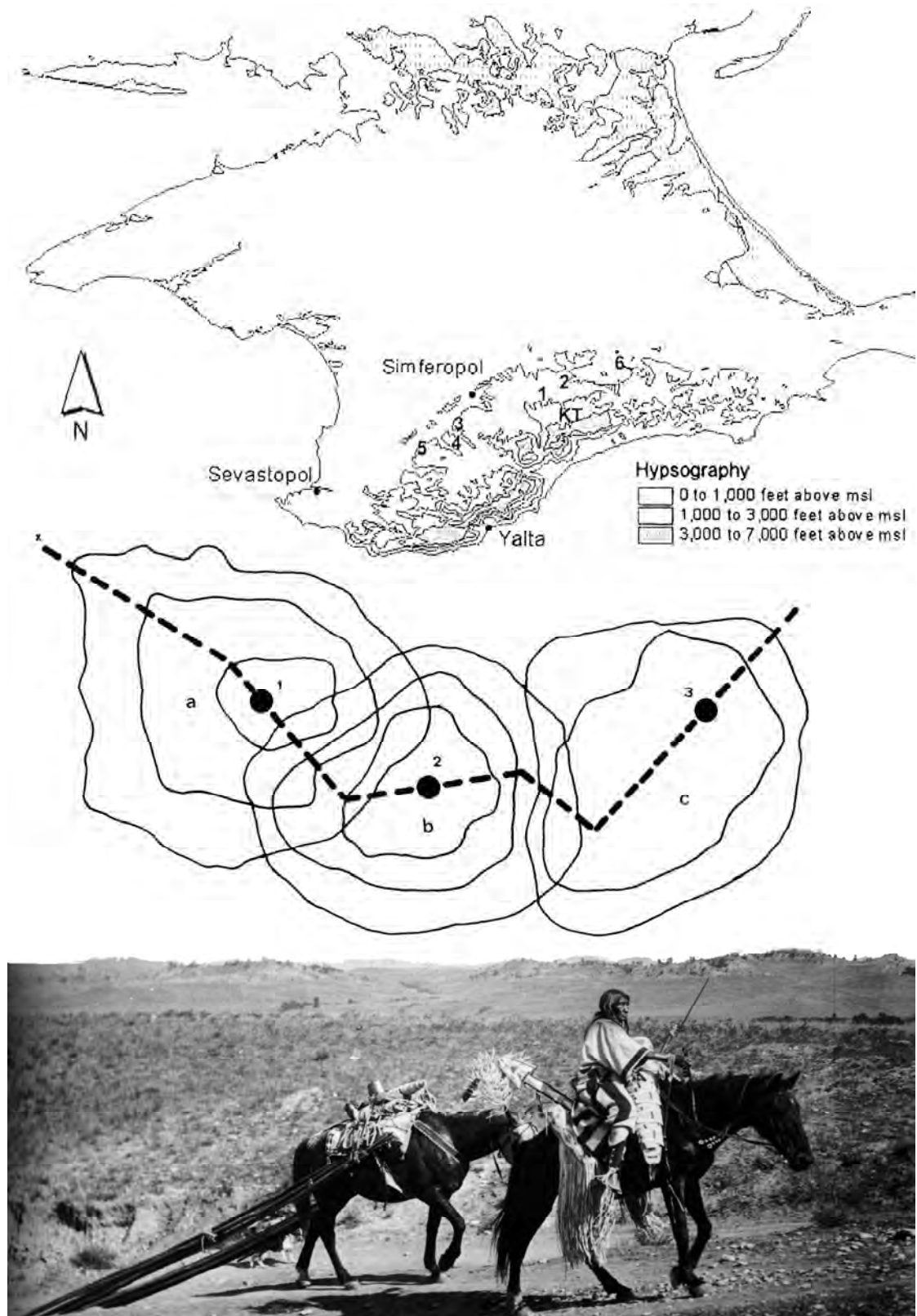

Fig. 4. Haut : répartition des sites moustériens dans la topographie de la Crimée (A. Burke 2006). Centre : sacralisation du territoire parcouru par un groupe nomade, Australie (E. Guidoni 1980, fig. 67). Bas : déplacement saisonnier à l'aide du travois (P. Nabokov, R. Easton 1989, p. 35).
 Sus: repartiția siturilor musteriene pe teritoriul Crimeei (A. Burke 2006). Centru: sacralizarea teritoriului parcurs de un grup de nomazi, Australia (E. Guidoni 1980, fig. 67). Jos : deplasare sezonieră cu ajutorul prăjinilor (P. Nabokov, R. Easton 1989, p. 35).

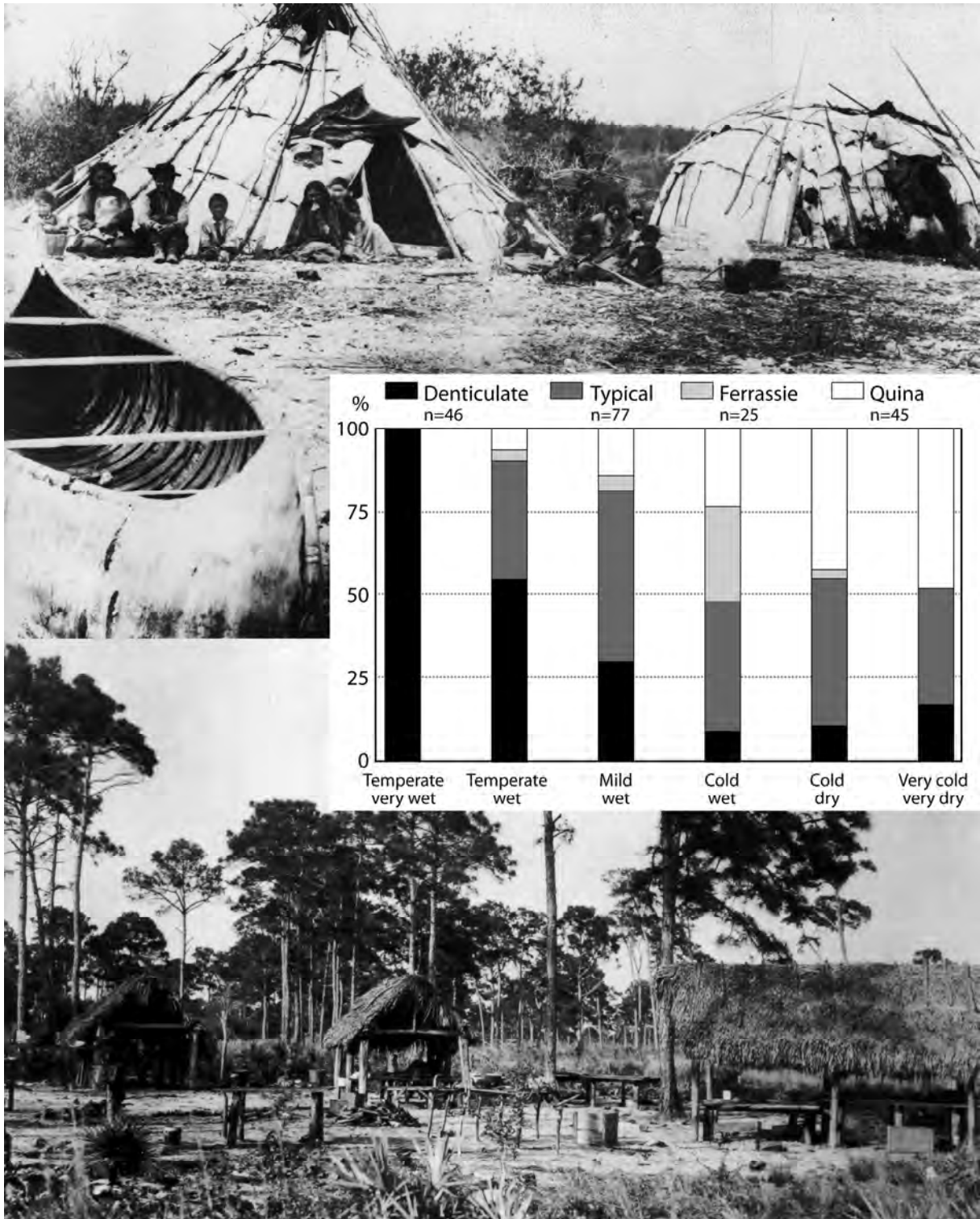

Fig. 5. Relations indirectes aux environnements sur les gammes d'outils lithiques. Haut : amérindiens (P. Nabokov, R. Easton 1989, p. 23). Centre : diagramme entre composantes lithiques et environnements (N. Rolland 2004). Bas : village Bororo (Mato Grosso, Brésil) (P. Nabokov, R. Easton 1989).

Relații indirecte cu mediul asupra gamelor de unelte litice. Sus: amerindieni (P. Nabokov, R. Easton 1989, p. 23). Centru: diagramă între componentele litice și diferite medii (N. Rolland 2004). Jos: sat Bororo (Mato Grosso, Brazilia) (P. Nabokov, R. Easton 1989).

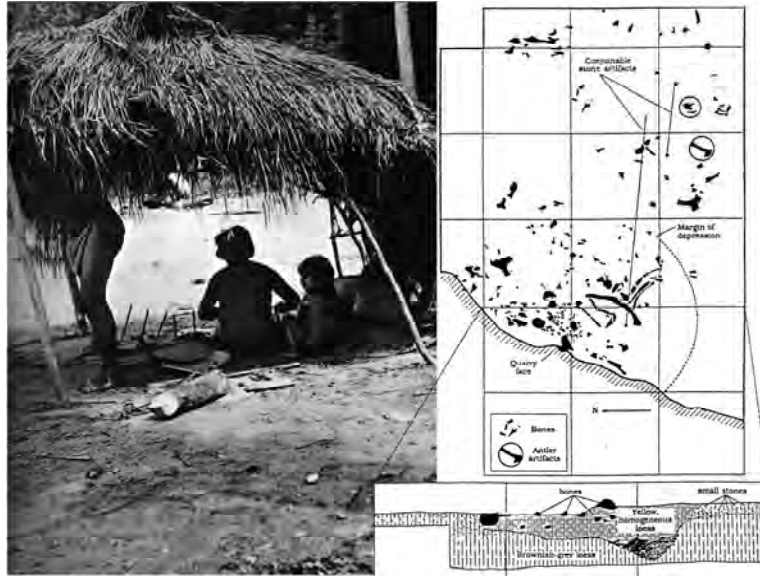

Fig. 6. Relations entre espace interne et espace social. Gauche : hutte brésilienne (P. Nabokov, R. Easton 1989, p. 71). Droite : plan au sol du site d'Ariendorf (E. Turner 1983, modifiée).

Ralațiile între spațiu intern și spațiul social. Stânga: colibă braziliană (P. Nabokov, R. Easton 1989, p. 71). Dreapta: planul sitului Ariendorf (E. Turner 1983, modificat).

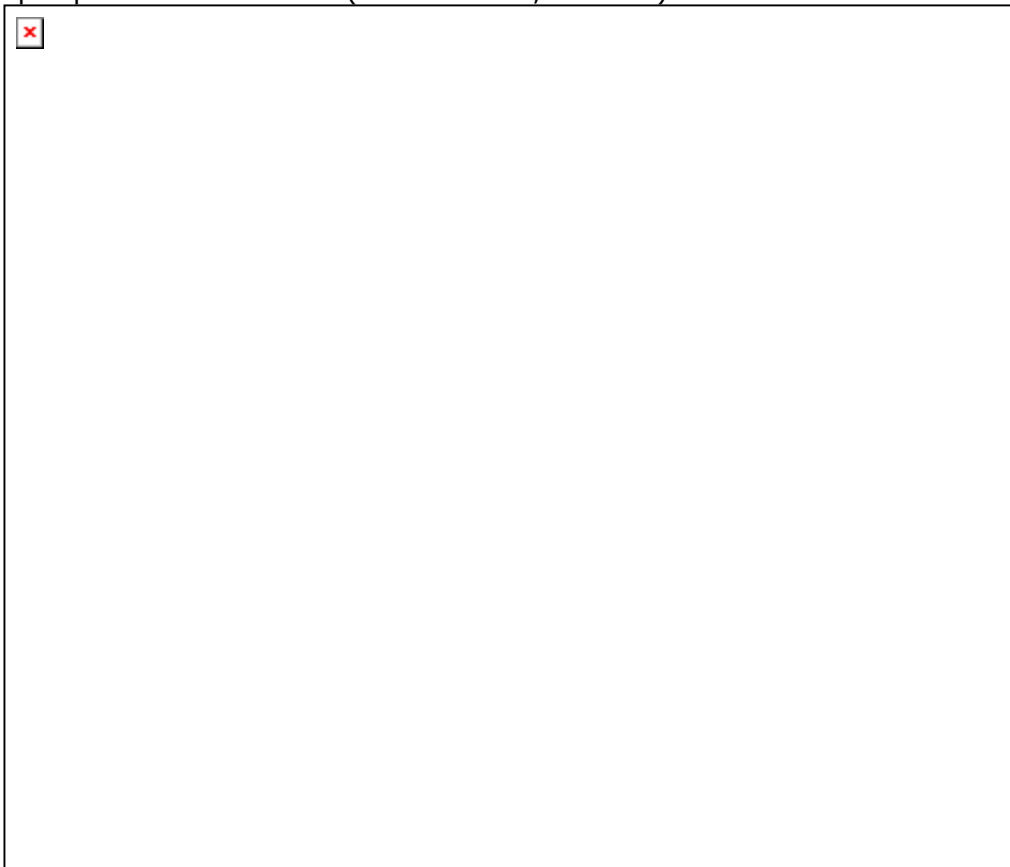

Fig. 7. Distribution des restes de gibier et relation aux restes lithiques. Haut : schéma de la répartition du pouvoir via la distribution des parties du gibier (Erla, Tchad) (E. Guidoni 1980, fig. 162). Gauche : répartition de restes de mammouth à Gräben (Allemagne centrale) (Erfurt, dans G. Bosinski 1986). Droite : relation entre restes osseux et outillages lithiques (N. Rolland 2004).

Distribuția resturilor de animale și relația cu resturile litice. Sus: schema repartiției puterii prin distribuția părților unui animal (Erla, Tchad) (E. Guidoni 1980, fig. 162). Stânga: repartiția resturilor de mamut la Gräben (Germania centrală) (Erfurt, în G. Bosinski 1986). Dreapta: relația dintre resturile osoase și utilajul litic (N. Rolland 2004).

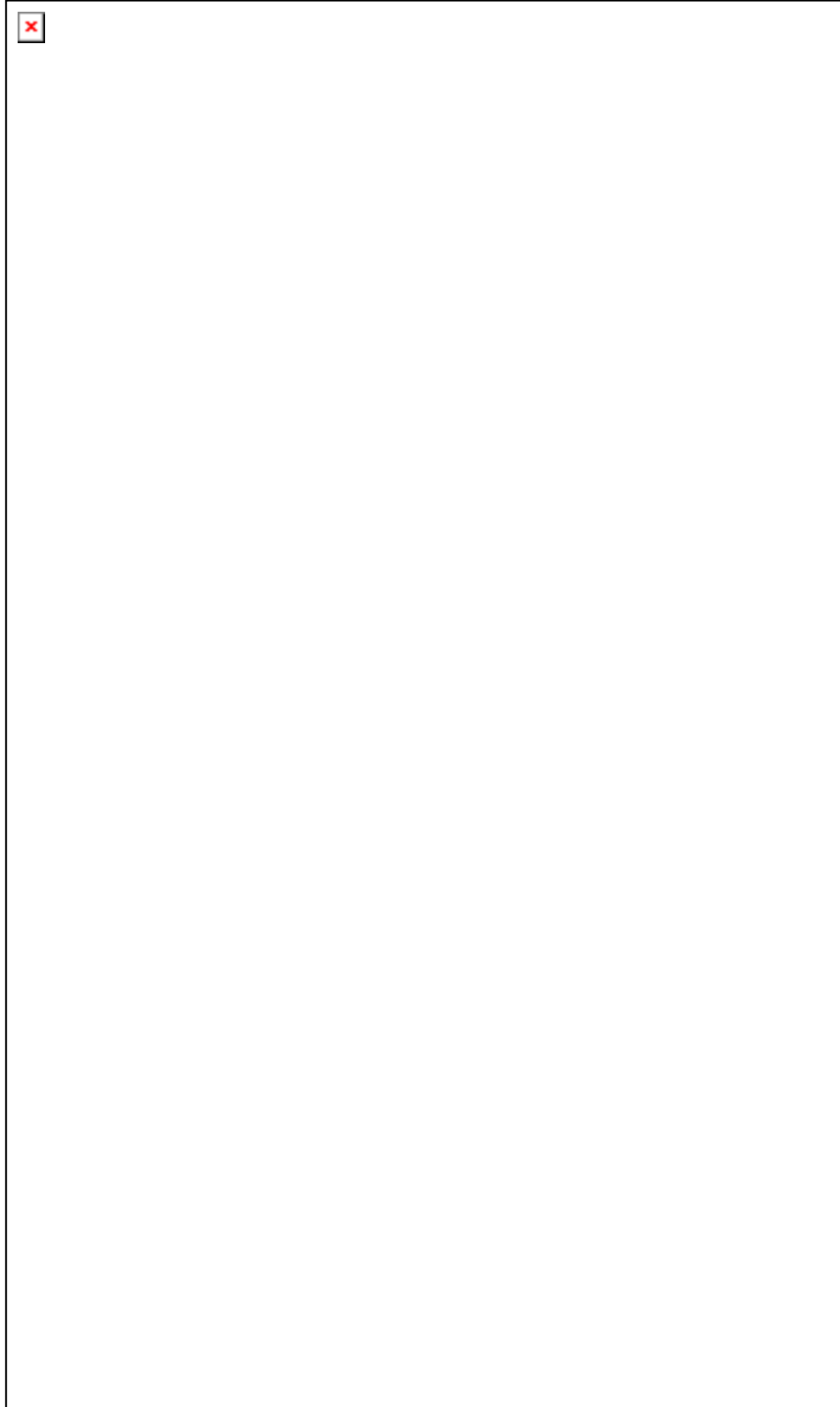

Fig. 8. Pare-vents servant d'abris atmosphériques. Haut : aborigènes en battue. Centre : plan moustérien de Ripiceni (A. Păunescu 1993). Bas : abri de Tasmanie. Paravane servind de adăposturi atmosferice. Sus: aborigeni adăpostiți. Centru: planul musterianului de la Ripiceni (A. Păunescu 1993). Jos: adăpost din Tasmania.

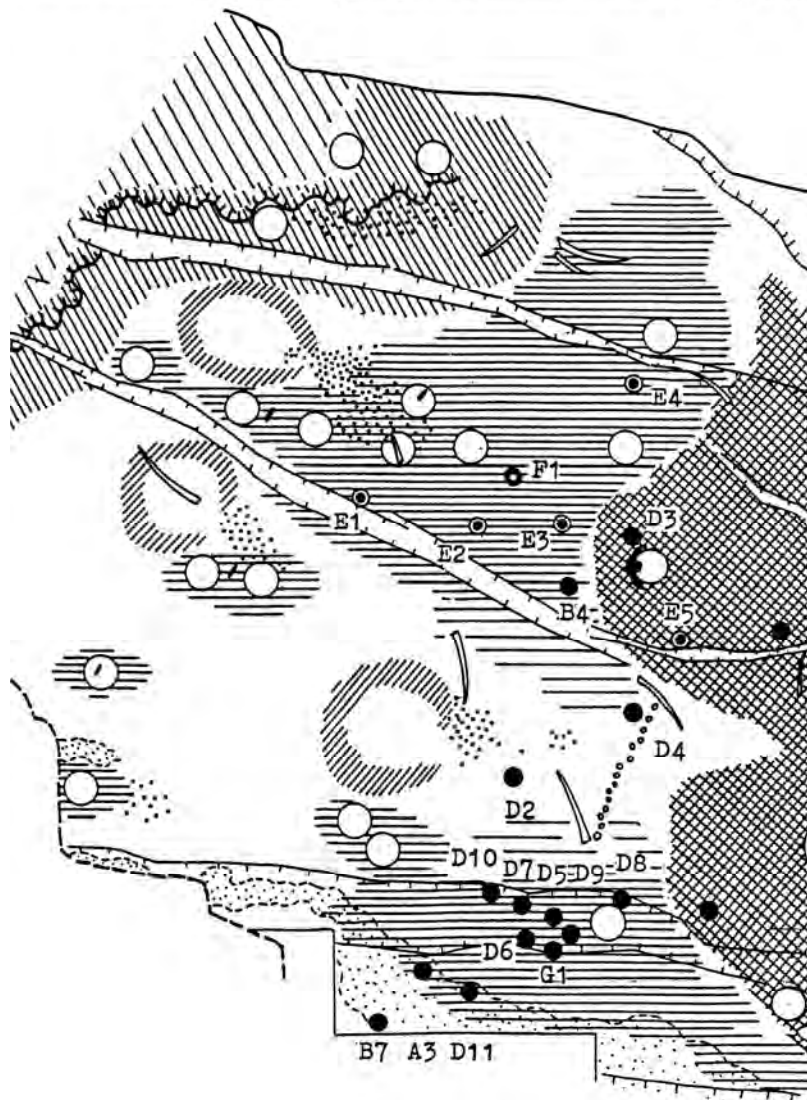

Fig. 9. Effet de groupement d'abris. Haut: Patagonie (E. Guidoni 1980, fig. 53). Bas : Bilzingsleben (D.H. Mai *et alii* 1983).

Efectul grupării adăposturilor. Sus: Patagonia (E. Guidoni 1980, fig. 53). Jos : Bilzingsleben (D.H. Mai *et alii* 1983).

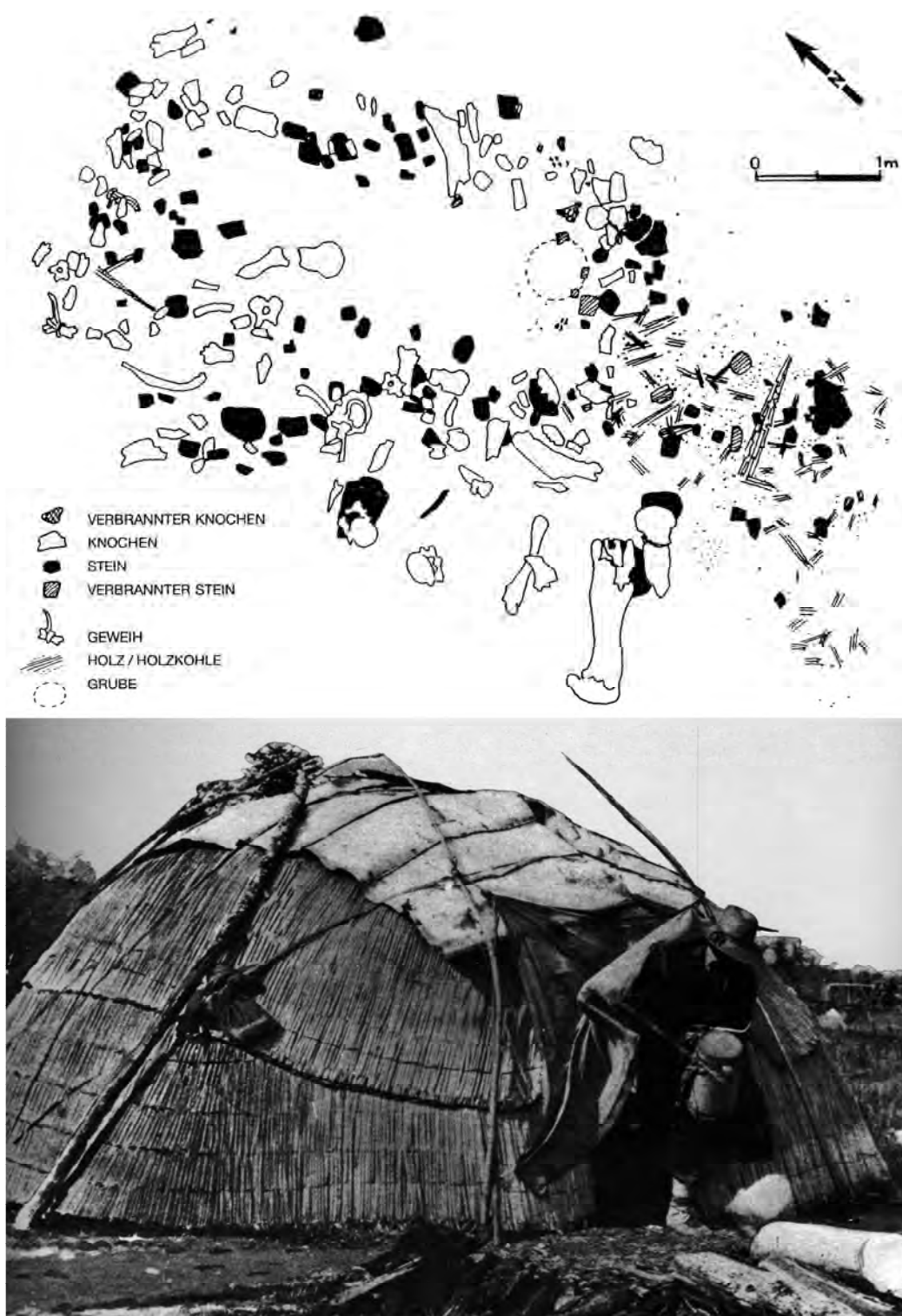

Fig. 10. Effet de parois d'une hutte en matières végétales, avec effet de sortie contrôlée. Haut : plan au sol à Bilzingsleben (D.H. Mai *et alii* 1983). Bas: Wigwan du Wisconsin (E. Guidoni 1980, fig. 100). Amenajarea peretelui unei colibe de materii vegetale cu efect de ieșire controlată. Sus: plan la nivelul solului de la Bilzingsleben (D.H. Mai *et alii* 1983). Jos: Wigwan din Wisconsin (E. Guidoni 1980, fig. 100).

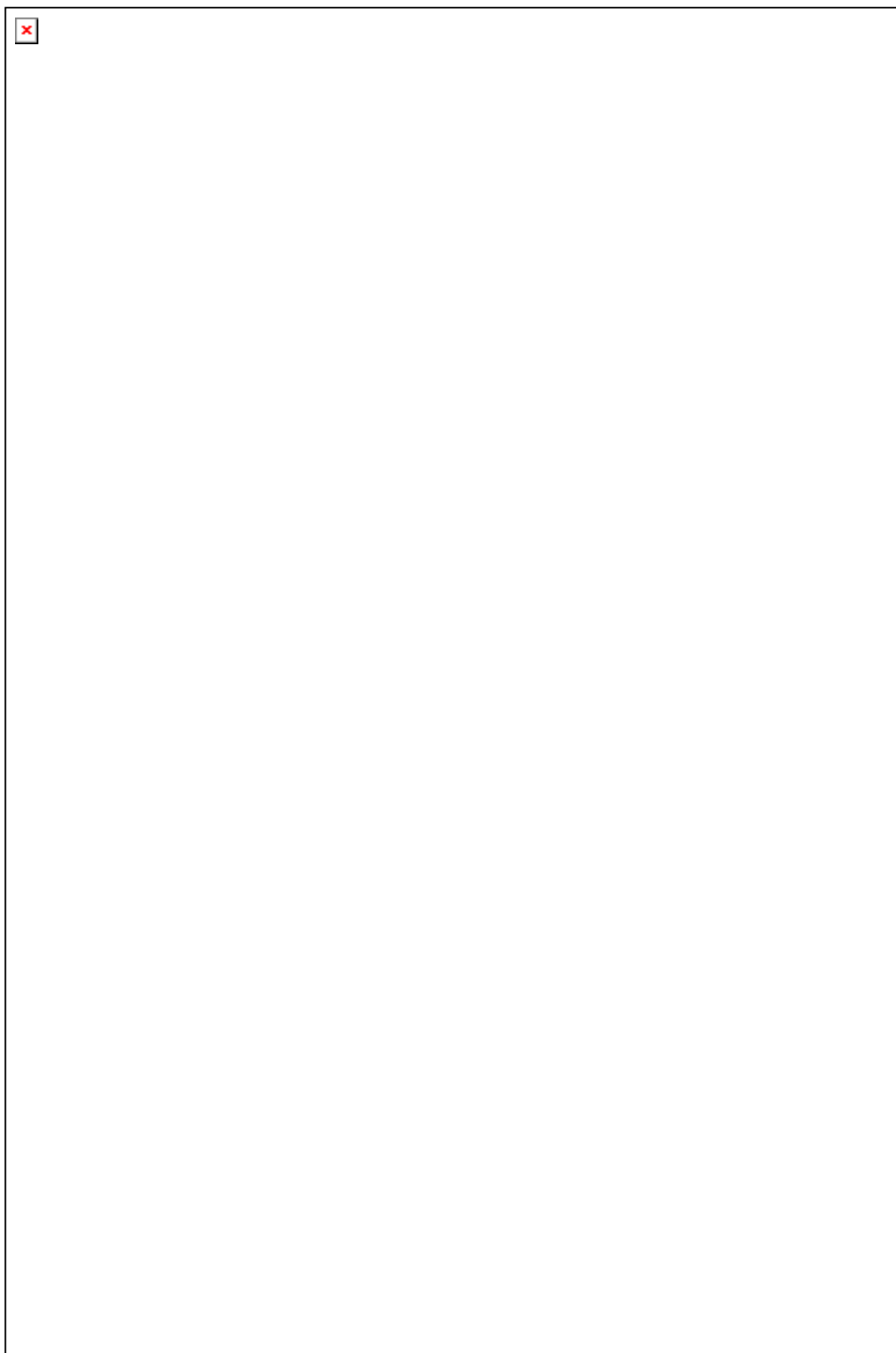

Fig. 11. Effet de paroi d'abris tendus à foyer central. Haut : haut Tage portugais (L. Raposo 1985).
Bas : campement sioux (P. Nabokov, R. Easton 1989, p. 25).
Aemnajarea peretelui de cort cu vatră centrală. Sus: Tage portugheză (L. Raposo 1985). Jos: tabără
sioux (P. Nabokov, R. Easton 1989, p. 25).

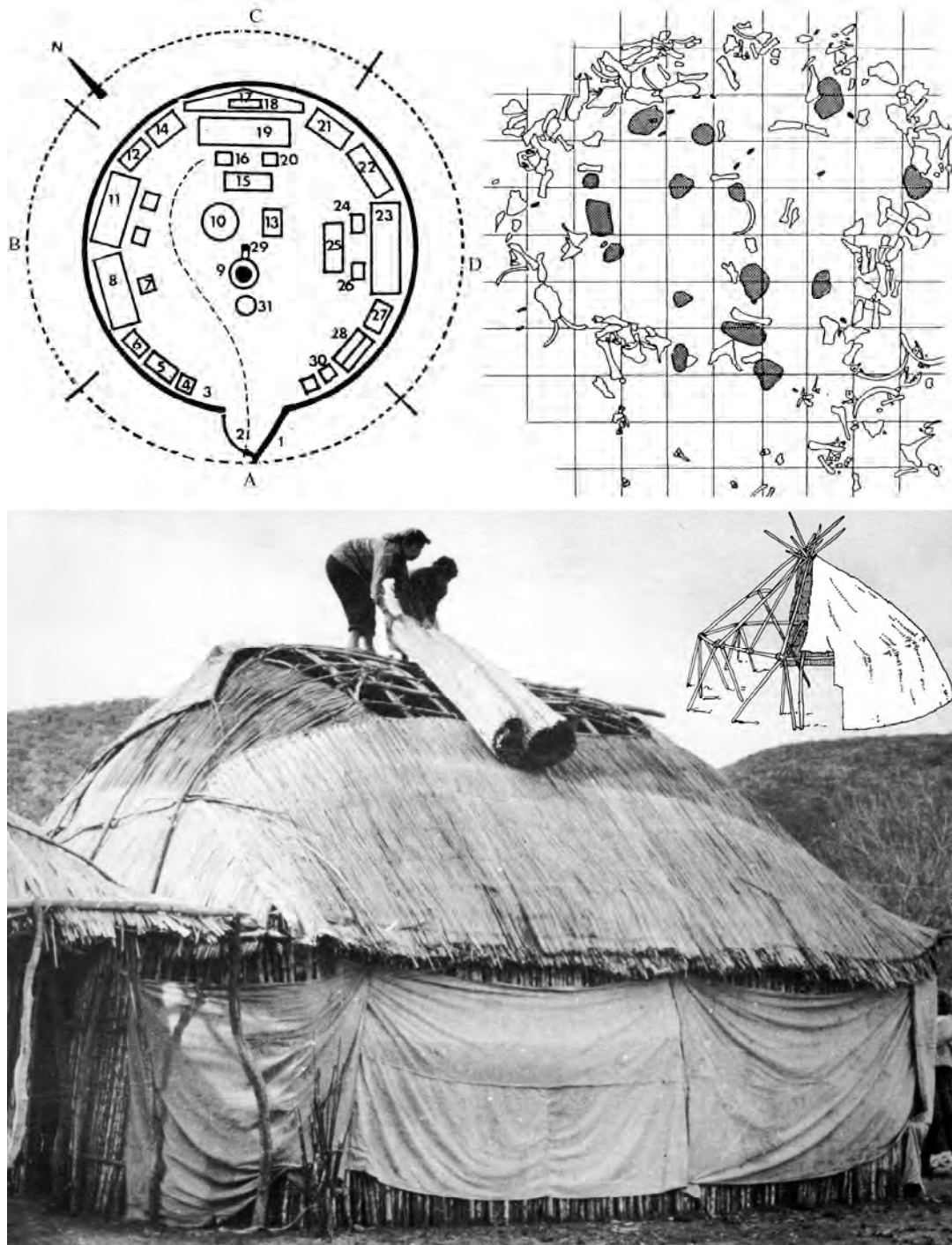

Fig. 12. Habitats bâtis. Gauche : plan de yourte mongole avec ses diverses composantes internes, à foyer central (E. Guidoni 1980, fig. 115). Droite : plan de Molodova au Moustérien (A.P. Tchernich 1965). Bas : armature de tente Tchouktchi, Sibérie ; montage d'un abri fixe (P. Nabokov, R. Easton 1989, p. 21).

Locuințe construite. Stânga: planul unei iurte mongole cu diversele componente interne și vatră centrală (E. Guidoni 1980, fig. 115). Dreapta: planul de la Molodova, Musterian (A.P. Tchernich 1965). Jos : armătură de cort Tchouktchi, Siberia ; montajul unui adăpost fix (P. Nabokov, R. Easton 1989, p. 21).

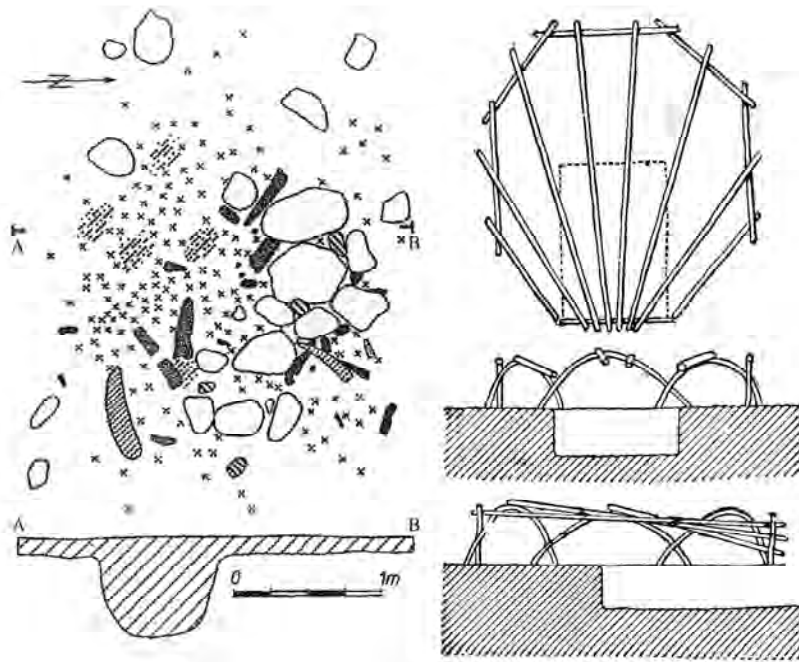

Fig. 13. Habitats en creux. Gauche : à Ripiceni, Moustérien (A. Păunescu 1993). Droite : dans l'Arctique américain (P. Nabokov, R. Easton 1989, p. 18).
 Locuințe săpate. Stânga: la Ripiceni, mustertian (A. Păunescu 1993). Dreapta: în zona arctică americană (P. Nabokov, R. Easton 1989, p. 18).

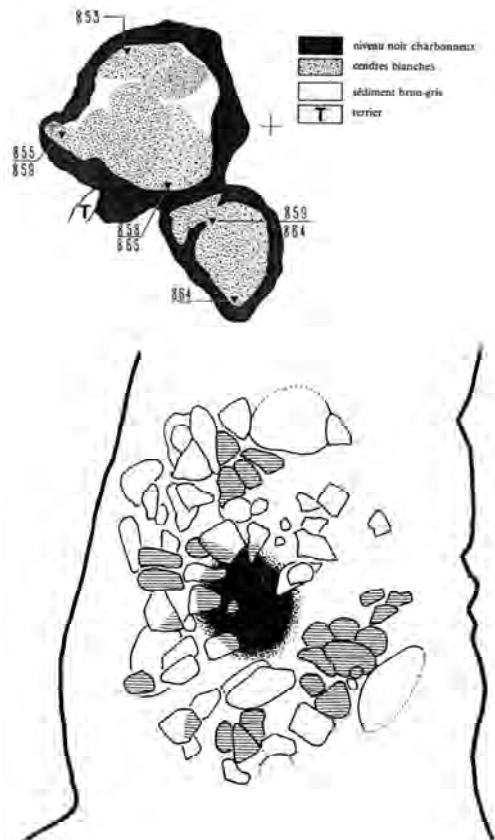

Fig. 14. Foyers en grottes, compression de l'espace occupé. Haut: Kébara (O. Bar-Yosef 1998). Bas: Arcy (A. Leroy-Gourhan 1965).
 Vetre în peșteri, comprimarea spațiului ocupat. Sus: Kébara (O. Bar-Yosef 1998). Jos: Arcy (A. Leroy-Gourhan 1965).

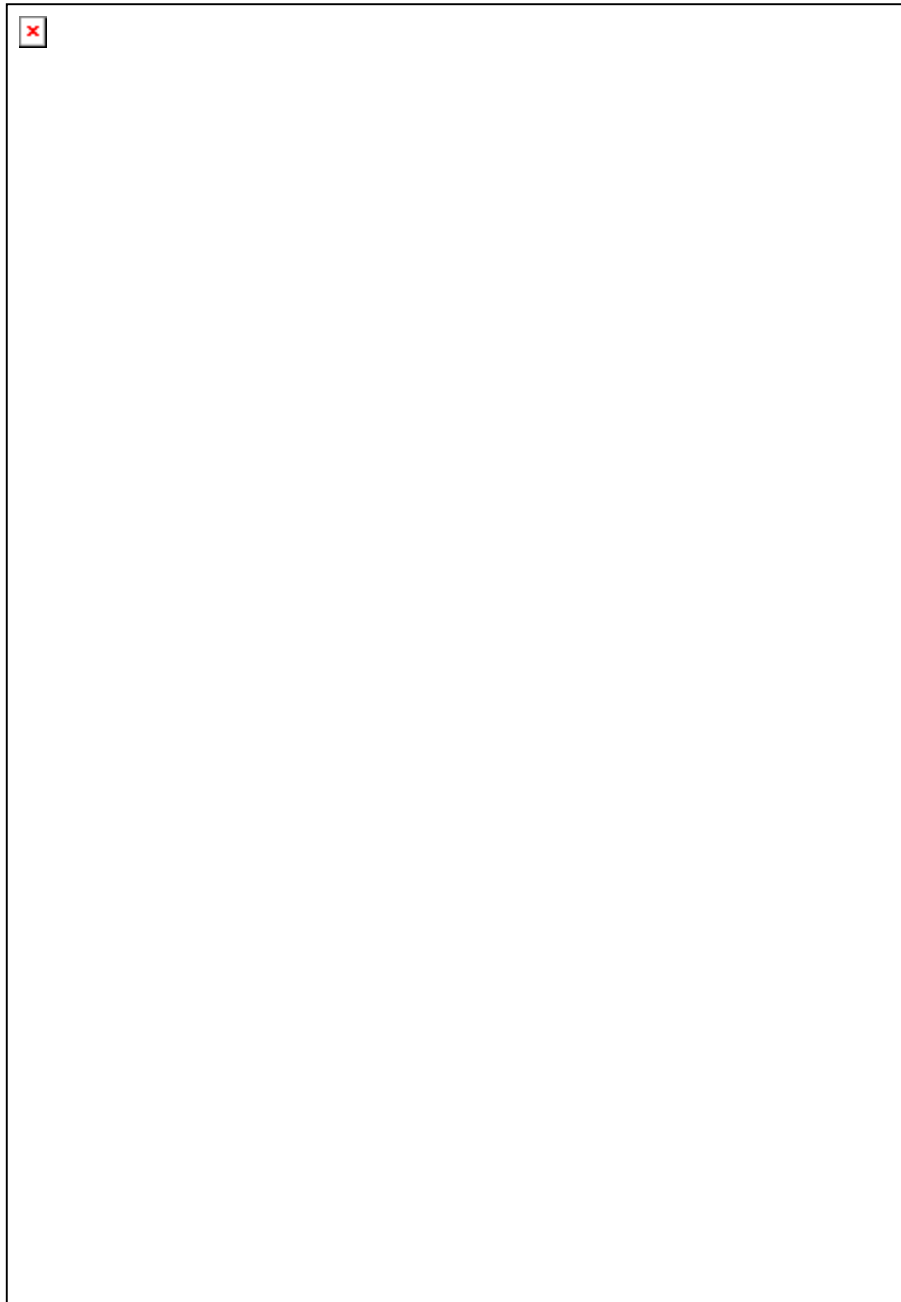

Fig. 15. Délimitation sacrée de l'espace par des trophées. Haut : Notar-Chirico (M. Piperno 1999). Bas: Bilzingsleben (D.H. Mai *et alii* 1983). Droite: sun dance (P. Nabokov, R. Easton 1989). Delimitarea sacră a spațiului cu trofee. Sus : Notar-Chirică (M. Piperno 1999). Jos: Bilzingsleben (D.H. Mai *et alii* 1983). Dreapta: dansul soarelui (N.P. Nabokov, R. Easton 1989).

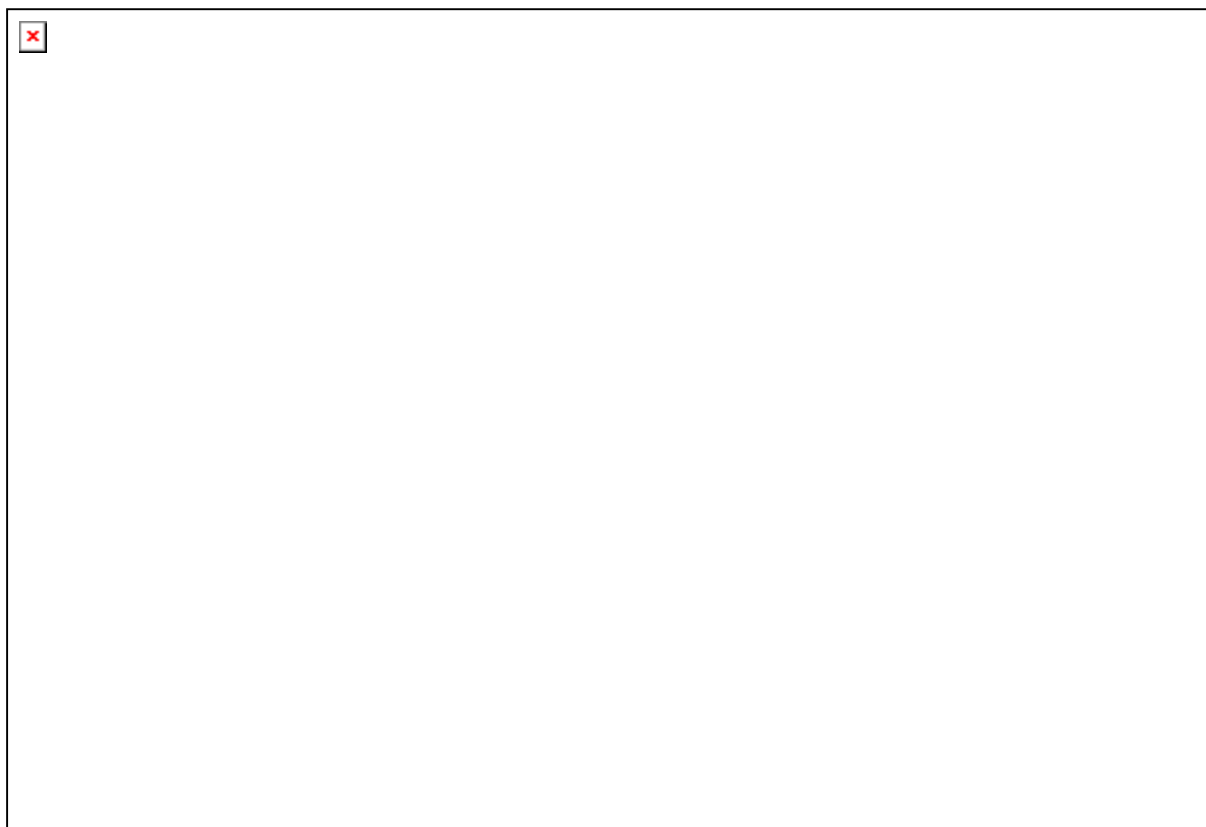

Fig. 16. Espaces externes sacralisés. Gauche : plateforme funéraire indienne (P. Nabokov, R. Easton 1989). Droite : abri funéraire moustérien à la Ferrassie (D. Peyrony 1934).
 Spațiu extern sacralizat. Stânga : platformă funerară indiană (P. Nabokov, R. Easton 1989). Dreapta : adăpostul mustertian de la Ferrassie (D. Peyrony 1934).

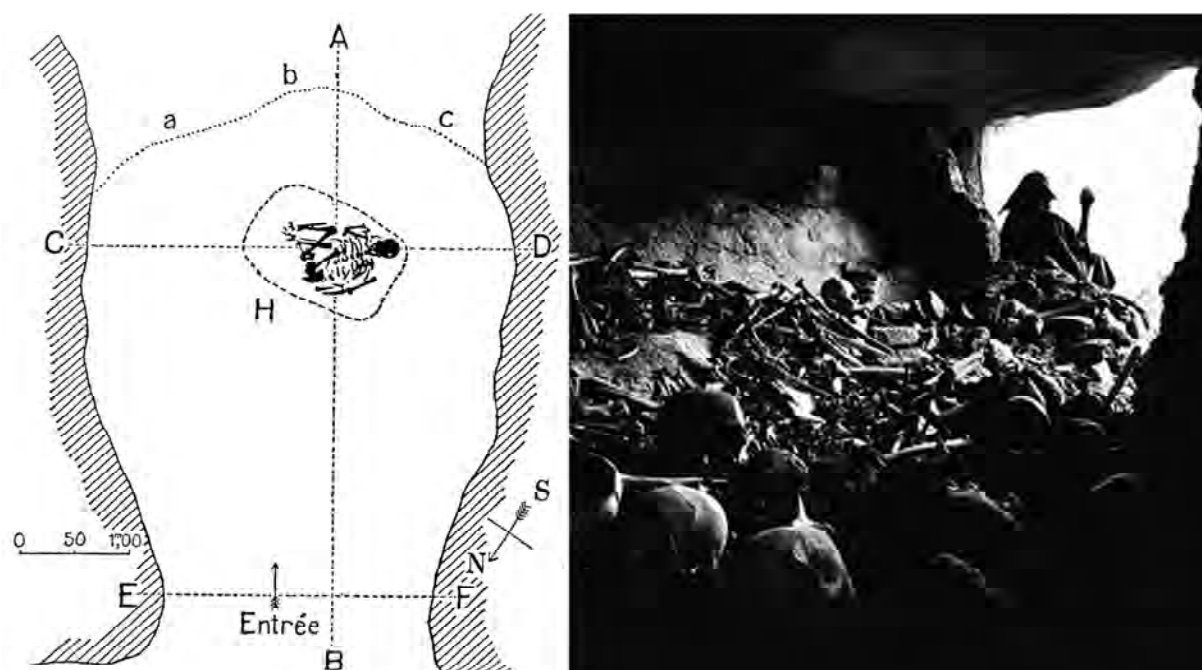

Fig. 17. Espaces internes sacralisés. Gauche : la Chapelle-aux-Saints. Droite : sépultures Dogon.
 Spații interne sacralizate. Stânga : Chapelle-aux-Saints. Dreapta : înmormântări Dogon.

Data on husbandry and hunting in the Early Starčevo-Criș settlement from Miercurea Sibiului – ‘Petriș’ (Sibiu County)

Georgeta EI SUSI*

Abstract: This article deals with the analysis of fauna, unearthed from the oldest level of living (note I), from culture Starčevo-Criș, of about 1356 fragments. Of these, 297 bones come from the level Ia (Starčevo-Criș IB-IC), 881 bones from level Ib (corresponding to phase IC-IIA) and 178 bones from level Ic (corresponding to phase IIB-IIIA). In the first part of the paper, we provide data on the distribution of samples in the complexes belonging to each level. Exploitation strategies are then analyzed in domestic species and in the end we insist on taxa share oscillation between levels.

Rezumat: Articolul de față se ocupă de rezultatele analizei faunei, prelevate din cel mai vechi nivel de locuire (notat I), aparținând culturii Starčevo-Criș, fiind vorba de aproximativ 1356 fragmente; dintre acestea, 297 oase provin din subnivelul Ia (aparținând culturii Starčevo-Criș IB-IC), 881 oase provin din subnivelul Ib (corespunzător fazei IC-IIA) și 178 oase din subnivelul Ic (corespunzător fazei IIB-IIIA). În prima parte a lucrării se oferă date asupra distribuției eşantioanelor în complexele fiecărui nivel în parte; apoi sunt analizate strategiile de exploatare a speciilor domestice iar la final se insistă pe dinamica speciilor pe nivelurile de locuire.

Keywords: Starčevo-Criș culture, Miercurea Sibiului, survival rate, bustard, aurochs.

Cuvinte cheie: Cultura Starčevo-Criș, Miercurea Sibiului, rată supraviețuire, dropie, bour.

The archaeological site of ‘Petriș’ point is located in Secaşelor Depression, about 500 m east of Miercurea Băi, and 50-80 m north of the national motorway Sebeş – Sibiu, on the edge of a long terrace, 4-5 m higher than the floodable meadow of the Secaş River. The archaeological finds are spread on a surface of 300 m width, by 80-100 m length, along the terrace parallel to the river. Systematic archaeological research began in 1997 and currently continuing, by now several sections (S1 - S5) and surface (S I-II, S III, S IV and partly S V), located within the north-east of the site have been investigated. Section S6 was positioned at the south-eastern part of the site. The excavations revealed habitation structures, fireplaces, pits for pillars and poles, foundation trenches, belonging to Neo-Eneolithic, Bronze Age, La Tène and the 5th century Gepidic period Graves (S.A. Luca *et alii* 2006, p. 11, 13).

◆ 1. Material

The paper is focused on a faunal sample from the oldest level (noted “I”) from Miercurea Sibiului, dated in Starčevo-Criș culture. 1356 osteological remains were brought to light, of which 297 come from the level Ia (Starčevo-Criș culture, phase IB-IC) cf. table 1, 881 from Ib (corresponding to phase IC-IIA) (tab. 2) and 178 from Ic (corresponding to phases IIB-IIIA) (tab. 9, S.A. Luca *et alii* 2006, p. 12, 13).

◆ 1.1. Level Ia

The huts noted B. 10/2003, B. 19/2005 and the pit Gr. 26/2005 were assigned to this cultural level in the site. Chronologically and culturally, the oldest hut B. 10, what functioned before 7050 ± 70 BP is one of the oldest such complex, north of the Danube (S.A. Luca *et alii* 2006, p. 9); B. 19 is closely related to Gr. 26 (ritual complex), it functioned in 7010 ± 40 BP (D. Diaconescu *et alii* 2009, p. 9). It is rectangular with rounded corners, partially intersected by the pit house B. 1/1998, 2003. The hut B. 19 is a deepened dwelling, oriented north-south, built after the pit Gr. 26, it functioned after 7010 ± 40 BP. The three complexes would fall on the first migration (cf. Gh. Lazarovici, Z. Kalmar) or Gura Baciului I (cf. N. Vlassa) or Precriș Ia (cf. I. Paul), assigned to the IB (S.A. Luca *et alii* 2008, p. 10). Of the 297 bones taken from pits, 193 have been fully identified, they derived exclusively from

* Archaeological Institute “Vasile Pârvan”, 11 Henri Coandă Street, sector 1, Bucharest; getasusi@yahoo.com

mammals. The faunal assemblage is poor in taxa, pig and dog missing from the domestic segment. Cattle is quoted by 63,7-65,38% (fragments-MNI) and small ruminants by 26%- 3,46%. Wild segment reaches 10-21%, including remains of aurochs, red deer and roe deer. The dispersal of skeletal elements of cattle is similar in the two houses, except horns pit deposit. About all the elements are present, a higher share of ribs in the complex no. 10 was recorded (tab. 7; fig. 1).

Cattle sample from B. 10 comes from two individuals of 6 months (estimation based on a pair of jaws with M1 towards the final eruption, and a mandible with M1 in crypt), two individuals up to 2 years (two radii proximal fused and a distal one not fused), three individuals between 2-4 years (three tibia distal epiphysed, one of them with visible suture) and an animal over 4 years (well eroded M3). B. 19 provided material from a calf in 7-10 months (coxale bones not fused), two animals up to 2 years (mandible, with M2 in crypt and M1 slightly eroded, and a maxilla with erupting M2), four specimens from 2-4 years (two maxilla with M3 erupting or erupted, a proximal humerus and ulna recently fused), a different animal (calcaneus epiphysed) over this limit. Horn dimensions are generally higher, close to the limits of aurochs. Besides the cores found in the ritual context of the pit 26 (detailed presentation was made in a specifically article) (G. El Susi 2007a, p. 74-75), two immature male pieces with Gd/Sd/C – 74,5/58/218 mm (Index of flattening – 77,85) and 65/50/190 (I. flattening – 76,92) were taken from B. 19. Overall, metric data of cattle horn cores are larger, characteristic to Early Neolithic in our region, with an apparent sexual dimorphism (fig. 3).

In the distribution of skeletal elements of ovicaprids (fig. 2), we note the large amount of maxillary fragments arising from B. 19 and the other balanced. In the hut B. 10, the vertebrae, the shoulder girdle, proximal part of thoracic limb, pelvic belt with proximal part of the lower limbs are numerous, in fact the food value parts. Not meaty parts are modestly represented, we wonder if they were thrown somewhere else, after cutting the animal, or used for different types of tools (metapodials, in this case). A portion of the neurocranium of a ram was taken from the pit 10. The left core was cut from the base, the piece has two sharp edges and rounded the third, the inner side is flat-convex; piece diameters are 47/27,5/120 mm, the foramen magnum 23/23,5 mm, GB at the occipital condyles 57 mm. The skull has been broken or the brain, resulting in our fragment. That male had until 2 years. Another fragment including a portion of the front, with a horn, and the occipital region, cut out from another ram skull comes from the same context. It is a sub-adult ram as well. The core has diameters at the base of 40/26 mm. The filling pit house B. 19 was collected another sub-adult ram horn; fragment length is 58,5 mm and diameters at the base 47,5/27,5/122 mm. The piece has two visible edges, the third one being poorly expressed. Sizes are moderate, being about subadult exemplars; they fall into "the copper sheep" type. It seems, the prevalence of rams among killed specimens was dictated by economic reasons, implying the sub-adult culling for meat, protecting the females for milk.

The sheep material originates from at least three males; one is about 12 months (M2 just erupted), a scapula, a distal humerus epiphysed and an acetabular bone belonging to the same individual. Another exemplar is 12-18 months (barely visible the distal suture), and another one about 1,5-2,5 years (ulna in merger). At least one of the above specimens was slaughtered during cold season, confirming the housing in the cold season. Goat bones were not identified in this hut. In hut B. 19 bones from a young goat and three sheep were identified. Two specimens were killed to a year (two acetabular with fused bones), another one between 1-2 years (goat) and another between 3-4 years (M3 erosion J13). Of the game, aurochs is prevalent by 7,8% as fragments and 15,38% as individuals; its bones especially come from the limbs. Bones of each specimen were found in each hut, and six individuals have been suggested, according to the sample from Gr. 26 (D. Diaconescu *et alii* 2009, p. 9). Red deer rate is low, 1,85-2,1%. The hut B. 10 provided bones from at least, one individual not exceeding 2-2,5 years (distal tibia with suture still visible), and the hut B. 19 bones from an animal more than 18-24 months (maxilla with M2 erupted, M3 in eruption (C. Azorit *et alii* 2002, tab. 5). The hut no. 19 provided one blade from roe deer, which seems to have exceeded 6 months. If we consider the high proportion of bones from aurochs versus those of red deer, it seems that the landscape was open, wooded area being reduced in size.

◆ 1.2. Level Ib

881 faunal remains were collected from several huts and pits of this level of housing (tab. 2, 3). Hut B. 17 has a round shape, equipped with sleeping "benches" and the hut B. 1 has a rounded plan, it is dated at around 6920 ± 70 cal. BP (S.A. Luca *et alii* 2008, p. 12). The huts B. 20 - 21 and pits no. 31, 35-36 disturb, on the southern side the hut B. 17. The huts no. 20-21 were abandoned

and filled in a very short time (S.A. Luca *et alii* 2008, p. 11); to say, this would be an explanation for the reduced amount of bones harvested from them. Overall, 879 bones have been attributed to mammals; two remainders are from great bustard*. There are two fragments from two right proximal humerii, collected from B. 17, with Bp 44,5 and 45 mm.

This ecotype adapted to the steppe environment (E. Gál 2004, p. 51) is suggestive, in outlining some features of the environment, in those times. Under natural conditions, the great bustard was confined to natural grasslands such as steppes and similar warm open habitats, clear views of over 1 km on at least three directions appears essential for its survival.

Compared to the first level of housing, there are new species, the pig, dog and boar. The sample of mammals is distributed unequally between the complexes, about 56,6% of bones coming from the house no. 17 and 36,5% of hut no. 1. The other complexes have provided little garbage, about 6,8% (60 fragments).

125 cattle bones (21% of the sample from level Ib), collected from hut B1 suggest at least 10 specimens; half of them were killed between 0,5-2 years. According to the dentition, the survival rate highlights the prevalence of juveniles and sub adults (tab. 4, fig. 7), similar values obtained from postcefalic elements. Even a higher percentage of juveniles were found (tab. 5, fig. 6). Based on a metacarpal from male, a height of 131,2 cm at the withers was estimated. Only 41 bones (6,87% of the sample determined for this level), from three sheep, two goats and an ovicaprid were identified as belonging to small ruminants.

Specifically, from the skeleton of a small ruminant parts of the column, femur, humerus have been preserved. After their size one appreciates the animal was very small, in 1-2 months. From a sheep, 6-12 months comes a mandible with M2 in eruption, and a scapula, just distal welded. The skeleton of a ram for 12-18 months skull parts (horn, occipital region) and forelegs were preserved. A sheep of 3-4 years was supposed based on a pair of recently welded distal femur and a calcaneus, giving a height of 61,56 cm. The value is small, even for an estimate on the calcaneus (which usually gives higher values). In terms of goat bones, one individual is 1-1,5 years to death, and another 5-6 years (erosion M3 - M16); that mandible has P2 fallen and dental alveolus closed. Both specimens are males. From the same context, two measurable ram's horns and non-measurable another one were gathered as well. The two horns of goats belonging to "aegagrus" type. Distribution of small ruminant bones (fig. 5) highlights the high rate of elements of the axial skeleton, jaw and metapodials (tab. 8). However, the distribution shows that not all remnants of slaughtered animal carcasses came filling the pits in question.

The six pig bones come from an animal slaughtered between 1,5-3/3,5 years (the limits are set by a mandible with P2 already erupted and a calcaneus plus a femur not fused).

From the skull of a dog was identified a fragment of parietal-occipital region, the piece shape clearly suggests the cutting of skull for brain consumption.

Of the 39 bones of hunted species, 21 are from two red dears, one hunted in 2-3,5 years (femur distal not fused) and another 2-3,5 years (proximal tibia with visible suture). Bones of all body parts were determined, including the skull, and a shed antler. The eight bones of roe deer originate in an animal of 14-16 months (caught in summer). The seven aurochs' bones suggest a mature male, estimation based on M3 "m" wear stage, having a length of 47 mm. A new identified species is the wild boar; the presumed exemplar is a male of 102,3 cm in height, a metacarpal IV, a proximal phalanx and a humerus with Bd 50 mm belongs to it. The hut no. 17 provided the largest sample, the 497 mammal bones are from at least 37 animals. The 152 bones of cattle (25,5% of the sample of Ib) come largely from the cephalic and axial skeleton, compared to hut - B. 1, in which prevail the bones of the forelegs. According to data from teeth, the survival rate is 53% up to two years, decreased from 38% to four years, falling sharply to 7% above this limit. A similar picture is provided by data of long bone sutures (tab. 6; fig. 6). So, up to one year survival rate is 84% at two years decreased to 69%, 61,5% reduce to 2-3.5 years, and then toward the 4 years is 46%. The amount of small ruminant bones, harvested from this board is almost equal to that of cattle, the 142 bones representing about 24% of the material from the Ib. The bones are from a goat (a metacarpus distal epiphysed) from an ovicaprid in 1-2 months (humerus, tibia, femur very small) and eleven sheep. Of these, at least three-four exemplars were rams, according the four cores' fragments. Sub-adults parts come from, they keep the characters typical of "copper sheep", a triangular section, at least two sharpened edges, the third fainter.

* Determination made with help of colleagues V. Radu and A. Bălășescu from the National History Museum of Romania, Bucharest.

Regarding the survival rate, determined on the teeth, I got the following picture: a rate of 90,91% up to six months, 72,73% up to one year, then reducing to 45,45% up two years, decreasing to 18,18% up to four years. The situation is slightly changed on the basis of the long bones, so we have a survival rate of 75% up to 6 months, it is only 41,67% up to a year, is reduced to 16,67% at 2,5 years, there are not exemplars over four years. On the whole, the sheep slaughter is very high in the first year of life, especially for meat (correlate with horns and pelvises from males), and less milk.

A metacarpus and radius, with lengths of 133 and 147 mm estimated two heights at the withers, 65 to 59,1 cm. The first value seems to characterize a male. That radius comes from a female culled about 2,5-4 years (cf. distal visible suture). From a pig killed about 3,5 years, comes one femur, distal in fusing. Of 44 bones of wild species, 30 pieces originate in three mature aurochs, 11 bones in a roe deer and three in a red deer. Sample of red deer, originates in an individual hunted in 12-15 months (tibia distal not fused), one of ca. 14-16 months, caught in the summer (proximal tibia with suture visible), and one in 3-4 years (cf. M3 dental erosion, C. Tomé, J-D. Vigne 2003, tab. 5, p. 165). The three bones of red deer come from a male specimen, preserving the frontal bone with the antlers cut (raw material for tools). The animal will be caught in winter, evidence that this hut was used all year-round, not seasonal. The other complexes have provided little bones, assigned randomly, why not claimed special mentions. To talk about only a female horn core with the GL of 65 mm and caprine type, found in pit no. 34. A calcaneus with GL 55 mm, which provided a height of 62,70 cm, comes from the same complex.

◆ 1.3 Level Ic

The deepened dwelling B. 9 belongs to a later horizon (IIB-IIIA) of Starčevo-Criș culture, for this complex there is a C14 date 6180 ± 40 cal BP (S.A. Luca *et alii* 2008, p. 13). 178 bones were taken from that hut and pit Gr. 43. Ca. 157 bones of mammals and 7 fish (from cyprinids) were gathered inside the hut B. 9. The largest sample derives from bovine (tab. 9, the 63 bones suggesting at least seven individuals, slaughtered as follows: three adult-mature specimens, two M3 in wear stage j, l and another one very eroded, according to dentition. According to the stages of long bone sutures, four animals were assumed as follows: three individuals under two years (one blade with tuberculum supraglenoidale, just merged ca. 7-10 months, two individuals in the 7-10 months), and one-up in four years (suture of distal femur still visible).

The small ruminants, with 10 remainders, from at least 5 individuals rank the second. One of them was killed at 5-6 months (M1 just erupted), two to one year (M2 erupting, proximal radius just welded), another in the 3-4 years (M3 erosion - g) and the fifth in the 18-24 months (one metatarsal distal epiphysed). A calcaneus and radius of sheep, 58,5 and 142 mm in length, provided values of 66,7 and 57,08 cm withers heights. Goat bones were not identified. A pig 14-16 months old it belongs, a remnant mandible with P4 just erupted. Wild species are listed with 13 bones, of which seven are from two red deer: one of 2,5-3,5 years (distal femur just fused), another one over the limit. Four bones of an adult aurochs complete the wild spectrum. A fragment of the parietal bone with minimum width of 27,5 mm belongs to a boar and a portion of the scapula is assigned to a badger. 14 bones of sheep, an adult aurochs and two cattle (one cut up to 12 months and another at 3,5-4 years) were collected from the pit Gr. 43.

◆ 2. Economic strategies

In the age of slaughter for cattle, we note the following: a rate of 40% by one year is recorded, in the early levels (fig. 8), meaning the milk production starts (by cutting calves). The same percentage of animals of 2-4 years is maintained, meaning meat production; a rate of 20% is registered over 4 years, for milk and traction. The figures underline the preponderant use of cattle for meat, a small percentage of animals for milk and traction. The same type of management is kept in the next chronologic segment (Ib), specifically, 35,5% individuals killed between 6-24 months, 32,2% between 2-4 years and 19,4% between 6-9 years, meaning milk, meat and labour. Management is not different than the previous sequence Ic: specifically, the cuts are still prevalent in the range of 0,5-2 years (44,44%), decreased slightly in the interval 2-4 years (22,22%), the proportion of specimens kept over 4 years increasing to 33,33%. Therefore, we suggest a more rational exploitation of secondary products, over Starčevo-Criș levels, cattle keeping role as main supplier of meat. The fact is even more obvious as analyze the immature / mature ratio. It has a value of 4/1 in level Ia, 3/1 in Ib, and 2/1 in Ic.

Patterns in sheep/goat, based on slaughter profiles are shown in figure 9, following the same chronological distribution. According them a high percentage of individuals killed between 6-12 months (42,8%) was found in the earliest level; we have to do with exploitation for meat, type A (apud E. Blaise 2009, p. 114-115). Values about 28,6% between 1-2 years (slaughter for meat-type B), and 2-4 years (milk exploitation-type B) supposed too. In the next chronological sequence (Ib), there is also reduced slaughtering of lambs 0-2 months (13,3%), then increasing between 2-12 months (26-24%), a rate of 26-29% recorded between 1-2 years. So this segment of time, meat product is primarily targeted. Exploitation of animals between 2-4 and 4-6 years (dairy) is about 30-31%. Then the percentage falls to 3,3% meaning animals for breeding. Goat is rare only 4 animals, one in the first phase of and three in the second. The pig is less exploited, anyway information is lacking on its management. In terms of hunting, we cannot talk about a strategy of exploitation of wild genetic fund. They captured what was out of reach; consequently there are quite many immature body specimens, among presumed exemplars.

◆ 3. Species frequencies in levels

Although samples are unequal in quantitative terms, some interesting variations of interspecific relationships were found. Depending on the presence, absence of some species would suggest some features of the environment. A look at frequencies of major domestic taxa (cattle, sheep/goat and pig) in each level put forward some interesting questions (fig. 10). The prevalence of cattle followed by sheep/goat and sometimes by pig is the general schema, applicable to all levels in the site. Specifically, cattle record 63,7% in Ia, decreasing up to 50% in Ib and re-growing to 66.7% in Ic. When considering MNI frequencies, the results slightly diverge. Thus, cattle reach 67% in Ia, decreasing to 38% in the next level, stabilizing at 42%. In level Ib, a sensitive decrease of rate, is offset by the ovicaprids, their value closing to cattle quota (as MNI). Despite these discrepancies, to remember as a main feature, the prevalence of bovines in the Early Neolithic horizon from the site. The small ruminants curve is downward, from 26% in Ia to 12,5% in Ic, a high percentage emphasising in Ib, 33%.

This is the picture offered by statistics on NISP. As MNI, they reach the same high value of 36,6% in the level Ib, only a percent below cattle. Certainly in our lands, the Early Neolithic started with a livestock economy with many ovicaprids (but not as in the southern areas); even if the environment will be favourable to them at first, cattle gave the keynote, however. The pig is the least exploited in the early habitation from Miercurea Sibiului, as well as in other settlements. The report domestic/wild taxa meaningful change, along the phases of occupation of the site, both quantitatively and qualitatively (fig. 11). If share game, 10%-20% (NISP-MNI) is the proportion estimated in the earliest level, increasing to 20%-28,5% in the last one. In terms of taxonomic composition, aurochs, red deer and roe deer were identified in Ia so that, by the end of habitation, the list to diversify, including new taxa as wild boar and badger. Changes also occur in terms of frequency curves of wild species. Aurochs prevails in the level Ia, by 7,8%, then slightly decreasing to 6%, and increasing to 10% in Ic. Red deer, with insignificant contribution, accounts for 2% in Ia, double its share in the next level and triples (7,3%) in Ic. Even if the aurochs, a typical element of an opened landscape keeps its dominant position among hunted mammals throughout the early housing, the red deer participation in supplying seems to gradually augmenting. Its higher density would suggest some changes in the landscape, as for instance an expansion of forested area, much more visible during Vinča levels (unpublished data). Roe deer, wild boar, badgers are seldom hunted. We recall the bustard bones in Ib, as a characteristic of an opened (forest-steppe) area. Fishing is documented only in the last level, Ic. As for biometric data and correlations with other faunal samples from contemporary settlements, I do not insist, it was largely presented on other occasions (El Susi 2007a, 2007b, 2010).

◆ **Bibliography**

- C. Azorit *et alii* 2002 Azorit C., Analla M., Carrasco R., Calvo J., Cobo J., Teeth eruption pattern in red deer (*Cervus elaphus hispanicus*) in southern Spain, *Anales de Biología*, 24, p. 107-114.
- E. Blaise 2009 *Economie animale et gestion des troupeaux au néolithique final en Provence: approche archéozoologie et contribution des analyses isotopiques de l'émail dentaire*, Thèse de Préhistoire, <http://www.tel.archives-ouvertes.fr/tel-00402302>.
- D. Diaconescu *et alii* 2005 D. Diaconescu, S.A. Luca, G. El Susi, F. Dumitrescu Chioar, Groapa G26 /2005 de la Miercurea Sibiului-Petriș și noi întrebări privind viața de dincolo de obiecte a unei comunități neolitice timpurii, *Brukenthal. Acta Musej*, IV. 1, p. 7-21.
- G. El Susi 2007a Date arheozoologice asupra unor specii domestice gospodărite în comunitățile neolitice timpurii din Banat și Transilvania, *Brukenthal. Acta Musej*, II. 1, p. 71-92.
- G. El Susi 2007b Archaeozoological records about domestic species farmed by Early Neolithic Communities from Banat and Transylvania, *Acta Terrae Septemcastrensis*, VI, p. 25-51.
- G. El Susi 2010 The management of livestock in Early Neolithic settlements (Starcevo-Criș complex) from Transylvania and Banat in S.A. Luca, C. Suciuc (eds), *The First Neolithic Sites in Central/South-East European Transect. Volume II: Early Neolithic (Starčevo-Criș) Sites on the Territory of Romania*, p. 47-56, BAR S2188 2011.
- E. Gál 2004 The role of Archaeo-Ornithology in the environmental and animal history studies, in E. Jerem, Zs. Mester and R. Benczes (eds.), *Archaeological and Cultural Heritage Preservation within the Light of New Technologies, Selected papers from the joint Archaeolingua-EPOCH workshop, 27, September - 2 October 2004*, Százhalombatta, Hungary, Archaeolingua Foundation, Budapest, p. 49-61.
- S.A. Luca *et alii* 2006 S.A. Luca, D. Diaconescu, A. Georgescu, C. Suciuc, Cercetările arheologice de la Miercurea Sibiului-Petriș (jud. Sibiu), campaniile anilor 1997-2005, *Brukenthal. Acta Musej*, I. 1, p. 9-19.
- S.A. Luca *et alii* 2008 S.A. Luca, D. Diaconescu, C. Suciuc, Cercetările arheologice de la Miercurea Sibiului-Petriș (jud. Sibiu, România). Nivelul Starčevo-Criș în campaniile de cercetare din anii 1997-2005 (raport preliminar), *Brukenthal. Acta Musej*, III. 1, p. 7-46.
- C. Tomé,
J.-D. Vigne 2003 Roe deer (*Capreolus capreolus*) age et death estimates: New methods and modern reference data for tooth eruption and wear, and for epiphyseal fusion, *Archaeolingua*, 12, p. 157-173.

Taxon	B.10	B.19	Gr.26	Total NISP	%	B.10	B.19	Gr.26	Total MNI	%
<i>Bos taurus</i>	54	44	25	123	63,7	8	9	17	34	65,38
Ovis/Capra	30	20		50	25,9	3	4		7	13,46
Domestic taxa	84	64	25	173	89,6	11	13	17	41	78,84
<i>Cervus elaphus</i>	2	2		4	2,1	1	1		2	3,85
<i>Capreolus capreolus</i>		1		1	0,5		1		1	1,92
<i>Bos primigenius</i>	4	2	9	15	7,8	1	1	6	8	15,38
Wild taxa	6	5	9	20	10,4	2	3	6	11	21,15
Identified	90	69	34	193	100	13	16	23	52	100
<i>Bos sp.</i>	1		2	3						
Bos/Cervus		47		47						
Splinters	20	34		54						
TOTAL	111	150	36	297						

Tab. 1. Species frequencies (NISP and MNI) in phase Starčevo-Criș IB-IC at Miercurea Sibiului (B. - hut; Gr. - pit).

Frecvența speciilor (Nr. resturi. și NMI) în fazele Starčevo-Criș IB-IC la Miercurea Sibiului (B. - bordei; Gr. - groapă).

Taxon	B.1	B.17	B.20	B.21	Gr.31	Gr.34	Gr.35	Total	%NISP
<i>Bos taurus</i>	125	152	5	14		1	2	299	50,1
Ovis/Capra	41	142	6	7	1	3		200	33,5
<i>Sus domesticus</i>	6	1					1	8	1,3
<i>Canis familiaris</i>	1							1	0,2
Domestic taxa	173	295	11	21	1	4	3	508	85,1
<i>Cervus elaphus</i>	21	3	1	3				28	4,7
<i>Sus s. ferrus</i>	3			1				4	0,7
<i>Capreolus capreolus</i>	8	11		1				20	3,4
<i>Bos primigenius</i>	7	30						37	6,1
Wild taxa	39	44	1	5				89	14,9
Identified	212	339	12	26	1	4	3	597	100
<i>Bos sp.</i>		12						12	
Bos/Cervus	62	3	1					66	
Splinters	48	143		5	2	3	3	204	
Mammals	322	497	13	31	3	7	6	879	
<i>Otis tarda</i>		2						2	
TOTAL	322	499	13	31	3	7	6	881	

Tab. 2. Species frequencies (NISP) in phase Starčevo-Criș IC-IIA at Miercurea Sibiului.

Frecvența speciilor (Nr. resturi) în faza Starčevo-Criș IC-IIA la Miercurea Sibiului.

Taxon	B. 1	B. 7	B. 20	B. 1	Gr. 31	Gr. 34	Gr. 35	Total	%MNI
<i>Bos taurus</i>	10	16	1	2		1	1	31	37,8
Ovis/Capra	6	13	3	3	3	2		30	36,59
<i>Sus domesticus</i>	1	1					1	3	3,66
<i>Canis familiaris</i>	1							1	1,22
Domestic taxa	18	30	4	5	3	3	2	65	79,27
<i>Cervus elaphus</i>	2	1	1	2				6	7,32
<i>Sus s. ferrus</i>	1			1				2	2,44
<i>Capreolus capreolus</i>	1	3		1				5	6,09
<i>Bos primigenius</i>	1	3						4	4,88
Wild taxa	5	7	1	4				17	20,73
TOTAL	23	37	5	9	3	3	2	82	100

Tab. 3. Species frequencies (MNI) in phase Starčevo-Criș IC-IIA at Miercurea Sibiului.
Frecvența speciilor (NMI) în faza Starčevo-Criș IC-IIA la Miercurea Sibiului.

Context	Element	R/L	Wear stage*	Age at death	Age class	Stage
B.1	Md+M1	R	a	5-6 months	0-0,5 years	Infants
B.1	Md+M1	R	c	6-12 m	0,5-2 y	Juvenile
B.1	M1	R	d	6-12 m	0,5-2 y	Juvenile
B.1	Md+M2	R	U	16-18 m	0,5-2 y	Juvenile
B.1	M3	S	E	24-30 m	2-4 y	Subadulte
B.1	Md+M3	R	a	28-30 m	2-4 y	Subadulte
B.1	Md+M3	L	a	28-30 m	2-4 y	Subadulte
B.1	M3	R	k	48+	4-6,5 y	Adult
B.1	Mx+M3	L	very worn	48+	6,5-9 y	Mature
B.1	Mx+M3	R	very worn	48+	6,5-9 y	Mature
B.17	Md+M1	R	U	5-6 m	0-0,5 y	Infants
B.17	Md+M1	L	b	6-12 m	0,5-2 y	Juvenile
B.17	Md+M1	L	a	6-12 m	0,5-2 y	Juvenile
B.17	Md+M2	L	a	16-18 m	0,5-2 y	Juvenile
B.17	Md+M3	L	U	16-18 m	0,5-2 y	Juvenile
B.17	Mx+M3	L	in crypt	18-24 m	0,5-2 y	Juvenile
B.17	M3	R	c	30-36 m	2-4 y	Subadulte
B.17	Mx+M3	L	very worn	48+	6.5-9 y	Mature
B.17	Mx+M3	L	very worn	48+	6.5-9 y	Mature
B.17	Mx+M3	L	very worn	48+	6.5-9 y	Mature
B.17	Mx+M3	L	very worn	48+	6.5-9 y	Mature
B.17	Mx+M3	R	very worn	48+	9+	Mature
B.21	Md+M3	L	k	48+	6,5-9 y	Mature
B.21	Md+M2	L	h	36-48	2-4 y	Adult

* Grant 1982; Grigson 1982; Higham 1967.

Tab. 4. Teeth wear stages and age estimates – cattle in phase Starčevo-Criș IC-IIA.
Estimarea vârstei la bovine pe baza uzurii dentare în faza Starčevo-Criș IC-IIA.

Stage/Age	6-12 m		12-24 m		24-42 m		42-48 m	
	Unfused	Fused	Unfused	Fused	Unfused	Fused	Unfused	Fused
Scapula-D	1R	3R+2L						
Radius-P			1R	4R+ 3L				
Pelvis		2R						
Humerus-D				2L+ 1R				
Ph. I, II				2+3Ph1*				
Metapodials					3 Mc+5 Mt	5 Mc+2 Mt		
Tibia-D						1R*+1L		
Calcaneus					1R	1R*		
Humerus-P							1L	1R+ 1L*
Radius-D							2R+1L	
Ulna-P							2L+2R	
Femur-P							2R+ 1L	
Femur-D								2*
Tibia-P							2R+ 2L	
MNI	1	3	1	5	5	6	2	3

* fusing

Tab. 5. Fusion stages in cattle sample from B. 1.
Stadii de sutură în eşantionul vitei din B. 1.

Stage/Age	6-12 m		12-24 m		24-42 m		42-48 m	
	Unfused	Fused	Unfused	Fused	Unfused	Fused	Unfused	Fused
Scapula-D	1 R+1 L	1 R						
Radius-P			1 R	1 L				
Pelvis-	1 L	1 L						
Humerus-D				2 L+2 R				
Ph. I, II				4				
Metapodials					3 Mc+2 Mt	1 Mt+1 Mc		
Tibia-D						1 R		
Calcaneus								
Humerus-P								1 R*+1 L*
Radius-D							2 L	
Ulna-P							2 R+1 L	
Femur-P							2	1 L*
Femur-D								1 R+1 L
Tibia-P							2 L+1 R	1 L+1 R*
Total	1 R+ 1 L	1 R+ 1 L	1 R	2 L+2 R	3	1	2 L+2 R	1 R+1 L+1L*
MNI	1	1	1	2	3	1	2	2

* fusing

Tab. 6. Fusion stages in cattle sample from B. 17.
Stadii de sutură în eşantionul vitei din B. 17.

Element	B. 10	B. 19	Gr. 26	B. 1	B. 17	B. 20	B. 21	Gr. 34	Gr. 35	B. 9	Gr. 43	Total
Horn cores		3	25	1		1						30
Skull	3	6		3	12				1	2		27
Maxilla	2	2		7	19					4		34
Mandible	4	2		13	10		2			7		38
Scapula	1			6	5		2			4		18
Humerus	3	3		5	6		1			2		20
Radius	2	2		13	5		1			1		24
Ulna	1	2		4	3					1		11
Metacarpal	1	4		17	5	1	1			4		33
Sosa mc.		1		1	3							5
Pelvis	2	1		2	5		1			1		12
Sacrum					1							1
Femur	3	1		8	5		1			2	1	21
Tibia	4			6	6					3		19
Patella					2							2
Centroq.	1			1	5		1					8
Talus				4	2					3		9
Calcaneus		3		2		1				1		7
Metatarsal	5	5		10	6					3		29
Phalanges	1	2		8	10		1			1		23
Ribs	14	4		3	12	1	2	1	1	11		49
Vertebra	7	3		11	30	1	1			13		66
Total	54	44	25	125	152	5	14	1	2	63	1	486

Tab. 7. Cattle bones distribution in pits and huts.
Distribuția oaselor de vită în gropi și locuințe.

Element	B.10	B.19	B.1	B.17	B.20	B.21	Gr.31	Gr.34	B.	Gr.43	Total
Horn cores	1	2	4	8				1			16
Skull	1		2	2					1		6
Maxilla	1		1	6	1	1				1	11
Mandible		6		16		2			1		25
Scapula	2	1	4	10	2		1				20
Humerus	3	2	3	8							16
Radius	2	2	3	7	1	1		1	1		18
Ulna	2	1	1	3							7
Metacarpal	1	2	1	11	1	1			1		18
Pelvis	4	2	3	15		1			1		26
Femur	3		3	9					1		16
Tibia	1	1	5	8							15
Centroq.	1										1
Talus			1								1
Calcaneus			1					1	1		3
Metatarsal	1	1	1	4						1	8
Phalanges				2							2
Ribs	3			7	1				1		12
Vertebra	4		8	26		1			2		41
Total	30	20	41	142	6	7	1	3	10	2	262

Tab. 8. Ovicaprid bones distribution in pits and huts.
Distribuția oaselor de ovicaprine în gropi și bordeie.

Taxon	B. 9	Gr. 43	Total	% NISP	B. 9	Gr. 43	Total	% MNI
Bos taurus	63	1	64	66,7	7	2	9	42,86
Ovis/Capra	10	2	12	12,5	4	1	5	23,81
Sus domesticus	1		1	1,04	1		1	4,76
Domestic taxa	74	3	77	80,21	12	3	15	71,43
Cervus elaphus	7		7	7,29	2		2	9,52
Sus s. ferrus	1		1	1,04	1		1	4,76
Bos primigenius	4	6	10	10,41	1	1	2	9,52
Meles meles	1		1	1,04	1		1	4,76
Wild taxa	13	6	19	19,78	5	1	6	28,56
Identified	87	9	96	100	17	4	21	100
Bos/Cervus	7	1	8					
Splinters	63	4	67					
Mammals	157	14	171					
Fish	7		7					
TOTAL	164	14	178					

Tab. 9. Species frequencies in phase Starčevo-Criș IIB-IIIA at Miercurea Sibiului (B - hut; Gr.-pit).
Frecvențele speciilor în faza Starčevo-Criș IIB-IIIA la Miercurea Sibiului (B - bordei; Gr. - groapă).

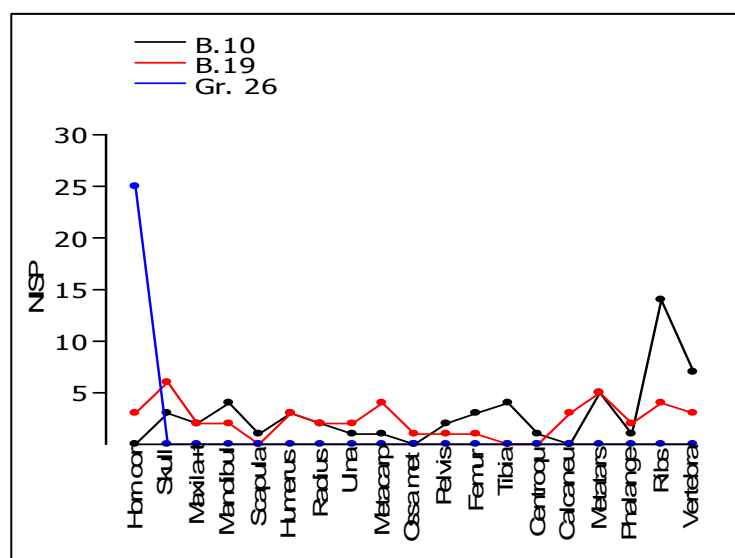

Fig. 1. Distribution of cattle bones in Ia level.
Distribuția oaselor de vită în nivelul Ia.

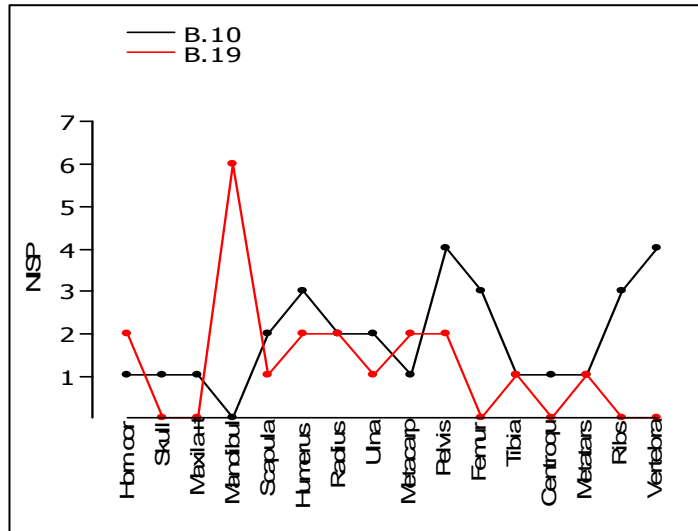

Fig. 2. Distribution of ovicaprid bones in Ia level.
Distribuția oaselor de ovicaprine în nivelul Ia.

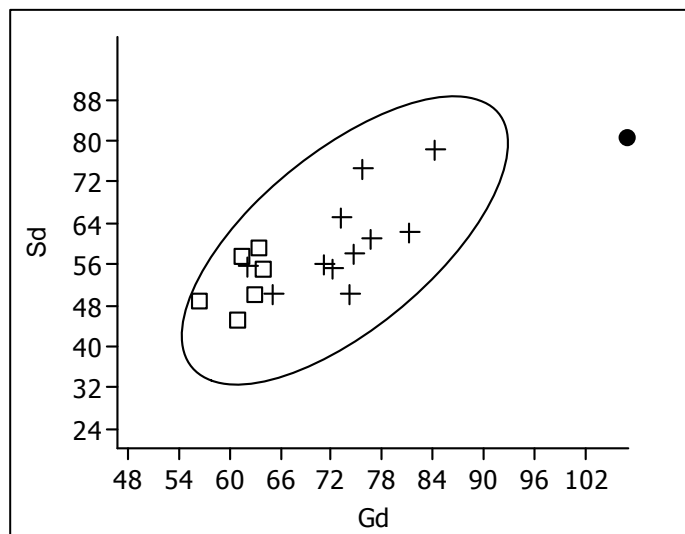

Fig. 3. Scatter diagram Gd/SD bovine cores: +bull; • aurochs; □ cow.
Diagrama Gd/SD pe coarnele bovinelor: +mascul domestic; • bour; □ femelă domestică.

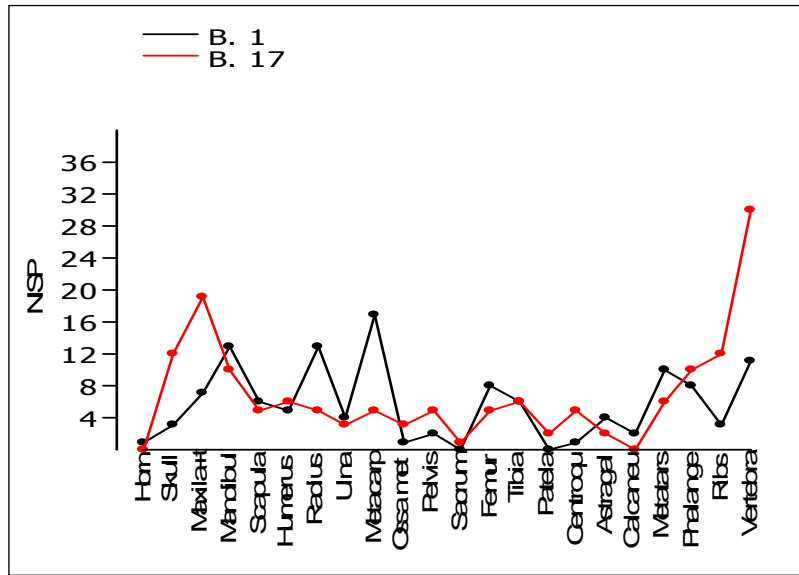

Fig. 4. Distribution of cattle bones in Ib level.
Distribuția oaselor de vită în nivelul Ib.

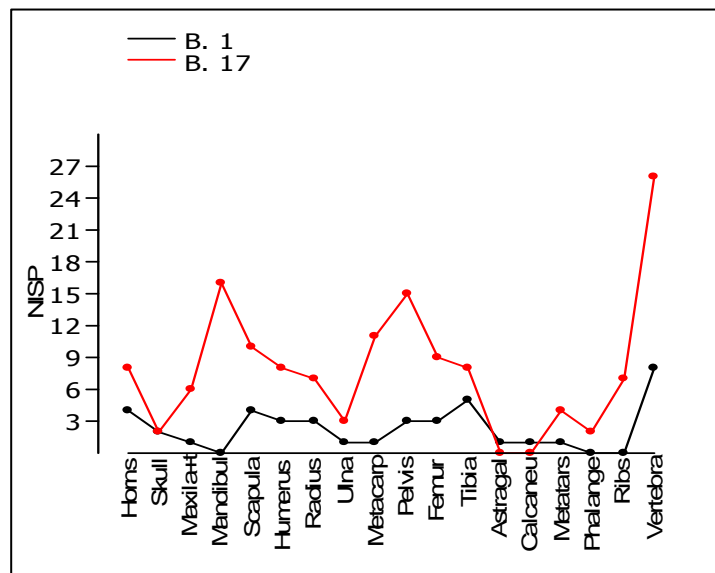

Fig. 5. Distribution of ovicaprid bones in Ib level.
Distribuția oaselor de ovicaprine în nivelul Ib.

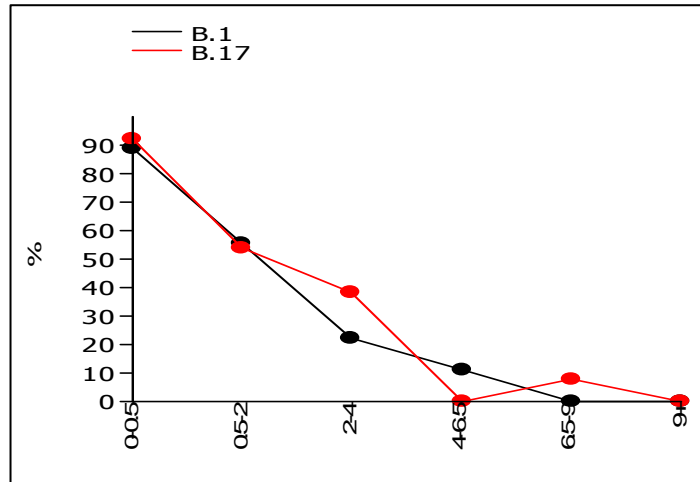

Fig. 6. Cattle survival rate, according to long bones fusion in Ib.
Rata de supraviețuire la bovine conform suturii oaselor lungi în nivel Ib.

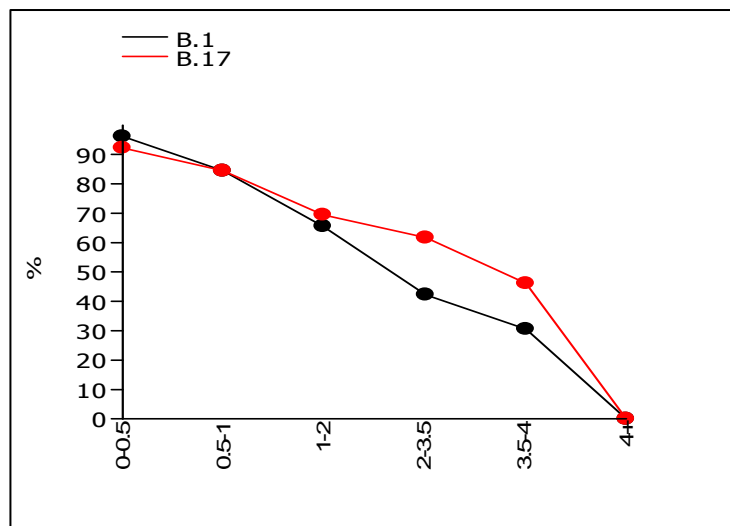

Fig. 7 Cattle survival rate, according to dentition in Ib.
Rata de supraviețuire la bovine conform dentiției în nivel Ib.

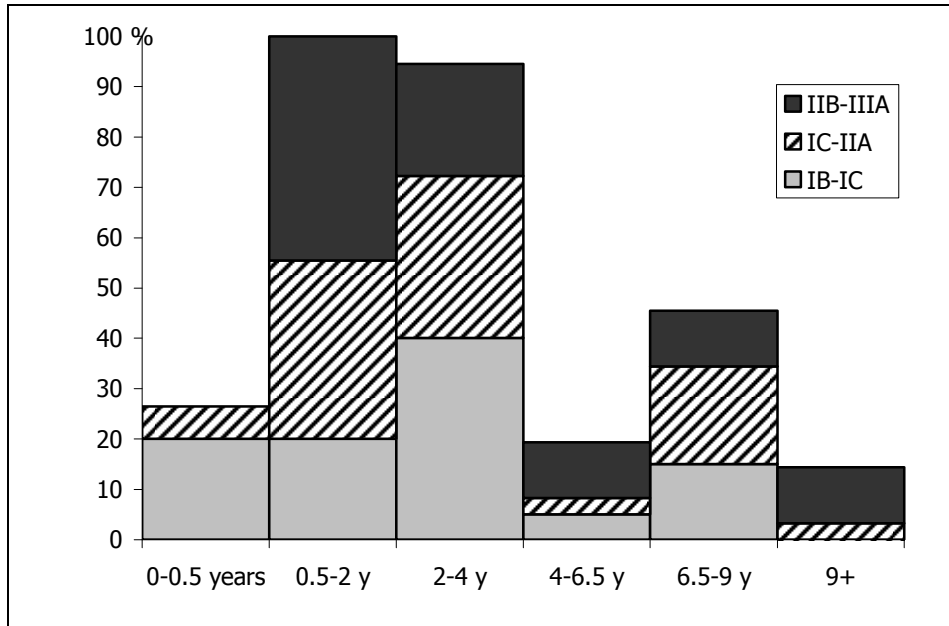

Fig. 8. Kill-off patterns of cattle in Ia-c levels.
Vârste de sacrificare a vitei în nivelurile Ia-c.

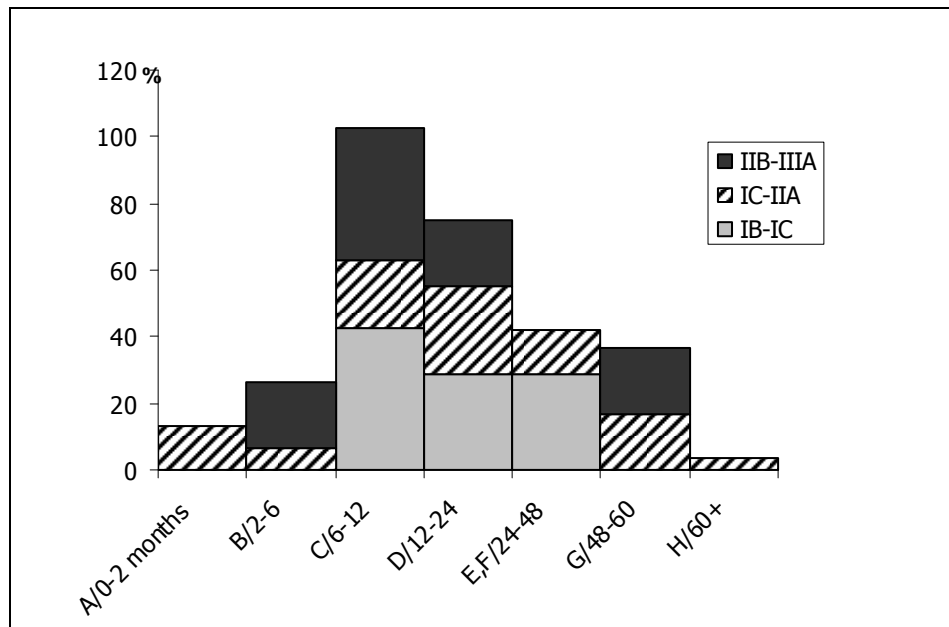

Fig. 9. Kill-off patterns of ovicaprids in Ia-c levels.
Vârste de sacrificare a vitei în nivelurile Ia-c.

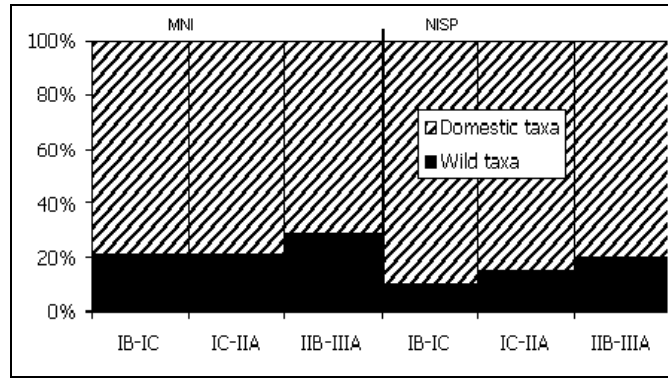

Fig. 10. Domestic/wild ratio in I-III levels.
Raportul speciilor domestice/sălbaticice în nivelurile I-III.

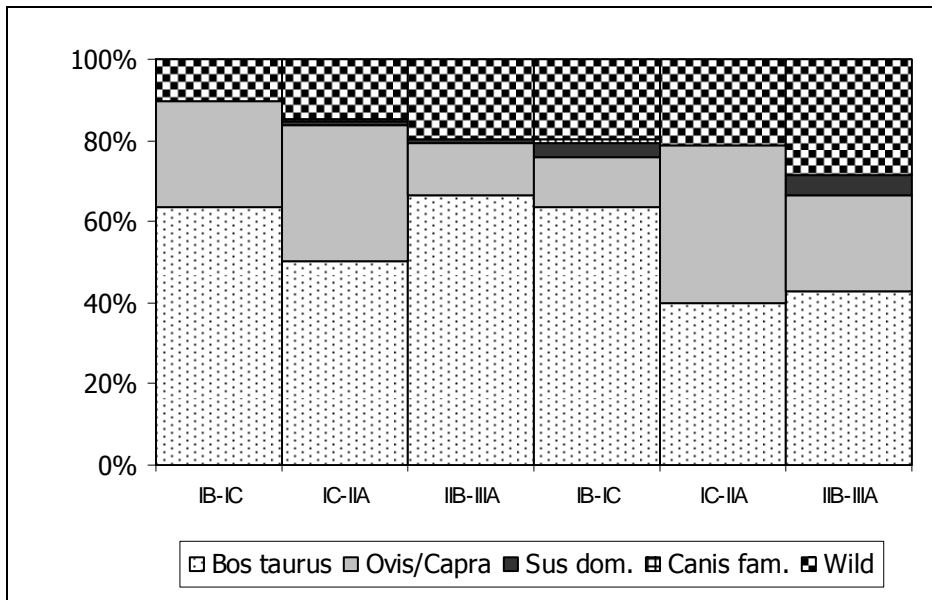

Fig. 11. Species frequencies in I-III levels at Miercurea Sibiului.
Frecvența speciilor în nivelurile I-III de la Miercurea Sibiului.

Measurements

Horns

Context	Taxon	GL	Gd	Sd	Circonf.
B. 19	M/Cattle*		74,5	58	218
B. 1	M/Goat		37,5	24,5	99
B. 1	M/Goat		37,5	27,5	103
B. 17	M/Sheep	65	45,5	29	129
B. 17	M/Sheep		51	30,5	132,5
B. 19	M/Sheep	58.5	47,5	27,5	122
Gr. 34	F/Sheep	65	28	19	76
B. 10	M/Sheep		47	27,5	120

* *Bos taurus/Bos primigenius*. Horns cattle measurements from Gr. 26 were excluded from, being published in another context (S.A. Luca et alii 2009, p. 8-9).

Maxilla

Context	Taxon	L P2-M3	L M1-M3	L M3
B. 1	Cattle		84,5	30,5
B. 9	Cattle			34,5
B. 17	Cattle		88	34
B. 17	Cattle			33,5
B. 17	Cattle			32,5
B. 17	Cattle			31
B. 17	Goat	74	51,5	23,5
B. 19	Cattle			31
Layer	Sheep			17,5

Mandible

Context	Taxon	L P2-M3	L M1-M3	LM3
Gr. 26	Cattle			38,5
B. 21	Cattle			40
B. 21	Cattle			41
B. 1	Goat	78	52	24,5
B. 17	Sheep			23,5
B. 17	Sheep			23,5
Layer	Sheep			23,5
B. 19	Sheep	75	53	24
Layer	Ovic.			24,5
B. 17	Ovic.		50.5	20
B. 17	Ovic.	68	43	24
B. 17	Ovic.	72	52	22
B. 1	Aurochs			47
Gr. 26	Aurochs		94	44
B. 17	Roe deer	68,5	42	16
B. 17	Roe deer			17

Scapula

Context	Taxon	SLC	GLP	LG
B. 1	Cattle			58
B. 9	Cattle	60,5	75	65,5
B. 17	Cattle	53		65
B. 1	Sheep	20	32,5	27,5
B. 1	Sheep	20	33,5	25
B. 17	Sheep	18,5	33,5	26,5
B. 17	Sheep	18,5	30	25

Scapula

Context	Taxon	SLC	GLP	LG
B. 10	Sheep	18,5		
B. 20	Sheep	18,5		
B. 10	Sheep	18		
B. 1	Sheep	16	27	
B. 9	Carnivore	16,5	17,5	13,8
B. 19	Roe deer	21,5		26,5
B. 17	Aurochs	67,5	87,5	73

Humerus

Context	Taxon	BT	Bd	Dd
B. 17	Cattle	58	87,5	89
B. 1	Cattle	67,5	73,5	74
Layer	Cattle	74,5	81,5	82
Layer	Cattle	80	88	87
Layer	Cattle	82	85	85,5
B. 1	Cattle	88	93	94
B. 10	Cattle			84
B. 17	Cattle		80,5	81,5
B. 19	Sheep	24	26,5	25,5
B. 17	Sheep	24,5	26,5	24,5
B. 17	Sheep	24,5	26,5	24,5
B. 17	Sheep	25	27,5	25
B. 17	Sheep	26,5	28,5	26,5
B. 17	Sheep	26,5	29,5	27,5
B. 10	Sheep	28,5	26,5	
B. 1	Boar	40	50	
B. 1	Roe deer		31,5	
B. 1	Aurochs	105	110	113

Radius

Context	Taxon	GL	Bfp/Bp	Bp	Dp	Bd	Dd
B. 1	Cattle				43		
B. 1	Cattle				52		
B. 1	Cattle				41		
B. 1	Cattle				47		
B. 1	Cattle		76	82	43		
B. 1	Cattle		80,5	89	43		
B. 17	Cattle		81				
B. 21	Cattle		87,5	86	51,5		
Gr. 46	Cattle		87	96,5	47,5		
Layer	Cattle					85	62,5
B. 17	Sheep	142	27,5	29		26	18,5
Layer	Sheep	147	27,5	30,5	16	26	18,5
B. 1	Goat		28,5	29			
B. 17	Goat		29,5	30,5	16,5		
B. 1	Goat			29	15		
B. 10	Sheep		30	31,5	16,5		
B. 10	Sheep		27	28,5	14,5		
B. 17	Sheep		28	31	15,5		
B. 17	Sheep					26	17
B. 1	Pig		27		17,5		
B. 9	Aurochs		96		60		
B. 19	Aurochs		94	106	55,5		

Metacarpal

Context	Taxon	GL	Bp	Dp	SD	Bd	Dd
B. 1	Cattle	203	63	39	33,5	62	34,5
B. 1	Cattle		65,5	41	38,5		
B. 1	Cattle			33,5			
B. 1	Cattle			34			
B. 1	Cattle			35,5			
B. 1	Cattle			37			
B. 1	Cattle			40,5			
B. 1	Cattle		56,5	34			
B. 17	Cattle		64,5	40			
Layer	Cattle		75	35,5			
B. 1	Cattle						32
B. 1	Cattle						35
B. 9	Cattle						35
B. 17	Cattle					65	35,5
B. 19	Cattle						39,5
B. 9	Cattle					69	36,5
B. 17	Sheep	133	22	16	13	25	16
B. 17	Sheep						15
B. 17	Sheep		26	16			
B. 19	Sheep		20	17			
B. 17	Goat					24	14,5
B. 17	Roe deer		20,5	16			
B. 10	Aurochs		69	42			
B. 17	Aurochs		74	46,5			
B. 17	Aurochs		81,5	54			
B. 17	Aurochs		81	51,5			
B. 17	Aurochs		84				
B. 17	Aurochs					80	44
B. 17	Aurochs					78	44
B. 19	Aurochs					82	41,5
Gr. 26	Aurochs						41,5
B. 1	Boar	97,5					

Metatarsal

Context	Taxon	GL	Bp	Dp	SD	Bd	Dd
B. 19	Cattle		48	41			
B. 17	Cattle		53,5	54			
B. 17	Cattle		65	68,5			
B. 10	Cattle					60	33,5
B. 19	Cattle					62	35,5
B. 1	Cattle					66	38,5
B. 19	Cattle					68	39
B. 9	Cattle						34
B. 9	Cattle						35,5
B. 17	Sheep					23	16,5
B. 9	Aurochs		75,5				
B. 17	Aurochs					71	43

Tibia

Context	Taxon	Bd	Dd
B. 1	Cattle	63,5	47,5
B. 10	Cattle	68	52
B. 10	Cattle	69	
B. 17	Cattle	71,5	52
B.	Aurochs	70	67,5
Gr. 43	Aurochs	75,5	57
B. 10	Aurochs	80	56
B. 17	Aurochs	86	61
B. 1	Ovic.	26,5	18,5
B. 17	Ovic.	25,5	20
B. 17	Ovic.	25	20
B. 10	Red deer	58	42

Calcaneus

Context	Taxon	GL
Layer	Cattle	140
B. 19	Cattle	142
B. 1	Sheep	54
Gr. 34	Sheep	55
B. 9	Sheep	58,5

Centroquartal

Context	Taxon	GL
B. 17	Cattle	54
Layer	Cattle	56
B. 17	Cattle	57
B. 17	Cattle	57
B. 1	Cattle	57,5
B. 10	Cattle	61
B. 21	Cattle	66
B. 10	Ovic.	23
B. 1	Red deer	54,5

Pelvis

Context	Taxon	LA
B. 9	Cattle	68,5
B. 1	Cattle	74
B. 10	Cattle	80
B. 9	Sheep	25
B. 17	Sheep	26
B. 17	Sheep	27
B. 17	Sheep	27
B. 17	Sheep	27,5
B.17	Sheep	28
B.17	Sheep	28,5
B. 21	Sheep	32
Layer	Hare	14,5

Talus

Context	Taxon	GLI	GLm	Bd
B. 1	Cattle	67	61	42
B. 1	Cattle	72	66,5	42,5
B. 9	Cattle	73	67	45
B. 17	Cattle	74	67,5	43
B. 1	Cattle		67,5	43
B. 9	Cattle	67,5	61	
B. 9	Aurochs	77	70,5	48

Phalanx I

Context	Taxon	GL	Bp
Layer	Cattle	59,5	32
Layer	Cattle	62,5	33,5
B. 1	Cattle	66	31
B. 17	Cattle	71,5	38,5
B. 17	Cattle	73	40
B. 17	Aurochs	71	43
B. 17	Aurochs	75	40
B. 17	Aurochs	72	43,5
B. 17	Aurochs	72	43,5
B. 1	Red deer	65,5	

Nouveaux repères chronologiques concernant l'habitation chalcolithique du *tell* de Poduri-Dealul Ghindaru (dép. de Bacău – Roumanie)

Constantin PREOTEASA*

Abstract: *The present study introduces in the scientific literature some chronological informations concerning the Chalcolithic occupation from the tell Poduri-Dealul Ghindaru (Bacău county – Romania). The archaeological researches revealed here the existence of the most consistent anthropical habitation of the Precucuteni-Cucuteni cultural complex. Over time, several chronological references were made – in terms of relative chronology and absolute chronology – concerning this archaeological site, certainly influenced by the stage of researches. The recent investigations, in conjunction with the previous studies, allowed obtaining new informations about the number of the archaeological levels and their cultural-chronological affiliation, and the collection of new samples from secure stratigraphic contexts, for their dating using the radiocarbon method (¹⁴C). Two of them, analyzed at the dating laboratory in Gröningen (Holland), are published here for the first time. Both dates were then calibrated using the program OxCal 3.10. One of them completes the series resulted from the Cucuteni A₂ phase and the other represents the first absolute chronologic information concerning the Cucuteni B₁ phase in tell. The absolute chronology information concerning the Precucuteni II phase remains unique yet. Based on these data, we tried to reveal the period of the Chalcolithic occupation of the tell and the duration of each level, which represents a settlement itself. We also emphasize some synchronisms with other settlements belonging to this civilization.*

Résumé: *La présente étude se propose d'intégrer dans le circuit scientifique toute une série d'informations de nature chronologique concernant l'habitation chalcolithique du site de type tell de Poduri-Dealul Ghindaru (dép. de Bacău – Roumanie). Les recherches archéologiques menées jusqu'à présent ont montré l'existence du plus important dépôt anthropique appartenant au complexe culturel Precucuteni-Cucuteni. Le long du temps plusieurs références de nature chronologique – relative et absolue – ont été avancées quant au site précité, compte tenu de l'état respectif des recherches. Les investigations plus récentes corroborées à celles antérieures ont permis d'obtenir de nouvelles informations sur le nombre des niveaux d'habitation et sur leur appartenance culturelle et chronologique et de prélever de nouveaux échantillons provenant des contextes stratigraphiques bien affirmés, afin de les dater par la méthode du radiocarbone (¹⁴C), dont deux ont été analysés au laboratoire de Gröningen (Pays Bas) et pour la première fois édités. Les deux dates ont été ultérieurement calibrées par le programme OxCal 3.10. L'une complète la série provenue de l'étape Cucuteni A₂, alors que l'autre fournit la première information de chronologie absolue sur l'étape Cucuteni B₁ du site. Le même statut revêt pour le moment l'information antérieurement obtenue pour la phase Precucuteni II. A partir de ces dates, nous allons essayer aussi que possible de réléver la fourchette chronologique pour l'habitation chalcolithique du tell, ainsi que la durée de chaque niveau qui représente, en fait, un établissement en soi. Toutefois, nous allons mettre en évidence une série de synchronismes avec autres établissements appartenant à la même civilisation.*

Keywords: Poduri-Dealul Ghindaru, Chalcolithic, Precucuteni-Cucuteni, Chronology.

Mots-clés: Poduri-Dealul Ghindaru, chalcolithique, Precucuteni-Cucuteni, chronologie.

◆ 1. Introduction

Ainsi que l'on sache, le site de Poduri-Dealul Ghindaru représente à la fois l'un des plus importants sites préhistoriques continentaux et l'un de peu nombreux *tells* appartenant à l'aréal du complexe culturel Precucuteni-Cucuteni. La formation de cet imposant dépôt anthropique, situé dans les Sous-Carpates de la Moldavie (fig. 1) – d'une hauteur d'environ 4,5 m et avec une surface initiale d'environ 1,5 ha (fig. 2/1, 2) – a été générée par les conditions de milieu favorables, reliées surtout à la présence dans l'aréal d'une des plus importantes ressources naturelles pour les communautés humaines: le sel (D. Monah, Șt. Cucuș 1985, p. 43; D. Monah *et alii* 2003, p. 14, 31). Ainsi, la construction pour plus d'un millénaire de plusieurs établissements appartenant à cette même civilisation devient par suite toute naturelle.

* Musée d'Histoire et d'Archéologie Piatra-Neamț – Centre International de Recherche de la Culture Cucuteni, 610029 Piatra-Neamț, 10 Mihai Eminescu, dép. de Neamț, Roumanie; constantin.preoteasa@yahoo.com

L'importance toute particulière du site a engendré dès sa découverte des recherches archéologiques systématiques détaillées, y compris des études interdisciplinaires, qui se poursuivent encore et dont les résultats sont bien souvent valorisés moyennant des expositions ou des travaux écrits (D. Monah *et alii* 2003.; D. Monah, F. Monah 2008; Gh. Dumitroaia *et alii* 2009). Parmi les questions d'intérêt qui ont été posées à diverses occasions, il a lieu de mentionner celle de nature chronologique – relative et absolue –, qui va constituer aussi l'objectif de la présente étude.

◆ 2. Chronologie relative

Peu de temps après le début des recherches menées dans ce site – initialement par sections (fig. 3), pour mettre en évidence la stratigraphie –, une esquisse préliminaire de la chronologie relative a été dressée, en corroborant les dates stratigraphiques verticales à celles horizontales et sur base de la typologie de la céramique (le décor en premier lieu, mais aussi la forme des vases), qui allait être utilisée avec quelques différences par d'autres chercheurs. On y a mentionné, en raison de l'état des recherches à ce moment-là, plusieurs séquences chronologiques appartenant au complexe culturel Precucuteni-Cucuteni (D. Monah *et alii* 1982, p. 9-18; D. Monah, Șt. Cucuș 1985, p. 131, nr. 794; D. Monah 1987, p. 70-76; C.-M. Mantu 1998, p. 64; D. Monah *et alii* 2003, p. 7, 18, 33-41; M. Petrescu-Dîmbovița, M.-C. Văleanu 2004, p. 272), comme suit:

- Precucuteni II tardif;
- Precucuteni III classique;
- Precucuteni III tardif;
- un niveau (intermédiaire) de transition vers Cucuteni A₁ (ultérieurement attribué à cette première étape d'évolution de la culture);
- Cucuteni A₂ (ayant le plus grand dépôt constitué de trois ou même de quatre niveaux d'habitation);
- Cucuteni A₃;
- Cucuteni A-B₂;
- Cucuteni B₁;
- Cucuteni B₂ (caractérisé par l'absence des complexes).

Ultérieurement, on a mentionné l'existence possible dans ce site de 13-14 niveaux d'habitation appartenant au complexe culturel Precucuteni-Cucuteni (D. Monah *et alii* 2003, p. 14).

Suite aux recherches plus récentes, auxquelles nous avons pris part nous-mêmes à partir de l'année 2000, effectuées dans des surfaces ouvertes de grandes dimensions (cassette A – 900 m² environs; cassette B – 300 m² environs et cassette C – 600 m² environs) et qui se poursuivent toujours, une partie des informations sur la chronologie relative mentionnées au-dessus a été confirmée, alors que d'autres en ont été infirmées. Compte tenu des données détenues jusqu'à ce moment on peut avancer l'existence dans le *tell* d'un nombre possible de 11 niveaux chalcolithiques, comme suit:

- Precucuteni II (probablement deux niveaux qui vont être étudiés systématiquement à grande échelle dans les années à venir);
- Precucuteni III (deux niveaux, intégrés dans une série de publications parue les dernières années – entre 2000 et 2008 – dans l'étape Cucuteni A₁);
- Cucuteni A₂ (probablement quatre niveaux, caractérisés par la double présence, consistante – tout comme il y a le cas des complexes – de la céramique peinte dichrome et trichrome);
- Cucuteni B₁ (trois niveaux, caractérisés par la présence associée dans les complexes, en grande nombre, de la céramique peinte aux styles γ et ε).

En effet, l'habitation chalcolithique dans le *tell* de Poduri-Dealul Ghindaru comporte probablement quatre niveaux appartenant à deux des trois phases de la culture Precucuteni (II et III), ainsi que d'autres sept niveaux appartenant à deux des étapes des phases de début et fin de la culture Cucuteni (A₂ et B₁).

Toutefois, il faut signaler qu'on a découvert à l'intérieur de *la couche* et non pas dans l'ensemble des complexes, qui ne permet pas une distinction nette des niveaux d'habitation en tant que tels, seulement quelques fragments céramiques peints, caractéristiques à la phase Cucuteni A-B, ainsi qu'à l'étape Cucuteni B₂. Concernant la dernière, il faut signaler la découverte relativement récente de deux vases peints au style ζ (Gh. Dumitroaia *et alii* 2009, p. 74, no. 64, 65), dans le remplissage d'une fosse (G.9) remontant à l'Âge du Bronze Moyen (appartenant probablement à la culture Costișa) (Gh. Dumitroaia *et alii* 2009, p. 50).

◆ 3. Chronologie absolue

Au présent, les plus nombreuses dates radiocarbone (^{14}C) relatives à un site appartenant au complexe culturel Precucuteni-Cucuteni proviennent de Poduri-Dealul Ghindaru (15) (tab. 1, fig. 4, 7, 8), dont 13 publiées dans la littérature de spécialité (fig. 4) à maintes occasions (no. 1-6, 8-14) (D. Monah 1987, p. 70-78, fig. 1, 2; C.-M. Mantu 1995, p. 213-235; 1998, p. 246, 247, 255, tab. 7, 8; A. László 1997, p. 262, 263; D. Monah *et alii* 2003, p. 31-38, 63; C. Bem 2001, p. 341, 342, 349, 353, 356, tab. 2, 3, 7; 2002, p. 35, 36, 69, 70, 73-75, fig. 3, tab. 1, 2; C.-M. Lazarovici 2010, p. 72, 80, 81, fig. 1, 2, tab. 1) et deux autres récemment obtenues ayant un caractère inédit (no. 7, 15 – *souglignées*) (fig. 7, 8). Cinq dates (no. 1-5) sont mises en rapport avec l'habitation précucutenienne (dont l'une pour la phase Precucuteni II (no. 1) et quatre pour la phase Precucuteni III (no. 2-5), y comprises, à côté de deux dates mentionnées en tant que telles par les spécialistes (no. 2, 3), les deux attribuées à l'étape Cucuteni A₁ (no. 4, 5), alors que les autres dix sont rattachées à l'habitation cucutenienne (dont neuf pour l'étape Cucuteni A₂ (no. 6-14) et une pour l'étape Cucuteni B₁ (no. 15).

L'analyse des échantillons de charbon nous a fourni un nombre de 11 dates (no. 1, 3-9, 11, 12, 15), celles des échantillons de céréales trois dates (no. 2, 13, 14), alors que celle d'un échantillon d'os une seule date (no. 10). Ces informations ont été possible grâce aux laboratoires prestigieux de l'étranger, comme celui de Berlin (Allemagne), dans neuf cas (no. 1-5, 9, 11, 12, 14); Heidelberg (Allemagne), dans trois cas (no. 6, 8, 13); Gröningen (Pays Bas) dans deux cas (no. 7, 15); Louvain (Belgique) dans un seul cas (no. 10).

L'une des dates inédites (no. 7) (fig. 7) a été obtenue par l'analyse d'un échantillon de charbon prélevé d'un fragment de poutre de la plate-forme d'une habitation, (H.7) (fig. 5) – découverte dans la cassette C (Cas. C) en 2008 (fig. 3) –, construction qui appartenait au dernier niveau d'habitation (le plus récent, probablement le quatrième) de l'étape Cucuteni A₂. L'autre date (no. 15) (fig. 8) a été obtenue par l'analyse d'un échantillon de charbon prélevé d'un fragment de piquet découvert tout près au-dessous des débris du rez-de-chaussé du sanctuaire à étage (H.2) (fig. 6) – identifié dans la même cassette C (Cas. C) en 2006, construction de culte qui appartenait au deuxième niveau d'habitation de l'étape Cucuteni B₁. Les deux dates fournies par le laboratoire (no. 7, 15) ont été ensuite calibrées à l'aide du programme *OxCal 3.10*. (fig. 7, 8).

No.	Période	Laboratoire	Echantillon	Âge B.P.	Intervalle B.P.	Âge B.C.	
						Calibré 1 σ	Calibré 2 σ
1	Precucuteni II	Bln-2804	Charbon	5820 ± 50	5870-5770	4780-4619	4836-4548
2	Precucuteni III	Bln-2803	Céréales	5880 ± 150	6030-5730	4940-4584	5210-4401
3	Precucuteni III	Bln-2782	Charbon	5780 ± 50	5830-5730	4726-4583	4780-4510
4	Precucuteni III	Bln-2783	Charbon	5690 ± 50	5740-5640	4662-4469	4720-4404
5	Precucuteni III	Bln-2784	Charbon	5680 ± 80	5760-5600	4662-4465	4720-4366
6	Cucuteni A ₂	Hd-15401	Charbon	5575 ± 35	5610-5540	4464-4361	4500-4351
7	Cucuteni A₂	GrN-31713	Charbon	5535 ± 20	5555-5515	4445-4340	4450-4330
8	Cucuteni A ₂	Hd-15324	Charbon	5529 ± 29	5558-5500	4452-4352	4460-4343
9	Cucuteni A ₂	Bln-2824	Charbon	5500 ± 60	5560-5440	4452-4337	4470-4240
10	Cucuteni A ₂	Lv-2153	Os	5470 ± 90	5560-5380	4452-4240	4500-4045
11	Cucuteni A ₂	Bln-2802	Charbon	5420 ± 150	5570-5270	4454-4042	4654-3970
12	Cucuteni A ₂	Bln-2805	Charbon	5400 ± 70	5470-5330	4346-4158	4360-4040
13	Cucuteni A ₂	Hd-15039	Céréales	5385 ± 37	5422-5348	4335-4164	4345-4048
14	Cucuteni A ₂	Bln-2766	Céréales	5350 ± 80	5430-5270	4336-4042	4360-3990
15	Cucuteni B₁	GrN-31712	Charbon	5060 ± 40	5100-5020	3950-3790	3970-3760

Tab. 1. Poduri-Dealul Ghindaru. Les dates radiocarbone (^{14}C) des niveaux d'habitation du complexe culturel Precucuteni-Cucuteni (1-6, 8-14 – après C.-M. Mantu, 1998, p. 246, 247, tab. 7 – modifié; 7, 15 – inédites). Poduri-Dealul Ghindaru. Radiocarbon data (^{14}C) from levels of the Precucuteni-Cucuteni cultural complex (1-6, 8-14 – after C.-M. Mantu, 1998, p. 246, 247, tab. 7; 7, 15 – unpublished). (Bln – Berlin; GrN – Gröningen; Hd – Heidelberg; Lv – Louvain).

Bien que les échantillons soient prélevés des contextes stratigraphiques bien affirmés, se trouvant à l'intérieur des complexes, les dates offertes par les laboratoires, ultérieurement calibrées, ne sont pas fiables à tel point qu'elles puissent être introduites dans une analyse de chronologie absolue, en raison de leur déviation-standard considérable. Cela pourrait être dû soit à des éventuelles contaminations, soit à des traitements pré-analyse inappropriés. En ce qui concerne les échantillons de charbon, les dates pourraient indiquer l'âge du bois et non pas celui du contexte archéologique de prélèvement. La plupart des informations (surtout celles offertes par la série existante pour l'étape Cucuteni A₂) sont quand même viables et, en conséquence, prêtes à être utilisées pour des analyses de nature chronologique. Les dates ainsi fournies présentent pour autant un certain degré de relativité, compte tenu qu'il ya des intervalles chronologiques plus grands ou plus restreints, selon le cas, et non pas à des valeurs précises qui indiquent un certain an.

En ce qui concerne les dates radiocarbone (¹⁴C) provenues des niveaux d'habitation appartenant au complexe culturel Precucuteni-Cucuteni de Poduri-Dealul Ghindaru (tab. 1) il convient, selon nous, de faire quelques précisions, comme suit. Dès le début nous soulignons le fait que notre analyse prend en considération les âges B.C., calibrés avec 1 σ , jugés suffisamment crédibles, à l'exception des dates dont l'âge B.P. présente un déviation-standard supérieur de ± 100 ans. Les intervalles chronologiques que l'on propose seront arrondis, compte tenu des quarts de siècles.

La première date (no. 1) représente jusqu'à ce moment la seule information de chronologie absolue concernant la phase Precucuteni II dans tout l'aréal de la civilisation et qui s'est déroulé vers 4775 B.C., en conformité avec la limite inférieure d'intervalle chronologique envisagé. La limite supérieure en se situe pratiquement au-delà de la période citée, elle comprenant en fait la fin de la culture Precucuteni et le début de la culture Cucuteni.

L'une des quatre dates provenues des niveaux d'habitation appartenant à la phase Precucuteni III (no. 2-5) est, selon nous, en fait inutilisable compte tenu de son écart déviation-standard importante, de ± 150 ans (no. 2). Deux autres – obtenues par l'analyse des échantillons provenus du même niveau d'habitation – ont été attribuées souvent sous réserve, dans les publications antérieures, à l'étape Cucuteni A₁ (no. 4, 5) (D. Monah 1987, p. 71, 72, 78, fig. 1, 2; cf. A. László 1997, p. 262; C.-M. Mantu 1998, p. 246, 255, tab. 7, 8; D. Monah *et alii* 2003, p. 36, 37, 63; C. Bem 2001, p. 349, 353, 356, tab. 2, 3, 7; 2002, p. 35, 36, 69, 74, fig. 3, tab. 1, 2; C.-M. Lazarovici 2010, p. 72, 80, fig. 1, tab. 1), dont la présence dans le site a été pourtant infirmée par les recherches plus récentes, qui ont confirmé cependant l'appartenance de ces vestiges rattachés initialement à la phase Precucuteni III. Si l'on tient compte des informations crédibles existantes dans le cas des trois échantillons attribués à deux niveaux Precucuteni III attestés dans le site (no. 3-5), on pourrait éventuellement situer le début de l'habitation le plus ancien de ceux-ci vers 4725 B.C. et le début du niveau le plus récent vers 4675/4650 B.C., autrement dit vers la fin même de la période d'évolution de la culture Precucuteni. Dans ces conditions, bien que les dates radiocarbone (¹⁴C) existantes pour la phase Precucuteni III de Poduri ne semblent pas suffisamment nombreuses, on ose de l'y encadrer dans un délai de temps d'environ 125 ans, vers 4725-4600 B.C, ce qui suppose qu'à chacun de deux niveaux en soi corresponde en moyenne 60-65 ans, l'habitation proprement-dite et la période d'abandon y comprises. Selon nous, la date de 4600 B.C. pourrait marquer la fin de la culture Precucuteni et le début de la culture Cucuteni, sur base des informations de chronologie absolue existantes pour l'entier complexe culturel. D'ailleurs, cette limite a été acceptée antérieurement par d'autres chercheurs aussi (cf. C.-M. Mantu 1998, p. 104 – opinion exprimée par M. Gimbutas, 166; M. Petrescu-Dîmbovița, M.-C. Văleanu 2004, p. 279).

Les dates radiocarbone (¹⁴C) existantes pour la phase Precucuteni III (C.-M. Mantu p. 246, 255, tab. 7, 8; C. Bem 2001, p. 349, tab. 2; 2002, p. 69, 73, 74, tab. 1, 2; C.-M. Lazarovici 2010, p. 72, 80, fig. 1, 2, tab. 1), qui sont malheureusement en grande partie peu crédibles à cause des intervalles de temps estimées ou bien de leurs grands déviation-standard, suggèrent l'existence d'une possible contemporanéité entre le dernier niveau d'habitation de Poduri et un autre de Rogojeni I.

Dans la série existante pour l'étape Cucuteni A₂, l'une des dates ne sera pas prise en considération dans notre analyse car ayant un déviation-standard importante, de ± 150 ans (no. 11), alors qu'une autre en établit la limite temporelle supérieure à 100 ans d'environ au-delà des dates jugées valides (no. 14), jusqu'à un niveau similaire à celle mentionnée au-dessus (no. 11). Les autres sept (no. 6-10, 12, 13), que nous considérons crédibles, proposent un interval de temps pour l'étape Cucuteni A₂ de Poduri d'environ 300 ans, vers 4450-4150 B.C. D'ailleurs, ces repères chronologiques s'accordent à ceux estimés auparavant (D. Monah *et alii* 2003, p. 38; C. Bem 2001, p. 342; 2002, p. 36). Compte tenu du fait qu'il y a dans le site quatre niveaux datant de cette période, à chacun d'eux reviendrait en moyenne 75 ans, ce qui représente à la fois l'habitation proprement-dite et l'abandon.

En raison de toutes les dates radiocarbone (^{14}C) jugées crédibles qui existent pour l'étape Cucuteni A₂ (A. László 1997, p. 262, 263; 2009, p. 208, tab. 1; C.-M. Mantu 1998, p. 246, 247, 255, tab. 7, 8; C. Bem 2001, p. 349, 350, tab. 2; 2002, p. 69, 70, 74, 75, tab. 1, 2; C.-M. Lazarovici 2010, p. 72, 80, 81, fig. 2, 3, tab. 1), il résulte une relation de contemporanéité partielle entre l'habitation de cette période de Poduri, Malnaș-Băi, Ruseștii Noi I et probablement le dernier des deux niveaux de Mărgineni.

La dernière des dates (no. 15) est pour le moment la seule à réfléchir, du point de vue de la chronologie absolue, l'habitation Cucuteni B₁ du *tell*. Toutefois, nous pensons que la limite inférieure de celle-ci se situe au-delà de la période d'évolution de la dernière phase de la culture Cucuteni – même allant vers la moitié de la phase Cucuteni A-B –, alors que la limite supérieure pourrait éventuellement indiquer le début du niveau d'habitation auquel appartient le contexte stratigraphique dont a été prélevé l'échantillon à analyser, situé vers 3800/3775 B.C.

Les dates radiocarbone (^{14}C) existantes pour l'étape Cucuteni B₁ (A. László 1997, p. 263; C.-M. Mantu 1998, p. 250, 251, 256, tab. 7, 8; cf. C. Bem 2001, p. 351, tab. 2; 2002, p. 71, 72, 79-81, tab. 1, 2; C.-M. Lazarovici 2010, p. 74, 82, 83, fig. 6, tab. 1) – hétérogènes quant aux intervalles chronologiques estimés et dans leur majorité peu fiable – semblent pourtant indiquer une certaine relation de contemporanéité, même partielle, entre l'habitation de cette période de Poduri, Brânzeni IV et même Țăpălești I, mais pour ce dernier cas le synchronisme étant valable probablement seulement pour le premier (le plus ancien) des trois niveaux du *tell*.

Ainsi, en vertu des dates de la chronologie absolue, on peut affirmer que la fourchette concernée par l'habitation chalcolithique correspondante au complexe culturel Precucuteni-Cucuteni de Poduri-Dealul Ghindaru représente un bon d'un millénaire, avant 4775 B.C. et après 3800/3775 B.C.

En ce qui concerne la durée moyenne d'un établissement permanent appartenant à cette civilisation, marqué par un niveau d'habitation comme ceux existants (probablement en nombre de 11) dans le site de type *tell* de Poduri-Dealul Ghindaru, notre opinion est qu'elle pourrait atteindre environ 50 ans, valeur qui résulte des calculs faits au-dessus, réalisés pour la phase Precucuteni III et respectivement pour l'étape Cucuteni A₂. Toutefois, il faut extraire des résultats obtenus dans ces cas, soit 60-65 ans et respectivement 75 ans, la période d'abandon. D'ailleurs, la valeur de 50 ans envisagée par nous a été obtenue et acceptée antérieurement par Dan Monah, suite aux recherches effectuées à Mărgineni (D. Monah 1978, p. 36-38); Vsevolod Marchevici, sur base des investigations dans l'aréal Precucuteni-Cucuteni de la République de la Moldavie (V.I. Markevič 1981, p. 10); Vladimir Kruc, vu les recherches réalisées dans l'espace tripolien (V.A. Kruc 1989, p. 127).

Dans ces circonstances, en raison de la durée moyenne d'un établissement permanent (niveau d'habitation proprement-dit), estimée à 50 ans d'environ et de la période d'abandon, appréciée à 25 ans d'environ et en même temps des réalités stratigraphiques de Poduri-Dealul Ghindaru, autrement dit de l'existence probable d'un autre niveau d'habitation aussi Precucuteni II à coté de celui déjà daté, ainsi que de celle d'un autre Cucuteni B₁, postérieur à celui daté, on serait tenter de penser que l'habitation chalcolithique dans le *tell* a eu lieu dans une fourchette d'environ 1200 ans, entre 4850-3650 B.C. Il faut quand même tenir compte dans ce cas de deux interruptions survenues entre la fin de l'habitation de la phase Precucuteni III et le début de celle de l'étape Cucuteni A₂, de 150 ans d'environ, entre 4600-4450 B.C., respectivement de celle entre la fin de l'habitation de l'étape Cucuteni A₂ et le début de celle de l'étape Cucuteni B₁, de 300 ans d'environ, entre 4150-3850 B.C.

Certes, il reste aux futures recherches archéologiques effectuées dans les niveaux d'habitation Precucuteni-Cucuteni appartenant au *tell*, accompagnées des datations effectuées sur des échantillons valides, prélevés de l'intérieur des complexes, à confirmer ou à infirmer ce que nous avons mentionné dans la présente étude.

Il convient de remercier vivement, en l'assurant de toute notre considération à madame Dr. Carmen-Florentina Oleniuc qui nous a facilité à dater les échantillons au fameux laboratoire de Gröningen (Pays Bas), et aussi pour ses recherches laborieuses dans le domaine de l'archéozoologie durant les dernières années concernant l'habitation chalcolithique du site de type *tell* de Poduri-Dealul Ghindaru.

Traduit par Grația Preoteasa.

Bibliographie

- C. Bem 2001 Elemente de cronologie radiocarbon. Ariile culturale Boian-Gumelnița-Cernavoda I și Precucuteni-Cucuteni / Tripolie, *CA*, XI, I, p. 337-359.
- C. Bem 2002 Noi propuneri pentru o schiță cronologică a eneoliticului românesc, *Pontica*, XXXIII-XXXIV, p. 25-121.
- C. Bem 2007 *Traian Dealul Fântânilor: fenomenul Cucuteni A-B*, Editura „Cetatea de Scaun”, Târgoviște, 288 p., 433 fig.
- Gh. Dumitroaia *et alii* 2009 Gh. Dumitroaia, R. Munteanu, C. Preoteasa, D. Garvăn, Poduri-Dealul Ghindaru. Cercetările arheologice din Caseta C – 2005-2009, *Bibliotheca Memoriae Antiquitatis*, XXII, Editura „Constantin Matasă”, Piatra-Neamț, 156 p.
- V.A. Kruc 1989 K istorij naselenija Tripol'sko' kultury v mezhdureč'e jujnogo Buga i Dnepra, *PA*, ND, p. 117-132.
- A. László 1997 Datarea prin radiocarbon în arheologie, *Biblioteca Muzeului Național*, II, București, 310 p.
- A. László 2009 Radiocarbon Dating of Malnaș Băi Settlement and some Problems of Development and Chronology of Ariușd-Cucuteni Culture, in G. Bodi (ed.), *In medias res praeistoriae. Miscellanea in honorem annos LXV peragentis Professoris Dan Monah oblata*, Iași, p. 205-222.
- C.-M. Lazarovici 2010 New Data Regarding the Chronology of the Precucuteni, Cucuteni and Horodiștea-Erbiceni Cultures, in J. Šuteková, P. Pavúk, P. Kálabková, B. Kovár (eds.), *Panta Rhei. Studies on the Chronology and Cultural Development of South-Eastern and Central Europe in Earlier Prehistory Presented to Juraj Pavúk on the Occasion of his 75th Birthday*, *Studia Archaeologica et Mediaevalia*, XI, Bratislava, p. 71-94.
- C.-M. Mantu 1995 Câteva considerații privind cronologia absolută a neo-eneoliticului din România, *SCIVA*, 46, 3-4, p. 213-235.
- C.-M. Mantu 1998 Cultura Cucuteni. Evoluție, cronologie, legături, *Bibliotheca Memoriae Antiquitatis*, V, Editura „Constantin Matasă”, Piatra-Neamț, 324 p.
- V.I. Markevič 1981 *Pozdne Tripol'skie plemena severnoj Moldavij*, Editura „Știința”, Chișinău, 196 p.
- D. Monah 1978 Datarea prin C₁₄ a etapei Cucuteni A₂, *SCIVA*, 29, 1, p. 33-42.
- D. Monah 1987 La datation par C₁₄ du complexe culturel Cucuteni-Tripolye, in M. Petrescu-Dîmbovița, N. Ursulescu, D. Monah, V. Chirica (eds.), *La civilisation de Cucuteni en contexte européen. Session scientifique dédiée au centenaire des premières découvertes de Cucuteni (Iași - Piatra Neamț, 24-28 septembre 1984)*, *Bibliotheca Archaeologica Iassiensis*, I, Iași, p. 67-79.
- D. Monah, Șt. Cucuș 1985 *Așezările culturii Cucuteni din România*, Editura „Junimea”, Iași, 200 p., 20 fig.
- D. Monah *et alii* 1982 D. Monah, Șt. Cucuș, D. Popovici, S. Antonescu, Săpăturile arheologice din tell-ul cucutenian Dealul Ghindaru, com. Poduri, jud. Bacău, *CA*, V, p. 9-18.
- D. Monah *et alii* 2003 D. Monah, Gh. Dumitroaia, F. Monah, C. Preoteasa, R. Munteanu, D. Nicola, Poduri-Dealul Ghindaru. O Troie în Subcarpații Moldovei, *Bibliotheca Memoriae Antiquitatis*, XIII, Editura „Constantin Matasă”, Piatra-Neamț, 250 p.
- F. Monah, D. Monah 2008 Cercetări arheobotanice în tell-ul calcolitic de la Poduri-Dealul Ghindaru, *Bibliotheca Memoriae Antiquitatis*, XIX, Editura „Constantin Matasă”, Piatra-Neamț, 214 p.
- M. Petrescu-Dîmbovița, M.-C. Văleanu 2004 Cucuteni-Cetățuie. Monografie arheologică. Săpăturile din anii 1961-1966, *Bibliotheca Memoriae Antiquitatis*, XIV, Editura „Constantin Matasă”, Piatra-Neamț, 408 p., 319 fig.

Fig. 1. Poduri-Dealul Ghindaru. Emplacement du site (étoilé).
Poduri-Dealul Ghindaru. Map showing the location of the site (starred).

Fig. 2. Poduri-Dealul Ghindaru. Vue panoramique sur le *tell* du part de la rivière Tazlăul Sărat (photo: R. Munteanu).
Poduri-Dealul Ghindaru. General view of the *tell* from the river Tazlăul Sărat (photo: R. Munteanu).

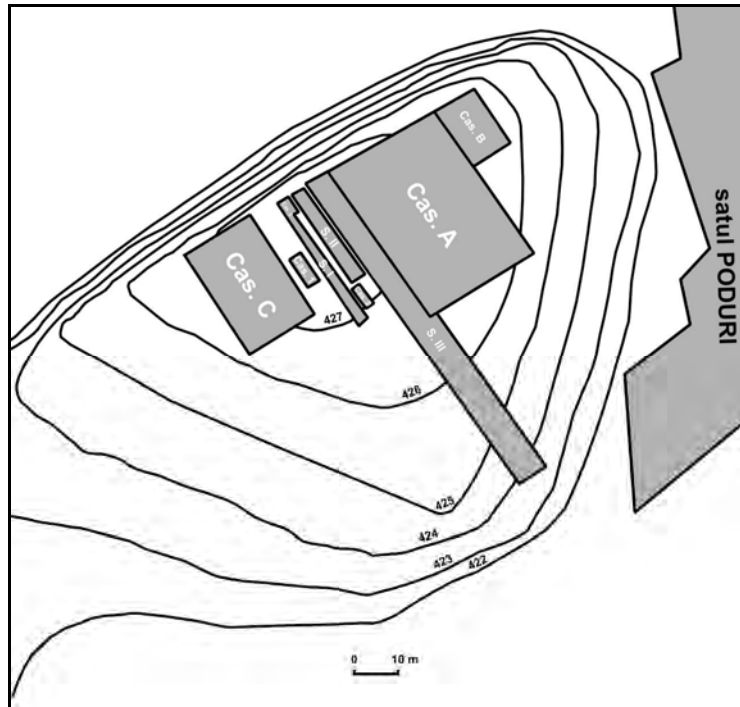

Fig. 3. Poduri-Dealul Ghindaru. Le plan topographique de la partie centrale du site avec les zones excavées (d'après D. Monah *et alii* 2003 – modifié).
Poduri-Dealul Ghindaru. Topographic plan of the central part of the site with the excavated areas (after D. Monah *et alii* 2003 – modified).

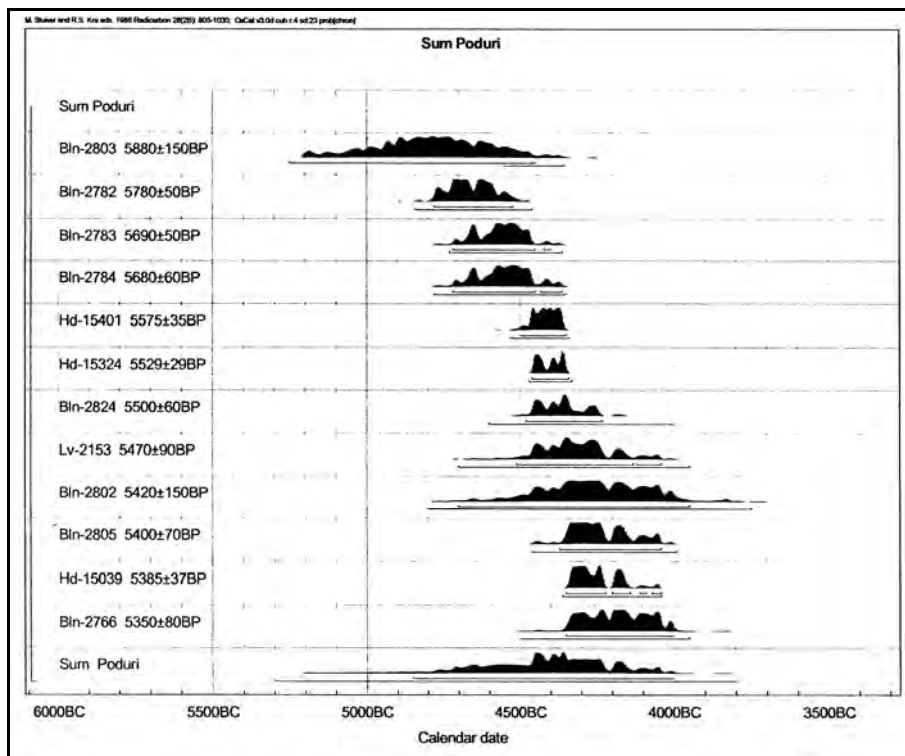

Fig. 4. Poduri-Dealul Ghindaru. Les représentations graphiques des dates radiocarbones (^{14}C) calibrées antérieurement obtenues pour les niveaux chalcolithiques (nos. 1-6, 8-14) (d'après C. Bem 2007, fig. 274).
Poduri-Dealul Ghindaru. Calibration model for the previously published radiocarbon dates (^{14}C) from the Chalcolithic levels (nos. 1-6, 8-14) (after C. Bem 2007, fig. 274).

Fig. 5. Poduri-Dealul Ghindaru. Détail sur la poutre de la plate-forme de l'habitation d'où on a prélevé l'échantillon de charbon datant le dernier niveau d'habitation de l'étape Cucuteni A₂ (no. 7) (photo: C. Preoteasa).
Poduri-Dealul Ghindaru. Detail of the charred beam from a dwelling platform that yielded the charcoal sample from the last occupation level of the Cucuteni A₂ phase (no. 7) (photo: C. Preoteasa).

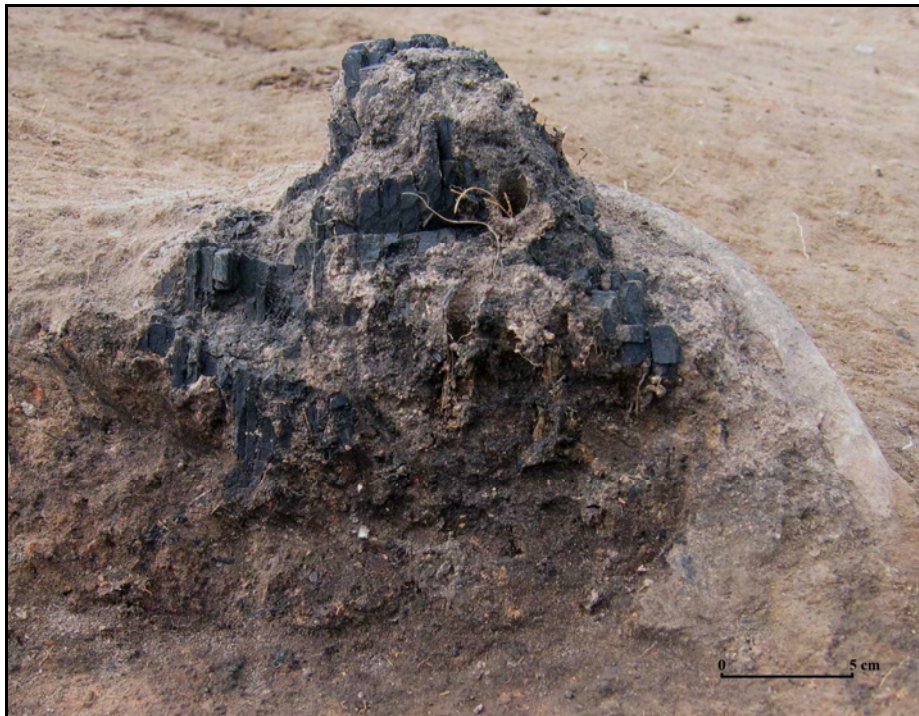

Fig. 6. Poduri-Dealul Ghindaru. Détail sur le piquet au-dessous du plancher du sanctuaire à étage d'où on a prélevé l'échantillon de charbon datant le deuxième niveau d'habitation de l'étape Cucuteni B₁ (no. 15) (photo: C. Preoteasa).
Poduri-Dealul Ghindaru. Detail of a post under the ground floor of the two-storied sanctuary that yielded the charcoal sample from the second occupation level of the Cucuteni B₁ phase (no. 15) (photo: C. Preoteasa).

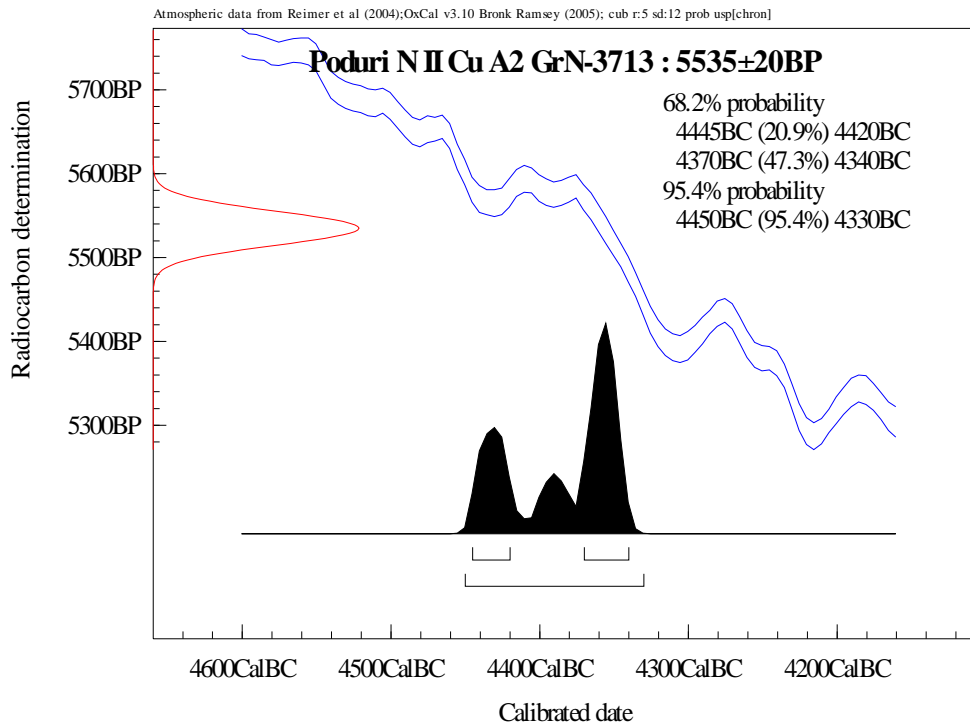

Fig. 7. Poduri-Dealul Ghindaru. Le graphique de la date radiocarbone (^{14}C) calibrée obtenue pour le dernier niveau d'habitation de l'étape Cucuteni A₂ (no. 7). Poduri-Dealul Ghindaru. Calibration model for the radiocarbon date (^{14}C) from the last occupation level of the Cucuteni A₂ phase (no. 7).

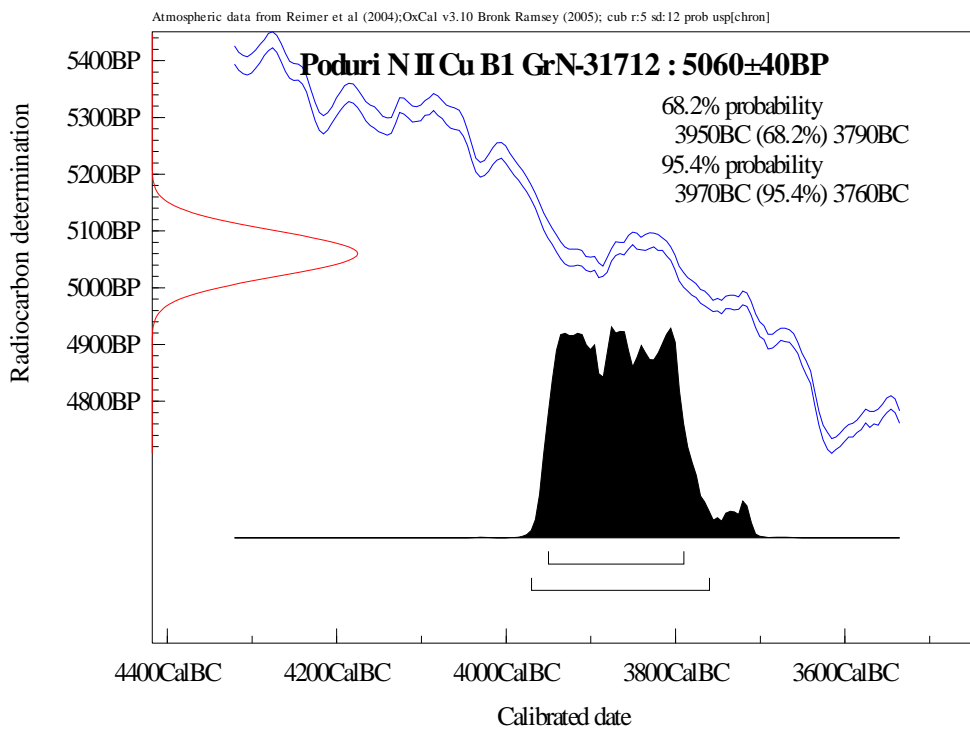

Fig. 8. Poduri-Dealul Ghindaru. Le graphique de la date radiocarbone (^{14}C) calibrée obtenue pour le deuxième niveau d'habitation de l'étape Cucuteni B₁ (no. 15). Poduri-Dealul Ghindaru. Calibration model for the radiocarbon date (^{14}C) from the second occupation level of the Cucuteni B₁ phase (no. 15).

Note asupra decorului unor statuete gumelnițene

Radian-Romus ANDREESCU*

Abstract: *This paper analyzes an important issue, namely the meaning of décor found on some figurines from Gumelnița culture. The decoration of Gumelnița figurines is usually standardized, with two main types, each with variants. Along with two types of decoration found on the majority of figurines, there are a few pieces with a special décor. This is the case for five figurines which even though are decorated with geometric elements specific for Gumelnița figurines, stand out from the rest by the combination and display of these elements on the body and legs of figurines.*

This décor can be considered as an element for identifying a personage which plays a certain role within Gumelnița society, an important role considering the rarity of this type of ornament. The personage can be a community leader or a representation of a divinity. It is important to notice that the personage represented by these figurines is of feminine sex.

Rezumat: *Articolul de față tratează un subiect deosebit de interesant, acela al semnificației decorului de pe unele statuate gumelnițene. Decorul statuetelor gumelnițene este în general standardizat, putând fi încadrat în două tipuri cu anumite variante. Pe lângă aceste două tipuri de decor care se regăsesc pe majoritatea statuetelor, există câteva piese care au unul deosebit. În cazul de față sunt prezentate cinci statuete care, deși decorate cu elemente geometrice comune plasticii gumelnițene, se deosebesc de restul prin combinarea și dispunerea acestor elemente pe trunchiul și picioarele statuetelor.*

Acest decor poate fi un element de personalizare, identificare a unui personaj care joacă un anumit rol în cadrul comunității sau societății gumelnițene, rol important dacă avem în vedere raritatea acestui tip de decor. Personajul poate fi un lider al comunității sau poate o reprezentare a unei divinității. Un fapt important este acela că personajul reprezentat de aceste statuete este de sex feminin.

Keywords: *Anthropomorphic figurine, decoration, identity, personage, community.*

Cuvinte cheie: *Statuetă antropomorfă, decor, identitate, personaj, comunitate.*

◆ Statuetele antropomorfe reprezintă desigur unul dintre cele mai interesante și incitante capitole ale civilizației gumelnițene. De-a lungul timpului, numeroase studii au fost dedicate diverselor aspecte ale plasticii antropomorfe. Decorul statuetelor antropomorfe este unul din aspectele care au atras atenția în mod special cercetătorilor (P. Biehl 2003).

În ultimii ani, acest subiect a constituit o preocupare permanentă a noastră, analiza detaliată a motivelor decorative relevând faptul că există anumite tipare utilizate în decorarea statuetelor (R. Andreescu 2002). Statuetele aparținând culturii Gumelnița au în principal două tipuri de decor. Primul este format din benzi afrontate și/sau benzi orizontale, plasate pe fața și pe spatele trunchiului statuetelor. Al doilea tip constă din linii oblice combinate cu elemente geometrice. Majoritatea statuetelor descoperite până acum au în mod definitoriu, în privința decorului, elementele celor două tipuri menționate. În numai câteva cazuri aceste elemente sunt combinate între ele sau cu alte elemente. Spre exemplu unele statuate au la gât o bandă cu diverse elemente geometrice la interior. Altele au benzi la mijloc, sau diverse elemente geometrice pe picioare. Pe picioare, mai precis pe gambe, cele mai multe statuete au o combinație de benzi afrontate, uneori cu linii în interiorul lor. Rezumând, se poate spune că motivele decorative principale se întâlnesc pe trunchiul statuetelor, combinate cu alte motive aflate pe gât sau picioare (R. Andreescu 2006, p. 159-171).

Cercetările arheologice în așezările gumelnițene au scos la lumină câteva statuete care se remarcă printr-un decor deosebit.

Una dintre ele a fost descoperită în așezarea gumelnițeană de la Glina. (pl. 1/1, 2/1). Statuetei îi lipsesc capul, partea superioară a trunchiului și brațele, rupte din vechime. Genunchii sunt ușor flexați dar statueta nu pare a fi de tipul celor așezate. Pântecul este bombat. Decorul incizat al acestei statuete este complex și extrem de interesant. Astfel, la partea inferioară a trunchiului, pe spate, are un dreptunghi cu laturile arcuite, cu incizii la interior. La mijloc, în partea din față are o bandă în care se află câteva elemente geometrice, romburi probabil, cu laturile neglijent trasate, care au la interior cercuri. Aceste elemente sunt despărțite de linii oblice care par a împărți banda în cel

* Muzeul Național de Istorie a României, Calea Victoriei, nr. 12, sector 3, București; radian_romus@yahoo.com

puțin două sectoare. La capete, aceste linii par a forma, împreună cu alte incizii, un triunghi cu un mic cerc la interior. Nu este foarte clar cum se termină această bandă pe părțile laterale ale corpului. Într-o parte pare a fi un capăt de bandă cu capetele ascuțite, specifică decorului gumelnițeană. În cealaltă parte banda se îngustează și are sub ea un fel de spirală. Pe spate, la partea superioară a feselor, are două cercuri cu scrijelituri la interior. Triunghiul sexual are la interior o spirală neglijent trasată, cu multe scrijelituri.

Pe picioare are linii oblice care par a fi legate de două spirale plasate pe lateralul lor. Deasupra genunchilor sunt linii horizontale care le mărginesc pe cele oblice, iar sub ele câte trei mici triunghiuri. Deosebit de interesant este decorul de pe părțile laterale ale picioarelor. Pe șolduri se află câte un romb, destul de aproximativ trasat, care are la interior linii care unesc colturile acestuia și îl împart în patru sectoare, cu scrijelituri la interior. Aceste romburi sunt încadrate de un fel dreptunghiuri cu laturile arcuite spre interior (asemănătoare cu cel de pe spatele statuetei), dar trasate destul de neglijent și din această cauză abia vizibile. Pe spate, la partea inferioară a feselor, întâlnim aceleași dreptunghiuri cu laturile arcuite. Sub ele, liniile horizontale se închid, pe linia care separă picioarele, în benzi afrontate cu capetele ascuțite. Pe gambe se află obișnuitele benzi afrontate de data aceasta neglijent trasate și fără capete triunghiulare. Glezna este marcată de un cerc. Decorul a fost încrustat cu pastă albă și pe alocuri se mai văd urme de vopsea roșie, sugerând faptul că, cel puțin o parte a statuetei, a fost acoperită cu această culoare. Statueta reprezintă un unicat în plastica antropomorfă gumelnițeană prin combinarea motivelor decorative și prin modul de realizare a decorului (R. Andreescu 2002, p. 28, pl. 6/3).

Această statueta este singura de acest tip descoperită până acum la nordul Dunării. La sudul Dunării în schimb, cercetările arheologice au scos la lumină mai multe piese asemănătoare cu statueta descrisă mai sus.

Cea mai interesantă a fost descoperită relativ recent în situl de la Diadovo, Stara-Zagora (pl. 1/2), în partea de sud a Bulgariei (D. Gergova *et alii* 2008, p. 107, fig. 3). Statueta are lipsă doar gamba piciorului stâng. Este o reprezentare "clasică" a unei statuete antropomorfe gumelnițene, cu capul discoidal, cu lobii urechilor perforați, ochii figurați prin incizii în formă de arc de cerc, nasul puternic reliefat și gura crestată. Brațele sunt întinse lateral, sânii sunt figurați prin două mici proeminențe, abdomenul este bombat. Statueta este ușor aplecată în față. Decorul constă într-o combinație de elemente geometrice asemănătoare cu cele de pe piesa de la Glina, dar mai îngrijit executat (cel puțin așa reiese din ilustrația avută la dispoziție). Astfel, ca și piesa descrisă mai sus, statueta de la Diadovo are la mijloc o bandă orizontală incizată, împărțită în patru sectoare prin linii oblice. Două sectoare, în formă de romb, au la interior câte un cerc (cel puțin unul este vizibil). Dublarea liniilor oblice a dus la apariția, alături de romburi, a unor triunghiuri. În părțile laterale se află câte un element ce pare a fi o spirală. Pe spate, banda are capetele terminate cu obișnuitele prelungiri triunghiulare cu o linie orizontală pe mijloc. Sub ele, la partea superioară a feselor, se află câte un cerc.

Pe picioare, sub triunghiul sexual incizat, cu o linie verticală la interior, se află câteva linii oblice. Deosebit de interesante sunt elementele plasate pe șolduri. Este vorba despre un romb înconjurat de patru dreptunghiuri care au laturile arcuite, decor asemănător cu cel de pe piesa de la Glina. Deasupra unor proeminențe ce par a figura genunchiul se află o bandă care se termină în lateral cu o margine triunghiulară. Pe gambe statueta nu are nici un decor, respectiv obișnuitele benzi afrontate.

Analiza detaliată a celor două statuete aduce câteva interesante observații. Statuetele au o morfologie asemănătoare chiar dacă cea de la Glina are picioarele ușor flexate și șoldurile mai arcuite. Ambele statuete au pântecul bombat și fesele reliefate. Brațele sunt întinse lateral. Elementul cel mai important este decorul care are foarte multe elemente comune.

Astfel, pe statueta de la Glina apar câteva elemente în plus cum ar fi spirala din triunghiul sexual sau triunghiurile de la genunchi. Interesant este faptul că statueta de la Diadovo nu are un element comun multor statuete, acele benzi afrontate plasate pe gambe. Principalele elemente ale decorului, benzile, romburile, triunghiurile precum și amplasarea lor pe corp este aproape identică pe ambele statuete, dar în cazul statuetei de la Glina decorul este mai neglijent executat. Sugestive sunt în acest sens banda de la mijloc, dar mai ales combinația de romburi înconjurate de dreptunghiuri cu laturile arcuite de pe părțile laterale ale picioarelor. Aceste combinații sunt clar marcate pe statueta de la Diadovo în timp ce pe statueta de la Glina ele sunt mai greu de recunoscut datorită neîndemânării cu care au fost executate. Impresia lăsată de această din urmă piesă este aceea că decorul ei este executat după un canon precis care combină anumite elemente, dar că cel care l-a făcut nu era foarte îndemânatic și poate nici nu știa foarte bine combinația precisă a acestor elemente. Probabil că a

Încercat să suplinească acest lucru printr-o adevărată risipă de mici incizii sau scrijelituri, aflate pe tot corpul statuetei, fapt destul de rar în plastica gumelnițeană.

O statueta cu un decor asemănător a fost descoperită în situl de la Pcelarovo, (pl. 2/2). Statueta are un decor incizat și, din ilustrația disponibilă, se văd elemente comune cu cele două statuete de mai sus, cum ar fi romburile de pe șolduri înconjurate de dreptunghiuri cu laturile arcuite sau decorul de linii și benzi de pe picioare. Statueta nu are cap și brațe, rupte din vechime, iar sânii sunt reprezentați prin două mici proeminente (R. Mitkova 2005, Tab. IV). Alte două piese fragmentare au fost descoperite la Hotnița (pl. 2/3), respectiv Ruse (pl. 2/4), în partea nordică a Bulgariei (R. Mitkova 2005, Tab. V/5; VIII/5). Ambele piese au, destul de neîndemânatic executate, elemente comune de decor cu statuetele de mai sus. Este vorba despre romburile înconjurate de dreptunghiurile cu laturile arcuite și cercurile de deasupra fesei în cazul piesei de la Hotnița.

Analiza acestor statuete permite formularea unor ipoteze în legătură cu decorul și rolul acestuia în societatea gumelnițeană.

În primul rând, să remarcăm faptul că statuetele cu un astfel de decor sunt foarte rare, deocamdată numai cinci piese (chiar dacă mai există piese inedite în colecțiile unor muzee numărul lor tot ar fi foarte mic raportat la numărul total al statuetelor gumelnițene).

Un fapt interesant îl reprezintă modul de realizare a decorului. Dacă pe statueta de la Diadovo (se pare că și pe cea de la Pcelarovo) decorul este relativ îngrijit executat, pe cea de la Glina dar mai ales pe cele de la Hotnița și Ruse decorul este destul de neîndemânatic făcut, cu multe scrijelituri în cazul celei de la Glina. O ipoteză plauzibilă este aceea că pentru fiecare tip de decor există un model inițial, un arhetip care este apoi imitat cu mai mult sau mai puțin succes în aria civilizației respective. În mod firesc decorul inițial suferă schimbări de-a lungul timpului, apar noi elemente, altele se modifică, estompează sau chiar dispar.

Care este semnificația acestui decor? În general, teoriile despre semnificația decorului plasticii gumelnițene merg de la reprezentarea unor veșminte, eventual cu o anumită simbolistică concretizată în elementele geometrice plasate pe ele, spre existența unor tatuaje. Ipoteza tatuajului ni se pare a fi mai puțin plauzibilă dată fiind complexitatea decorului, precum și anumite elemente care mai degrabă ar sugera o piesă vestimentară. Rămân anumite elemente geometrice și combinațiile lor pe care cu greu le-am interpreta ca fiind o piesă vestimentară (vezi în cazul de față combinația de romburi și dreptunghiuri cu laturi arcuite). Lărgind aria discuției diversele elemente geometrice de pe artefactele neo-eneolitice, inclusiv plastica antropomorfa, au fost interpretate ca fiind posibile simboluri într-un adevărat "limbaj al zeitelor" (M. Gimbutas 1989) sau elemente ale unei vechi „scrieri danubiene” (H. Haarmann 2008, p. 12-46).

Privit din alt punct de vedere, strâns legat de tipul de statueta pe care este realizat, decorul ar putea fi un element de personalizare, de identificare a unui anumit personaj din cadrul comunității sau societății gumelnițene. În cazul de față personajul are un caracter special dovedit de raritatea și complexitatea decorului.

După cum aminteam la începutul lucrării decorul statuetelor gumelnițene se poate încadra în două mari tipuri cu câteva variante. Statuetele decorate astfel sunt comune pentru majoritatea așezărilor gumelnițene. Poate că și ele reprezintă un personaj oarecum comun pentru societatea gumelnițeană, cu un rol greu de precizat. În cazul statuetelor de față avem de-a face cu un tip de decor foarte rar, ceea ce ar conduce spre concluzia că personajul reprezentat de ele este unul cu o importanță deosebită în cadrul societății gumelnițene.

Raportat la nivelul unei comunități, decorul pare a fi un element de particularizare al unei așezări, așa cum reiese din exemplul sitului de la Căscioarele (VI. Dumitrescu 1965, p. 215-237). Cercetările întreprinse aici au scos la lumină un mare număr de statuete antropomorfe. O mare parte a lor are, alături de tipurile de decor generale, un decor specific format din cercuri incizate pe picioare (R. Andreescu 2002, p. 46). Tipul acesta de decor este foarte rar în alte așezări gumelnițene ceea ce ar conduce spre ipoteza ca el este specific unei anumite comunități, ducând la particularizarea ei în cadrul societății gumelnițene.

Ce reprezintă aceste personaje? Ce rol au ele în cadrul societății gumelnițene? Aici suntem pe teritoriul speculațiilor mai mult sau mai puțin întemeiate. Ipotezele pot fi abordate de pe diverse paliere. Astfel, din punct de vedere social, acestea pot fi personaje care joacă un anumit rol în viața comunității și societății gumelnițene. Importanța lor este diferită, cele care au cele două tipuri de decor comune ar putea fi personaje de rang inferior în cadrul societății, opusul lor, personaje de rang superior, fiind cele reprezentate de statuetele descrise mai sus. Decorul de pe statuetele de la Căscioarele ar particulariza o comunitate cu un anumit specific în cadrul societății gumelnițene. Această abordare la nivel social trebuie să țină cont de un lucru foarte important. Marea majoritate a

statuetelor reprezintă un personaj feminin. În condițiile unei abordări din punct de vedere social ar rezulta că personajele feminine jucau un rol important în societatea gumelnițeană, fapt mai greu de regăsit în alte categorii de materiale arheologice.

O altă abordare are în vedere aspectul spiritual al societății gumelnițene. În acest caz personajele întruchipate de statuete ar reprezenta anumite divinități, particularizate și ierarhizate în funcție de elementele decorului. Statuetele mai pot reprezenta diverse ipostaze ale aceleiași divinități după cum este posibil ca ele să ilustreze o anumită temă cultică, în care decorul, poziția în care sunt modelate statuetele, poziția brațelor, sunt legate de un anumit mit al comunității sau societății gumelnițene. Nu în ultimul rând, poate reprezenta un personaj care joacă un rol important în viața spirituală a comunității respective, de tipul șaman, preoteasă, vraci. Evident că și în această abordare avem de-a face cu un personaj, o divinitate de sex feminin.

Revenind la statutele analizate mai sus să subliniem faptul ca acest tip de decor este foarte rar. Chiar dacă are elemente comune cu celelalte tipuri de decor (benzi afrontate, diverse elemente geometrice), combinarea lor a dus la un ansamblu care se deosebește clar de celelalte tipuri de decor.

În toate aceste cazuri decorul, dincolo de funcția lui estetică, avea probabil și un alt un rol, acela de identificare, personalizare, fie a unui lider din cadrul unui grup, fie a ipostazei unei divinități.

Aceste ipoteze sunt destul de greu de validat dat fiind puținatatea datelor despre societatea gumelnițeană. Cercetările arheologice cu totul insuficiente, desfășurate pe suprafețe foarte mici, scot la lumină prea puține statuete și prea puține informații care să aducă date noi despre ansamblul civilizației gumelnițene. O analiză comparată a elementelor de decor din interiorul unei civilizații combinată cu o analiză la nivelul epocii neo-eneolitice va aduce desigur informații interesante despre acest incitant subiect al semnificației decorului de pe plastica antropomorfă neo-eneolitică.

◆ Mulțumiri

Acest studiu este realizat în cadrul proiectului finanțat de Autoritatea Națională de Cercetare Științifică, CNCS – UEFISCDI, cod PN-II-ID-PCE-2011-3-1015.

◆ Bibliografie

- R. Andreescu 2002 *Plastica antropomorfă gumelnițeană. Analiză primară.* Monografiile Muzeului Național de Istorie a României, București.
- R. Andreescu 2006 Considerații asupra decorului statuetelor gumelnițene, *CA*, XIII, București, p. 159-171.
- P. Biehl 2003 *Studien zum Symbolgut des Neolithikums und der Kupferzeit in Sudosteuroopa*, Bonn.
- VI. Dumitrescu 1965 Principalele rezultate ale primelor două campanii de săpături din așezarea neolitică târzie de la Căscioarele, *SCIV*, 16, 2, p. 215-237.
- D. Gergova et alii 2008 D. Gergova, T. Kănceva-Ruseva, H. Kamiro, T. Secune, *Proucevaniia selișna mogila Diadovo, obștina nova Zagora*, Arheologiceski otkritiia i razkopki prez. 2007 g., Sofia, p. 105-108.
- M. Gimbutas 1989 *The language of the Goddess*, Thames & Hudson, London.
- H. Haarmann 2008 The Danube Script and Other Ancient Writing System A typology of Distinctive Features, *Journal of Archaeomythology*, 4, p. 12-46.
- R. Mitkova 2005 Za edin znak ksnoeneolitna ornamentika, *Culturnite tecstove na minaloto. Nositeli i idej*, III, p. 7-20.

Cuțitele curbe de tip *krummesser* – la periferia industriei litice cioplite

Jerzy KOPACZ*

Abstract: *This is a discourse on the origin, development, and spread in the Carpathian zone of the specific stone artifacts known under the German name of *Krummesser* (literally: curved knife). The key issue is the origin of these tools. At the beginning the author recalls the opinion of professor Ion Nestor from 1945 that considered that the stone curved knives served as models for metal knives, although we cannot exclude the opposite situation.*

*According to Ion Nestor, the origin of tools of the *Krummesser* type should be search in the region of the Eastern and Southern Carpathians at the turn of the Stone and Bronze Ages. Therefore, the author takes for the starting points the cultural situation in that region during the so-called transition period. He presumes that the *Krummesser* concept was inspired by metal knives brought to that region by people of the Tumuli Ochre Graves (of the Pit Graves) around the mid 3rd millennium BC. Classic *Krummesser* appeared at the beginning of the Bronze Age in assemblages of the Schneckenberg-Glina III complex and then in various groups that can be named Epi-Coțofeni and Epi-Schneckenberg, and also by the Otomani culture. Towards the end of the Early Bronze Age and at the beginning of the Middle Bronze Age *Krummesser* possibly inspired the development of siliceous sickles produced in specialized workshops in Volhynia.*

*In conclusion, the author excludes tools of the *Krummesser* type from the main evolution stream of lithic chipped industries, even though chipping techniques were often applied in their production. Instead, he places them on peripheries of these industries.*

Rezumat: *Articolul are ca temă subiectul apariției, dezvoltării și răspândirii în zona carpatică a tipului de piesă numit, după termenul german, *Krummesser* (cuțit curb). Principala problemă nerezolvată rămâne originea acestui tip de piesă. La început, autorul citează opinia profesorului Ion Nestor din 1945, conform căreia cuțitele curbe de piatră au servit drept model pentru cuțitele de metal nefiind, însă, exclusă nici varianta inversă.*

*După Ion Nestor, geneza pieselor de tip *Krummesser* trebuie căutată în zona Carpaților Orientali și Meridionali de-a lungul perioadei eneolitice și epocii bronzului. Din această cauză, autorul pornește de la analiza situației culturale în perioada de tranziție din această regiune. El presupune că tipul *Krummesser* a pornit de la modelul cuțitelor de metal, aduse în această regiune de populațiile mormintelor tumulare cu ocru (morminte în fosă), pe la jumătatea mileniului III BC. Piese de tip *Krummesser* clasice au apărut la începutul epocii bronzului în cadrul complexului Schneckenberg-Glina III și, mai târziu, în diverse grupuri culturale numite Epi – Coțofeni sau Epi - Schneckenberg și în cultura Otomani. Spre sfârșitul bronzului timpuriu și începutul bronzului mijlociu, piesele de tip *Krummesser* au putut inspira dezvoltarea secerilor de silex produse în ateliere specializate din Volânia.*

*În concluzie, autorul exclude piesele de tip *Krummesser* din categoria industriei litice cioplite evolute, deși în producerea lor au fost folosite tehnici de debitaj. Dimpotrivă, ele s-au aflat la periferia acestei industrii.*

Keywords: *Carpathians, Bronze Age, Eneolithic, *Krummesser*, lithic chipped industry, Transition Period.*

Cuvinte cheie: *Carpați, epoca bronzului, Eneolitic, piese tip *Krummesser*, industria litică cioplită, perioada de tranziție de la neolitic la epoca bronzului.*

* Institut d'Archéologie et d'Ethnologie de l'Académie de Sciences Polonaise, Centre d'Archéologie des Montagnes et des Plateaux, rue Sławkowska 17, 31-016 Cracovie, Pologne; kopaczjp@plusnet.pl

◆ Introducere

Voi începe studiul de față cu privire la cuțitele curbe de piatră, cunoscute sub termenul german de *Krummesser*, apelând la cuvintele distinsului arheolog român, profesorul Ion Nestor. În 1945, acesta scria:

„Cuțitele curbe (de silex sau alte roci) care se consideră că au servit drept model pentru cuțitele de metal (totuși, invers nu este cu totul exclus), sunt o apariție frecventă în țara noastră. Ele apar în cultura Glina III – Schneckenberg de la începutul epocii bronzului, în cultura Wietenberg care aparține bronzului timpuriu și mijlociu din Transilvania și culturii de tip Monteoru din perioada bronzului timpuriu.” (I. Nestor 1945, p. 180).

Încercarea de a afla dacă formele de piatră au inspirat dezvoltarea formelor de metal sau invers, rămâne o problemă deschisă, de genul anteriorității oului sau găinii. Chiar dacă se știe că neoliticul a precedat epoca bronzului, nu se pot trasa simple linii evolutive, fără a defini trăsăturile și istoria specifică fiecărei perioade.

Figura 1 prezintă exemple de cuțite de cupru și cele de piatră contemporane. Care dintre ele sunt prototipuri și care imitații? În astfel de cazuri, cea mai probabilă este dependența bilaterală. Personal, înclin mai curând spre ipoteza unei influențe a pieselor de metal asupra celor de piatră. Vom reveni asupra acestei probleme la sfârșitul prezentării noastre.

◆ Trecerea spre o nouă perioadă

După cum considera I. Nestor, apariția pieselor de tip *Krummesser* trebuie căutată în spațiul românesc. Ne vom concentra atenția asupra situației culturale din regiunea Carpaților Orientali și Meridionali, în prima jumătate a mileniului III BC - perioadă descrisă de arheologii români drept perioadă de tranziție. Termenul „*perioadă de tranziție*” s-a dezvoltat în literatura de specialitate din România în prima jumătate a secolului trecut (cf. I. Nestor, E. Zaharia 1968; S. Morintz, P. Roman 1968, M. Dinu 1968, și mai recent P. Roman 1981; *idem* 1986; I. Manzura 1996 și alții). După Petre Roman, în această epocă, populația din zona Bazinului Inferior al Dunării cunoștea procesul intens de indoeuropenizare, atribuit influențelor culturii Cernavodă I și aflului de grupuri umane venite din alte medii culturale. În acest teritoriu, se poate observa un mozaic de entități arheologice.

„Unele dintre ele nu au acumulat și îmbinat, încă, suficiente elemente (de natură etnică, economică, socială, culturală, spirituală, etc.) care vor deveni specifice comunităților epocii bronzului. În același timp, deși păstrează puternice tradiții conservatoare, eneolitice, ele se deosebesc substanțial de structurile perioadei eneolitice” (P. Roman 1986, p. 32).

Dintre structurile culturale descrise de Petre Roman, care au menținut tradițiile „*conservatoare, eneolitice*”, cea mai importantă a fost cultura Coțofeni – aripa dreaptă a marelui complex cultural cu trei elemente: Baden, Kostolac și Coțofeni. Figura 2 prezintă sub o formă schematică limitele acestui complex și extremitatea carpatică a expansiunii culturii Amforelor Sferice – entitate eneolitică ce s-a dezvoltat mai ales în zona de câmpie a Europei Central – Orientale.

Spre sfârșitul perioadei de tranziție (aproximativ la jumătatea mileniului III BC), în bazinul Dunării Inferioare asistăm la pătrunderea unor grupuri culturale total diferite. Ei își îngropau defuncții în morminte tumulare, presărând adesea peste defuncții ocră (de unde denumirea de populații cu morminte tumulare cu ocră sau cu morminte cu fosă).

Deplasarea populațiilor cu morminte în fosă (prefer această denumire) din ținuturile originare (stepele nord-caucaziene) se înscrie în cadrul general al migrațiilor din a doua jumătate a mileniului III BC, desfășurate în general pe direcția est – vest. Ele privesc nomazii din Pontul Euxin care aveau contacte culturale cu centrele metalurgice din regiunea caucaziană (de asemenea, cu cultura Maikop) și aveau frecvent în inventarul lor piese de cupru.

Prezentarea inventarului obiectelor de metal din perioada de tranziție nu constituie subiectul acestei comunicări. Numeroase informații privind nomazii din stepele nord-pontice se găsesc, de exemplu, în lucrările lui Jozef Batora (2006) privind Europa Centrală și Orientală în timpul epocii bronzului. Este suficient de amintit că populațiile cu morminte în fosă aveau cuțite de metal. (cf. J. Batora 2006, Figura 6: 1).

◆ Originea pieselor de tip *Krummesser*

Ne vom întoarce acum la grupele nomade care s-au stabilit la gura de vărsare a Dunării în Marea Neagră. *Ultima thule* pentru aceste grupuri mobile s-a aflat chiar mai departe – dincolo de Munții Carpați, în cvasi-stepele marii Câmpii Ungare. Pentru a atinge această limită, grupurile nomade au avut două rute. Itinerariul cel mai comod, dar și cel mai lung, mergea de-a lungul Dunării ajungând până în bazinul Tisei; cel mai scurt traversa Carpații Orientali și Podișul Transilvaniei (fig. 2). Indiferent de ruta aleasă, nomazii trebuiau să treacă prin teritoriile ocupate de comunitățile târzii Coțofeni și, vrând-nevrând, să se amestece cu populația locală. Se poate presupune că noii veniți, cu o cultură orientală înfloritoare, dețineau lucruri atractive pentru agricultorii unei civilizații egalitare, mai ales obiecte de metal. Ei au grăbit, neintenționat, dezintegrarea comunităților eneolitice tradiționale.

Se știe că cele mai multe invenții apar ca rezultat al schimburilor dintre comunități culturale diferite. La sfârșitul perioadei de tranziție, în zona carpatică găsim piese specifice, tăiate din roci de *flysch* carpatic, asemănătoare cuțitelor de metal. Sunt citate, în special, exemplarele descoperite în așezarea culturii Coțofeni - fază tardivă de la Țebea (jud. Hunedoara), în vestul României (fig. 3/1, 2). Aceste piese au fost lustruite pe toată suprafața, doar marginile retușate rămânând ascuțite, fasonate probabil prin lovire directă dură.

Aceeași formă de cuțit a apărut în unul din cele 17 morminte descoperite în tumulul de la Baldovinești (jud. Brăila) în Muntenia de est, atribuit comunităților cu morminte în fosă (fig. 3/3). Aceste piese, mai degrabă asimetrice decât curbe, pot fi numite „*proto – Krummesser*”¹.

Se pune întrebarea dacă aceste cuțite de piatră descrise mai sus au înlocuit cuțite de metal. Este posibil, deși nu dispunem de argumente solide precum descoperirea cuțitelor de piatră și metal împreună, la aceleași grupuri culturale sau în aceleași contexte funerare. Din păcate, populațiile cu morminte tumulare cu ocră depuneau în morminte puține piese, în timp ce cultura Coțofeni este cunoscută mai ales pe baza descoperirilor din așezări².

◆ Prima cultură a noii epoci

La începutul epocii bronzului, cuțitele curbe de piatră au ajuns de o parte și de alta a Carpaților Meridionali, în aria de formare a complexului cultural numit Schneckenberg-Glina III (sau Glina III-Schneckenberg, după Ion Nestor; fig. 4). El s-a format din două componente: cea de nord, reprezentată de cultura Schneckenberg (denumire dată după numele german al unuia dintre dealurile orașului Brașov, altădată Kronstadt, unde este situat situl eponim) și cea de sud, cultura Glina (localizată azi în teritoriul metropolitan al orașului București).

Originea complexului cultural Schneckenberg-Glina III nu este nici pe departe lămurită. Se poate presupune că formarea acestui complex cultural reprezintă rezultatul transformărilor culturale din perioada de tranziție care au cuprins comunitățile locale de tip Cernavodă II și Foltești. Epicentrul acestor transformări s-a aflat în Muntenia Centrală. De aici, noile idei civilizatoare s-au extins spre Oltenia, dealurile carpatice și, mai departe, în zona Brașovului, ocupată de comunități Coțofeni târzii (P. Roman 1981).

Contrar aparențelor, cele două componente ale complexului cultural Schneckenberg-Glina III nu au fost separate una de cealaltă. Contactele culturale s-au realizat prin trecători (în special Pasul Predeal) și de-a lungul Oltului, ce traversează lanțul Carpaților Meridionali, de la nord la sud, prin Pasul Turnu Roșu.

Cuțitele curbe de piatră au apărut în număr mai mare în contexte de tip Glina decât în cele de tip Schneckenberg. Câteva exemplare de acest gen sunt ilustrate în figura 5. Ele au fost tăiate din roci locale de tip *flysch* (șisturi argiloase și gresii), în tehnica lustruirii (pentru finisarea părților plate) completată prin retușare (pentru finisarea marginilor tăioase). De asemenea, se găsesc forme lustruite pe toată suprafața, inclusiv pe margine (fig. 5/3, 6). Astfel de forme vor deveni mai târziu cuțite curbe de tip *Krummesser* clasic.

¹ De fapt, toate piesele aparținând acestui tip de cuțit, indiferent de material, sunt prin definiție mai mult sau mai puțin asimetrice.

² Până în prezent, cea mai apropiată descoperire din zona carpatică a celor două tipuri (cuțite curbe de piatră și de metal) în același context (complexul ceramicii șnurate) este cea de la Franzhausen II, Austria de Jos (Ch. și J-W. Neugebauer 1992, fig. 5). Totuși, cuțitul de piatră din acest ansamblu a fost realizat în stilul celor de tip *Plattensilex* bavareze și nu *Krummesser*.

◆ **Adevăratul început al epocii bronzului**

În zona Carpaților, epoca bronzului a început cu adevărat atunci când au dispărut ultimele elemente culturale Baden, Kostolac și Coțofeni. Tabloul situației culturale din această epocă este prea complex pentru a putea fi prezentat în discursul nostru (cf. J. Kopacz 2001, fig. 4). Pentru acest subiect, numeroase informații se găsesc în lucrările lui Jan Machnik (1987; *idem* 1991).

Pe scurt, în zonele ocupate altădată de comunitățile complexului cultural Schneckenberg-Glina III și de cele ale culturii Coțofeni tardiv s-au format mici *facies*-uri, diferite din punct de vedere material și spiritual, dar similare în sens civilizator (fig. 6). Cele mai importante dintre ele au fost:

- 1 – în Muntenia de est – grupul Năeni, numit și Năeni-Schneckenberg (cf. Al. Vulpe 1991);
- 2 – în zona dealurilor Carpaților Meridionali, între cursurile superioare ale râurilor Dâmbovița și Ialomița – grupul Odaia – Turcului (cf. Tudor 1982);
- 3 – în sud – estul Transilvaniei – grupul Jigodin (*epi*-Schneckenberg; H. Ciugudan 1995);
- 4 – în vestul Câmpiei Transilvaniei – grupul Copăceni, probabil legat genetic de Coțofeni tardiv și grupul Jigodin (M. Rotea 1993; *idem* 1995);
- 5 – în Moldova central-vestică – grupul Costișa, posibil legată de zona Podoliei, datat la sfârșitul bronzului vechi (cf. Al. Vulpe 1995).

La nord de Carpații Occidentali, în aceeași perioadă a evoluat cercul cultural *epi*-șnurat (cf. J. Machnik 1967), cuprinzând culturi și grupuri culturale: Mierzanowice (în Mica-Polonie), Strzyżów și Gródek-Zdołbica (în Volânia), Nitra (în Slovacia de vest) și Košťany (în Slovacia de est).

La vest de cultura carpatică a bronzului vechi s-a dezvoltat cultura Únětice, cea mai importantă entitate culturală a acestei perioade din întreaga Europă Central – Orientală (pentru referințe bibliografice vezi cf. V. Podborský *et alli* 1993 sau J. Kopacz, L. Šebela 2006). Comunitățile acestei culturi s-au concentrat în zona Moraviei, Austria de Jos, Boemia și Silezia de Jos, influențele lor (bronzuri tip Únětice) ajungând, însă, în regiuni mult mai îndepărtate.

Cuțite curbe s-au descoperit în toate culturile menționate mai sus (fig. 7-9). Deosebit de interesantă este seria descoperită în situl eponim al culturii Costișa, care cuprinde nu mai puțin de douăzeci de exemplare³. Toate sunt lustruite în întregime, inclusiv pe margine (fig. 8/1; 9/1, 2). Trebuie subliniat că piesa tip *Krummesser* de la Šatov, perioada Znojmo (fig. 9/3), este unică în mediul cultural Únětice; realizată din rocă destul de „exotică” (gresie calcaroasă cu fosile; J. Kopacz, L. Šebela 2006, p. 140) reprezintă, probabil, descoperirea cea mai vestică a acestui tip de piese în Europa Central - Orientală.

◆ **Între bronzul vechi și bronzul mijlociu**

Analiza noastră se oprește la jumătatea mileniului II a.Chr., respectiv la începutul bronzului mijlociu (fig. 10). Începutul perioadei a fost marcat de cultura Monteoru, dezvoltată în Moldova și Muntenia de Est pe un fond etnic larg din perioada de tranziție, la care s-au adăugat puternice influențe sudice (Cernavoda II, Foltești II, Râmincelu, Coșereni, Zimnicea, Ezero ; cf. E. Zaharia 1973, 1995). A fost o entitate culturală de lungă durată al cărui debut s-a manifestat, probabil, de la sfârșitul complexului cultural Schneckenberg-Glina III (P. Roman 1986, p. 198). Apogeul culturii Monteoru a fost atins în bronzul mijlociu, iar declinul în bronzul târziu. Pentru zona carpatică centrală amintim cultura Otomani, ajunsă la un nivel cultural superior datorită legăturilor cu lumea egeo – anatoliană. Lunga sa evoluție a fost împărțită în patru faze (I. Ordentlich 1970), cuprinzând sfârșitul bronzului vechi, bronzul mijlociu și începutul bronzului târziu (cf. N. Boroffka 1995).

Pornind din zona originară - bazinul superior al Tisei - comunitățile culturii Otomani au colonizat teritoriile actuale din NV României, NE Ungariei, estul Slovaciei și ținuturi situate puțin mai departe, la nord de lanțul Carpaților.

În această perioadă (încadrată de arheologii slovaci în Bronz A₃ și B₁; cf. A. Točík 1964, p. 53; A. Točík, J. Vladár 1971, p. 389-391), la vest de zona carpatică s-au dezvoltat două entități culturale înrudite: cultura Mad'arovce (în SV Slovaciei) și grupul Věteřov (în Moravia și în Austria de Jos). Originea lor este legată de transformările populației locale și influențele venite din zona bazinului

³ Informație Alexandru Vulpe, dată autorului în 1995.

carpatic. În Silezia de Sus (pe platoul Głubczyce), enclava de la Věteřov s-a individualizat sub numele de grupul cultural Nowa Cerekiew (M. Gedl 1964, p. 50)⁴.

Zona de la nord de Carpați era ocupată de comunitățile culturii Trzciniec – cultură integrată într-un mare complex cultural cu cel puțin patru elemente (Trzciniec, Trzciniec-Est, Komarov și Sośnica). În perioada înfloririi sale (bronzul mijlociu), acest complex cultural a cuprins ținuturi întinse, din Mica Polonie (și posibil puțin mai departe spre vest) până la râul Desna, astăzi pe frontiera ucrainiano-rusă.

Începutul culturii Trzciniec a fost contemporan cu cel al culturii Mierzanowice, faza târzie, respectiv cu sfârșitul bronzului vechi (J. Górski, S. Kadrow 1996). Pe parcursul evoluției sale, această cultură s-a aflat sub influențele venite de la comunitățile ce ocupau Bazinul Carpaților, îndeosebi din mediul cultural Otomani.

Toate grupurile culturale prezentate mai sus au utilizat cuțite curbe de tip *Krummesser* (fig. 11-13/1, 2). De altfel, piese de acest tip sunt cunoscute și în alte culturi carpatice încadrate în bronzul mijlociu, târziu și începutul epocii fierului: cultura Tei în Muntenia (cf. V. Leahu 1966, fig. 5/1), Verbicioara în Oltenia și Banatul de est (cf. J. Kopacz 2001, Tabl. IV: 1-4), Wietenberg (cf. *idem*, Tabl. XI : 8) și Noua (cf. A.C. Florescu 1964, fig. 9/5, 10; *idem* 1991, fig. 160/ 2, 4-6 ; S. Marinescu-Bîlcu 1981, fig. 214/7, 8; fig. 215/8-11) în Transilvania.

Problema privind tipul « *Krummesser* » tardiv, la fel de interesantă, rămâne în afara subiectului acestui discurs.

◆ **Căile de răspândire ale pieselor de tip *krummesser***

După conturarea tabloului general al culturilor din zona carpatică, vom încerca să trasăm direcțiile după care cuțitele curbe de piatră s-au răspândit în afara zonelor originare (complexul cultural Schneckenberg-Glina III), din perioada de tranziție până la începutul bronzului mijlociu.

Evident, acest proces de difuziune a fost de lungă durată. În bronzul vechi, cuțitele curbe de tip *Krummesser* au fost adoptate de mai multe grupuri culturale, în special de cultura Costișa și grupurile denumite epi-Schneckenberg sau post-Coțofeni (exemplificate prin grupul Copăceni). Spre vest, găsim o singură piesă de tip *Krummesser*, în mediul cultural Únětice din Moravia (fig. 14).

La sfârșitul bronzului vechi și începutul bronzului mijlociu, răspândirea cuțitelor curbe de tip *Krummesser* s-a extins spre nord – est, odată cu expansiunea culturii Monteoru, și spre nord – vest, cu cea a culturii Otomani. Comunitățile ultimei culturi au trecut dincolo de lanțul Carpaților, ajungând până în Polonia de sud-est și au stabilit contacte culturale cu populațiile locale. Astfel, cuțitele curbe de tip *Krummesser* au apărut în inventarele culturii Trzciniec, dincolo de zona carpatică.

◆ **Cuțitele de tip *krummesser* și secerile de silex**

Bineînțeles, cuțitele de tip *Krummesser* nu au fost singurele curbe de piatră folosite de comunitățile epocii bronzului timpuriu și mijlociu din Europa Central – Orientală. Posibil că dintre ele, cele mai cunoscute să fi fost secerile de silex, produse în mare cantitate în atelierele specializate din Volânia. Aceste două tipuri de unelte (tip *Krummesser* și seceri) au apărut în aceleași culturi, în special în culturile Trzciniec și Otomani. Exemplare de seceri de tip volânian, descoperite în contextele celor două culturi sunt prezentate în figura 13/3, 4.

Există raporturi „genetice” între tipul *Krummesser* și secerile de silex volâniene ? Întrebarea nu este nouă. După Jerzy Libera „*producția de cuțite de tip cvasi – triunghiulare de silex (ceea ce se numește seceri J.K.) a fost începută de comunitățile culturii Mierzanowice, faza clasică din Volânia ... care au produs din silex modelul uneltelor de piatră de tip Krummesser* » (J. Libera 2001, p. 118). Această concluzie este coerentă și plauzibilă.

Cuțitele tip *Krummesser*, ca și secerile de silex volâniene, pot fi clasificate drept „unelte convenționale” după Jerzy Kopacz și Paweł Valde-Nowak (1987, p. 78-79). Aceste unelte au avut o funcție mult mai largă decât cea strict utilitară. Au fost depuse în morminte, ascunse în depozite,

⁴ Această interpretare este contestată de Stanislav Stuchlík care leagă grupul Nowa Cerekiew de cultura Únětice (S. Stuchlík 1985).

transportate în exteriorul aşezării și zonelor locuite. Toate indică funcția de prestigiu a acestor piese convenționale, subliniind poziția socială superioară a deținătorului lor⁵.

Dacă se acceptă provizoriu ipoteza lui Jerzy Libera, trebuie reflectat asupra rutelor de difuziune a tipului de cuțit curb de piatră. În această perioadă, au existat schimburi culturale între comunitățile din Transilvania și cele din Volânia (cf. J. Machnik 1967). Distingem trei posibile itinerarii (fig. 15):

- 1) ruta cea mai scurtă, conducând din Transilvania spre nord peste Carpați (în special la Tatarski și la Varetski) până în Bazinul Niprului⁶;
- 2) ruta circum-carpatică, traversând aria culturii Monteoru (Moldova);
- 3) ruta occidentală, de-a lungul Tisei Superioare, traversând Slovacia de est și lanțul Munților Beskides (prin Pasul Dukla), aceeași cu direcția de expansiune a culturii Otomani.

Cele trei rute enumerate mai sus, care legau comunitățile din Carpații Meridionali și Orientali de cele din Volânia, nu se exclud una pe cealaltă. Toate au jucat un rol diferit, în funcție de perioadă.

În privința tipului *Krummesser*, am acordat o mai mare atenție primei opinii, mai mult decât ipotezei lui Jerzy Libera (J. Libera 2001, p. 118)⁷. Aceasta ține de motive cronologice – dacă primele seceri de silex din cercul epi – șnurat au apărut la începutul fazei clasice a culturii Mierzanowice din Volânia (J. Libera 2001, p. 94), ele nu puteau să copieze tipul *Krummesser* din cultura Monteoru sau cel din cultura Otomani, ambele ulterioare. Mai mult, comunitățile ultimei culturi au pătruns la nord de Carpați după dispariția grupului Košťany din Slovacia de est – unul dintre cele mai recente grupuri culturale legate de cercul cultural epi-șnurat, care nu a utilizat cuțite curbe – nici de silex, nici din alte roci. Prin urmare, rămâne posibilă o singură rută transilvăneană, cel puțin în perioada bronzului vechi. La începutul bronzului mijlociu, rolul altor două itinerarii în transmiterea ideilor carpatice spre nord a devenit, probabil, mai important.

◆ Concluzii finale

Dintre întrebările la care nu avem răspuns, cea mai importantă este, probabil, cea cu privire la originea cuțitelor de tip *Krummesser*. Răspunsul depinde de înțelegerea acestui termen; pentru mine, desemnează o categorie arheologică și nu o denumire. Observația că piesele tip *Krummesser* reprezintă cuțite curbe de piatră în general poate să ne conducă la includerea în aceeași categorie a multor alte tipuri de cuțite care, din neoliticul recent (eneolitic) și până în bronzul târziu au apărut în multe zone din Vechea Europă.

În Europa centrală s-a aflat centrul de producție pentru formele bifaciale de tip *Plattensilex* bavarez (cf. J. Lech 1981, p. 11; idem 1993, p. 38-40). Obiectele realizate din această rocă (cuțite, pumnale etc.) s-au difuzat mai ales spre est (*Westlichen Strömung* după Małgorzata Kaczanowska și K. Janusz Kozłowski 2000).

Personal, nu subestimez impactul „curentului occidental” asupra centrului volânian al cărui apogeu se datează la jumătatea mileniului II a.Chr. (J. Lech 1983, p. 50). La fel de problematice sunt influențele alpine în mediu Schneckenberg-Glina III (cf. M. Kaczanowska, J.K. Kozłowski 2000, p. 250-251), deoarece în această perioadă, zona carpatică era afectată de transformările culturale venite, mai curând, dinspre est și sud-est decât dinspre vest (cf. J. Machnik 1987, 1981).

În general, nu sunt împotriva ideii de *Westlichen Strömung* dar, în afara zonei alpine, voi limita răspândirea sa până în Moravia și Bazinul Mijlociu al Dunării, iar durata până în eneoliticul superior⁸, excluzând eneoliticul final și bronzul vechi. În consecință, cred că formele bifaciale de proveniență

⁵ Funcția simbolică a „pieselor convenționale” nu exclude funcția lor utilitară. Acest lucru este vizibil mai ales în cazul cuțitelor curbe de tip *Krummesser* care au fost descoperite în cea mai mare parte în aşezări, în număr considerabil (cf. aşezările de la Braşov, Costişa sau Lelicieni cu zeci de cuțite curbe). După Jan Machnik, opinie exprimată în 2010, piesele de acest tip puteau servi și ca unelte pentru pielari.

⁶ Urme ale pătrunderilor comunităților Schneckenberg (sau poate epi-Schneckenberg) în zonele deluroase septentrionale ale Carpaților, în căutare de surse saline, pot fi găsite la Loyeva, raion Nadvorna, regiunea Ivano-Frankivsk, Ucraina (comunicare Jan Machnik, 2010).

⁷ Jerzy Libera subliniază, mai ales, importanța regiunilor Moldovei și Bazinul Superior al Prutului în transmiterea influențelor culturii Schneckenberg-Glina III spre regiunea Miciei Poloniei, dar acceptă ruta transilvăneană, travesând pașurile Carpaților Orientali (J. Libera 2001, p. 118).

⁸ În Moravia prezența pieselor de timp *Plattensilex* este atestată de industria litică a culturii Jevišovice, din eneoliticul superior (J. Lech 1983, p. 38-40), care, în afară de câteva vârfuri de săgeți, nu a utilizat piese bifaciale (cf. J. Kopacz, L. Šebela 2010a, 2010b).

alpină nu au influențat dezvoltarea pieselor de tip *Krummesser*. De aceea, ipoteza că aceste cuțite curbe de piatră au apărut în Carpați ca urmare a imitării formelor de metal rămâne, până în prezent, cea mai plauzibilă.

Indiferent de relațiile genetice dintre piesele de tip *Krummesser*, nu le putem privi drept un element al evoluției industriei litice cioplite, cu toate că a fost folosită tehnica debitajului. Ele se plasează cel mai adesea la periferia acestor industrii. Există și o problemă de natură metodologică: sunt obiecte de piatră lustruită sau de piatră tăiată, „în piatră sau în silex” ?⁹ Din fericire, problemele noastre nu i-au deranjat pe locuitorii Carpaților de la sfârșitul eneoliticului și începutul epocii bronzului.

◆ Mulțumiri

Autorul dorește să aducă mulțumirile lui colegilor Silvia Marinescu-Bîlcu și Valentina M. Voinea pentru verificarea textului original în franceză și tradus în română.

◆ Bibliografie

- T. Bader *Epoca bronzului în nord-vestul Transilvanei*, București.
- B. Bargieł *et alii* 1989 B. Bargieł, M. Florek, J. Libera, A. Zakościelna, Badania powierzchniowe nad środkową Opatówką, în J. Gurba (ed.), *Sprawozdania z badań terenowych Katedry Archeologii UMCS w 1989 roku*, Lublin, p. 38-46.
- J. Batora 2006 *Štúdie ku komunikácii medzi strednou a východnou Európou v dobe bronzovej*, Bratislava.
- N. Boroffka 1995 The Ottomani Culture, în vol. *Comori ale epocii bronzului din România, Treasures of the Bronze Age in Romania*, București, p. 221-222.
- H. Ciugudan 1995 Ethno-Cultural Manifestations of the Transilvanian Early Bronze Age, în vol. *Comori ale epocii bronzului din România. Treasures of the Bronze Age in Romania*, București, p. 143-147.
- M. Dinu 1968 Quelques considérations sur la période de transition du néolithique à l'âge du bronze sur la territoire de la Moldavie, *Dacia (NS)*, XIII, p. 129-139.
- A.C. Florescu 1964 Contribuții la cunoașterea culturii Noua, *Arheologia Moldovei*, II-III, p. 143-216.
- A.C. Florescu 1991 Repertoriul culturii Noua – Coslogeni din România. Așezări și necropole, *Cultura și civilizația la Dunărea de Jos*, IX, Călărași.
- J. Gancarski 1988 Wstępne sprawozdanie z badań osady trzciniecko-otomańskiej na stanowisku 29 w Jaśle, województwo krośnieńskie, *Acta Archaeologica Carpathica*, XXVII, p. 61-83.
- M. Gedl 1964 Wczesny i starszy okres epoki brązu na Górnym Śląsku, *Przegląd Archeologiczny*, 38, p. 24-55.
- J. Górski, S. Kadrow 1996 Kultura mierzanowicka i kultura trzciniecka w zachodniej Małopolsce, *Sprawozdania Archeologiczne*, XLVIII, p. 9-32.
- N.A. Harțuche 1969 Cercetări arheologice la Brad (jud. Hunedoara), *Acta Musei Napocensis*, VI, p. 439-449.
- N.A. Harțuche, F. Anastasiu 1968 *Brăilița. Așezări și cimitire omenești datând din epoca neolitică până în pragul orânduirii feudale*, Brăila.

⁹ O astfel de clasificare, în ciuda absurdității semantice, predomină, încă, în literatura poloneză.

- M. Kaczanowska,
J.K. Kozłowski 2000 Umwandlungen in den spätäneolitischen Steinindustrien im mittleren Donaugebiet, în S. Kadrow (ed.), *A Turning of Ages. Im Wandel der Zeiten, Jubilee Book Dedicated to Professor Jan Machnik on His 70th Anniversary*, Kraków, p. 239-255.
- L. Kiss 1941 Urnengrab in Besenyőd, *Dolgozatok*, XVII, p. 160-161.
- J. Kopacz 2001 *Początki epoki brązu z strefie karpackiej w świetle materiałów kamiennych*, Kraków.
- J. Kopacz, L. Šebela 2006 *Kultura unietycka i grupa wieterzowska na Morawach na podstawie materiałów krzemieniarskich*, Kraków – Brno.
- J. Kopacz, L. Šebela 2010a Lithic Chipped Industry of the Jevišovice Culture in Moravia. An Introductory Study, Kamenná štipaná industrie jevišovické kulturu na Moravě. Vstupní studie, *Přehled výzkumů*, 51, p. 59-96.
- Kopacz J., L. Šebela 2010b Krzemieniarstwo kultury jewiszowickiej na Morawach, în S. Czopek, S. Kadrow (eds.), *Mente et rutro. Studia archaeologica Johanni Machnik viro doctissimo octogesimo vitae anno ab amicis, collegia et discipulis obalta*, Rzeszów, p. 105-132.
- J. Kopacz,
P. Valde-Nowak 1987 Episznurowy przykarpacki krąg kulturowy a świetle materiałów kamiennych, *Archeologia Polski* XXXII/1, p. 55-92.
- V. Leahu 1966 *Cultura Tei*, București.
- J. Lech 1981 Flint Mining among the Early Farming Communities of Central Europe, *Przegląd Archeologiczny* 28, p. 5-55.
- J. Lech 1983 Flint Work of the Early Farmers. Production Trends in Central European Chipping Industries from 4500-1200 B.C. An Outline, *Acta Archaeologica Carpathica*, XXII (1982/1983), p. 5-63.
- J. Libera 2001 *Krzemienne formy bifacjalne na terenach Polski i zachodniej Ukrainy (od środkowego neolitu do wczesnej epoki brązu)*, Lublin.
- S. Marinescu-Bîlcu 1981 *Tîrpești. From Prehistory to History in Eastern Romania*, Oxford.
- J. Machnik 1967 Związki kultury Schneckenberg-Glina III z przykarpackim episznurowym kręgiem kulturowym, în *Sprawozdania z posiedzeń komisji naukowych Oddziału PAN w Krakowie, styczeń-czerwiec 1966*, p. 1-4.
- J. Machnik 1987 *Kultury z przełomu eneolitu i epoki brązu w strefie karpackiej*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź.
- J. Machnik 1991 *The Earliest Bronze Age in the Carpathian Basin*, Bradford.
- I. Manzura 1994 Manifestări culturale în perioada de tranziție, *Traco-Dacia*, XV/1-2, p. 103-119.
- S. Morintz, P. Roman 1968 Aspekte des Ausgang des Äneolithikums und der Übergangs zur Bronzezeit im Raum der Niederdonau, *Dacia (NS)*, XIII, p. 45-128.
- I. Nestor 1945 Études sur l'exploitation préhistorique du cuivre en Roumanie, *Dacia*, IX-X, p. 161-181.
- I. Nestor, E. Zaharia 1968 Sur la période de transition du néolithique à l'âge du bronze dans l'arie de civilisations de Cucuteni et de Gumelnița, *Dacia (NS)*, XIII, p. 17-43.
- Ch. Neugebauer,
J.-W. Neugebauer 1992 Quellen zur Chronologie der späten Schnurkeramik im Unteren Treisental, Niederösterreich, în vol. *Die kontinentaleuropäischen Gruppen der Kultur mit Schnurkeramik. Schnurkeramik-Symposium 1990, Praehistorica XIX*, Praha, p. 143-155.

- I. Ordentlich 1970 Die chronologische Gliederung der Otomanikultur in Rumänien auf dem rumänischen Gebiet und ihre wichtigsten Merkmale, *Dacia NS*, XIV, p. 83-97.
- A. Păunescu 1970 *Evoluția uneltelor și armelor de piatră cioplită descoperite pe teritoriul României*, București.
- V. Podborský *et alli* 1993 V. Podborský, M. Čížmář, P. Dvořák, A. Erhart, V. Janák, A. Medunová-Benešová, J. Nekvasil, J. Ondráček, J. Pavelčík, M. Salaš, S. Stuchlík, J. Stuchlíková, L. Šebela, M. Šmíd, A. Štropf, J. Tejral, K. Valoch, *Pravěké dějiny Moravy, Vlastivěda moravská země a lid, Nova Řada*, 3, Brno.
- A. Prox 1941 *Die Schneckenberg Kultur*, Kronstadt.
- P. Roman 1981 Forme de manifestare culturală din eneoliticul târziu și perioada de tranziție spre epoca bronzului, *SCIVA*, 32/1, p. 21-42.
- P. Roman 1986 Perioada timpurie a epocii bronzului pe teritoriul României, *SCIVA*, 37/1, p. 29-55.
- M. Rotea 1993 Contribuții privind bronzul timpuriu în centrul Transilvaniei, *Thraco-Dacia*, XIV/1-2, p. 65-86.
- M. Soják 2003 Sidlisko z doby bronzovej v Popradě-Matějoviciach, în J. Gancarski (ed.) *Epoka brązu i wczesna epoka żelaza w Karpatach polskich*, Krosno, p. 449-476.
- S. Stuchlík 1985 *Diskussionstimme* (la voix dans la discussion), în vol. *Frühbronzezeitliche befestigte Siedlungen in Mitteleuropa, Materialien der Internationalen Arbeitstagung vom 20. bis 22. September 1983 in Kraków, Archaeologia Interregionalis*, Kraków – Warszawa, p. 91-92.
- L. Šebela 1999 *The Corded Ware Culture in Moravia (Catalogue)*, Brno.
- A. Točík 1964 *Opevnená osada z doby bronzové vo Veselom*, Bratislava.
- A. Točík, J. Vladár 1971 Prehľad bádania v problematike vývoja Slovenska v dobe bronzovej, *Slovenská Archeológia*, XIX, p. 365-422.
- E. Tudor 1982 Neue Angraben zur frühen Bronzezeit in Südrumänien, *Dacia (NS)*, XXVI/1-2, p. 59-75.
- Al. Vulpe 1991 Neue Beiträge zur Chronologie und Kulturellen Gliederung der Frühbronzezeit in uneren Donaugebiet, *Starinar*, XL-XLI (1989/1990), p. 105-111.
- Al. Vulpe 1995 The Costișa culture, în vol. *Comori ale epocii bronzului din România. Treasures of the Bronze Age in Romania*, București, p. 165-166.
- A. Vulpe, V. Drâmbocianu 1981 Cercetări arheologice în raza comunei Năeni (Buzău), *SCIVA*, 32/2, p. 172-193.
- E. Zaharia 1973 Sur la civilisation de Monteoru (Age du Bronze roumain), în vol. *Acta du VIIIe Congrès International de Sciences Préhistoriques, Beograd 9-15 septembre 1971*, Beograd, p. 52-60.
- E. Zaharia 1993 La culture de Monteoru. Les IVE-Ve étapes. Les fouilles de Sărata-Monteoru, *Dacia NS*, XXXVII, p. 15-38.
- E. Zaharia 1995 The Monteoru culture, în vol. *Comori ale epocii bronzului din România. Treasures of the Bronze Age in Romania*, București, p. 197-201.

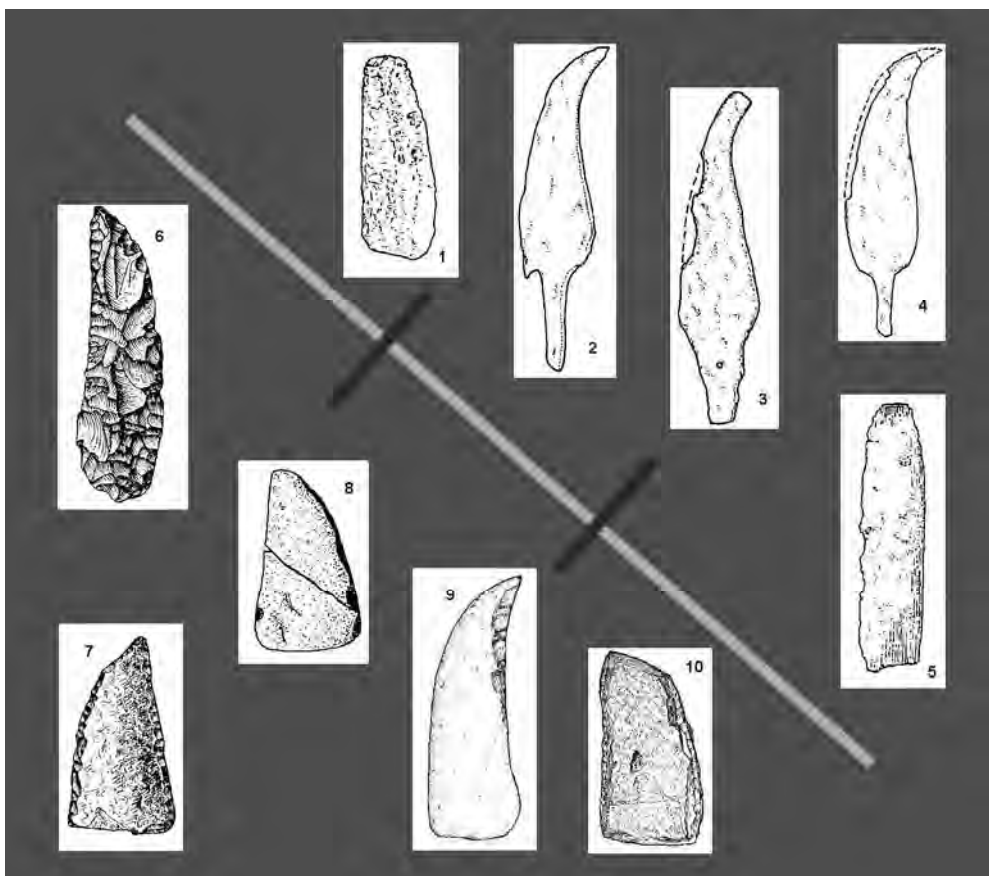

Fig. 1. Cuțite de metal și piatră din perioada eneoliticului și începutul epocii bronzului: 1 – Krumvíř, Moravia, Cehia; 2 – Morkůvky, Moravia, Cehia; 3 – Tell Chazna, Siria; 4 – Svatovo, Ucraina; 5 – Brno I, Moravia, Cehia; 6 – Berea-Ciumești, România; 7-8 – Brașov-*Steinbruchhügel*, România; 9 – Feldioara, România; 10 – Brașov-*Schneckenberg*, România. Fără scară; 1, 5 – apud L. Šebela 1999; 2-4 – apud J. Bátorá 2006; 6, 7, 10 – apud Al. Păunescu 1970; 8 – apud A. Prox 1941; 9 – apud J. Kopacz 2001.

Metal and stone knives from the final Neolithic and the beginning of the Bronze Age: 1 – Krumvíř, Moravia, the Czech Republic; 2 – Morkůvky, Moravia, the Czech Republic; 3 – Tell Chazna, Syria; 4 – Svatovo, Ukraine; 5 – Brno I, Moravia, the Czech Republic; 6 – Berea-Ciumești, Romania; 7-8 – Brașov-*Steinbruchhügel*, Romania; 9 – Feldioara, Romania; 10 – Brașov-*Schneckenberg*, Romania. No scale; 1, 5 – after L. Šebela 1999; 2-4 – after J. Bátorá 2006; 6, 7, 10 – after Al. Păunescu 1970; 8 – after A. Prox 1941; 9 – after J. Kopacz 2001.

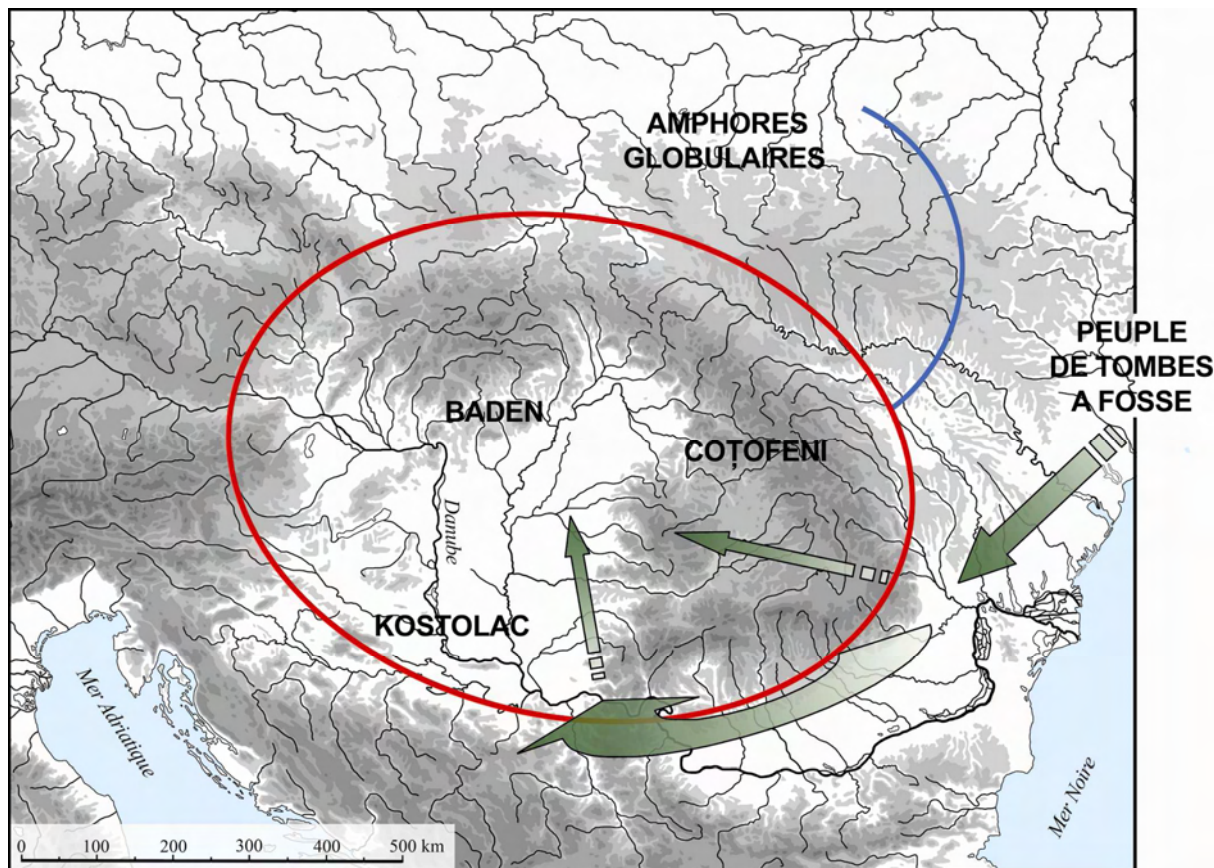

Fig. 2. Pătrunderea comunităților cu morminte cu fosă (jumătatea mileniului III a.Chr.). Desen de I. Jordan.
The Carpathian zone at the time of the expansion of the Pit Grave people (mid 3rd millennium BC). Drawn by I. Jordan.

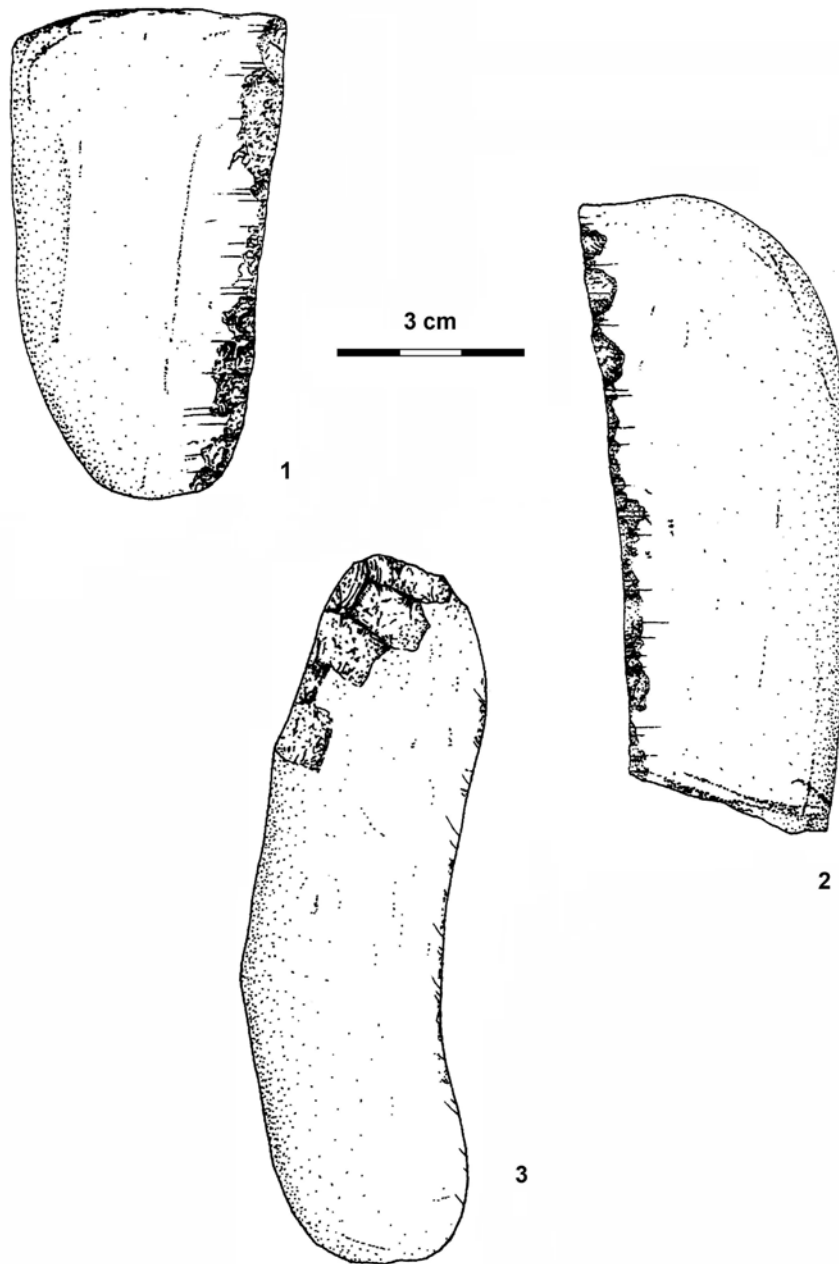

Fig. 3. „Proto – Krummesser“: 1, 2 – Țebea, județul Huneadoara, România (Coțofeni târziu); 3 – Baldovinești, județul Brăila, România (morminte cu fosă). 1, 2 – apud N. Harțuche 1969; 3 – apud N.A. Harțuche, F. Anastasiu 1968.

« Proto-*Krummesser* » : 1, 2 – Țebea, Huneadoara county, Romania (Late Coțofeni); 3 – Baldovinești, Brăila county, Romania (pit graves). 1, 2 – after N.A. Harțuche 1969; 3 – after N.A. Harțuche, F. Anastasiu 1968.

Fig. 4. Complexul cultural Schneckenberg-Glina III (a doua jumătate a mileniului III a.Chr.). Desen de I. Jordan.

The Schneckenberg-Glina III complex (the 2nd half of the 3rd millennium BC). Drawn by I. Jordan.

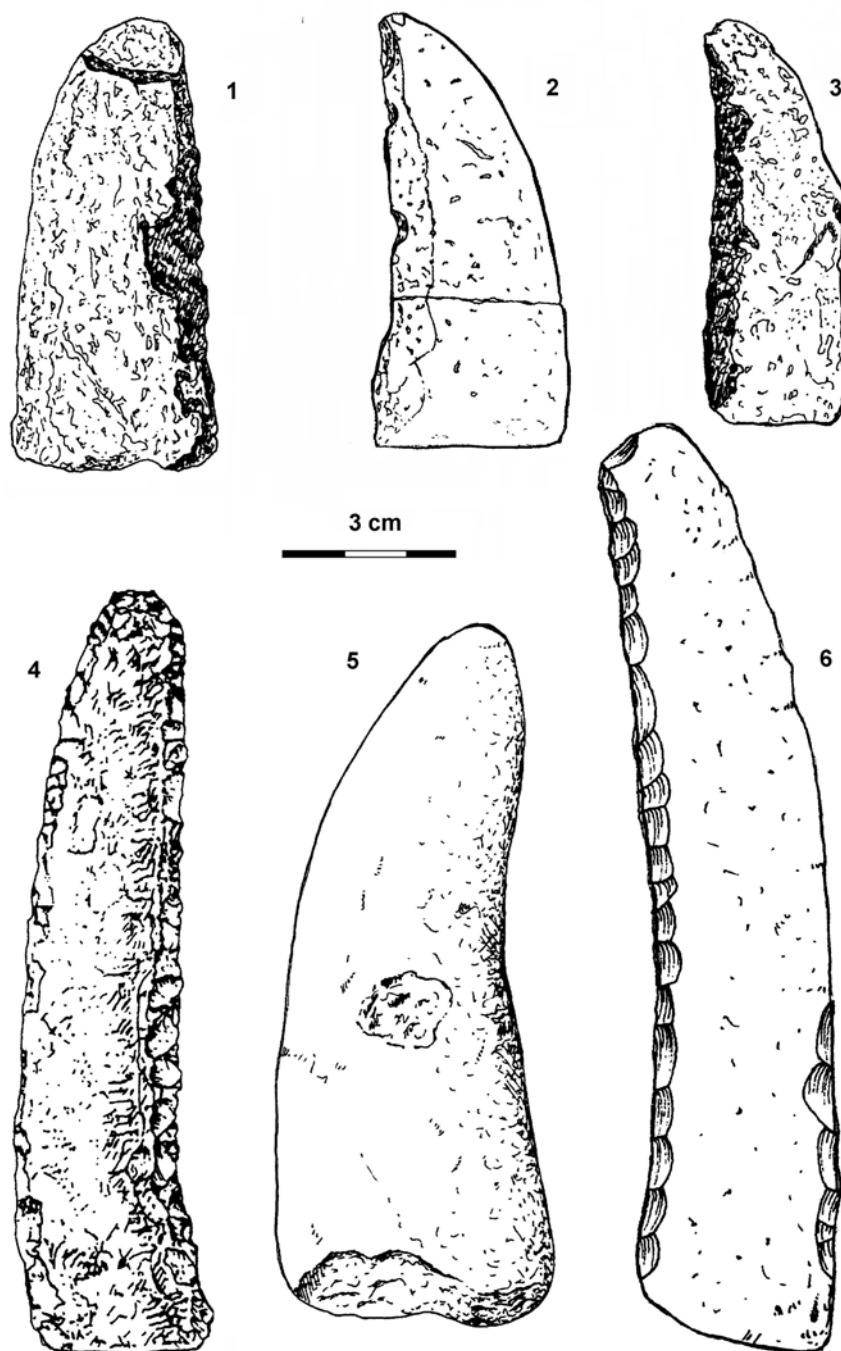

Fig. 5. Piese de tip *Krummesser* descoperite în complexul cultural Schneckenberg-Glina III: 1-3 – Braşov-*Schneckenberg*, judeţul Braşov, România; 4-6 – Glina, judeţul Ilfov, România. 1-3 – apud A. Prox 1941 ; 4-6 – apud Al. Păunescu 1970.

Krummesser of the Schneckenberg-Glina III complex: 1-3 – Braşov-*Schneckenberg*, Braşov county, Romania 4-6 – Glina, Ilfov county, Romania. 1-3 – after A. Prox 1941; 4-6 – after Al. Păunescu 1970.

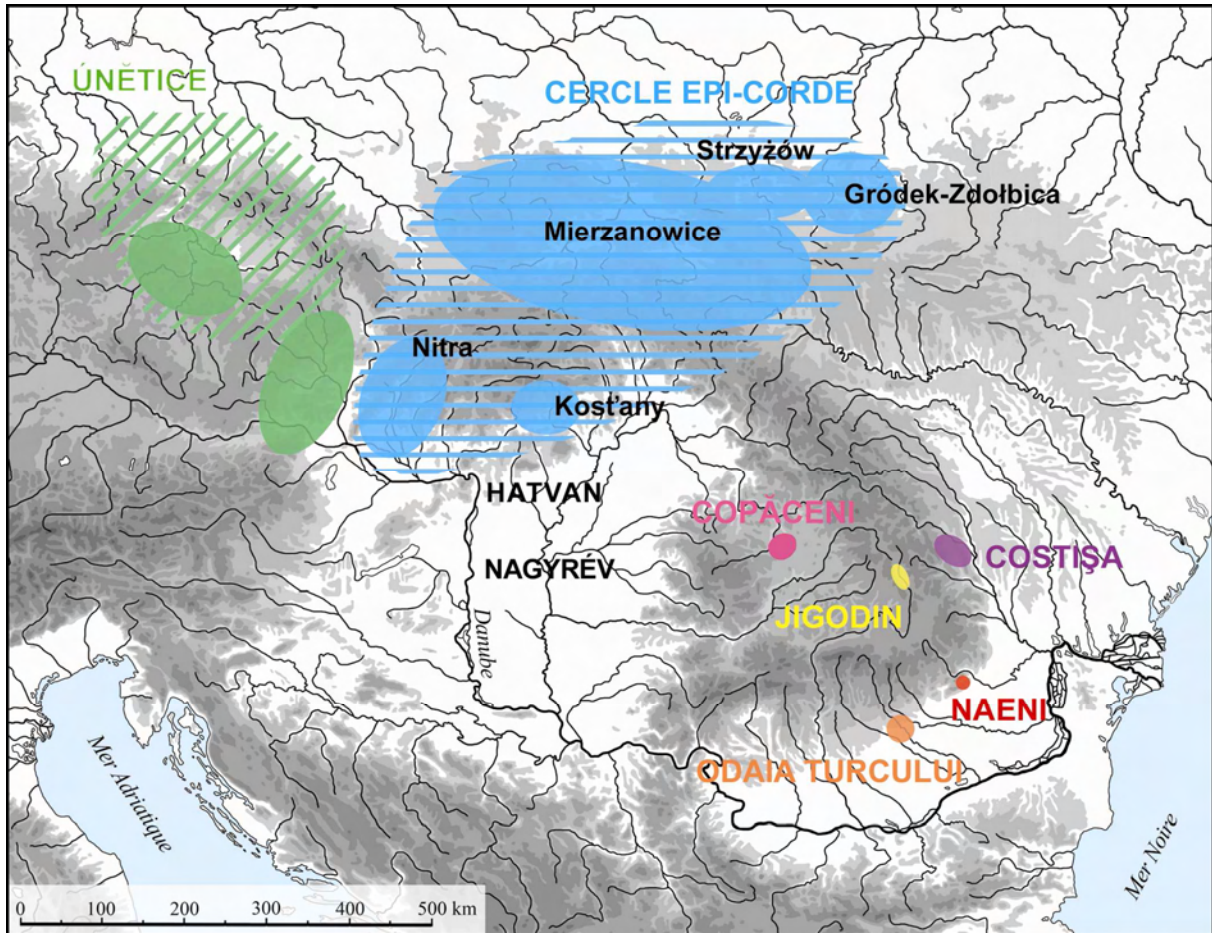

Fig. 6. Culturile epocii bronzului din regiunea carpatică după dispariția complexului cultural Schneckenberg-Glina III (prima jumătate a mileniului II a.Chr.). Desen de I. Jordan.
The cultures of the Bronze Age from the Carpathian region after the disintegration of the Schneckenberg-Glina III complex (the 1st half of the 2nd millennium BC). Drawn by I. Jordan.

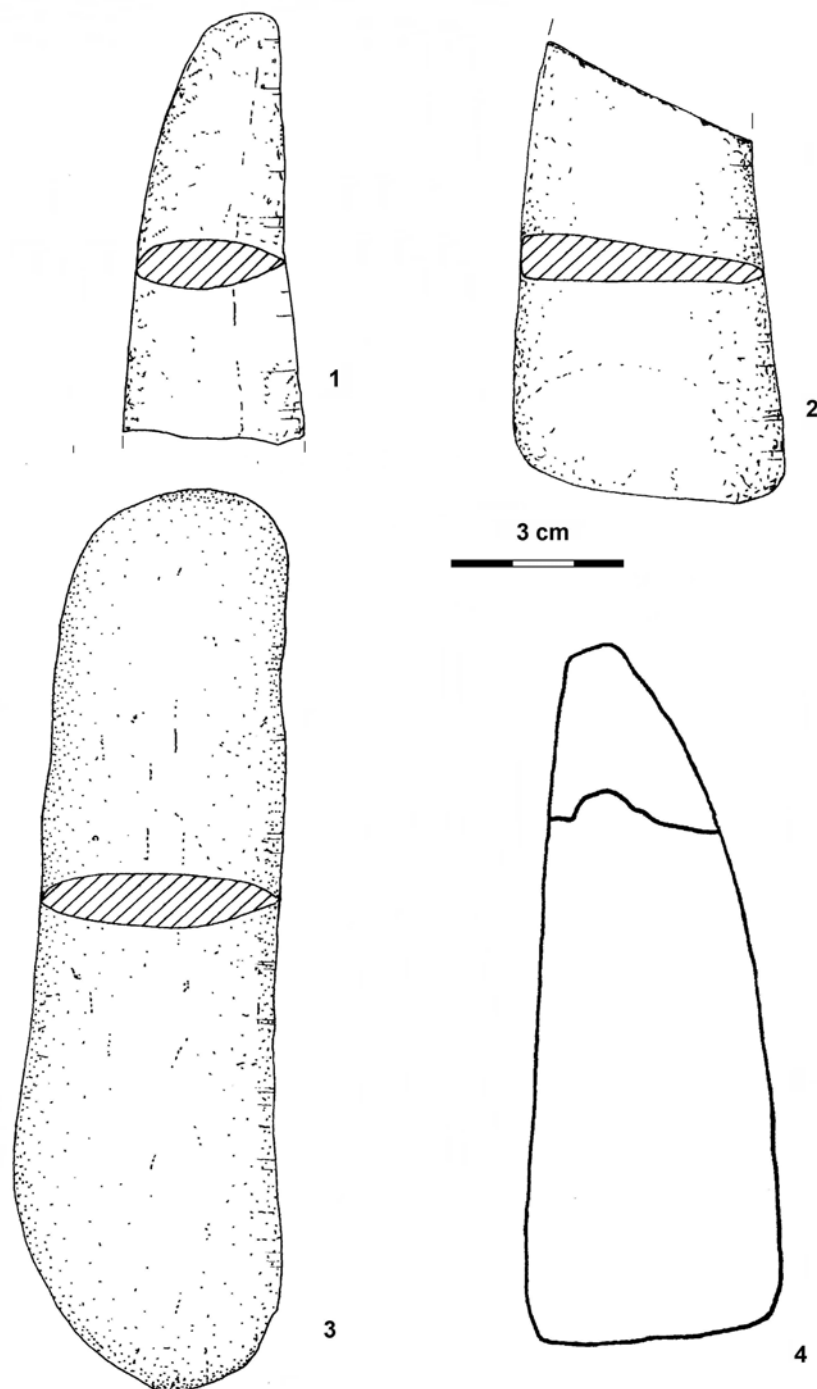

Fig. 7. Piese de tip *Krummesser* din perioada bronzului vechi: 1, 2 – Odaia Turcului, județul Dâmbovița, România (grupul cultural Odaia Turcului); 3, 4 – Năeni-Colarea, județul Buzău, România (grupul cultural Năeni). 1, 2 – apud E. Tudor 1982) ; 3, 4 – apud Al. Vulpe, V. Drâmbocianu 1981.
Krummesser of the Early Bronze Age: 1, 2 – Odaia Turcului, Dâmbovița County, Romania (the Odaia Turcului group); 3, 4 – Năeni-Colarea, Buzău County, Romania (the Năeni group). 1, 2 – after E. Tudor 1982); 3, 4 – after Al. Vulpe, V. Drâmbocianu 1981.

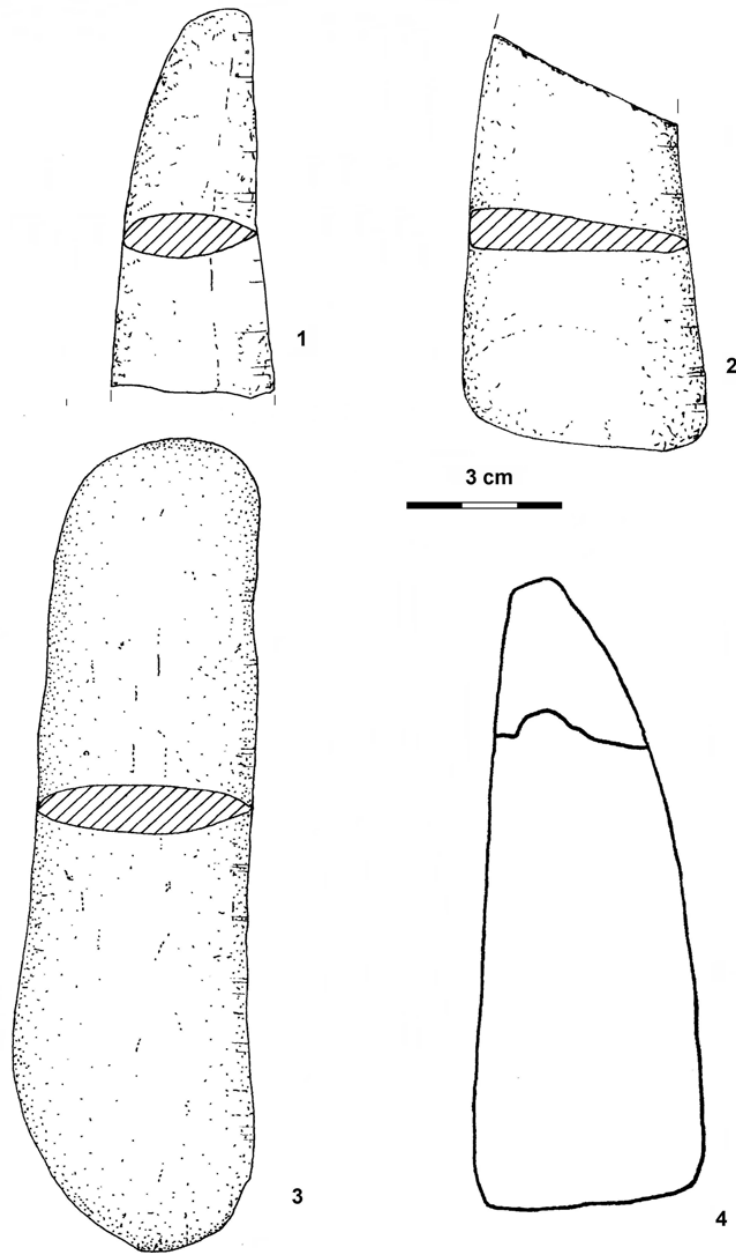

Fig. 8. Piese de tip *Krummesser* din perioada bronzului vechi: 1, 2 – Bretea Mureșană-Măgura Săbilor, județul Hunedoara, România (grupul cultural Copăceni); 3 – Costișa-Cetățuia, județul Neamț, România (cultura Costișa); 4 – Lelicieni, județul Harghita, România (grupul cultural Jigodin). 1, 2 – apud M Rotea 1993; 3 – apud J. Kopacz 2001, redesenat după inventarul personal Alexandru Vulpe; 4 – apud P. Roman 1975.

Krummesser of the Early Bronze Age: 1, 2 – Bretea Mureșană-Măgura Săbilor, Hunedoara County, Romania (the Copăceni group); 3 – Costișa-Cetățuia, Neamț County, Romania (the Costișa culture); 4 – Lelicieni, Harghita County, Romania (the Jigodin group). 1, 2 – after M. Rotea 1993; 3 – after J. Kopacz 2001, redrawn from a personal inventory of Alexandru Vulpe; 4 – after P. Roman 1975.

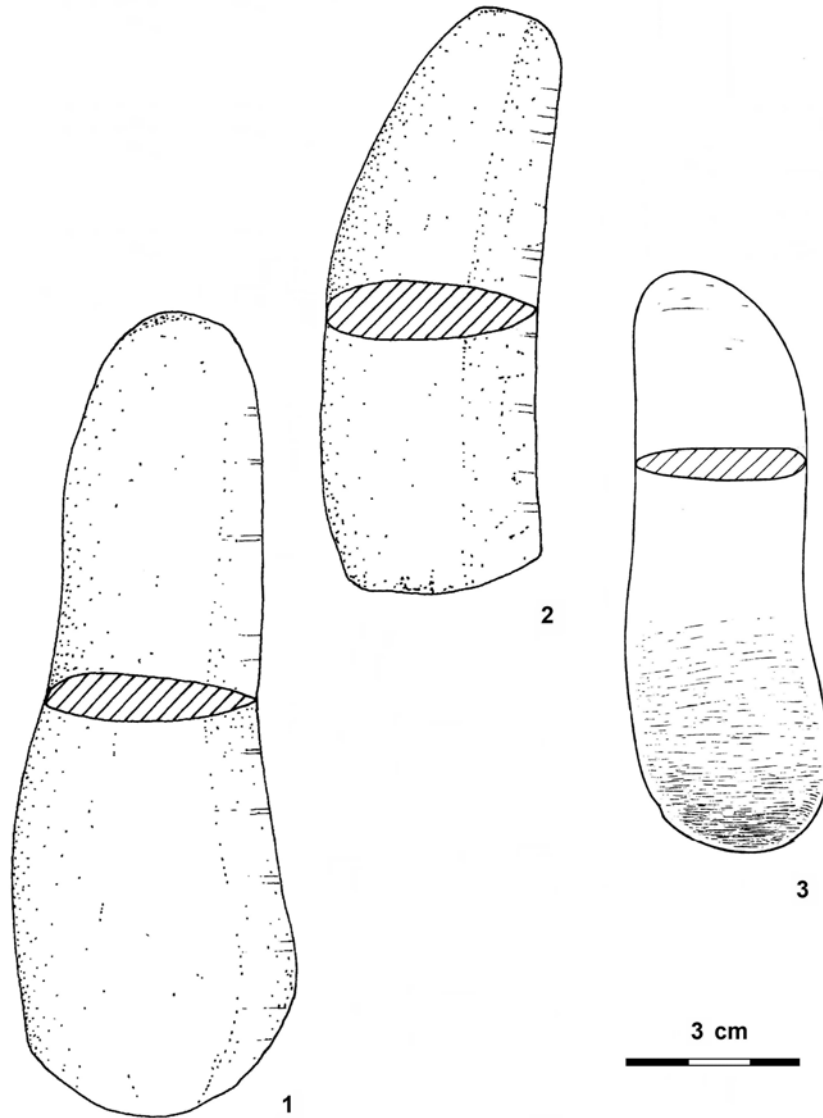

Fig. 9. Piese de tip *Krummesser* din perioada bronzului vechi: 1, 2 – Costișa-Cetățuia, județul Neamț, România (cultura Costișa); 3 – Šatov, județul Znojmo, Cehia (cultura Únětice). 1, 2 – apud J. Kopacz 2001, redesenat după inventarul personal Alexandru Vulpe; 3 – apud J. Kopacz, L. Šebela 2006.
Krummesser of the Early Bronze Age: 1, 2 – Costișa-Cetățuia, Neamț County, Romania (the Costișa culture); 3 – Šatov, Znojmo County, the Czech Republic (the Únětice culture). 1, 2 – after J. Kopacz 2001, redrawn from a personal inventory of Alexandru Vulpe; 3 – after J. Kopacz, L. Šebela 2006.

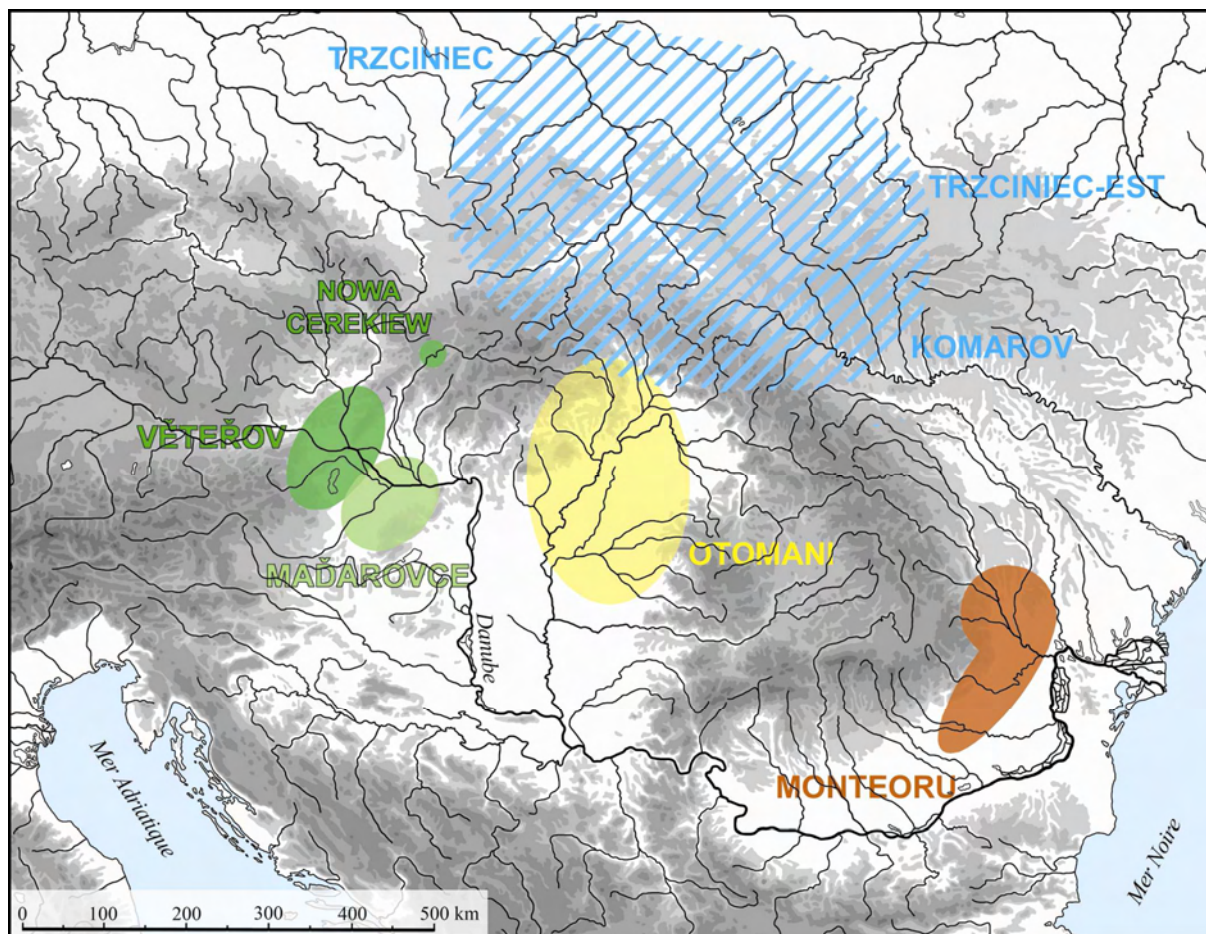

Fig. 10. Culturile epocii bronzului vechi și mijlociu din regiunea carpatică (jumătatea mileniului II a.Chr.). Desen de I. Jordan.
The cultures of the Early and Middle Bronze Age from the Carpathian zone (mid 2nd millennium BC). Drawn I. Jordan.

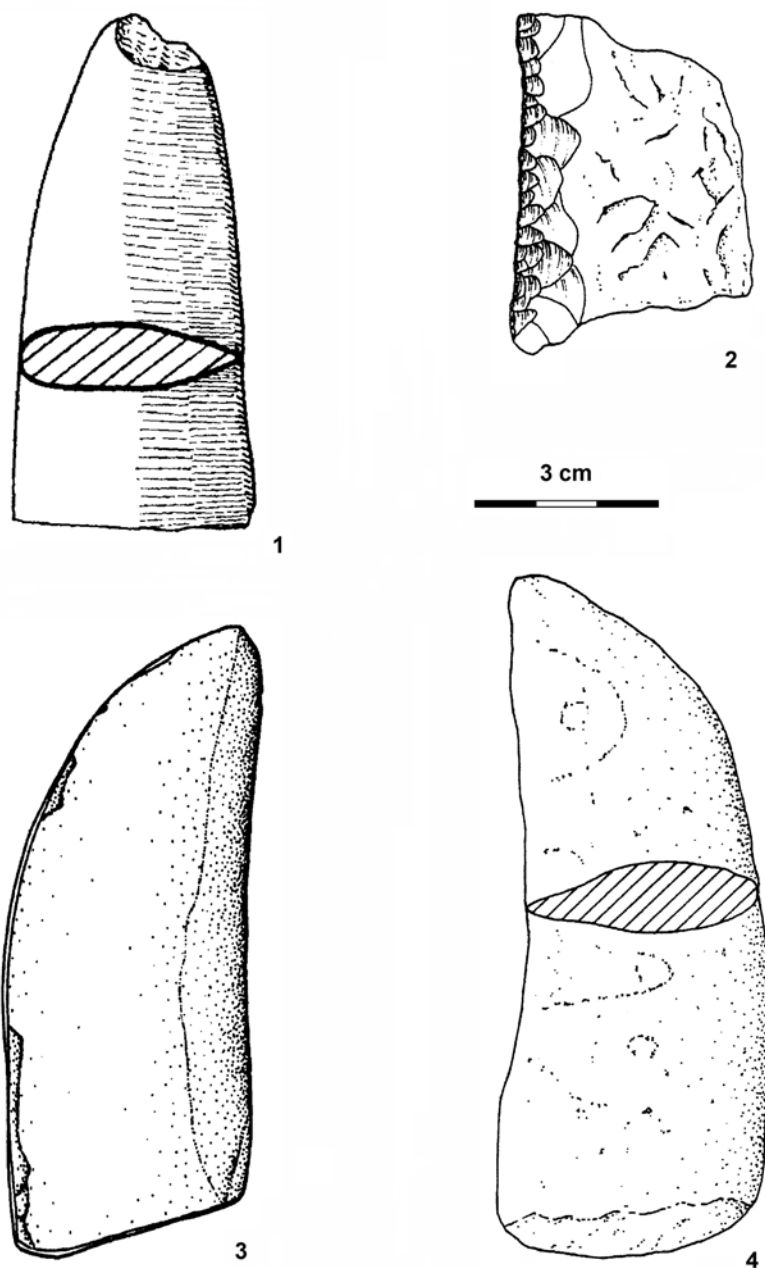

Fig. 11. Piese de tip *Krummesser* datate la începutul bronzului mijlociu: 1 – Sărata-Monteoru, județul Buzău, România (cultura Monteoru); 2, 4 – Tiream, județul Satu Mare, România (cultura Otomani); 3 – Poprad-Matejovce, județul Poprad, Slovacia (cultura Otomani). 1 – apud E. Zaharia 1993; 2, 4 – apud T. Bader 1978; 3 – apud M. Soják 2003.

Krummesser of the beginning of the Middle Bronze Age: 1 – Sărata-Monteoru, Buzău County, Romania (the Monteoru culture); 2, 4 – Tiream, Satu Mare county, Romania (the Otomani culture); 3 – Poprad-Matejovce, Poprad County, Slovakia (the Otomani culture). 1 – after E. Zaharia 1993; 2, 4 – after T. Bader 1978; 3 – after M. Soják 2003.

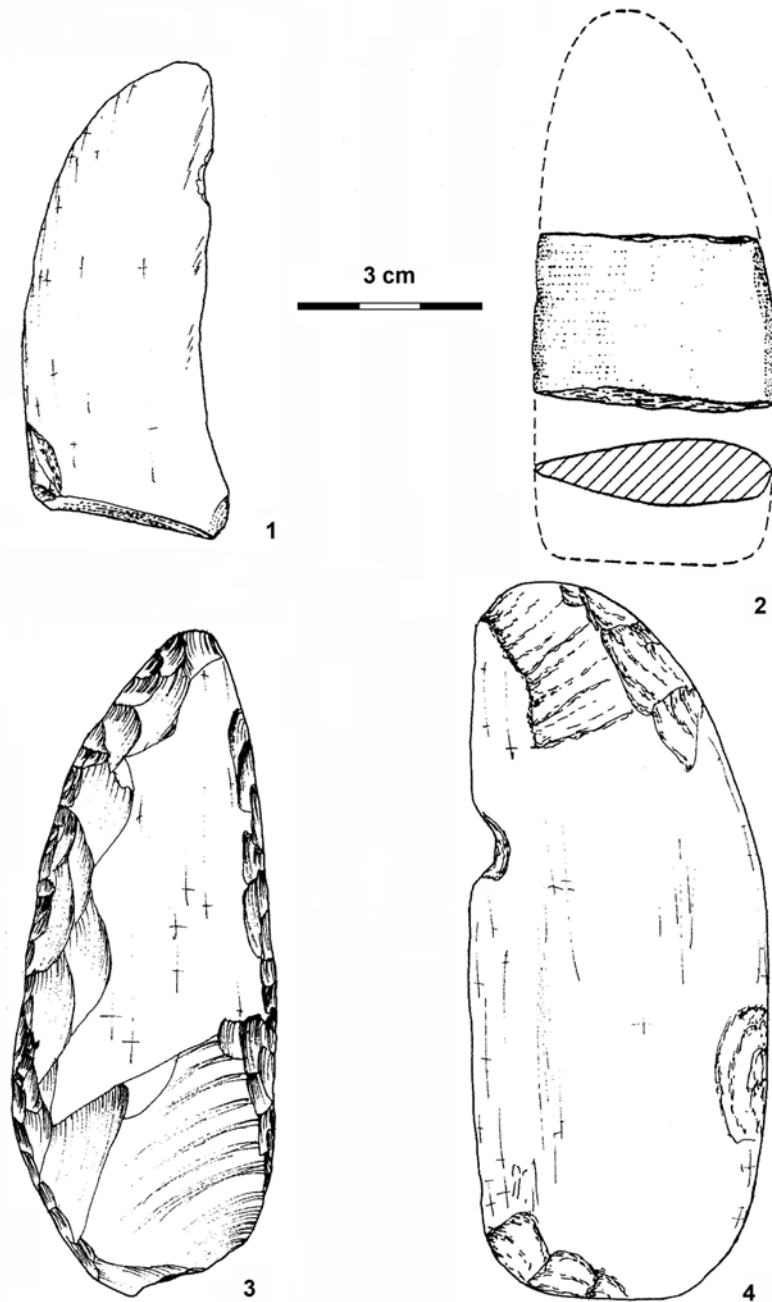

Fig. 12. Piese de tip *Krummesser* de la începutul bronzului mijlociu: 1 – Jasło-29, *loco*, 3, 4 – Trzcinica, județul Jasło, Polonia (cultura Otomani); 2 – Czchów, județul Brzesko, Polonia (cultura Otomani). 1, 3, 4 – apud P. Valde-Nowak, J. Gancarski 1999 ; 2 – apud P. Valde-Nowak 2003.

Krummesser of the beginning of the Middle Bronze Age: 1 – Jasło-29, *loco*, 3, 4 – Trzcinica, Jasło County, Poland (the Otomani culture); 2 – Czchów, Brzesko County, Poland (the Otomani culture). 1, 3, 4 – after P. Valde-Nowak, J. Gancarski 1999; 2 – after P. Valde-Nowak 2003.

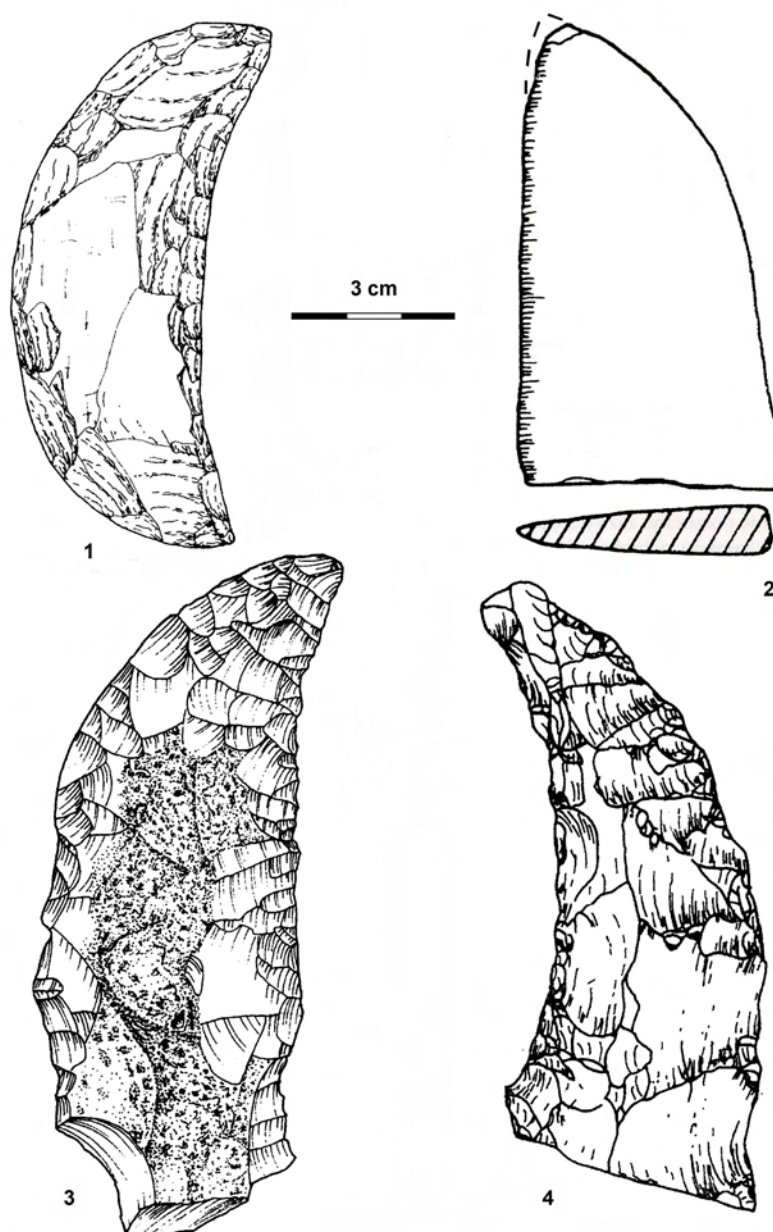

Fig. 13. Piese de tip *Krummesser* (1, 2) și seceri de silex (3, 4) de la începutul bronzului mijlociu: 1 – Trzcinica, județul Krosno, Polonia (cultura Otomani); 2 – Malice Kościelne, județul Opatów, Polonia (cultura Trzciniec); 3 – Besenyőd, județul Szabolcs-Szatmár-Bereg, Ungaria (cultura Otomani); 4 – Jasło-29, *loco*, Polonia (cultura Otomani). 1 – apud P. Valde-Nowak, J. Gancarski 1999; 2 – apud B. Bargiel *et alli* 1989; 3 – apud J. Kiss 1941; 4 – apud J. Gancarski 1988.

Krummesser (1, 2) and flint sickles (3, 4) of the beginning of the Middle Bronze Age: 1 – Trzcinica, Krosno County, Poland (the Otomani culture); 2 – Malice Kościelne, Opatów County, Poland (the Trzciniec culture); 3 – Besenyőd, Szabolcs-Szatmár-Bereg County, Hungary (the Otomani culture); 4 – Jasło-29, *loco*, Pologne (the Otomani culture). 1 – after P. Valde-Nowak, J. Gancarski 1999; 2 – after B. Bargiel *et alli* 1989; 3 – after J. Kiss 1941; 4 – after J. Gancarski 1988.

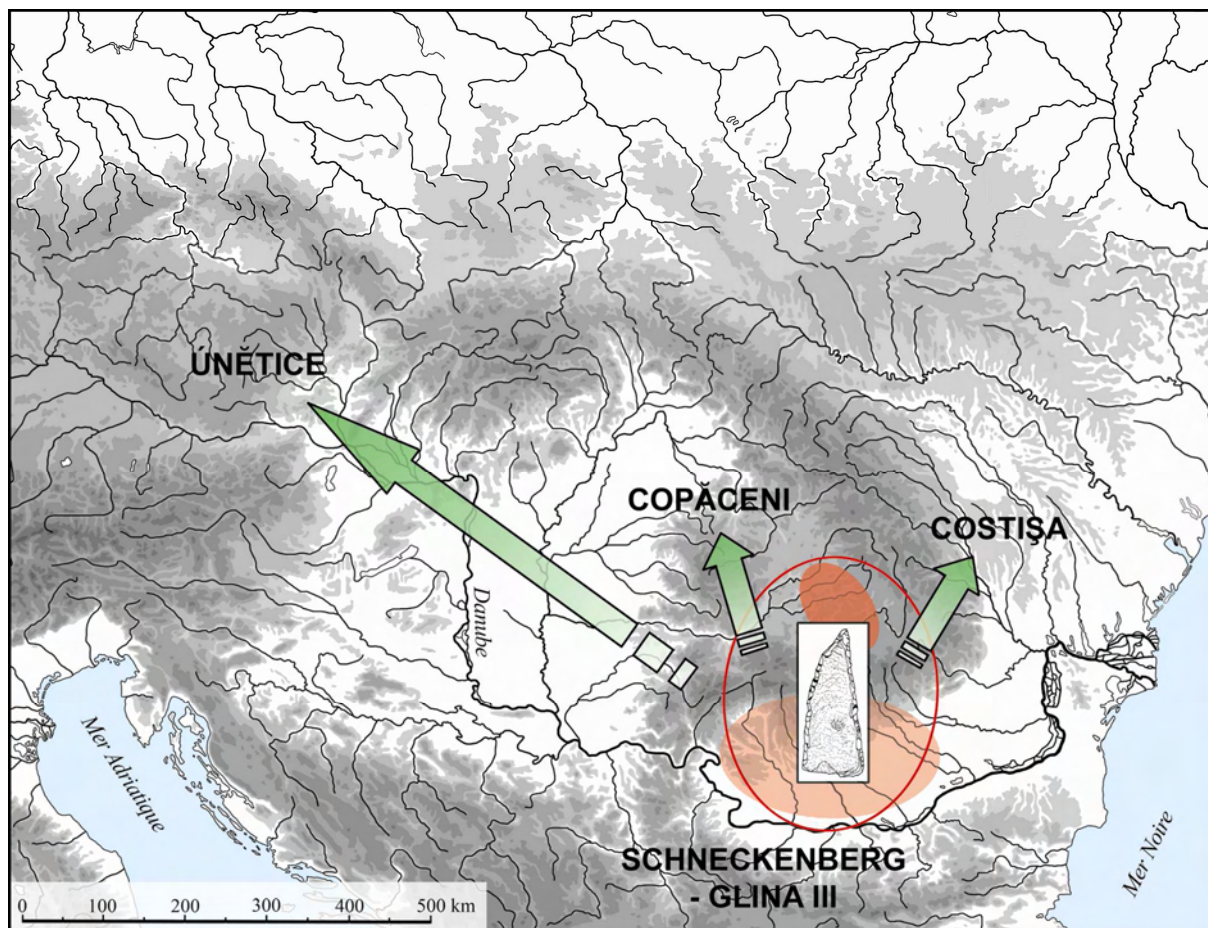

Fig. 14. Direcțiile de răspândire a cuțitelor curbe de tip *Krummesser*. Desen de I. Jordan.
Ways of *Krummesser*. Drawn by I. Jordan.

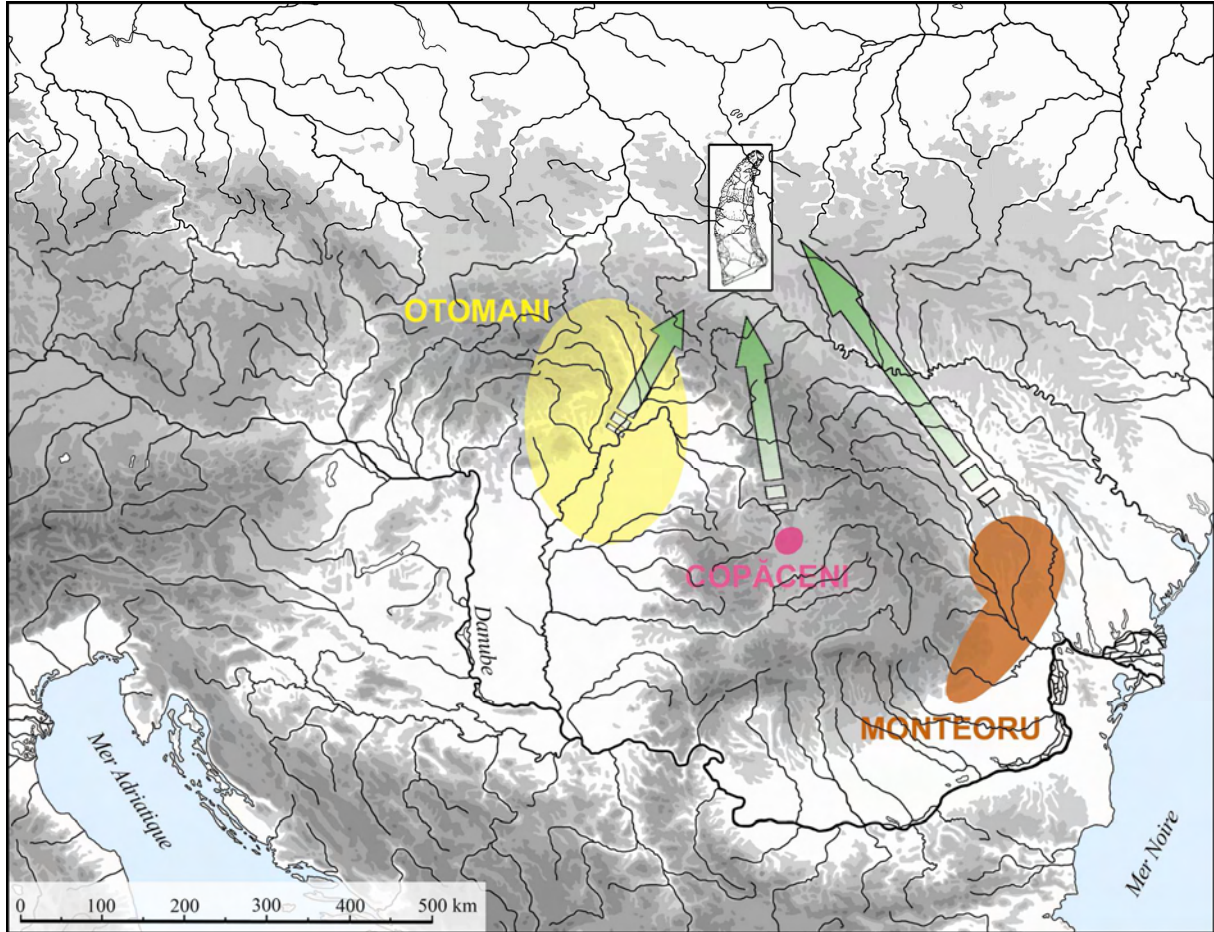

Fig. 15. Rutele de difuziune a modelului de cuțit curb de piatră spre nord. Desen de I. Jordan.
Itineraries of diffusion of the model of stone curved knife towards the North. Drawn by I. Jordan.

A perspective on the secondary products revolution in Bulgaria

Jesper S. ØSTERGAARD*

Abstract: *I will review recent zooarchaeological work in Bulgaria for the Neolithic and Copper Age in order to investigate the Secondary Products Revolution. This is the first review of the zooarchaeology in Bulgaria focused on Secondary Products Revolution since (S. Bökönyi's 1974) seminal work in the eastern Balkans. Since then, excavations have generated a great deal of new material. Unfortunately, these data are all spread across the Balkans in different museums and institutions, making comparative work very difficult. Recently, I have been able to compile a catalogue of zooarchaeological material, by receiving reports from colleagues. These data will provide a new perspective on the changes in exploitation of domesticates that occurred between the Neolithic and Copper Age in Bulgaria.*

Rezumat: *Voi trece în revistă lucrările recente de zooarheologie din Bulgaria, pentru neolitic și epoca cuprului, în scopul investigării revoluției produselor secundare. Aceasta este prima analiză a zooarheologiei din Bulgaria concentrată pe revoluția produselor secundare de la (S. Bökönyi 1974) lucrarea embrionară pentru estul Balcanilor. De atunci, săpăturile au generat o cantitate însemnată de material nou. Din nefericire, aceste date sunt răspândite de-a lungul Balcanilor în diferite muzee și instituții, făcând studiile comparative foarte dificil de realizat. Recent, am putut alcătui un catalog al materialului zooarheologic, pe baza rapoartelor primite de la colegi. Aceste date vor oferi o nouă perspectivă asupra schimbărilor în exploatarea animalelor domestice care au apărut între neolitic și epoca cuprului în Bulgaria.*

Keywords: *Bulgaria, secondary products revolution, Neolithic, Copper Age.*

Cuvinte cheie: *Bulgaria, revoluția produselor secundare, neolitic, epoca cuprului.*

◆ Introduction

In the years 2000-2002 Copenhagen University with Bulgarian institutions, conducted a joint project, which primarily led to several seasons of excavations at the Copper Age site Liga, Karanovo culture, dated to ca. 5000 BC, at Telish in Northwest Bulgaria, Nr 1. on the map (fig. 2). The author has determined animal bones from the site. The site is synchronous with the time of Andrew Sherratt's secondary products revolution model (SPR), but unfortunately the SPR has not yet been researched in Bulgaria. This is the first review of the SPR in Bulgaria. In order to do that I go through the results from Telish and then review and compare with animal bone finds from Neolithic- and Copper Age sites in Bulgaria.

The site is situated on a hill with good view over the countryside. On a clear day you can see all the way to the Danube which runs 40 km north-of-here, and towards south another passage carved through the mountains, by the river Iskar, which connects this region with Sofia and central Bulgaria. As well as Iskar the Balkan rivers provided corridors and footpaths crisscrossing the Balkan Mountains. In the Early Neolithic, 6500 BC, rivers function as links in the network connecting settlements in the various regions. In Bulgaria and the Balkan Neolithic settlements are called tell. Tell-layers are accumulated by series of cluster-built wattle and daub-built houses. In Bulgaria tells lie on hills, banks and promontories in the inland floodplains, near water resources, and with good access to as many different natural-resources as possible. These settlements and its artifacts defines the largest and best known cultural complex of the Neolithic until the Early Bronze Age, of Bulgaria, known as the Karanovo culture, named after a large tell in the center of Bulgaria. The Karanovo culture largely covers the eastern Balkans, extending from the Iron Gates in the northwest to the isthmus immediately to the west of Istanbul in the southeast, and from the Aegean coast to the foothills of the Carpathians in southern Romania. Karanovo frames the main Neolithic chronology for Bulgaria, and partly the neighbouring regions, with a total of 7 horizons from the Early Neolithic to Early Bronze Age (fig. 1).

* Hessensgade 22, 2tv. 2300 Copenhagen S. Denmark; jesperostergaard@yahoo.com

◆ **The missing secondary products revolution in Bulgaria**

Since World War II there have been many studies of animal bones, but the publication of this group is scattered across museums and institutions throughout the Balkans. The only overview of the Balkans have been assembled and systematized by (S. Bökönyi 1974). He was among the first who developed a method for comparing animal bone finds from several sites with known chronology, and on this basis describe a history of domesticated animals, and finally give a statement about subsistence strategies in a region. Unfortunately Bökönyi's example of describing subsistence in a region, have rarely been pursued in the eastern Balkans, typically only species lists have been provided. One of the first views of the Balkans and subsistence strategies is in articles by Andrew Sherratt from the early 1980's (A. Sherratt 1981, 1982, 1983). He introduced an explanatory model called "The Secondary Products Revolution," which sought to explain a revolution in agriculture and a wave of innovations that can be found in South East Europe around the end of the fourth millennium BC. Here he had tracked structural changes in agriculture and in the settlements (getting barns and stables), and a new exploitation of domesticated animals to deliver, the so-called secondary products. These are characterized as durable and repeatable resources from livestock, i.e. milk products from cattle, sheep/goat, wool from sheep, traction and transport with oxen and manure (A. Sherratt 1981, p. 159). In the common archaeological agenda the accepted route of innovations, including the SPR, came from the Near East through the Balkans then spread to the rest of the European continent. As such SPR has achieved great influence in various archaeological contexts and theories. Strictly following this route Bulgaria is one of the first countries, where the SPR, as well as other innovations must have appeared first. The archaeological record of Bulgaria has long time been known and available to western scholars through the work of Bulgarian archaeologist, mainly publishing in German language periodicals, monographs etc. until the 1990's. Especially, also because of the famous Varna necropolis discovered in 1972. Even the archaeological record of the region was known given the work of the British Academy in the 1970's (R. Dennell 1978). One must bear in mind that there was relatively little communication between Bulgarian and western researchers until the early 1990's due to political reasons. From then on Bulgarian archaeology expanded with more publications in foreign languages. Among these are the newest overviews on zooarchaeology and the Neolithic period in Bulgaria (H. Manhart 1998) and (N. Benecke, L. Ninov 2002).

Looking Sherratts material and his literature through, it turns out his material generally comes from Late Neolithic sites in Hungary, as well as finds from Near Eastern Bronze Age cultures. An advocate of Sherratts theories is Greenfield, who from the 1980's conducted a gigantic work of systematic studies on zooarchaeological data from the central Balkan region; Macedonia, Serbia and Romania (J. Chapman 1982; H. Greenfield 1986, 1988, 1989, 2005, 2010; H. Greenfield, K. Fowler 2005; E. Kotjabopoulou 2003). The central Balkan region is much better known to western researchers and is not treated here (E.J. Reitz, E.S. Wing 1999). Sherratt and Greenfield have been criticized for the SPR, by for example J. Chapman (1982) and A. Clason (H. Greenfield 1988, p. 588 comments). Agreeing or not to their views on SPR, it appears that neither of the critics, had attention to the fact that western scholars have not yet studied Bulgaria. Surprisingly there is very little discussion of the SPR in Bulgaria. This is despite the fact that there is a network of zooarchaeologists in the Balkans, which since 1980's have studied and published animal bones. I've been lucky that colleagues from the zooarchaeological network have kindly sent me articles so that everything could be assembled. A lot has been said about archaeology in Bulgaria; but what has actually been done towards the SPR to investigate it and what the status is. This paper represents the first evaluation of the SPR model with zooarchaeological data from Bulgaria. I will show there are at least 25 newer sites, in Bulgaria (fig. 2), which have been examined since Bökönyi's work in 1974, but not included in the Secondary Products Revolution model.

◆ **From The Iron Gate to Istanbul – data and sites in Bulgaria**

In this paper I will describe sites beginning with Telish in Northwestern Bulgaria. First I will briefly summarize the bone finds at Telish, and then I compare to other sites in the following. Telish covers in many ways a gap of archaeological investigations for Northwestern Bulgaria, this region have not been intensely investigated. The region is also interesting from a zooarchaeological perspective because it is relatively near to the Serbian sites and to the newly investigated (multi-sites-projects) in southwestern Romania (A. Bălăşescu *et alii* 2003, 2005). The results of the animal bone determination at Telish have already been published (J. Østergaard 2005). In connection with my

dissertation in 2009, at Copenhagen University, additional results have been worked out, and the site was compared to other Copper Age sites in Bulgaria as well. The dissertation also discussed the Secondary Products Revolution in Bulgaria, a short version is published in Danish (J. Østergaard 2010).

Bones from the Late Copper Age site Telish was severely fragmented. Animal bones were determined and analyzed according to standard zooarchaeological methods and procedures. Originally I tried to borrow animal bones to study them in the comparative collection at the Zoological Museum Copenhagen, but lending was denied from the Bulgarian side. Studies and comparisons with animal bones in the comparative collection would otherwise have secured the best possible determination of animal bone finds. The bones were analyzed synchronously with the excavations in order to monitor and record their findings relative, conservation and context. The location of every bone location was measured, and registered in the field plans, and it can be demonstrated that the majority of animal bones have been deposited in two main waste pits between two of the houses. By working at the site, it was also easier to detect and monitor recent damage from digging tools, drying and transport. At excavations, I have experienced that it is common that you deposit bones in a pile on the ground, where they unfortunately dry and multi-fragment. To avoid this I instructed the excavators to immediately store animal bones in bags and kept in shade. Early in the project excavators and students were taught in animal bones, this resulted in a multiplication of the finds. Animal bone finds were coded into an Access database that forms the basis for presenting the results in the form of tables, statistics, etc. over the finds. The possibility of age determination on teeth and jaws were excluded, as I could not borrow animal bones to a comparative collection. It was only possible to do age determination using post-cranial age. Age determination are therefore tentative and with precaution. Each bone is determined and measured when possible using standard methods (A. Driesch 1976). There could be not made enough measurements, due to the high fragmentation, to make signical statements about the size and gender differences. It must be noted that generally on a site, the size of Telish only up to 600 bones are normally retrieved, if one follows the standard procedures. This stands in contrast to the 4820 fragments retrieved at Telish.

Of the 4820 fragments, a portion 2796 was damaged in varying degrees during the excavation. 2024 is preserved. 1382 bones are fragmented in prehistoric times, to this must also be added 129 bone fragments coming from various types of activity at the site. It is, for example fragments of bone-tools, parts of bone-figurines, burnt bone (from cooking) and copper-patinated. These bone fragments, with activity traces, represents 2.7% of the 4820 animal bone fragments, and it contributes to the total activity picture. These traces were also used as clues during the excavation. Animal bones function, in this case, as environmental indicators of the surrounding soil. Bones absorbs color from the surrounding soil and were yellowish-brown all over the place. Except 3 animal bone fragments that had copper-patina; it made us aware, it could come from nearby copper objects. They were found near grave 1, a burial of a child, on the "nasal"-bone there were also traces of copper patina (I. Merkyte *et alii* 2005, p. 140). Animal bone fragments were counted to give a relative estimate of how many species and individuals, the bones represent. In the absence of a comparative collection I've basically tried to follow the counting methods and discussions of these in (P. Halstead 1981; D. Grayson 1981). Of the 4820 fragments it was possible to determine 716 to species, using Number of Identified Specimens (NISP). This gives only the number of fragments that could be determined for bone types and species. To get the most probable minimum number of individuals (MNI), I have sorted the fragments, using the database. And I want to emphasize that the figures are given with caution, especially because I could not get access to a comparative collection. Using this it gives a total of 164 individuals; 36 cattle, 94 sheep/goat, 17 pig, 7 dog and 24 wild/hunted animals. This corresponds to a distribution of domesticated animals and hunted animals around 87:13%. This result is consistent with what is typical for Copper Age. Out of these bones only very few remain to estimate age distribution. Based on the very little sum, I suggest with precaution, that the site had an economy with a little group of domesticated animals, cattle, sheep/goat, yielding secondary products. The remaining domesticated animals have been providers of meat.

This leads us to compare with other sites in Bulgaria and the Balkans. It is interesting to go beyond the horizon by Telish and compare animal bone finds from other sites. The newest investigated site, Redutite, a neighbor of Telish, also dated to Copper Age, excavated in the 1990's, had 6000 animal bone fragments, but they were shortly surveyed, and unfortunately the animal bones were discarded so there is no possibility of a revisit. G. Ribarov and S. Boev were offered little time to investigate around 6000 fragments of animal bones (G. Ribarov, S. Boev 1997). They describe the finds, and due to the limitations of the investigation it was not possible to produce tables or statistics.

The Redutite results are published in a natural history periodical, not in the archaeological periodicals. They conclude that pig was the main provider of meat, and sheep/goat were exploited for milk and perhaps meat. Cattle are not mentioned. Interestingly, some bones are believed to be from horse, but only one of them was taken to a comparative collection in Russia and determined to horse. The problem of early horse is not treated here, but they are known from late Copper Age and certainly early Bronze Age (H. Manhart 1998). In northwestern Bulgaria only few other sites have been examined and published with zooarchaeological investigations. The four of them were investigated in the 1970's by Vasilev (1978): Gradeshnitsa-Malo Pole (N=number of fragments) (N=540), Gradeshnitsa-Lukanovo-Durvo (N=146), Brenitsa-Lukata (N=213), Krivodol (N=485). All of them have fewer than 600 animal bone finds, Vasilev examined them briefly in the 1970's, and he gives little information about methods and chronology.

Karanovo is among the biggest and most examined tells in the Balkans and has a long and unique sequence of horizons, but so far only three systematic investigations of animal bone finds. The newest by Lazar Ninov, who determined (N=2656) bones, from "kvadrant 19 O", dated Karanovo III-IV (L. Ninov 2002). In a chronological perspective Ninov's determinations supplements the determinations on elder horizons, Karanovo I and II, (N= 4688 and 4091), by (S. Bökönyi, L. Bartosiewicz 1992). Ninov's work on Karanovo is one of the first examples of description of methods, including age determination (L. Ninov 2002). Similar long sequences of horizons can also be found at the main Drama tell, and several smaller tells nearby. These settlements are in the same river rich environment, as at Karanovo, also in the Thracian plain. Animal bones from Drama tell were determined by S. (Bökönyi 1989) and (N. Benecke 2003). In Southeastern Bulgaria, the Early Neolithic, Karanovo I-II, Okracna Bolnitsa tell, was excavated in 1975. Luckily the bones (N=2200), were stored, and recently analyzed by (N. Benecke 2005). Okracna Bolnitsa bones are highly fragmented, coming from waste connected to kitchen and slaughtering. Bones have been determined on age-classes as well, using teeth-and-jaws and also post-cranial methods. N. Benecke says it is primarily meat-strategy but doesn't exclude the possibility of milking.

The Early Neolithic Kovacevo (N=945) is near the Struma river in Southwestern Bulgaria, has a high content of sheep/goat bones 53%, thereby resembling the Greek sites (L. Ninov 1990). In the same valley many smaller sites have been detected by reconnaissance. The Struma river valley ends up in the floodplain near Thessaloniki, a region that has many Neolithic sites. I think that Kovacevo material demonstrates that the shepherds stayed with their sheep/goat herds here, traded animals, and followed the river valleys as corridors where animals were driven. I consider this livestock imports as part of a network that may be viewed on equal footing with the other proven networks like exchange and importation of flint, pottery and other artifacts. In several areas of Bulgaria one can today see herders drive their sheep/goats- and herds of cattle from pasture to pasture.

Goljamo-Delchevo and Ovcharovo, in central Bulgaria, are examples of bigger and more systematic examinations of animal bones, made by I. Ivanov, V. Vasilev (1975) and V. Vasilev (1978). These were in connection with large-scale projects on Neolithic and Copper Age settlements in the early 1970's lead by Henrieta Todorova (H. Todorova 1978). The main focus of Todorova's investigations here was to clarify the formation and expansion of tells in this region that increased by the Copper Age. Despite the potential of the sites for investigating subsistence strategies, and good preservation of animal bones, only species determinations have been done. Ovcharovo (N=28946) has been investigated by V. Vasilev a couple of times (V. Vasilev 1978, 1983) and L. Ninov (1985) and is dated Copper Age, 4400-4000 B.C. I have received a summary by L. Ninov, and personal comments, which covers the unavailable publication by (V. Vasilev 1985). Ovcharovo animal bones are in fact from the entire Copper Age, among those, 2936 could be determined to species and number of individuals, making 27 species. Unfortunately there are no mentions of subsistence. Near Ovcharovo is Ovcharovo-Gorata, dated Early Neolithic, Karanovo II. Excavated in 1971-74 under leadership of Henrieta Todorova, animal bones determined by G. Nobis (N=2191). The animal bones come mainly from pits, profiles and also from the 3-horizons excavated on the entire tell. Of the 2191 fragments around the half, 1251 was determined to species level. In the publication G. Nobis claims that milking and traction could have occurred (G. Nobis 1986, p. 3). He argues this based on, age determinations using postcranial and teeth-ageing methods, on 41 cattle samples of which 12 individuals should be older than 8 years. I think it is unlikely, because such a find is sensational for the early Neolithic. He had only few determinations on age classes. Also, considering the high fragmentation and retrieval methods, the number of bones remaining for any age determination is rather few.

Chavdar (N=389) and Kazanluk (N=753), in central Bulgaria, near Stara Planina mountains, with Neolithic material determined by (R. Dennell 1978). However it was the only detailed publication

of zooarchaeological Bulgarian material available before the 1990's. R. Dennell investigates the problem of the SPR, but he says there are only few indications for it in the scarce bone samples. Though he says "we shall ignore for the present the roles of secondary animal products,..." (R. Dennell 1978, p. 110). He concludes that SPR can not be rejected, and discusses indirect evidence for SPR, using calculations that demonstrate ample supplies of winter food.

Durankulak in northeastern Bulgaria has been investigated several times, but the (first) wave of zooarchaeological investigations by G. Nobis and L. Ninov in the 1980's are unpublished (N. Benecke, L. Ninov 2002, p. 560). Newer investigations are published by H. Manhart, who worked on the site in early 1990's (H. Manhart 1998, p. 27-48, 253).

Jasatepe, near Plovdiv (N = 2869) is one of the earliest known examples of published zooarchaeology in Bulgaria, worked and published by Ivanov in 1959; the publication is inaccessible and information is from (H. Manhart 1998, p. 11 and Benecke, Ninov 2002, p. 563f.) the site is dated Karanovo II-III early Neolithic to middle Neolithic, excavated in the 1950's.

Poljanitsa at Targoviste, Northeast Bulgaria. The site has the highest number of animal bones in the region, (N=40593) dated Copper Age. The animal bone analyses are made by Bökönyi in 1988 and published in Hungarian, the publication is unavailable and information is from (H. Manhart 1998) who gives information on number of finds and chronology. Benecke argues that the increasing age and number of cattle is related to milking (N. Benecke 1994, p. 133). There is two Podgoritsa sites, near Targoviste, Northeast Bulgaria, both named after the nearby village Podgoritsa. Podgoritsa 1 (N=3489) is dated middle Neolithic, Karanovo III. Examined by Nobis but unpublished, excavations led by Henrieta Todorova in the 1970's. (H. Manhart 1998; N. Benecke, L. Ninov 2002). Podgoritsa 2 (N=unknown number of bones) a Copper Age site investigated by a team of Ruth Tringham and Douglas Bailey (D.W. Bailey *et alii* 1998). Podgoritsa 2 is a relatively smaller tell, compared to the giant tells in middle Bulgaria. Tringham and Bailey's teams had initiated a long time project, but were unfortunately forced to stop after one season of work, because of disagreements with local authorities. Despite the termination of the project, the site has some interesting notes and potentials. In the vicinity of the site were made systematic sondages, revealing traces of structures, which according to R. Tringham and D.W. Bailey can be interpreted as related to keeping domesticated animals in pens. The site is the only one excavated in recent time, compared to the grand scale projects in the region in the 1970's run by Henrieta Todorova. In these grand scale projects sites are only excavated and examined "inside the site", there are no surveys or probing in the vicinity of the sites. Another feature is also interesting for the region, if one combines the "nearest" investigations at Ovcarovo-gorata and Poljanitsa by different zooarchaeologists. The smaller sites in the region might reflect a subsistence strategy adapted to the drier environment with fewer water resources focused on mobile animals, sheep and goat, as suggested for similar regions in northern Greece.

◆ Conclusion

Multiple artifacts can be related to secondary products, but they have not been studied systematically in the Balkans. Weaving weights and spindle-whorls occur in the Middle Neolithic contexts, but increases in the Late Neolithic. They occur all over the Balkans and can be seen in several excavation publications. On some of the sites in Bulgaria there have been found figurines depicting animals. Some are abstract while others clearly shows a deer, and others show various domesticated animals. Bone tools come mostly from livestock in the Neolithic. Many of them come from animals whose age entitles them to be placed in the category of secondary products. This can also be seen in several excavation publications. Another object type that is related to secondary products is straining vessels. Bogucki has investigated sites from the loess belt (P. Bogucki 1988, p. 16, fig. 1.5). He and several others have proposed a refinement of the milk to cheese, through straining vessels, which is widely increasing in numbers in the Copper Age. But P. Bogucki also presents the same straining vessel-type from the early Neolithic of sites in the loess belt (P. Bogucki 1988, p. 89-90), and he believes that dairy products also occurs in early Neolithic. Trace studies on organic residues on ceramics found, mainly in England and France, has shown milk substances from Early Neolithic contexts (O. Craig 2002; O. Craig *et alii* 2003; D. Helmer, J.-D. Vigne 2007). Milky substances are demonstrated both in Near East and Europe, yet they are not detected until the sixth millennium.

Surveys in the heights have for Greece produced various sites, as well as along the Adriatic coast; these are caves and shelters, and smaller sites located near water resources and grazing land

for animals (M. Johnson 1996; S. Forenbaher, P.T. Miracle 2005). The caves contained animal bones, most of who are from sheep/goat (P. Rowley-Conwy 2000). The phenomenon of the caves as shelter for livestock is an otherwise ignored phenomenon that first emerged in recent time surveys. In the past decade, plant remnants in the Balkans, have also been studied, the results demonstrate transhumance from Copper Age (W.J. Eastwood 2004). There is some evidence in Northeastern Bulgaria, from the Koprivec site, dated Copper Age and examined by H. Manhart. This showed that pigs are rarer than usual, and H. Manhart assumes it is due to practical reasons: you could easily move around, with sheep and goats. The site H. Manhart investigated is one of many Copper Age sites in the area. This part of Bulgaria was first settled intensively in the Copper Age, and many of the sites are small. Unfortunately, there are few recent studies from the region. I also think it is worth examining whether the animal bones from these sites actually reflects a strategy that fits this dry landscape, comparable to the Greek composition, mostly sheep/goat.

Hunting proves to have a more complex picture than previously assumed; especially in southern Romania. Along the banks of the Danube have been demonstrated very large differences due to the large variation in environments. In the Copper Age and Early Bronze Age hunting pressure increases dramatically, and in certain parts of the Balkans, it is especially deer, which is the most common game animals. In Hungary and parts of Serbia it was the aurochs, which was the most hunted. To the northeast of Bulgaria (and Redutite) wild horse is a favorite prey.

Telish has a good location with regard to water resources. Site is near a source, as well as wetlands, and has good grazing, which also exploited by today's shepherds who daily drive their sheep and goats on a nearby pasture. Basically, it is tempting to assume that such was the case in Copper Ages Telish. But when one looks at animal bone composition and landscape, a different picture emerge. There is actually a mosaic of different landscapes around Telish. For example, close to Telish are good opportunities for grazing in the lowlands. The ample water resources and meadow environment can provide more fodder for cattle and pigs, which is also reflected in the animal bones. Telish is also located on the route of the modern shepherds, but this is not reflected in animal bones. Telish is a small site but it have not the character of mobility, as seen in the other Copper Age (small) sites in northeastern Bulgaria. With mobility, mobile animals such as sheep and goats would have made the majority in the livestock composition. Although Telish is a small site, and should be assumed mobile in nature, it imitated the large sites, because of ample water resources. Compared to central and northern Europe, the Balkans, have the potential to exploit several more different habitats because of the climate. In the mild winters in the southern Balkans domesticated animals didn't had to be kept in stables. Stables are an important structural ingredient in SPR, but they are not found in the archaeological record in the southern Balkans. Such structures are not appearing until Hungary. Animal bone studies, new methods and results over the past 20 years shows that the Balkans can be divided into regions and that there are different potentials in landscapes that were utilized for livestock. By comparing the many sites it can be seen that there is a great similarity in the composition of livestock over large areas in the Balkans, both in the early Neolithic and Copper Age. I am of the opinion that the SPR can be traced back in time prior to the Copper Age. I hope I have give an idea of what possibilities lie in reviewing sites for animal bones, and have demonstrated the potential of such sites have to show the differences in landscape use, and differences between regions.

◆ Bibliography

- D.W. Bailey et alii 1998 Expanding the dimensions of early agricultural tells: the Podgoritsa Archaeological Project, Bulgaria, *Journal of Field Archaeology*, 25, 3: 373-396.
- A. Bălăşescu et alii 2003. A. Bălăşescu, M. Udrescu, V. Radu, D. Popovici, *Archéozoologie en Roumanie. Corpus de données*, Musée National d'Histoire de la Roumanie, Bibliothèque du Musée National, Série Recherches Pluridisciplinaires, V, Editura Cetatea de Scaun, Târgovişte.
- A. Bălăşescu et alii 2005 A. Bălăşescu, D. Moise, V. Radu, The palaeoeconomy of Gumelniţa communities on the territory of Romania, *CCDJ*, XII, In Honorem Silvia Marinescu-Bîlcu, Călăraşi, p. 167-206.
- N. Benecke 1994 *Der Mensch und seine Haustiere. Die Geschichte einer jahrtausendealten Beziehung*, Stuttgart.
- N. Benecke 2003 Archäozoologischen Untersuchungen in der Siedlungskammer von Drama, in Bericht über die bulgarisch-deutschen Ausgrabungen in Drama (1996-2002), *Bericht der Römisch-Germanischen Kommission*, 84, 2003 (2004), p. 212-217.
- N. Benecke 2005 Animal husbandry and hunting in the Early Neolithic settlement of Stara Zagora-Okrazna Bolnica (South Bulgaria), *Eurasia Antiqua*, 11, p. 330-339.
- N. Benecke,
L. Ninov 2002 Zur Nahrungswirtschaft der neolithischen Bevölkerungen im Gebiet des heutigen Bulgariens nach archäozoologischen Befunden, in M. Lichardus-Itten, J. Lichardus, V. Nikolov (eds.), Beiträge zur jungsteinzeitlichen Forschungen in Bulgarien, *Saarbrücker Beiträge zur Altertumskunde*, 74, p. 555-573.
- P. Bogucki 1988 *Forest farmers and stockherders: early agriculture and its consequences in North-Central Europe*, Cambridge, Cambridge University Press.
- S. Bökönyi 1974 *The history of domestic mammals in Central and Eastern Europe*, Akademiai Kiado, Budapest.
- S. Bökönyi 1989 Erster vorläufiger bericht über Die Tierknochenfunde der Karanovo-VI und Karanovo-Vbesiedlung in Drama, *Berichte der Römisch-Germanischen Kommision*, 70, p. 123-27.
- S. Bökönyi,
L. Bartosiewicz 1992 Tierknochenfunde, in S. Hiller, V. Nikolov (eds.) *Karanovo. Die Ausgrabungen im Südsektor 1984-1992*, Band I.I. Text. Verlag Ferdinand Berger & Söhne, Wien, p. 385-424.
- J.C. Chapman 1982 The secondary products revolution and the limitations of the Neolithic, *Bulletin of the Institute of Archaeology*, 19, p. 107-121.
- O.E. Craig et alii 2003 O.E. Craig, J. Chapman, A. Figler, P. Patay, G. Taylor, M.J. Collins, Milk Jugs' and other myths of the Copper Age of Central Europe, *European Journal of Archaeology*, 6, p. 251-265.
- O.E. Craig 2002 The development of dairying in Europe: potential evidence from food residues on ceramics, *Documenta Prehistorica*, 29, p. 97-107.
- R. Dennell 1978 Early farming in South Bulgaria from the VI to the III Millennia B.C., *BAR (IS)*, 45, Oxford.
- A. von den Driesch 1976 Guide To the measurement of animal bones from archaeological sites, *Peabody Museum Bulletin*, 1, Harvard University, USA.

- W.J. Eastwood 2004 East Mediterranean vegetation and climate change, in H.I. Griffiths, B. Krystufek, J.M. Reed (eds.), *Balkan Biodiversity: pattern and process in the European hotspot*, Kluwer, Dordrecht, p. 25-48.
- S. Forenbaheer,
P.T. Miracle 2005 The spread of farming in the Eastern Adriatic, *Antiquity*, 79, p. 514–528.
- D.K. Grayson 1981 The effects on sample size on some derived measures in vertebrate faunal analysis, *JAS*, 8, p. 77-88.
- H.J. Greenfield,
K.D. Fowler 2005 The secondary products revolution in Macedonia. The zooarchaeological remains from Megalo Nisi Galanis, a Late Neolithic-Early Bronze Age site in Greek Macedonia, *BAR (IS)*, 1414.
- H.J. Greenfield 1986 The paleoeconomy of the Central Balkans (Serbia): a zooarchaeological perspective on the Late Neolithic and Bronze Age (ca. 4500-1000 B.C.), *BAR (IS)*, 304, 1 and 2.
- H.J. Greenfield 1988 The origins of milk and wool production in the Old World: a zooarchaeological perspective from the central Balkans (and comments), *Current Anthropology*, 29, 4, p. 573-593.
- H.J. Greenfield 1989 Zooarchaeology and aspects of the secondary products revolution: a central Balkans perspective, *Archaeozoologia*, VIII (1.2), p. 191-201.
- H.J. Greenfield 2005 A reconsideration of the secondary products revolution in South-eastern Europe: on the origins and use of domestic animals for milk, wool, and traction in the central Balkans, in Mulvill, Outram (eds.), *The Zooarchaeology of Milk and Fats*, 9th ICAZ Conference, Durham 2002, Oxbow Books, p. 14-31.
- H.J. Greenfield 2010 The secondary products revolution: the past, the present and the future, *World Archaeology*, 42: 1, p. 29-54.
- P. Halstead 1981 Counting sheep in Neolithic and Bronze Age Greece, in I. Hodder, G. Issac, N. Hammond (eds.), *Pattern of the Past*, Cambridge, Cambridge University Press, p. 307-339.
- D. Helmer,
J.-D. Vigne 2007 Was milk a "secondary product" in the Old World Neolithisation process? Its role in the domestication of cattle, sheep and goats, *Anthropozoologica*, 42 (2), p. 9-40.
- I. Ivanov,
V. Vasiliev 1975 Prousvanija Na Shivotinskiya kosten material ot praistoricheskata selista mogila pri Golyamo Delchevo, in H. Todorova, Selista mogila pri Goljamo Delcevo, *Raskopki iprousvanija*, 5, p. 245-302.
- M. Johnson 1996 Water, animals and agricultural technology: a study of settlement patterns and economic change in Neolithic Southern Greece, *Oxford Journal of Archaeology*, 15 (3), p. 267-295.
- E. Kotjabopoulou *et alii* 2003 E. Kotjabopoulou, Y. Hamilakis, P. Halstead, C. Gamble, P. Elefanti (eds.), *Zooarchaeology in Greece. Recent advances, British School at Athens studies*, 9, London.
- H. Manhart 1998 Die vorgeschichtliche Tierwelt von Koprivec und Durankulak und anderen prähistorischen Fundplätzen in Bulgarien aufgrund von Knochenfunden aus archäologischen Ausgrabungen, *Documenta naturae*, 116, Verlag Documenta Naturae, München.

- I. Merkyte *et alii* 2005 I. Merkyte, S. Albek, J.S. Østergaard, P. Zidarov, Lîga. Copper age strategies in Bulgaria, *Acta Archaeologica* 76:1, Acta Archaeologica Supplementa, VI, Centre of World Archaeology (CWA) - Publications 2, København, Blackwell Munksgaard.
- L. Ninov 1985 Investigation of the fauna from the settlement Hill Ovcarovo, in V. Vasilev, *Interdisciplinirani Izsledvarnia*, 13, Sofia, p. 189-199.
- L. Ninov 1990 Animal bones from boreholes of Early Neolithic settlement near village Kovacevo, Blagoevgrad district, *Studia Praehistorica*, 10, Sofia, p. 197-199.
- L. Ninov 1999 Vergleichende Untersuchungen zur Jagd und zum Jagdwild während des Neolithikums und Äneolithikums in Bulgarien, in N. Benecke (ed.), The Holocene History of the European Vertebrate Fauna. Modern Aspects of Research, *Archäologie in Eurasien*, 6, Deutsches Archäologisches Institut Eurasien Abteilung, Verlag Marie Leidorf, Rahden/Westf, p. 323-338.
- L. Ninov 2002 Archäozoologische Untersuchungen, in S. Hiller, V. Nikolov (eds.), *Karanovo Band II. Die Ausgrabungen in O 19*, Archäologisches Institut der Universität Salzburg and Archäologisches Institut mit Museum der Bulgarischen Akademie der Wissenschaften, Sofia. Salzburg-Sofia, p. 181-188.
- G. Nobis 1986 Zur fauna der frühneolithischen siedlung Ovcarovo Gorata, Bez. Targoviste (NO-Bulgarien), *Bonner zoologischer beiträge*, 37, p. 1-22.
- E.J. Reitz, E.S. Wing 1999 *Zooarchaeology*, Cambridge Manuals in Archaeology, Cambridge.
- G. Ribarov, S. Boev 1997 Koctni octanki ot divi i domasni xivotni ot praictoricheckoto celiste Telish-Redutite pri c, Telish (Plevensko), *Historia naturalis bulgarica*, 7, p. 61-70.
- P. Rowley-Conwy 2000 Milking caprines, hunting pigs: the Neolithic economy of Arene Candide in its West Mediterranean context, in P. Rowley-Conwy, (ed.), *Animal bones, human societies*, Oxbow Books, Oxford, p. 124-132.
- A. Sherratt 1981 Plough and pastoralism: aspects of the secondary products revolution, in A. Sherratt, 1997, *Economy and society in prehistoric Europe*, Edinburgh, p. 158-198.
- A. Sherratt 1982 Mobile Resources: Settlement and exchange in early agricultural Europe, in A. Sherratt 1997, *Economy and Society in Prehistoric Europe*, Edinburgh, p. 252-269.
- A. Sherratt 1983 The secondary exploitation of animals in the Old World (revised) in A. Sherratt 1997, *Economy and society in prehistoric Europe*, Edinburgh, p. 199-229.
- H. Todorova 1978 The Eneolithic period in Bulgaria in the fifth millennium BC, *BAR (IS)*, 49, Oxford.
- V. Vasilev 1978 Cravnitelune issledovaniya roli xivotno i oxotui dlya praistoricheski poceleni Bolgarii, *Thracia Prehistoria*, Supplementum Pulpudeva 3, Semaines philippopolitaines de l'histoire et de la culture thrace, Plovdiv, 4-19 octobre 1978, Sofia, p. 301-310.
- V. Vasilev 1983 Chivotnovadstvoto I lovat v chivota na naselenieto ot eneolitno celiste pri celo Ovcharovo, in H. Todorova V. Vasilev, Z. Ianusciev, M Kovaceva, Ovcharovo, *Razkopki I prochivanija*, 9, p. 67-78.

- V. Vasilev 1985 Na Faunata ot celistna mogila Ovcharovo, *Interdisciplinarni isledvania*, XIII, 1985.
- J.S. Østergaard 2005 Animal bones, in I. Merkyte, S. Albek, J.S. Østergaard, P. Zidarov, Līga. Copper Age Strategies in Bulgaria, *Acta Archaeologica*, 76, 1, Acta Archaeologica Supplementa VI, Centre of World Archaeology (CWA) Publications 2, København, Blackwell Munksgaard 2005, p. 132-139.
- J.S. Østergaard 2010 Dyreknoget fra Balkans Kobberalder og de sekundære produkters revolution, in H. Lyngstrøm, S. Birger (eds.), *Brudstykker af en helhed - specialer i forhistorisk arkæologi 2008 og 2009 fra Københavns Universitet*, Copenhagen, p. 75-86.

Bulgarian Periodization/BC cal		Western Bulgaria	Central Balkans (Serbia)	Thrace (Bulgaria)	Thessaly (Greece)	Middle Danube Basin
BRONZE AGE	EARLY 2600/2500	Măgura-Coțofeni Orlea-Sadovec	Vucedol Coțofeni-Kostolac Cernavoda III	Ezero	Early Thessalian	Mako Baden
	TRANSITIONAL PERIOD	3300/3200	Galatin	Bubanj-Hum Ib	?	Rachmani (FN 5) Boleraz Baleton Bodrogkerezur
COPPER AGE	LATE 4000/2900	KSB Ia	KSB Ib Vinca D	KGK VI (Karanovo VI)	?	Tiszapolgar / Lengyel
	MIDDLE 4550/4400	Dyakovo	Vinca C	Marica IV		Lengyel / Tisza
	EARLY 4900/4850 4600/4550	Gradeshnica / Dikili Tash-Slationo	Vinca B2/C	Marica I-III (Karanovo V)	Classical Dimini	

(4500 - 4000 BC) Karanovo VI = Middle to Late Copper Age

(5000 - 4500 BC) Karanovo V = Early Copper Age

(5200 - 5000 BC) Karanovo IV = Late Neolithic

(5500 - 5200 BC) Karanovo III = Middle Neolithic

(6500 - 5500 BC) Karanovo I-II = Early Neolithic

Fig. 1. Comparative chronology for Bulgaria and eastern Balkans. Acronyms: KSB – the Krivodol-Salcutsa-Bubanj Hum cultural complex, KGK – Kodjadermen-Gumelnitsa-Karanovo cultural complex (redrawn after I. Merkyte *et alii* 2005, fig. I.6., p. 16 and fig XII, 2, p. 157; text below table added by author).

Cronologie relativă a Bulgariei și a Balcanilor de est. Legendă: KSB – complexul cultural Krivodol-Salcuța-Bubanj Hum, KGK – complexul cultural Kodjadermen-Gumelnița-Karanovo (după I. Merkyte *et alii* 2005, fig. I.6., p. 16 și fig XII, 2, p. 157; textul de sub tabel adăugat de autor).

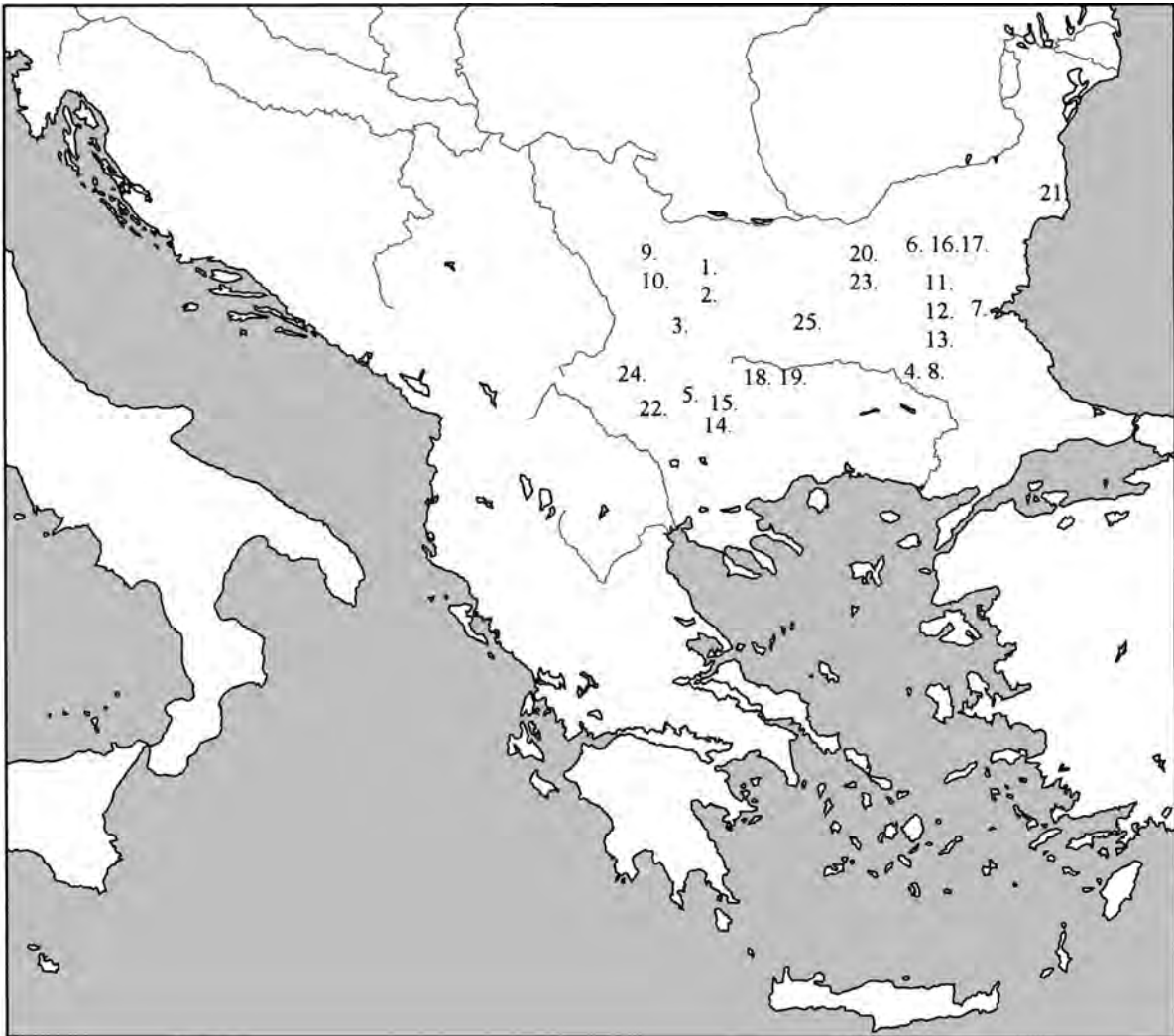

Fig. 2. Sites mentioned in the article. 1 Telish, 2 Redutite, 3 Sofia-Slatina, 4 Karanovo, 5 Vaksevo, 6 Ovcarovo Gorata, 7 Goljamo Delcevo, 8 Drama, 9 Gradeshnitsa , 10 Krivodol, 11 Ovcarovo, 12 Vinitza, 13 Ezero, 14 Kovacevo, 15 Rakitovo, 16 Poljanitsa, 17 Podgoritsa, 18 Jasatepe, 19 Okracna Bolnitsa, 20 Koprivec, 21 Durankulak, 22 Kremenik, 23 Samovodene, 24 Chavdar, 25 Kazanluk (redrawn map from http://d-maps.com/pays.php?lib=balkans_maps&num_pay=181&lang=en).
Siturile menționate în text. 1 Telish, 2 Redutite, 3 Sofia-Slatina, 4 Karanovo, 5 Vaksevo, 6 Ovcarovo Gorata, 7 Goljamo Delcevo, 8 Drama, 9 Gradeshnitsa, 10 Krivodol, 11 Ovcarovo, 12 Vinitza, 13 Ezero, 14 Kovacevo, 15 Rakitovo, 16 Poljanitsa, 17 Podgoritsa, 18 Jasatepe, 19 Okracna Bolnitsa, 20 Koprivec, 21 Durankulak, 22 Kremenik, 23 Samovodene, 24 Chavdar, 25 Kazanluk (hartă redesenată după http://d-maps.com/pays.php?lib=balkans_maps&num_pay=181&lang=en).

Archaeology and value: Prehistoric copper and bronze metalwork in the Caucasus

David L. PETERSON*

Abstract: *Early metallurgy has long been an important aspect of accounts of prehistoric culture and society in the Caucasus. Interest has often focused on its economic importance and sources of raw materials, especially the tin needed to make bronze. While origins, economy, and sources are important to the study of prehistoric metallurgy, they do not satisfactorily explain the role of metalwork in burials or other ceremonial contexts, nor the lengths people went to in order to produce or acquire even a few metal objects. These are better approached from the perspective of the value people attached to objects and actions, which may be addressed in archaeology through correspondences between the ways in which groups of objects were made and used. This further relates to the choices and skill with which goals were met in production. This article examines evidence for early metal making practices in 3rd millennium BC metalwork from Velikent site in present day Republic of Daghestan, Russia. Patterns in metal making and metal use provide a basis for examining interactions in ancient Eurasia, in which metalwork articulated connections between individuals as well as local and distant groups.*

Rezumat: *Începutul metalurgiei a fost mult timp un aspect important în evaluarea culturii și societății preistorice din zona Caucaz. Interesul a fost adesea concentrat pe importanța economică a acesteia și sursele de materii prime, în special asupra staniului necesar pentru realizarea bronzului. În timp ce originile, economia și sursele sunt importante pentru studiul metalurgiei preistorice, acestea nu explică în mod satisfăcător rolul prelucrării metalelor în morminte și alte contexte de ceremonial, nici distanțele la care oamenii mergeau pentru a produce sau dobândi chiar și câteva obiecte de metal. Acestea sunt mai bine abordate din perspectiva valorii pe care oamenii o atașau obiectelor și acțiunilor, care poate fi analizată în arheologie prin corespondențele dintre modalitățile în care grupe de obiecte erau realizate și utilizate. Aceasta este în continuare în relație cu opțiunile și îndemânarea cu care obiectivele au fost îndeplinite în producție. Acest articol analizează evidențele pentru practicile timpurii de realizare a metalului în metalurgia mileniului III BC din situl Velikent, astăzi în Republica Daghestan, Rusia. Modelele în obținerea și utilizarea metalului oferă o bază pentru examinarea interacțiunilor în vechea Eurasie, în care prelucrarea metalelor a articulat conexiuni între indivizi, ca și dintre grupuri locale și îndepărtate.*

Keywords: *Archaeometallurgy, Bronze Age, Caucasus, Daghestan, technology, value.*

Cuvinte cheie: *arheometalurgie, epoca bronzului, Caucaz, Daghestan, tehnologie, valoare.*

◆ Metallurgy has long been a source of absorbing interest in Eurasian archaeology, especially in the later prehistory of the Eurasian steppes and the Caucasus (A.A. Iessen 1935; A.A. Iessen 1951; E.N. Chernykh 1992; P.L. Kohl 2007; L. Koryakova, A. Epimakhov 2007; B. Hanks, K. Linduff 2009). This interest has usually been expressed in terms of the economic importance of metals, the origin of technologies, sources of various materials (e.g., copper, tin, and iron), the scale of production, and flow of metals between regions and in different periods. Among the most explored questions in archaeometallurgy is the source of tin utilized in making the earliest bronze. Tin bronze in metal artifacts dating to the 3rd millennium BC from Velikent, Daghestan has been attributed through lead isotope analysis to the same source(s) used in making Early Bronze Age metalwork in Southwest Asia (P.L. Kohl 2002). The Velikent bronzes may date as early as 2900 BC, and the site itself is located in the Caspian littoral of the northeastern Caucasus, where metalworking had been practiced since at least the mid-4th millennium BC (fig. 1). These findings have prompted discussion of the significance of early metalwork in the northeastern Caucasus (D.L. Peterson 2003; D.L. Peterson *in press*). Should it be considered as the product of a technology derived from early centers of civilization to the south, as an indigenous development, or something in between? In addressing this question, I advocate an approach to metalwork that goes beyond sources of raw materials to a discussion of the production process, and of metalwork as a product not only of technological practice, but also local systems of value and social practice. Ancient copper and bronze metalwork provides a wealth of evidence for

* Center for Archaeology, Materials and Applied Spectroscopy (CAMAS), 157 Graveley Hall, Idaho State University Pocatello, Idaho, USA; petedavi@isu.edu

archaeological interpretations of value that may aid in better understanding the significance of prehistoric metalwork in the northeastern Caucasus and elsewhere. On the surface, a focus on value may seem to be a strictly interpretive concern, but adequate interpretation requires examination of the reflexive relationship between production, circulation, and consumption. Therefore, improvements in methodological approaches to metalwork and other forms of material culture are also needed in order to gather the data needed to address questions of value.

Velikent was occupied intermittently from 3500-1900 BC, or during the Late Chalcolithic through Middle Bronze Age periods in the northeastern Caucasus. The site's chronology is well understood as a result of the 21 radiocarbon dates that have been produced through excavations by the International Program for Archaeological Research in the Caucasus (IPARC), co-directed by Philip Kohl (Wellesley College), Rabadan Magomedov and the late Magomed Gadzhiev (both with Institute of History, Archaeology, and Ethnology, Makhachkala, Dagestan) (M.G. Gadzhiev *et alii* 1995; M.G. Gadzhiev *et alii* 1997; P.L. Kohl 2002; P.L. Kohl 2003). Velikent is situated on five natural clay mounds comprising two settlement areas and three catacomb cemeteries, altogether covering over 28 hectares (P.L. Kohl 2003). The settlement areas represent a small village with domestic and storage structures made of mud brick and undressed stones. The catacomb tombs in the cemetery areas each have an underground chamber connected by a *dromos* to a short, slanted entrance tunnel. The entrance to each tomb was sealed with an upright stone slab. Periodic reuse of these structures is indicated by the removable stone slabs that cover the entrances, collective burial rite, and signs of the reconstruction of some of the tombs.

R.M. Magomedov (2006) associates the site as a whole with a northeastern Caucasus variant of the Kura-Araxes culture-historical community, which he has dubbed the Velikent culture. According to Magomedov, the Velikent culture has four periods spanning 3500-1900 BC. The Chalcolithic and Early Bronze Age (EBA) occupations date from the mid of 4th to the early to mid 3rd millennium BC, or Magomedov's Periods 1 and 2. The Middle Bronze Age (MBA) phase dates to the later 3rd- to early 2nd millennium BC, or Periods 3 and 4. During the Chalcolithic to EBA, occupation was principally focused on the northern part of the site area. Over the course of the 3rd millennium BC, settlement shifted to the south (P.L. Kohl 2003, p. 16). The abandonment of the earlier habitation area to the north occurred at a time when the number of settlements in the Caucasus was beginning to diminish, possibly in relation to greater reliance on mobile pastoralism (P.L. Kohl 2007, p. 112). The construction and use of the tombs began during Period 2 or the later stage of the earliest settlement, and continued until the final abandonment of the site in Period 4. While the evidence does not necessarily indicate the uninterrupted use of the tombs from the early 3rd to early 2nd millennium BC, their dating spans this period and overlaps with the occupation of the principal settlement areas. Catacomb burials are rarely encountered elsewhere in the Kura-Araxes horizon (R.M. Magomedov 2006, p. 146).

Excavations in the earlier settlement area to the north (originally designated by the excavators as Mound II) uncovered the foundations of a circular mud brick dwelling 6,3 meters in diameter (P.L. Kohl 2002, p. 267). This structure was erected in Period 1 and reoccupied in Period II, and thus spans the Late Chalcolithic and EBA. In addition to plain wares and red and black burnished Kura-Araxes ceramics, 10% of the sherds from one of the operations in this area were of much finer quality, sand-tempered and high-fired, with "almost metallic hardness and resonance" (P.L. Kohl 2003, p. 17; M.F. Heinsch, P. Vandiver 2006). These "high-quality wares" are almost identical to those from Kura-Araxes related sites in Chechnya and Ingushetia (R.M. Munchaev 1975, p. 337-334, fig. 76). Many were decorated by rouletting, and in design recall stamped zigzags, wavy lines, and herringbone patterns on contemporary ceramics from the North Pontic steppes. There are two main building levels in the area of later occupation to the south. The earliest consists of deeply sunk, oval pit houses dated to the very end of the EBA. Overlying it is a level with a more complex, multi-roomed MBA structure that contained numerous large ceramic vessels. Metal objects from this building (a bronze medallion, flat axe, and awl) resemble those from the tombs (P.L. Kohl 2002, p. 170). The earlier settlement area to the north yielded a mold for casting shaft hole axes that is closely similar to an axe found in a tomb excavated in 1997 (P.L. Kohl 2002, p. 168). This is one of only a handful of such molds known from the Caucasus. In addition, a crucible and mold at the nearby Rodnikovyi site, which dates to the mid 4th through the beginning of the 3rd millennium BC (fig. 1), supports the early dating for at least some of the Velikent catacombs and their contents, and dating of the establishment of metal making in region to as early as the mid 4th millennium BC (P.L. Kohl 2002, p. 166-167). An unanalyzed ingot of copper or bronze was found in the EBA level in the southern occupation area, while prills of metal

suggesting metalworking activities have been found in the settlement areas within or near hearths (M.G. Gadzhiev *et alii* 1997, p. 188, N. 12).

Tomb 1 is situated in the cemetery area the excavators originally designated as Mound III. The metalwork from the tomb is the most well studied assemblage at the site (M.G. Gadzhiev, S.N. Korenevskii 1984; M.G. Gadzhiev *et alii* 1995; D.L. Peterson 2003). Inside the tomb were found some 1500 copper, bronze, and silver grave goods accumulated in a series of interments of as many as 100 men and women (M.G. Gadzhiev *et alii* 1995, p. 141). One hundred ninety-five of these objects were the subject of arc Optical Emission Spectroscopy (OES) analysis by M.G. Gadzhiev and S.N. Korenevskii (1984). Dates of 2700 +/- 200 BC from Mound V, Tomb 1, and 2600 +/- 250 BC from Mound III, Tomb 11 support the dating of the tomb to the EBA period (P. L. Kohl 2003). Both supersede the previous synchronic dating of the tomb and its contents to the end of the 3rd millennium BC (E.N. Chernykh 1992, p. 222-224, fig. 43).

The assemblage from Tomb 1 may be broken down into three classes of objects: tools and weapons, rings and bracelets, and other ornaments (M.G. Gadzhiev, S.N. Korenevskii 1984; D.L. Peterson 2003). The tools and weapons include shaft-hole axes, hafted knives, chisels, flat axes, and awls; ornaments are represented by toggle dress pins, anchor-shaped pendants, medallions, tubular beads, spirals, and breast cups. While other the ornaments qualify as bodily adornments, and even tools and weapons may serve as such (particularly in the context of burials), the rings and bracelets were made of the greatest variety of materials in the assemblage and thus warrant designation as a special class of bodily adornments (fig. 2). The question of why more materials would have been used for these objects as opposed to the other items in the assemblage is related to the value attached to metalwork in the region during the 3rd millennium BC, which I will return to later.

With only three exceptions, the analyzed objects fall into three compositional groups: unalloyed copper, high arsenic copper (generally referred to as arsenical copper or arsenic bronze), and tin bronze (M.G. Gadzhiev, S.N. Korenevskii 1984, p. 19-25). The exceptions are one bracelet containing over 90% silver, and two other bracelets made of an alloy of 70% copper and 30% silver (M.G. Gadzhiev, S.N. Korenevskii 1984, tab. N. 29998, N. 30078, N. 30079). The arsenic bronzes are distinguished from unalloyed copper by the presence of arsenic in levels from about 1,5-20%. The concentration of arsenic in the artifacts relates very closely to the kind of object that was manufactured, and thus the artisans' conscious manipulation of form and media (fig. 3). Only one of the tools and weapons (a dagger) contains more than 1% arsenic, the level conventionally assumed to indicate an alloy. The metalworkers appear to have favored reserving arsenic bronze for ornaments and adornments, with concentrations of arsenic below 6% in the majority of the objects. Tin bronze occurred in 15 items or 8% of the sample: one dress pin, five rings, and nine bracelets. Four of these also had arsenic levels of over 1% and may be described as tin-arsenic bronze. However, there is no apparent distinction in the use of tin bronze and tin-arsenic bronze within the assemblage, so this may not have been a significant distinction to the artisans who made these objects.

Even without modern sourcing techniques, Gadzhiev and Korenevskii concluded that the objects were made with locally produced copper on the basis of consistent trace levels of antimony and bismuth detected in the analyzed objects, the high trace levels of arsenic in pieces made of unalloyed copper (over 0,1% As), and typological similarities to other EBA metalwork elsewhere in the northeastern Caucasus (M.G. Gadzhiev, S.N. Korenevskii 1984, p. 9-27). With the assistance of Peter Northover, Chris Salter, and Blanca Maldonado (Oxford Materials), I was able to examine eleven of the rings and bracelets using Electron Probe Microanalysis with Wavelength Dispersive Spectrometry (EPMA-WDS). All three of the principal metal groups were present (copper, arsenic bronze, and tin bronze). The tin bronzes contained approximately 7% to 9,5 % tin by weight (wt%). The arsenic bronzes are distinguished from objects made of unalloyed copper by the presence of arsenic concentrations in a range from about 1 to 3,25 wt% (D.L. Peterson 2007, p. 243). Lloyd Weeks performed EDS analysis on 21 of the objects, which largely agreed with the results of the previous arc OES analysis (P.L. Kohl 2002, p. 179-182). He also describes lead isotope analysis performed by Thermal Ionization Mass Spectrometry (TIMS) on 10 of these objects, which indicates that different source(s) were exploited for the tin bronze as opposed to arsenical copper. It is possible that the Velikent smiths may have utilized imported bronze, or prepared their alloy by mixing tin or bronze with local copper. The isotopic patterns for the tin bronzes parallel those of metalwork from a number of 3rd millennium BC sites in Western Asia. Weeks argues that the material reached Southwest Asia by seaborne trade with South Asia, in part by reference to cuneiform texts indicating trade in this direction in the 2nd millennium BC (L. Weeks 1999, p. 51). A circum-Caspian route is another possible vector for the early trade in tin originating in Central Asia (V. Pigott 1999, p. 4, 5). While there is little

evidence for the circulation of tin or tin bronze north of the Caspian Sea in the early 3rd millennium BC, it is likely to have been underway by the end of the millennium, when trade in bronze and jade had been established between southern Central Asia and the Eurasian steppes (F. Hiebert, N. Di Cosmo 1996). Neither scenario extinguishes the possibility of overland trade south of the Caspian, or the use of tin from Anatolia (D.L. Peterson 2003, p. 23-26).

While it is possible that arsenical copper (or arsenic bronze) may have been produced inadvertently through the use of ores that were high in arsenic without the knowledge of those who made it (P.L. Kohl 2002, p. 182), this places a disproportionate amount of the analytical focus on smelting and alloying as opposed to metalworking activities through which the objects were fashioned. Metal making is an extended process that culminated in the creation of finished metalwork, and the actions of the metalworkers should also be factored into the interpretation. The evidence for the extended use of the tombs as detailed above, and the sheer quantity of objects in the assemblage strongly suggest that it was created through multiple episodes of production, and accumulated in the tomb as the result of several burial events. The selection of materials for particular kinds of objects was an essential part of the practices that led to the creation of the assemblage.

The metalworkers who fashioned the Velikent assemblage had developed a great facility for the manipulation of form and media, and had made the connections necessary to acquire silver and imported tin or tin bronze for rings and bracelets. A principle that guided their metalworking practices was the significance that people imparted to the metals and alloys used to make the objects and the objects themselves, as well as the uses to which materials and objects were put. Since *The Social Life of Things*, a great deal of emphasis has been placed on commodity exchange in material culture studies, especially in a 'biographical approach' in which exchange and going in and out of a commodity state are important vectors for change in the life history of an object, including its value (A. Appadurai 1986; I. Kopytoff 1986). However, as Kopytoff pointed out, there is more to the "biography of a thing" than exchange; another very basic and central question in teasing out the life history of an object is "Where does the thing come from and who made it?" (I. Kopytoff 1986, p. 66). This is a question that archaeological scientists have approached through physical evidence for what an artifact is made of, the source(s) of materials utilized to make it, and how it was fashioned, used, and disposed of (M. Tite 2008). Value and the cultural biography of an object are not the outcomes of exchange alone, but are also situated in production and use—in the case of the Velikent metalwork, in the actions of metalworkers and in the incorporation of the metalwork in burial practices. Anthropologists such as Nancy Munn and David Graeber have shown how value is closely tied to production as well as exchange (N. Munn 1977; N. Munn 1986). Graeber defines value in terms of the significance of actions, in which "human action... can only take place through some material medium and therefore can't be understood without taking the qualities of that medium into account" (D. Graeber 2001, p. 83). This is more congruent with the evidence from the Velikent assemblage than an approach to value focused principally on exchange. It also indicates the need for archaeometric analysis of how goods were made in the examination of their value.

Graeber's discussion of the interplay between material medium and value in a sense matches the ongoing interest in materiality in archaeology (T. Taylor 2008). While value "is never an inherent property of objects, but is a judgment made about them by subjects" (A. Appadurai 1986, p. 3), the properties of materials (color, form, hardness, durability ...) and their potential, once fashioned into a particular form or worked in a particular way, are certainly factors in paths that materials are directed toward and may be kept on once the inclination for particular uses are established (for a discussion of paths in material culture and commodities, see A. Appadurai 1986, p. 85-89). Reserving particular metals and alloys to make certain kinds of objects was related to inclinations toward the use of metal and metalwork through which significance was imparted to material culture and practices. The materials and techniques that were combined to make specific forms became benchmarks for how things should be made, and how they should feel, look, and perform. These were expectations with which the Velikent metalworkers would have had to work in the combination of technical mastery and aesthetic sensibilities they applied in creating noteworthy examples of rings, bracelets and other objects. Characteristics such form, color, hardness, toughness, and heft would have been signs of the relative quality and value of individual examples. Artisans instilled the objects with these characteristics as they made them, but afterwards the significance of their actions endured as the value that remained attached to the objects. The inclination to utilize copper, bronze, and silver to make certain kinds of objects but not others suggests that different outcomes were sought for particular forms and associated uses.

Color seems to have been an important overall consideration and may have served as *qualisign* (C. Peirce 1955; N. Munn 1986, p. 17) in the evaluation of the Velikent metalwork. Color and brilliance are properties of material culture and the physical world that have recently been the subject of growing interest and critique in archaeology (A. Jones and G. MacGregor 2002; J.C. Chapman 2002; J.C. Chapman 2003; J.C. Chapman 2007; N. Saunders 2003). In the case of Kura-Araxes metalwork, Saunders' extensive research on brilliance as an aesthetic principle that guided Pre-Columbian goldworking and consumptive practices (N. Saunders 2003), and Chapman's similar research on brilliance and color in the Climax Copper Age in Southeast Europe (J.C. Chapman 2007), are especially intriguing. The production and consumption of copper and bronze markedly accelerated within the territory in which red and black burnished Kura-Araxes ceramics were distributed in the late 4th and 3rd millennium BC (E.N. Chernykh 1992, p. 57-67). One reason shiny metalwork and ceramics were both so popular with groups across the 'Kura-Araxes ecumene' arguably was a shared taste in shiny, brilliant objects, that may have originated in the transfer of an aesthetic that originated with metalwork to another domain of material culture production, that of ceramics.

The greatest variety and rarest of materials in the Velikent metal assemblage were reserved for simple rings and bracelets worn directly on the body. It is likely that the red color of copper, silvery tint of arsenic bronze, golden tint of tin bronze, and even the brighter color of silver alloys may have been ranked on an ascending scale in evaluating different rings and bracelets, a scale that corresponded to the rarity of the materials and the associations they evoked (fig. 4). Color may have served as an index of the relative scarcity of the materials, the efforts expended to get them, and membership into the networks through which they were acquired. The presence of an aesthetic of brilliance might further explain the interest in rarer and lighter colored alloys for bodily adornment. As bodily adornments, they would have been part of the "social skin" defined by Terrence Turner (1980), serving as vehicles for the inculcation of social values by their inscription on bodies in funeral ceremonies. Adornment served to demonstrate or make claims about the importance of the deceased and their survivors, in relation to the ability to create, command, and/or acquire the value attached to the objects. In this way, material culture processes and processes of value production were also a source of social inequality. It is unlikely that individuals involved in different stages of production, exchange, and consumption were rewarded equally for their efforts as the value created in fabricating metalwork was transferred to the objects themselves, and by association, those who came to control them.

During the early to mid-3rd millennium BC, metalworkers in the Caspian coastal plain of the northeastern Caucasus created value through their efforts to instill metalwork with characteristics that lent significance to the materials and objects alike. The utilization of these objects in bodily adornment would have had the effect of translating these distinctions in objects into distinctions between persons, and of inculcating social values related to control of the objects as well as the forces and relationships they represented. The tin bronze in the metalwork from the Velikent has garnered much attention since it was first identified by Gadzhiev and Korenevskii. However, an overriding focus on the tin bronze in the assemblage might create the misleading impression that the inhabitants of coastal Daghestan during this period were merely at the periphery of a larger network in the circulation of tin or tin bronze, and of a new alloy technology superior to the old. Bronze Age metal technologies in the greater Near East and Eurasian world were shared developments (P.L. Kohl 2007). Close examination of earlier and recent analyses of the assemblage shows that tin bronze was incorporated into a technology of copper and arsenic bronze metal making that predates the advent of tin bronze. This has important implications not only for ancient metal technology in the region, but for broader social practices and definitions of value with which this technology was associated. Future investigations of the relationship of metal technology and associated practices at Velikent, Rodnikovyi and related sites in the northeastern Caucasus and the broader region encompassed by the Kura-Araxes horizon will further elucidate the nature of the regional and interregional networks that joined the inhabitants of the Caspian littoral of Daghestan during the late 4th – early 3rd millennium BC with communities from the Eurasian steppes in the north to Iran in the south, and from the Caucasus eastward to the shores of the Mediterranean. Sufficient analysis of the broader evidence for these developments, including not only the chemistry but also microstructural evidence for how copper and bronze metalwork was fabricated, have the potential to uncover not only how and when specific materials and techniques were incorporated into the early metal technologies of the northeastern Caucasus, but also their relationship to technical and social developments in other regions.

◆ Acknowledgments

Funding in support of research discussed here was provided by the Wenner-Gren Foundation for Anthropological Research through Individual Research Grant 6760. This material is based upon work supported by the National Science Foundation under Grant No. 0431940. Any opinions, findings, and conclusions or recommendations expressed in this material are those of the author and do not necessarily reflect the views of the National Science Foundation. Preparation of samples, WDS analysis, and imaging were performed by Peter Northover, Chris Salter, and Blanca Maldonado at Oxford Materials. The WDS would have been impossible without the efforts of Rabadan Magomedov (Institute of History, Archaeology, and Ethnology, Makhachkala, Dagestan) and Philip Kohl (Wellesley College) in providing access to the samples and arranging for their transport to the US. Thanks to Michael Dietler and Kathleen Morrison (University of Chicago), Adam Smith (Cornell University), Karen Rubinson (American Research Institute of the South Caucasus), Peter Northover (Oxford Materials), Blanca Maldonado (Pennsylvania State University), K. Aslihan Yener, and Nicholas Kouchoukos for their comments and encouragement in earlier writings that contributed to the present work. Special thanks to Bradley Paige for assistance with final changes to the manuscript.

Bibliography

- A. Appadurai 1986 Introduction: Commodities and the politics of value, in S.M. Pearce (ed.), *Interpreting objects and collections*, Cambridge University Press, Cambridge, p. 3-63.
- A. Appadurai 1986 Commodities and the politics of value, in A. Appadurai (ed.), *The social life of things*, Routledge, New York, p. 76-91.
- J.C. Chapman 2002 Colourful Prehistories: The problem with the Berlin and Kay colour paradigm, in A. Jones, G. MacGregor (eds.), *Colouring the past: The significance of colour in archaeological research*, Oxford, Berg, p. 45-72.
- J.C. Chapman 2003 Colour in Balkan prehistory (Alternatives to the Berlin & Kay paradigm), in L. Nikolova (ed.), *Early symbolic systems for communication in Southeast Europe*, *BAR*, 1139, Oxford, Archaeopress, p. 31-56.
- J.C. Chapman 2007 The elaboration of an aesthetic of brilliance and colour in the Climax Copper Age, in F. Lang, C. Reinholdt, J. Weilhartner (eds.), *Stephanos Aristeios. Archäologische Forschungen zwischen Nil und Istros*, Wien, Phoibos Verlag, p. 65-74.
- E.N. Chernykh 1992 *Ancient metallurgy in the USSR*, Cambridge University Press, Cambridge and New York.
- M.G. Gadzhiev *et alii* 1995 M.G. Gadzhiev, P.L. Kohl, R.M. Magomedov, D. Stronach, The 1994 excavations of the Daghestan-American archaeological expedition to Velikent in Southern Daghestan, Russia, *Iran*, 33, p. 139-147.
- M.G. Gadzhiev *et alii* 1997 M.G. Gadzhiev, P.L. Kohl, R.M. Magomedov, D. Stronach, The 1995 Daghestan-American Velikent expedition: Excavations in Daghestan, Russia, *Eurasia Antiqua*, 3, p. 1-40.
- M.G. Gadzhiev, S.N. Korenevskii 1984 Metall Velikentskoi katacomby, in M.M. Mammaev (ed.), *Drevnie promysly, remeslo i trgovlya v Dagestane*, Nauk, Makhachkala, p. 7-27.
- D. Graeber 2001 *Toward an anthropological theory of value: the false coin of our own dreams*, Palgrave, New York.

- B.K. Hanks, K.M. Linduff (eds.) 2009 *Social complexity in prehistoric Eurasia: Monuments, metals and mobility*, Cambridge University Press, Cambridge and New York.
- M.F. Heinsch, P. Vandiver 2006 Recent xeroradiographic analysis of Kura-Araxes ceramics, in D. L. Peterson, L. Popova, A. T. Smith (eds.), *Beyond the steppe and the sown: Proceedings of the 2002 University of Chicago Conference on Eurasian Archaeology*, Leiden, Brill, p. 382-394.
- F. Hiebert, N. Di Cosmo (eds.) 1996 Between lapis and jade: Ancient cultures of Central Asia, *Anthropology and archaeology of Eurasia*, 34.
- A.A. Iessen 1935 K voprosu o drevneishey metallurgii medi na Kavkaze, *Izvestiya Gosudarstvennoy Akademii Istorii Material'noy Kul'tury* 120, Moscow and Leningrad, p. 7-237.
- A.A. Iessen 1951 Prikubanskiy ochag metallurgii I metallo-obrabotki v kontse medno-bronzogo veka, *Materialy po Arheologii Dagestana*, 23, p. 75-124.
- A. Jones, G. MacGregor (eds.) 2002 *Colouring the past: The significance of colour in archaeological research*, Oxford, Berg.
- P.L. Kohl 2002 Bronze production and utilization in South Daghestan, Russia: c. 3600-1900 BC (with an appendix on lead-isotope analyses of selected Velikent tin bronzes by Lloyd L. Weeks), in M. Bartelheim, E. Pernicka, R. Krause (eds.), *Die Anfänge der Metallurgie in der Alten Welt*, Verlag Marie Leidorf GmbH, Rahden and Westfahl, p. 161-184.
- P.L. Kohl 2003 Integrated interaction at the beginning of the Bronze Age: New evidence from the Northeastern Caucasus and the advent of tin-bronzes in the 3rd Millennium BC, in A.T. Smith, K.S. Rubinson (eds.), *Archaeology in the Borderlands: Investigations in Caucasia and beyond*, Cotsen Institute of Archaeology, University of California Los Angeles p. 9-21.
- P. L. Kohl 2007 *The making of Bronze Age Eurasia*, Cambridge University Press, Cambridge and New York.
- I. Kopytoff 1986 The cultural biography of things: Commoditization as a process, in A. Appadurai (ed.), *The social life of things*, Cambridge University Press, Cambridge, p. 64-91.
- L. Koryakova, A. Epimakhov 2007 *The Urals and Western Siberia in the Bronze and Iron Ages*, Cambridge University Press, Cambridge and New York.
- R. M. Magomedov 2006 The Kura-Araxes "culture" in the North-Eastern Caucasus: Problems in its identification and chronology, in D.L. Peterson, L. Popova, A.T. Smith (eds.), *Beyond the steppe and the sown: Proceedings of the 2002 University of Chicago Conference on Eurasian Archaeology*, Leiden, Brill, p. 142-159.
- R.M. Munchaev 1975 *Kavkaz na zare bronzovogo veka*, Moscow, Nauka.
- N. Munn 1977 The spatiotemporal transformation of Gawa canoes, *Journal de la Societe des Oceanistes*, 33, p. 39-53.
- N. Munn 1986 *The fame of Gawa: A symbolic study of value transformation in a Massim society*, Cambridge University Press, Cambridge.
- C. Peirce 1955 *The philosophy of Peirce: selected writings*, Dover, New York.

- D.L. Peterson (in press.) Forging social networks: Metallurgy and the politics of value in Bronze Age Eurasia, in C. Hartley, G. Yazicioglu, A.T. Smith (eds.), *The Archaeology of Eurasia: political authority and social change, from prehistory to the present*, Cambridge University Press, New York.
- D. L. Peterson 2003 Ancient metallurgy in the Mountain Kingdom: the technology and value of Early Bronze Age metalwork from Velikent, Dagestan, in K. S. Rubinson, A.T. Smith (eds.), *Archaeology in the Borderlands: investigations in Caucasia and beyond*, Los Angeles, Cotsen Institute for Archaeology Publications, University of California Los Angeles, p. 22-37.
- D.L. Peterson 2007 *Changing technologies and transformations of value in the Middle Volga and Northeastern Caucasus, ca. 3000-1500 BCE*, unpublished Ph.D. dissertation, University of Chicago.
- V. Pigott 1999 The archaeometallurgy of the Asian Old World: Introductory comments, in V. Pigott (ed.) *The Archaeometallurgy of the Asian Old World*, The University Museum, University of Pennsylvania, Philadelphia, p. 1-13.
- N. Saunders 2003 Catching the light? Technologies of power and enchantment in pre-columbian goldworking, in J. Quilter, J.W. Hoopes (eds.), *Gold and power in ancient Costa Rica, Panama, and Columbia*, Dumbarton Oaks, Washington D.C., p. 15-47.
- T. Taylor 2008 Materiality, in R.A. Bentley, H.D.G. Maschner, C. Chippindale (eds.), *Handbook of archaeological theories*, Altamira Press, Lanham (Maryland), p. 297-320.
- M. Tite 2008 Ceramic production, provenance and use - a review, *Archaeometry*, 50, p. 216-231.
- T. Turner 1980 The social skin, in J. Chermak, Roger Lewin (eds.), *Not work alone*, Temple Smith, Beverly Hills, p. 112-140.
- L. Weeks 1999 Lead isotope analyses from Tell Abraq, United Arab Emirates: New data regarding the "tin problem" in Western Asia, *Antiquity*, 73, p. 49-64.

Fig. 1. Location of sites mentioned in the text.
Localizarea siturilor menționate în text.

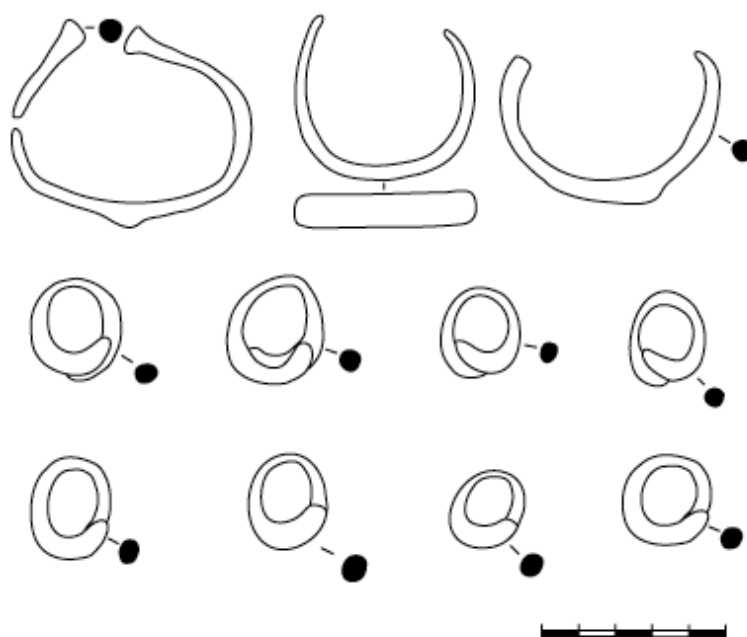

Fig. 2. Examples of copper and bronze rings and bracelets from the Velikent assemblage (after D.L. Peterson 2007, fig. 7. 76).

Exemple de inele și brățări de cupru și bronz din inventarul de la Velikent (după D.L. Peterson 2007, fig. 7. 76).

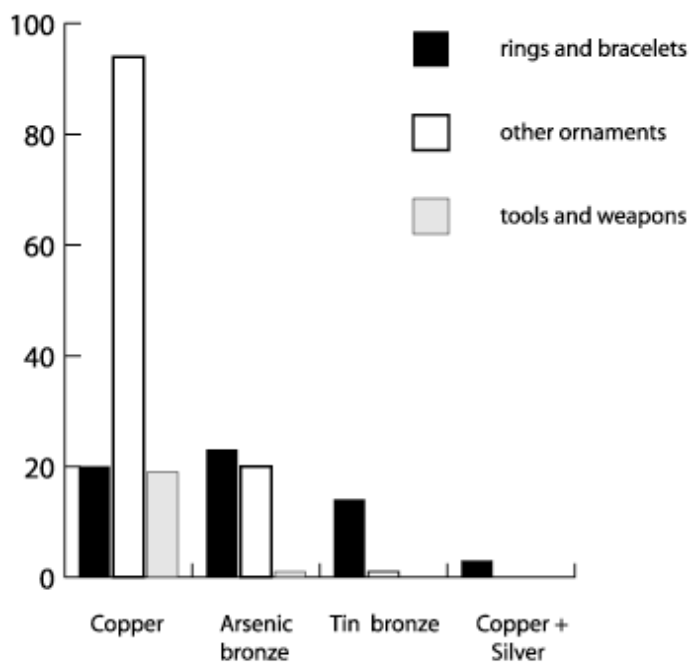

Fig. 3. Relationship between object class and material in the Velikent metal assemblage, based on results of arc OES analysis reported by M.G. Gadzhiev and S.N. Korenevskii (1984) (after D.L. Peterson 2007, fig. 5. 11).

Relația dintre tipurile de obiect și de material din inventarul pieselor de metal de la Velikent pe baza rezultatelor analizei de arc OES publicate de M.G. Gadzhiev și S.N. Korenevskii (1984) (după D.L. Peterson 2007, fig. 5. 11).

Fig. 4. Diagram of the inverse relationship between frequency of materials in the Velikent metal assemblage, lightness of color demonstrating the correspondence between relative scarcity of material and brilliance.

Diagrama relației inverse dintre frecvența materialelor din inventarul pieselor de metal de la Velikent, luminozitatea culorii demonstrând corespondența dintre raritatea relativă a materialului și strălucire.

The Early Bronze Age Complexes of Talin Cemetery

Irene KALANTARIAN*

Abstract: *In this article are examined the kurgans of Talin cemetery of the Early Bronze age. The radiocarbon analyses allow dating these complexes to the end of IV mill. – beginning of III mill. BC. The studied kurgans (N 7, 10, 11, 12) consist of following constructional elements: burial that is encircled by a cromlech, stone shield, stone soil mound, burial chamber and dromos. The researches of Talin necropolis, burial inventory, as well as context of the site enable us to conclude that Kura-Araxes society had quite complicated social structure. Along with permanent settlements there were also mobile communities that practiced animal husbandry. Kura-Araxes community also had trade and cultural interactions with synchronous societies of Central Asia.*

Rezumat: *În acest articol sunt examinate kurganele din cimitirul din epoca bronzului timpuriu de la Talin. Analizele radiocarbon permit încadrarea acestor complexe la sfârșitul mileniului IV BC – începutul mileniului III BC. Kurganele studiate (N 7, 10, 11, 12) constau din următoarele elemente constructive: mormântul care este înconjurat de un cromlech, scut de piatră, movilă de sol și piatră, camera funerară și dromos. Cercetarea necropolei de la Talin, inventarul funerar, ca și contextul sitului ne permit să concluzionăm că societatea Kura-Araxes a avut o structură socială chiar complicată. Alături de așezările permanente existau de asemenea comunități mobile care practicau creșterea animalelor. Comunitatea Kura-Araxes a avut de asemenea schimburi și interacțiuni culturale cu societăți sincrone din Asia Centrală.*

Keywords: *Talin, Kura-Araxes culture, Early Bronze age, Shengavit, burial site, kurgan, cemetery, cromlech, agriculture, animal husbandry.*

Cuvinte cheie: *Talin, cultura Kura-Araxes, epoca bronzului timpuriu, Shengavit, movile funerare, kurgan, cimitir, cromlech, agricultură, creșterea animalelor.*

◆ During the Early Bronze age (half of IV - half of III mill. BC) the territory of Armenia and the surrounding regions were part of a unique culture, known as "Shengavit", "Kura-Araxes", "Early Transcaucasian", "Eastern Anatolian" and for the Syrian-Palestine regions known as culture of "Red-Black burnished Ware", "Kirbet Kerak Ware" (B. Kuftin 1940, p. 20; B. Kuftin 1944, p. 107; C. Burney 1958, p. 157-209; C. Burney, D. Lang 2001, p. 44; W. Lamb 1954, p. 21-32; R. Braidwood, L. Braidwood 1960, p. 356-358; R. Amiran 1965, p. 165-167). Shengavit culture sites are spread either in valleys or subalpine and mountain regions. The sites located in the valleys are not big, occupy from one to 4 ha and are represented by settlements transformed into artificial tells (ash hills).

The subalpine and mountainous sites are located on natural hills, mountain slopes, promontories, formed at the confluence of rivers and often occupy larger territory (from six ha up to few dozens of hectares). The economical basis of Shanegavit society was plugging, irrigative agriculture and pastoral husbandry. The sites excavated in the alpine regions show that societies living in the heights of 2000 m and more have practiced agriculture. Among the tool assemblages used in main fields of economy predominated the examples of bronze: axes, picks, sickles etc. The workshops excavated in various sites, big quantity of the molds for tools and adornments are the best evidences of the level of the metallurgy development.

Since IV mill. BC large groups of population from the region between Kura and Araxes rivers and neighboring regions gradually migrated and invaded new territories. During the second quarter of III mill. BC, the wave of so called "Kura-Araxes expansion" in the south-western direction expanded to the southern parts of Palestine, to Hamadan and Kermanshah in the south-east, and reached Northern Osetia in the north, passing the Caucasian mountains. A great amount of studies is accumulated about the problems of origin, diffusion, chronology of Kura-Araxes culture and the results of various excavations, where the economy of Kura-Araxes society, cultural relations, the main patterns and peculiarities of the development of social environment are described (K. Kushnareva 1997, p. 43-79; T. Kiguradze 2000, p. 321-328; T. Kiguradze, A. Sagona 2003, p. 38-94; P. Kohl 2007).

* Institute of Archaeology and Ethnography Armenia, Yerevan, Charents st. 15; irenkalandarian@mail.ru

In addition to the aforementioned, the new excavations give new data and materials that greatly change the previous viewpoints and conceptions. Particularly, the burials excavated within the territory of Armenia until the 1980's were mainly represented by stone boxes and pit burials: Elar (E. Khanzadyan 1979), Ketik (L. Petrosyan 1989), Harich (T. Khachatryan 1975). In these type of burials there were recorded both individual and group ones. The burial structures with kurgans discovered in the 1980's were not known before and enriched the conceptions about burial ritual of Kura-Araxes culture Maisian (G. Areshyan 1985, p. 494-495; 1986, p. 427-428; 1987, p. 558-559), Berkaber (G. Areshyan, A. Simonyan 1988, p. 469), Jrvezh (G. Tumanyan 1993, p. 7-14), Tsaghkalanj, Talin (R. Badalyan, P. Avetisyan 2007, p. 242-249, 272-275).

The most remarkable among Early Bronze age burial complexes within the territory of Armenia is the kurgan in Talin burial site. Talin cemetery is located at the periphery of the town of Talin, located on the south-western slopes of Mount Aragats, at the altitude of 1600 m. Four of 100 burials excavated here belong to the Early Bronze age. The Early Bronze age complexes were mainly opened in the eastern part of the cemetery.

◆ The burial N7 dated to the early stages of the Early Bronze age is particularly interesting. It is circled by a cromlech of "simple" type (diameter 12 m) that is carefully laid out. The territory, enclosed by cromlech is covered by a stone shield, in its turn covered by stone soil filling. The height of this kurgan consisting of two constructional elements is 0,8 m. The stone box with oval plan is oriented from south-east to north-west by its longitudinal axis. It is built of vertical orthostatic stones.

The burial had stone dromos from south-eastern side which leads to the chamber. The part adjoining to the dromos is sealed with stones. The cover of the burial was not preserved, despite the one-row false vault built for its preservation. The sizes of the burial are: 2,3 x 1,2 x 1,4 m, sizes of dromos – 3,4 x 0,7 m (pl. I, fig. 1-3). Inside the chamber the skeletal remains of eight humans were discovered. The direction of the remains indicated the existence of periodic burials inside the chamber, whereby earlier burial remains were moved to make room for a new one. Furthermore, skeletal remains of approximately ten animals (sheep and goats) were found in the chamber (fig. 4).

The burial inventory consists of 2 vessels (fig. 15/12, 16). Most probably the burial was made also in the "dromos" (during the excavation of the dromos, in the northern part of it, several badly preserved skeleton bones and teeth were recorded). A few shards of ceramics, obsidian flakes and animal bones were also found.

◆ The kurgan N10 was built on the top of a natural hill (diameter from east to the west 25 m, from north to south 21 m). It is circled by a cromlech, with only western part preserved. Two rows of orthostatic stones (20 m wide and 40 m long) are attached to the filling of kurgan from the eastern part. That leaves an impression of the "road" leading to the burial. In the center of the kurgan there is a ground chamber (pl. II; fig. 5, 5a). Pure clay (clay mortar) was laid around (11 m diameter and 1 m height). The whole area encircled by the cromlech along with the clay filling is covered by a stone shield, in its turn covered by stone soil filling. The height of this kurgan, consisting of three elements, is 1,2 m. The cist (2,1 x 2 x 1 m) on the ground surface was constructed in the center of the clay mound and encircled by the second cromlech made by small, flat slab like stones, with the diameter of 7,5 m. The chamber was oriented southwest- northeast. The bone remains belonged to nine individuals and were found scattered inside the chamber (fig. 6-8). The burials used to have 2 layers. The upper one was destroyed because of later burials. Two layers of the burials were separated by tile floor. The skeleton remains opened in the lower layer were also put on the tile floor. Seemingly random position of the skeleton bones let us conclude that burials were made periodically in both layers with certain intervals.

The bones of different kind of livestock found scattered in the whole chamber. Beside the large amount of ceramic fragments recovered there were bronze points, sardonyx and paste made beads (fig. 15/5, 13).

◆ The mound of the kurgan N11 (1,1 m height, 20 m diameter.) also had stone soil composition. There was a shield of small stones under it. There is no cromlech recorded around the kurgan. The ground, oval in plan burial chamber (sizes 2,1 x 2,4 x 1,5 m) was built of flat stone flags put one on each other. The slabs of the upper row were put a little forward that leaves an impression of false vault. The chamber is longitudinally oriented from south-east to north-west. It also had a "dromos" oriented from south-east to north-west attached to the edge of the mound (sizes 6,2 x 0,6 x 0,6 m). With its constructional details this kurgan resembles the kurgan N 7 that was described above. The only difference is that the burial chamber is ground based and does not have a cromlech (pl. III; fig. 9, 10). The kurgan from Jrvezh can be represented as a parallel (G. Tumanyan 1993, p. 7-13).

Moreover, unlike the previous ones, here the deceased were not moved and preserved in anatomical position.

The chamber was filled with a 30 cm layer of soil prior to the burial. The skeletal remains of five humans were found inside the chamber, two of which were well preserved. The next two had been interred on the left side in a "foetal" position, facing the west. The third skeleton lay on the back; its feet were disturbed (fig. 11). Among the large amount of fragmented pottery there were beads made of paste as well as a stone mace head and bronze spiral-ring jewellery (fig. 15/1, 10).

The kurgan N 12 was built on a separate, small hill. The mound (height 0,7 m) is without a cromlech and consists of the stone soil filling with ceramic shards and obsidian flakes. The diameter of the mound is 13 m. It covers the ground-like rectangular construction with a complex plan that is longitudinally oriented from south-east to north-west. The burial structure is unique. It reminds a "labirint" consisting of corridors separated by two-rowed and three-rowed walls from three sides and it ends with ground with disorderly filled stones (pl. IV; fig. 12, 13).

The burial was recorded in the central part of this platform. There were skull and extremities bones, the orientation of which is an evidence of ritual dissection (fig. 14). There was a complete vessel found near the skeleton remains as well as numerous shards, obsidian arrow head. During the excavation of the platform and corridors big amount of ceramics shards, obsidian flakes, 2 groundstones, treated stones, bone hair-pin, flint arrow head, bronze handle with a hole, flat bladed spear head and part of the blade of the dagger were found (fig. 15/ 2-4, 6-9, 11, 14, 15, 20, 21).

The ceramics found from Talin burials repeat the examples typical of Kura-Araxes earliest complexes by its morpho-technological parameters and ornamentations. The radiocarbon data (tab. 1) allows us to date these complexes to the end of IV mill. BC - beginning of III mill. BC.

	ID Lab.	Date BP	Cal.BC (2σ)
Burial 10	R – 2627	4230±58	3019-2885
Burial 11	R – 2628	4448±52	3330-2936

Tab. 1. Radiocarbon Laboratory, Universita "La Sapienza", Rome, Italy.
Laboratorul de radiocarbon, Universitatea "La Sapienza", Roma, Italia.

It's remarkable that there was no Early Bronze age settlement recorded neighboring to Talin burial site. The burials with the same constructional features were excavated in Maisian and Jrvezh, where no neighboring settlements were fixed as well. The presence of the burial sites which are not associated with settlements allows concluding that Kura-Araxes society had quite complicated social structure. It can be argued, that along with the communities that built permanent settlements and practiced agriculture, there were also mobile communities, moving from one place to another, that predominantly practiced animal husbandry.

It is also noteworthy that from Talin burial N 11 a head adornment made of tin bronze was found (Kh. Meliksetyan *et alii* 2003, p. 597-606). There was a viewpoint before that the bronze artifacts with tin alloy appear in Transcaucasus from the end of III mill. BC and are typical of Middle Bronze age sites. Besides, the analyses of bronze daggers found from Talin show that the sources of raw materials are beyond the borders of Armenian Highland and most probably originate from Central Asia. The vessel fragment with a relief decoration of a camel found from "cult platform" opened in Talin burial site suggests that the society that created that cemetery had trade and cultural relations with synchronous societies of Central Asia.

◆ Bibliography

R. Amiran 1965	Yanik Tepe, Shengavit and the Khirbet Kerak ware, <i>Anatolian Studies</i> , 15, p. 165-167.
G. Areshyan 1985	<i>Okhranye raskopki v Mayisyane. Arkheologicheskiye otkrytiya 1983 goda</i> , Moskva.
G. Areshyan 1986	<i>Raskopki v mayisyane. Arkheologicheskiye otkrytiya 1984 goda</i> , Moskva.

- G. Areshyan 1987 Mayisyanskiye kurgani, *Arkheologicheskiye otkrytiya 1985 goda*, Moskva.
- G. Areshyan, A. Simonyan 1988 Raboti v Idjevanskom payone, *Arkheologicheskiye otkrytiya 1986 goda*, Moskva.
- R. Badalyan, P. Avetisyan 2007 Bronze and Early Iron Age archaeological sites in Armenia, I, Mt. Aragats and its Surrounding region, *BAR (IS)*, 1697, Oxford.
- R. Braidwood, L. Braidwood 1960 Excavations in the Plain of Antioch, *Oriental Institute Publications*, LXI, Chicago.
- C. Burney 1958 Eastern Anatolia in the Chalcolithic and Early Bronze Age, *Anatolian Studies*, 8, p. 157-209.
- C. Burney, D. Lang 2001 *The peoples of the hills: Ancient Ararat and Caucasus*, London.
- T. Kiguradze 2000 The Chalcolithic-Early Bronze Age transition in the Eastern Caucasus, in C. Marro, H. Hauptmann (eds.), *Chronologies des pays du Caucase et de l'Euphrate aux IV-III millenaires*, Paris, p. 321-328.
- T. Kiguradze, A. Sagona 2003 On the origins of the Kura-Araxes cultural complex. Archaeology in the Borderlands, in A. Smith, K. Rubinson (eds.), *Investigations in Caucasia and beyond*, Los Angeles, p. 38-94.
- P. Kohl 2007 *The making of Bronze Age Eurasia*, Cambridge University Press.
- T. Khachatryan 1975 *Drevnyaya kul'tura Shiraka*, Yerevan.
- E. Khanzadyan 1979 *Elar-Darani*, Yerevan.
- K. Kushnareva 1997 *The Southern Caucasus in prehistory. Stages of cultural and socioeconomic development from the eight to the second millenium B.C.*, Philadelphia.
- B. Kuftin 1940 K voprosu o rannikh stadiyakh bronzovoi kultury na territorii Gruzii, *Kratkie Soobsheniya Instituta Istorii Materialnoi Kulturi*, VIII, p. 20.
- B. Kuftin 1944 Urartskij kolumbarij u podoshvy Ararata i kuro-arakskij eneolit, *Vestnik Gosydarstvennogo Muzeya Gruzii*, XIII –B.
- W. Lamb 1954 The Culture of Northeast Anatolia and Its Neighbors, *Anatolian Studies*, 4, p. 21-32.
- Kh. Meliksetyan *et alii* 2003 Kh. Meliksetyan, E. Pernicka, R. Badalyan, P. Avetisyan, Geochemical characterisation of armenian Early Bronze Age metal artefacts and their relation to copper ores, *Proceedings of international conference "Archaeometallurgy in Europe"*, 2, Milan, p. 311-318.
- L. Petrosyan 1989 *Raskopki pamiatnikov Keti i Voskehaska*, Yerevan.
- G. Tumanyan 1993 Raskopki Djrvejskogo kurgana N1 rannego bronzovogo veka, *Archeologicheskiye raboti na novostroikakh Armenii*, Yerevan, p. 7-13.

Fig. 1. Talin, tomb 7.
Talin, mormântul 7.

Fig. 2. Talin, tomb 7.
Talin, mormântul 7.

Fig. 3. Talin, tomb 7.
Talin, mormântul 7.

Fig. 4. Talin, tomb 7.
Talin, mormântul 7.

Fig. 5. Talin, tomb 10.
Talin, mormântul 10.

Fig. 5a. Talin, tomb 10.
Talin, mormântul 10.

Fig. 6. Talin, tomb 10.
Talin, mormântul 10.

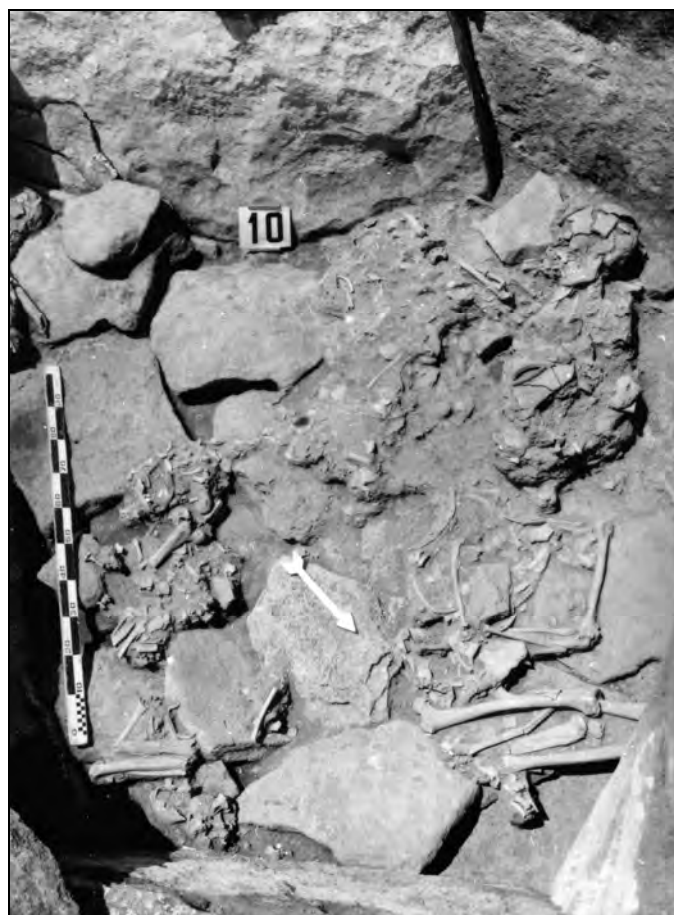

Fig. 7. Talin, tomb 10.
Talin, mormântul 10.

Fig. 8. Talin, tomb 10.
Talin, mormântul 10.

Fig. 9. Talin, tomb 11.
Talin, mormântul 11.

Fig. 10. Talin, tomb 11.
Talin, mormântul 11.

Fig. 11. Talin, tomb 11.
Talin, mormântul 11.

Fig. 12. Talin, tomb 12.
Talin, mormântul 12.

Fig. 13. Talin, tomb 12.
Talin, mormântul 12.

Fig. 14. Talin, tomb 12.
Talin, mormântul 12.

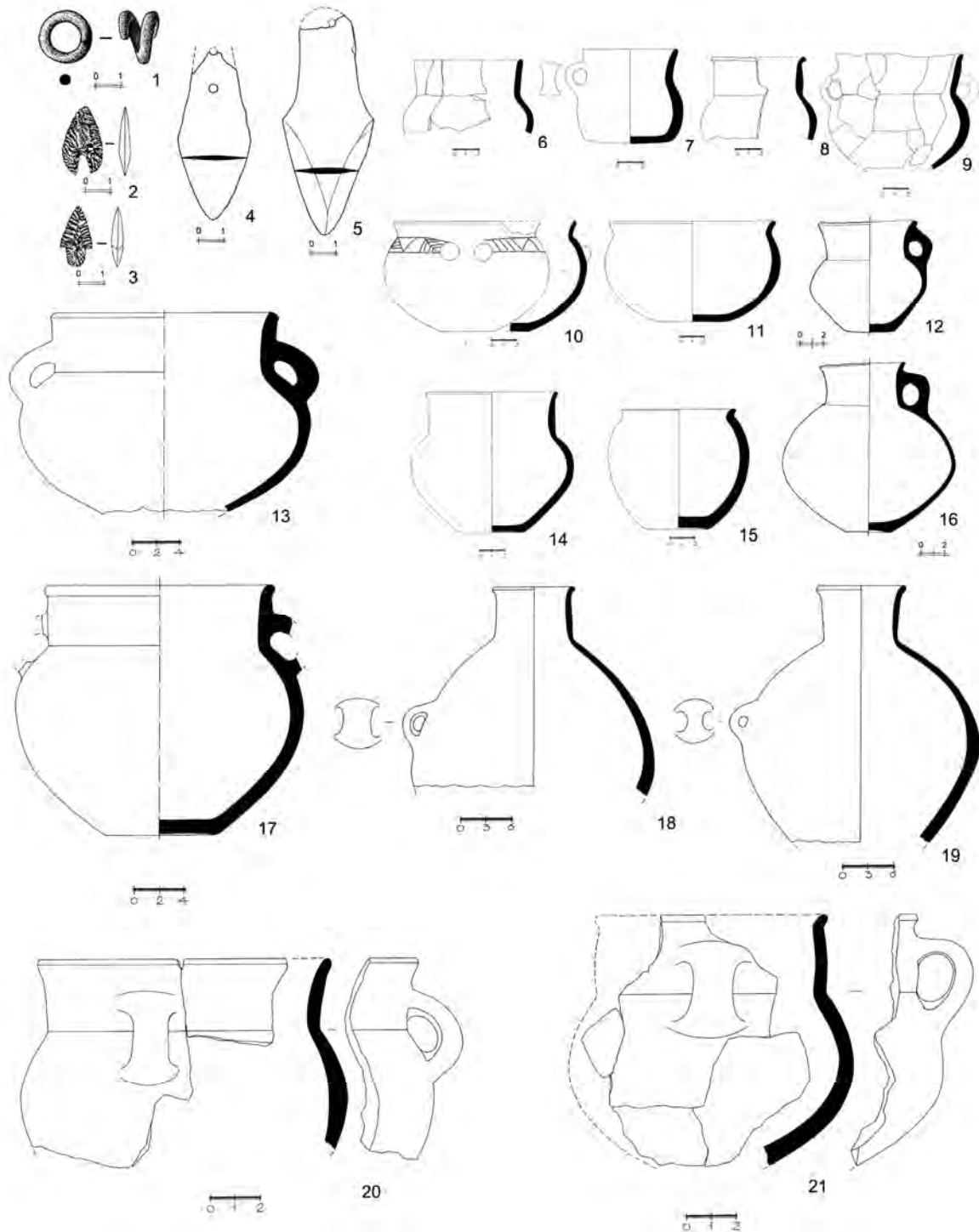
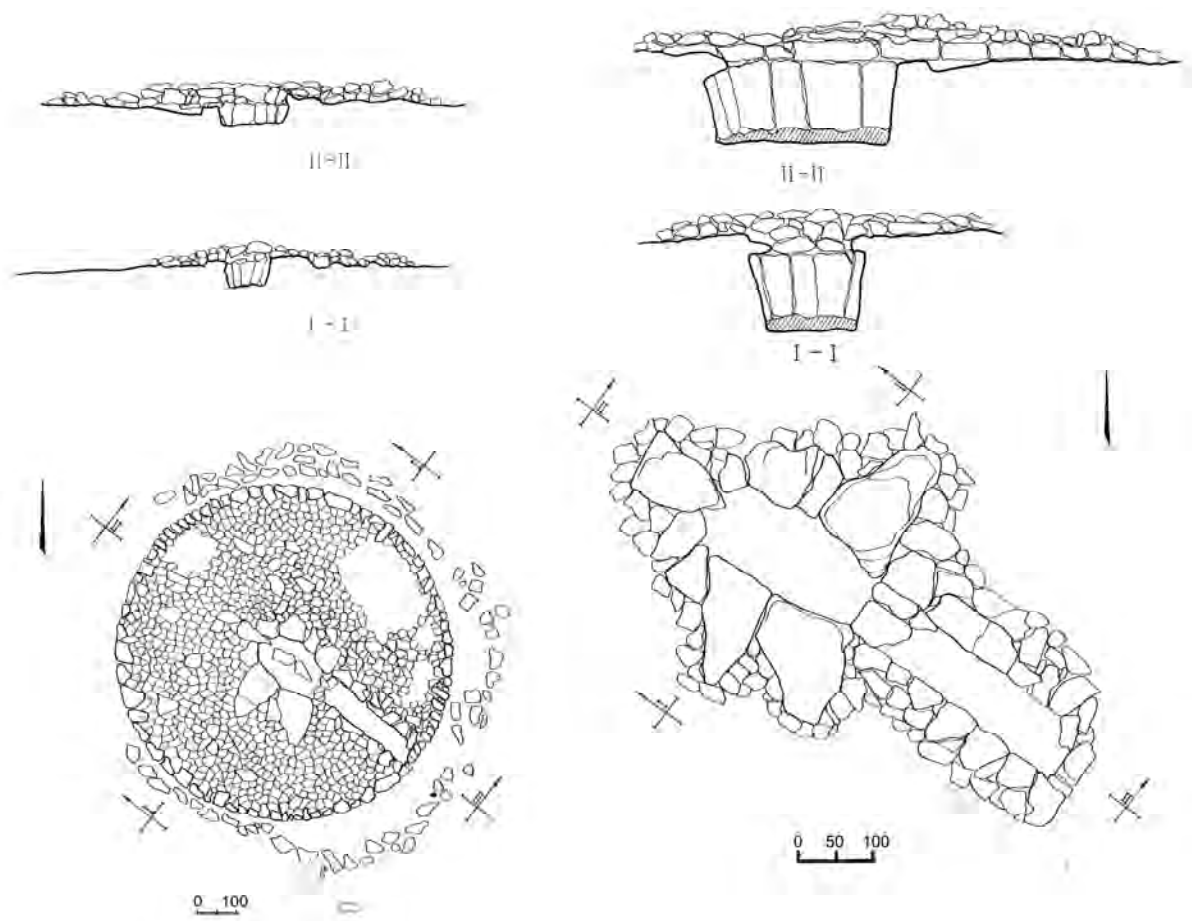
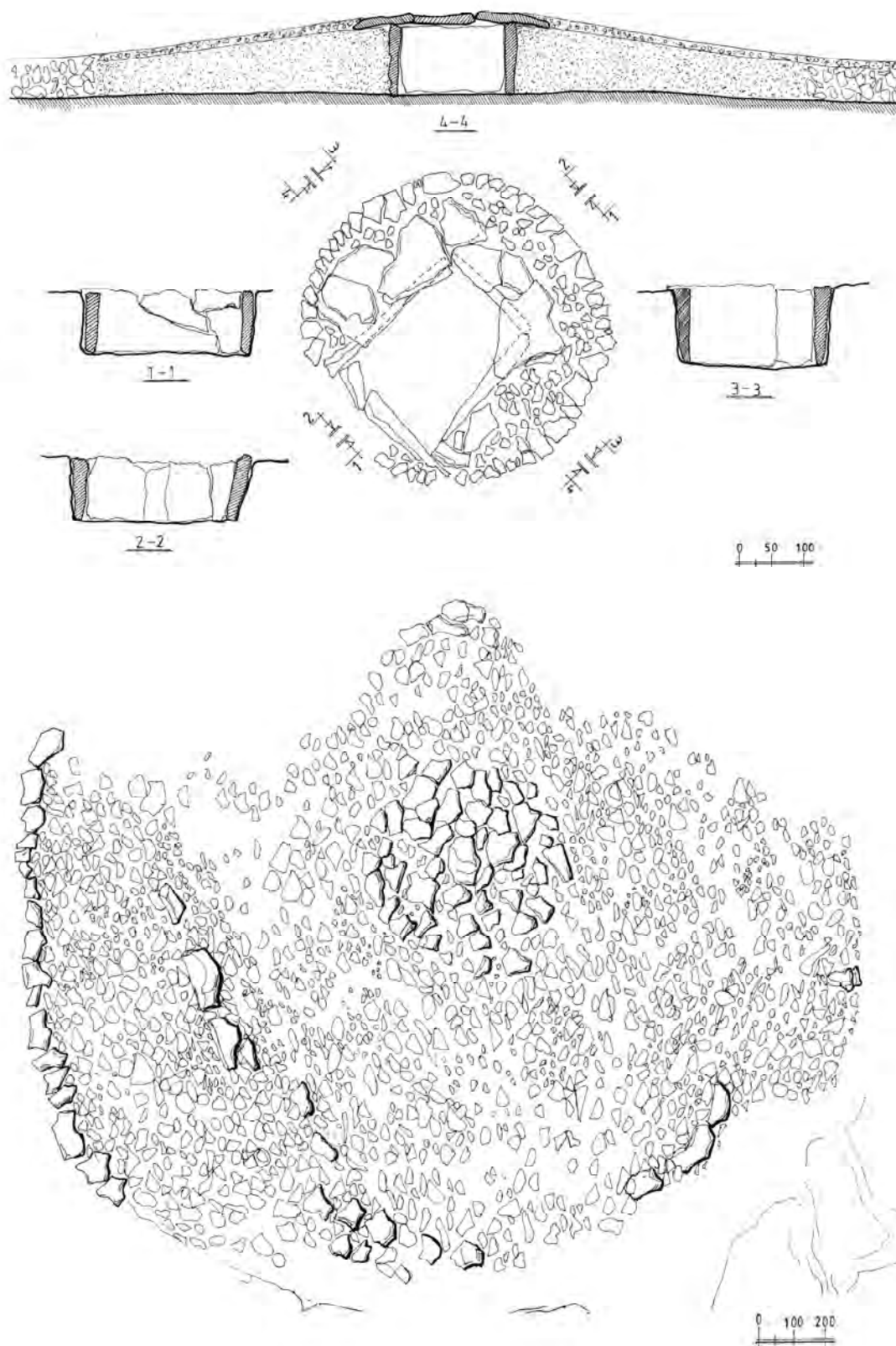

Fig. 15. 12, 16 tomb 7; 5, 13 tomb 10; 1, 10 tomb 11; 2-4, 6-9, 11, 15, 20, 21 tomb 12 (scale in cm).

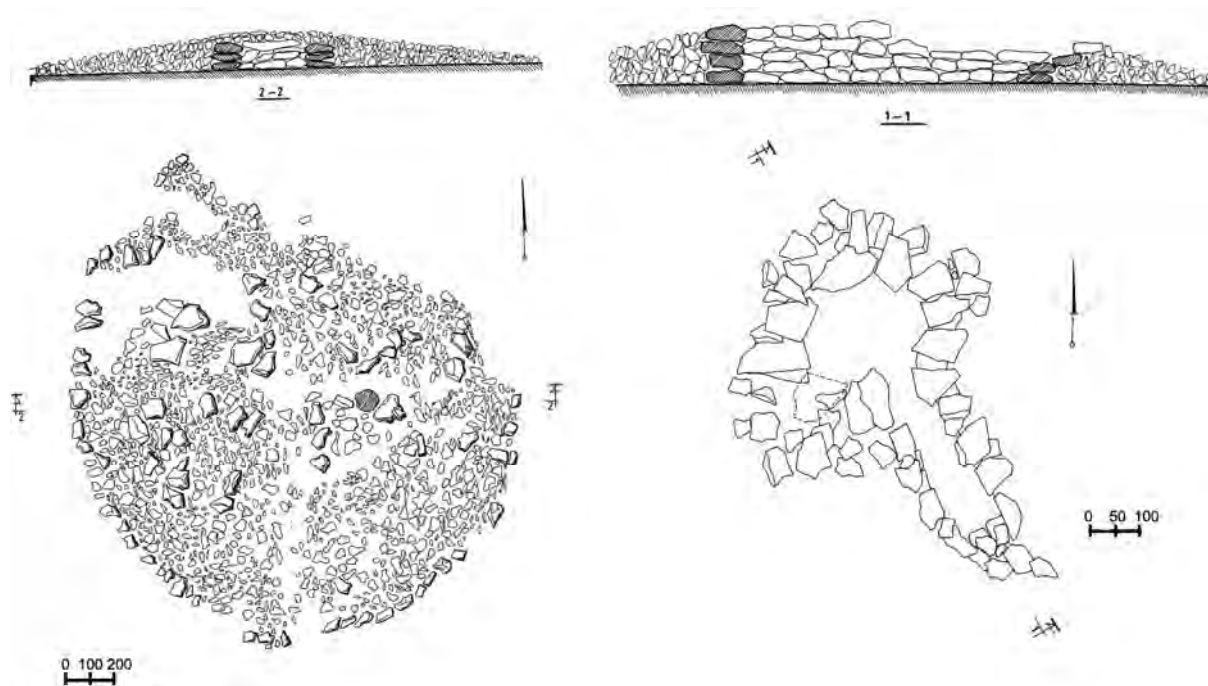
12, 16 mormântul 7; 5, 13 mormântul 10; 1, 10 mormântul 11; 2-4, 6-9, 11, 15, 20, 21 mormântul 12 (scara în cm).

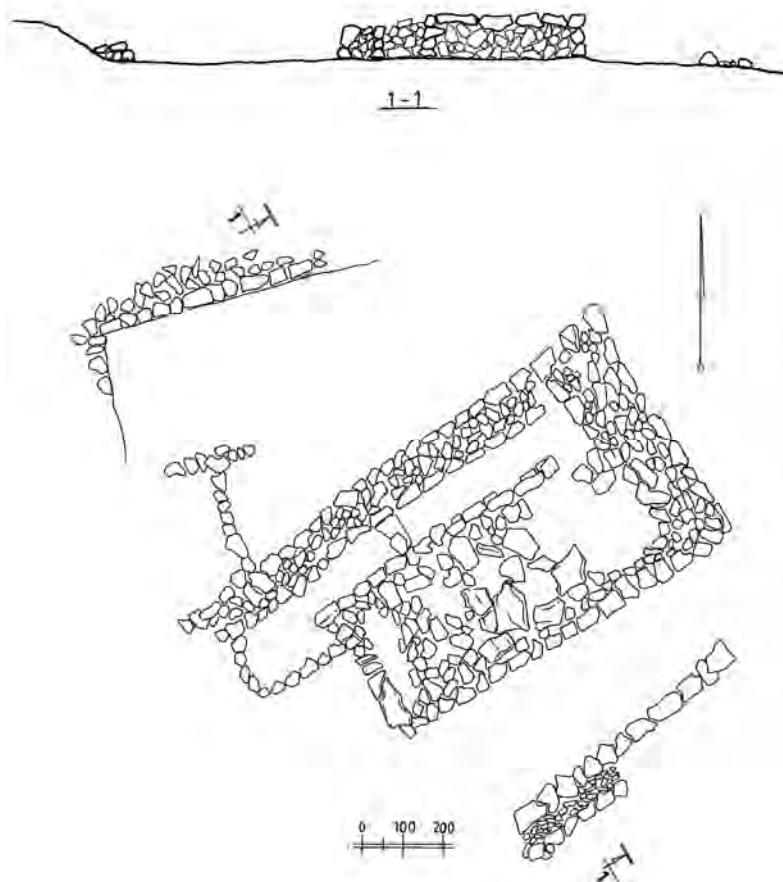
Pl. I. Talin, tomb 7 (scale in cm).
Talin, tomb 7 (scara în cm).

Pl. II. Talin, tomb 10 (scale in cm).
Talin, tomb 10 (scara în cm).

Pl. III. Talin, tomb 11 (scale in cm).
Talin, tomb 11 (scara în cm).

Pl. IV. Talin, tomb 12 (scale in cm).
Talin, tomb 12 (scara în cm).

Cimitirul din epoca bronzului de la Câmpina (jud. Prahova)

Alin FRÎNCULEASA*
Andrei SOFICARU**
Octav NEGREA*
Monica MĂRGĂRIT***
Mădălina FRÎNCULEASA***
Bianca PREDA*
Cornel DAVID****

Abstract: County Museum of History and Archaeology Prahova has conducted archaeological research since 2008 inside the St. Nicholas parish precinct, Slobozia district of the city of Câmpina. The site identified here is placed on a high terrace at the confluence of rivers Doftana and Prahova, in the sub-Carpathian hills at an altitude of 500 m, near the Carpathian Mountains. After the archaeological research conducted in 2008-2010 in the south of the parsonage over 30 graves dating from the Bronze Age were discovered. Regarding the funeral rites both inhumation and cremation are present, the first prevailing. It is remarkable the diversity and complexity of rituals present in this prehistoric cemetery. Inhumation graves have rectangular pits with rounded corners. Pit depth is about 40-50 cm for inhumation tombs. For cremation tombs the bones were placed in small pits lined with stones, over which a small mound was made. Cremation burials were identified at 30-50 cm deep, while inhumation graves at 60-90 cm. Above the interred individual a mound of stone and/or soil was arranged, exceeding in size the dimensions of the pits. These mounds were visible and marked the graves. Some graves, both inhumation and cremation, were plated on the sides and bottom hole with rocks. In the case of cremation graves, the bones were placed, after they were collected from the pyre, in an urn (container) or fitted directly into the pit. The pieces of bone found in the inventory of such tombs show traces of secondary burning, which indicates that they burned together with the deceased. The buried deceased were laid down crouched on the right or left side, rarely on the back, their arms were taken to the front. They were oriented approximately east-west, head east or west. There are also two skeletons with the head oriented to the north. The grave inventory consisted of vessels, but also pieces of jewelry made of bone, bronze, amber, glassy paste, clay. The richest in terms of inventory are graves 2, 6, 7, 11, 14, 20, 27. There are graves with a pot or two, but also three cremation graves that have four pots and remains from other vessels. Most of the deceased had deposited in the area of the head (towards the face or neck) decorated or undecorated pottery. The most frequently encountered form is the cup with one or two raised handles. Bowls, amphorae and jugs are also present. Some of the pots from cremation graves were placed upside down. Ornaments occur relatively frequently in the inventory of graves. There are small parts, made neatly. On the left arm of the deceased in the tomb 26, who belonged to a child, is a small bronze bracelet. In a grave (M5) a bronze earring was found in the area of the right ear, two bronze earrings in tomb 20. In the same tomb were found three „pearls” of clay and four of green or white, translucent glassy paste. A small wand of bone was discovered in an amforoidal dish which was placed in a cremation grave (M27). The same situation was found in another tomb (M6) where an ornament of bone was found along with the bones deposited in a beautifully decorated urn. A bead of amber was discovered along with a cup in the M10 inventory. A bone needle was found in the M31, and 30 tali, some of them processed, were found in M30. In M30 were also found two pieces made of a bronze plate with jagged edges. In some graves animal bones were discovered, probably from the offerings made near the deceased. All vessels from these tombs show traces of secondary burning. They are modeled of clay, not always of best quality. They are decorated with incisions, stitches and vertical grooves resulting specific motifs for the late phase of Monteoru culture. A bowl decorated with stitches discovered in M2 with a form of Kantara is specific for Tei culture. In another tomb (M32) was found a cup decorated Tei manner. More undecorated vessels, with raised handles, can be attributed to Noua cultural

* Muzeul Județean de Istorie și Arheologie Prahova, str. Toma Caragiu 10, Ploiești; alinfranculeasa@yahoo.com; octavnegrea@yahoo.com; preda.biancaelena@yahoo.com

** Laboratorul de Paleoantropologie al Institutului de Antropologie „Francisc Rainer” din București; asoficaru@yahoo.com

*** Universitatea Valahia din Târgoviște, Facultatea de Științe Umaniste, Departamentul Istorie și Litere, str. Lt Stancu; monicamargarit@yahoo.com; madalina_chitescu@yahoo.com

**** Geomathics One SRL, Str. Cerceluș nr. 7, sector 3, București; www.geomathics-one.ro

background. Another Noua pot discovered in M23 was decorated with circular grooves placed under the rim and was provided with small lugs applied below the rim, symmetrically arranged. A truncated cone cup with slightly curved walls had besenstrich decor. Anthropological examinations showed that the tombs belong to young people, aged 25-35 years, men and especially women. In 2010 graves were discovered belonging to children, some under the age of three years. Also, there are a few graves attributed to people who are aged over 50 years old. It should be noted for the inhumation graves that despite different orientations, all individuals were sitting crouched ventral, dorsal less, which indicates certain beliefs about this position through analogies with fetal position. Based on the rite, ritual, archaeological inventory, but also from absolute dating, the cemetery seems to have functioned in the Late Bronze Age. The exceptional nature of this cemetery is the appearance in it of tombs dating from three distinct cultural manifestations, namely Tei, Monteoru and Noua, a unique situation in Wallachia until now, in fact in the entire area of such cultural manifestations.

Rezumat: Muzeul Județean de Istorie și Arheologie Prahova derulează începând din anul 2008 cercetări arheologice în incinta Parohiei „Sf. Nicolae” din cartierul Slobozia al orașului Câmpina. Situl identificat aici este plasat pe o terasă înaltă la confluența râurilor Doftana și Prahova, în zona dealurilor subcarpatice la o altitudine de 500 m, în apropierea Munților Carpați. În urma cercetărilor arheologice derulate în perioada 2008-2010 la sud de casa parohială au fost descoperite peste 30 de morminte datând din epoca bronzului. În ce privește ritualurile funerare, sunt prezente atât cel de inhumăție cât și cel de incinerăție, primul predominând. Este de remarcat diversitatea și complexitatea ritualurilor prezente în acest cimitir preistoric. Mormintele de inhumăție au gropile de formă dreptunghiulară cu colțurile rotunjite. Adâncimea gropilor este de aproximativ 30-50 cm în cazul mormintelor de inhumăție, pentru cele de incinerăție oasele erau depuse în mici gropi mărginite de pietre, peste care se realiza o mică movilă. Mormintele de incinerăție au fost identificate la adâncime de 30-40 cm, iar cele de inhumăție la 60-90 cm. Deasupra individului înhumat era amenajată o movilă din piatră și/sau pământ ce depășea în suprafață dimensiunile gropilor. Aceste movile erau vizibile și marcau mormintele. Unele morminte atât de inhumăție, cât și de incinerăție aveau groapa placată pe margini și fund cu piatră. În cazul mormintelor de incinerăție, oasele arse erau așezate, într-o urnă (vas) sau direct în groapa amenajată. Piesele de os aflate în inventarul unor astfel de morminte prezintă urme de ardere secundară. Defuncții înhumați erau depuși în gropi așezați chircit pe partea dreaptă sau stângă, mai rar pe spate, aveau brațele îndoite și aduse spre față. Erau orientați aproximativ est-vest, cu capul la est sau la vest. Există și două morminte cu capul dispus spre nord. Inventarul mormintelor era format din vase, dar și piese de podoabă realizate din os, bronz, chihlimbar, pastă sticloasă, argilă. Cele mai bogate din punct de vedere al inventarului sunt mormintele 2, 6, 7, 11, 14, 20, 27. Există morminte cu un vas sau două, dar și trei morminte de incinerăție ce au depuse patru vase plus resturi de la alte vase. Majoritatea defuncțiilor au avut depuse în zona capului (spre față sau ceafă) vase de lut decorate sau nedecorate. Forma cea mai frecvent întâlnită este cea de ceașcă cu o tortiță sau două, suprainălțate. Sunt prezente și castroanele, amforele sau cămile. O parte din vasele din mormintele de incinerăție erau așezate cu gura în jos. Podoabele apar relativ frecvent în inventarul mormintelor. Sunt piese de mici dimensiuni, realizate îngrijit. Pe brațul stâng al defunctului din mormântul 26 ce a aparținut unui copil se afla o mică brățară din bronz. Într-un mormânt (M5) a fost descoperit un cercel de bronz în zona urechii drepte, alți doi cercei în mormântul 20. În același mormânt au fost descoperite trei „perle” de argilă și patru din pastă sticloasă translucidă verzuie sau albă. O mică baghetă de os arsă secundar a fost descoperită într-un vas amforoidal ce era așezat într-un mormânt de incinerăție (M27). Aceeși situație a mai fost întâlnită în alt mormânt (M6) în care o podoabă din os a fost descoperită împreună cu oasele depuse într-o urnă cu picior frumos decorată. O perlă de chihlimbar a fost descoperită alături de o ceșcuță în inventarul lui M10. Un ac de os a fost descoperit în M31, iar 30 de astragale unele prelucrate au fost găsite în M30. În același complex au fost descoperite și două piese realizate din tablă de bronz cu marginile zimțate. În câteva morminte au fost descoperite oase de animale, provenind probabil de la ofrande depuse lângă defunct. Toate vasele din aceste morminte prezintă urme de ardere secundară. Sunt modelate din lut nu întotdeauna de cea mai bună calitate. Sunt decorate cu incizii, împunsături și caneluri verticale obținându-se motive specifice fazei târzii a culturii Monteoru. Un vas decorat prin împunsături descoperit în M2 are formă de kantaros specific culturii Tei. Și în alt mormânt (M32) a fost descoperită o cană cu picior decorată în manieră Tei. Mai multe vase nedecorate, cu torți suprainălțate, pot fi atribuite fondului cultural Noua. Un alt vas Noua descoperit în M23 era decorat cu adâncituri circulare plasate sub buză și era prevăzut cu mici apucători aplicate sub buză, dispuse simetric. O cană tronconică cu pereții ușor arcuiți avea decor cu măturica. Determinările antropologice au arătat că mormintele aparțin unor persoane tinere, cu vârsta între 25-35 de ani, atât bărbați, dar mai ales femei. Au fost descoperite morminte de copii, unii având vârsta sub 3 ani. De asemenea, apar și câteva morminte atribuite unor persoane ce au vârsta de peste 50 ani. Trebuie remarcat în cazul mormintelor de inhumăție că deși au orientări diferite, toți indivizii erau așezați chircit ventral, mai rar dorsal, ceea ce indică anumite credințe legate pe această poziție prin analogii cu poziția fetusului. Pe baza ritului, ritualului, a inventarului arheologic, dar și în urma datărilor absolute, cimitirul pare să fi funcționat în etapa târzie a epocii bronzului. Caracterul excepțional al acestei necropole constă în apariția unor morminte datând din trei manifestări culturale distincte, respectiv Tei, Monteoru și Noua situație unică până în prezent în Muntenia, în fapt a întregului areal cultural al respectivelor manifestări.

Key words: graves, Late Bronze Age, pots, jewellery, inhumation, incineration

Cuvinte cheie: morminte, epoca bronzului târziu, vase, podoabe, inhumăție, incinerăție

◆ Introducere

Ansamblul de cult *Sfântul Nicolae* din Câmpina, cartierul *Slobozia*, se află pe terasa de pe partea stângă a râului Prahova, în apropiere de confluența acestuia cu râul Doftana, la 500 m altitudine. Arealul este caracterizat de dealuri și terase înalte situate de o parte și de alta a celor două râuri, la sud se deschide câmpia piemontană străbătută de Prahova, o zonă bogată în morminte tumulare din epoca bronzului. La nord se află dealurile subcarpatice urmate pe un etaj de altitudine superior, de Carpații meridionali.

Complexul creștin ortodox include casa parohială ce este datată în a doua parte a secolului al XVIII - lea, un fost siloz aflat în apropiere (restaurat și transformat în grădiniță Waldorf) ce ar putea aparține sfârșitului aceluiași secol, o biserică de la începutul secolului al XIX-lea, o biserică ridicată recent (Șt. Ghenciulescu 2008) și alte clădiri. Coordonatele geografice ale sitului arheologic aflat la sud-est de casa parohială și probabil suprapus parțial de aceasta sunt: 45° 06' 37,10" N, 25° 45' 07,5" E.

În acest studiu ne-am propus o evaluare sintetică a cercetărilor derulate în primele trei campanii arheologice ce au acoperit perioada anilor 2008-2010. Textul se dorește unul comprehensiv și în același timp accesibil. Caracterul preliminar și în același timp restrâns al cercetărilor a impus discursului și analizei anumite rezerve în a dezvolta și acredita anumite concluzii. Ele definesc doar o etapă a cercetării de teren și subsumat a segmentului post-săpătură, respectiv de laborator și de documentare bibliografică.

◆ Date privind evoluția și metodologia de cercetare

Din anul 2008 Muzeul Județean de Istorie și Arheologie Prahova derulează cercetări arheologice în incinta parohiei *Sfântul Nicolae* din orașul Câmpina (jud. Prahova) ce au fost generate de lucrări de drenaj derulate pe latura de sud-est a casei parohiale când au fost descoperite oase umane asociate cu vase de lut. Inițial, în 2008 au fost „descoperite” două morminte și resturi izolate de la alți trei indivizi, la care s-au adăugat în urma cercetărilor arheologice din același an alte trei complexe funerare. În anul următor au fost cercetate opt morminte din care patru au fost de incinerare, celelalte patru de inhumare. Au fost recuperate și câteva oase izolate dintr-un complex funerar deranjat de o groapă medievală. În 2010 au fost descoperite 19 morminte și un altul distrus de o groapă medievală. În această ultimă campanie predominantă au fost mormintele de inhumare, doar trei au fost de incinerare.

În anul 2008 în urma reamenajărilor din proximitatea casei parohiale, pământul a fost decapat până la steril (pietriș) pe o suprafață ce acoperea toată lungimea clădirii, dar și o lățime (cu zone rămase nesăpate) de aproape 6 m. Deoarece în momentul în care am ajuns să derulăm cercetările arheologice, trei morminte fuseseră deja deranjate de lucrările de drenaj, prima campanie a fost una de salvare mai curând decât preventivă.

După această primă campanie încă nu eram edificați dacă ne aflăm în fața unei necropole ce merita abordată sistematic sau a unui grup izolat de morminte. De aceea, în anul 2009 au fost trasate două secțiuni prin care am urmărit să traversăm pe cele două axe est-vest, respectiv nord-sud, o mare parte din terenul aflat aproximativ la sud de grupul de morminte identificat în campania precedentă. Pentru cercetarea integrală a unor complexe funerare surprinse în plan au fost deschise casete adosate secțiunilor.

Apariția în suprafață a unor structuri de piatră dezvoltate în plan orizontal care marcau existența unor descoperiri funerare, ne-au determinat ca în anul 2010 să schimbăm strategia de săpătură, urmărind ca aceasta să se deruleze în suprafață. Au fost deschise suprafețe cu dimensiunile de 4x5 m (NS-EV), despărțite de martori stratigrafici de 0,50 m grosime, aliniate pe două șiruri dispuse aproximativ nord-sud. Anterior începerii campaniei de săpături din anul 2010, zona abordată a fost scanată geofizic. În aceeași campanie au fost cercetate alte două secțiuni, dar și o serie de casete adosate acestora.

Deoarece mormintele au fost identificate imediat sub nivelul arabil, am decapat acest strat gros de 0,20-0,30 m, după care săpătura s-a făcut manual. Utilizarea unei nivele topografice a permis raportarea adâncimilor la un punct zero de referință.

◆ **Investigarea geofizică**

Obiectivul este situat în partea de sud a curții Parohiei, sub linia de înaltă tensiune care traversează zona. Prezența acesteia a făcut imposibilă utilizarea metodei magnetice de investigație, dată fiind influența puternică asupra senzorului. Prin urmare, prospecțiunile geofizice, efectuate într-un panou de 10/13 m, au constat numai în măsurători electrice, utilizându-se un dispozitiv "twin", cu distanțele dintre electrozii pereche de 1 m. Datele au fost achiziționate pe profile orientate aproximativ NW-SE, cu echidistanța de 1 m, pasul de eșantionare fiind de 0,5 m. Măsurătorile au fost realizate în curent continuu pulsant (+1, 0, -1, 0) fiind utilizat un receptor Scintrex IPR8 și un transmițător de mică putere.

Prelucrarea primară a datelor a constat în transformarea rezistenței electrice în rezistivitate și interpolarea hărții de rezistivitate. Ulterior au fost efectuate o serie de filtrări corespunzătoare filtrării trece jos, cu latura pătratică de 3 m și filtrul trece sus, cu latura pătratică de 1,50 m. Prima filtrare are ca scop evidențierea elementelor cu trăsături zonale, legate de substratul geologic; din acest punct de vedere se remarcă existența a două tipuri de depozite sedimentare aparținând terasei superioare a Prahovei: unul preponderent argilos, în partea de vest a panoului (rezistivități scăzute), și altul, cu pietrișuri și bolovănișuri, spre est (rezistivități ridicate). Filtrarea trece sus, realizată în scopul obținerii anomaliilor locale (evidențierea mormintelor), a condus la o imagine caracterizată prin prezența unor aliniamente de rezistivitate maximă, cu formă aproape izometrică și dimensiuni sub 1 m.

Ritualul înmormântărilor din acea perioada consta în acoperirea gropilor în care erau depuse corpurile, în poziție ghemuită, cu pietre. Adâncimea de înhumare este redusă, 0,40 – 0,90 m, gropile fiind uneori căptușite cu bolovani de râu. Prin urmare, față de solul și intercalațiile argiloase prezente pe amplasament, aceste locașuri vor fi caracterizate de o rezistență electrică mare (rezistivitate mare). Anomaliile locale evidențiate se dispun de a lungul a câtorva aliniamente paralele, confirmate de lucrările de excavare realizate ulterior, la câteva zile după finalizarea prospecțiunii electrice.

◆ **Descoperiri arheologice**

În cele trei campanii de cercetări arheologice au fost descoperite atât mormintele de inhumație, cât și de incinerație. Ca rit predominantă înhumarea ce acoperă din punct de vedere procentual puțin peste 75% din mormintele identificate. În ce privește dispunerea în plan a complexelor există zone în care sunt concentrări de morminte, separate de spații în care acestea apar oarecum izolat. De asemenea, au fost descoperite resturi de oase umane provenind de la cel puțin trei indivizi ale căror morminte de inhumație au fost deranjate de complexe medievale târzii sau moderne. Alte câteva morminte au fost doar parțial deranjate. Mai multe gropi medievale sau moderne, reamenajările succesive la casa parohială, au distrus probabil și alte morminte.

◆ **Despre stratigrafie și amenajări funerare**

Stratigrafia sitului este una relativ simplă. Sub nivelul arabil de culoare maronie, cu o consistență argilooasă, prăfos la uscare, gros de 0,20-0,30 m, apare un strat de pietriș mărunțit amestecat cu argilă roșcat-maronie, gros de până la 0,15 m. Sub acest strat ce pare să reprezinte nivelul antic de călcare, urmează o depunere naturală de terasă constând din pietriș mai grosier, amestecat cu nisip cu o granulație mai mare și argilă roșcată. Simplitatea stratigrafiei reprezintă un impediment serios în ce privește observațiile arheologice, atât în plan vertical, dar mai ales orizontal.

Tot legat de stratigrafie și implicit de evoluția internă a necropolei, deocamdată au fost identificate doar două suprapuneri de morminte. Într-un caz e vorba de o relație stratigrafică dintre un mormânt înhumat (M13) și unul incinerat (M14), în a doua situație sunt suprapuse parțial două morminte de inhumație (M33, M34). Dacă în primul caz observațiile sunt legate de morminte cu rituri și inventare diferite, în al doilea un impediment îl reprezintă lipsa inventarului. De asemenea, în această ultimă situație nu au fost identificate limitele gropilor celor două complexe. Scheletele din aceste morminte de inhumație sunt depuse în poziție chiricită lateral, au orientări diferite. A fost evidențiată suprapunerea parțială a membrilor inferioare ale celor două schelete.

În cazul primei situații observațiile arheologice nu sunt cele mai clare (pl. 9). La suprafață a apărut o movilă de piatră aparținând unui mormânt de inhumație (M13). La demontarea pietrelor, imediat sub primul strat, pe latura de nord-vest, am descoperit mai multe vase și oase incinerate ce marcau prezența unui mormânt de incinerație (M14). Demontarea concomitentă a ambelor morminte a arătat că ne aflăm în fața a două gropi ce erau acoperite de aceeași movilă de piatră. Latura de sud-

vest a gropii M14 pare tăiată de groapa M13, ceea ce reprezintă un indiciu legat de anterioritatea mormântului de incinerare. Peste ambele morminte a fost ridicată o movilă din piatră ce nu a putut fi individualizată pentru fiecare mormânt în parte. Deocamdată situația este unică în această necropolă, explicația cea mai plauzibilă fiind că avem de-a face cu două etape distincte de înmormântare în care movila M13 să fi acoperit parțial după ce deranjase și amenajarea funerară a M14. Nu ar trebui exclusă nici formula în care groapa M14 destul de mică (0,50x0,40 m) ar putea să reprezinte o nișă a mormântului M13. În final movila de piatră ridicată peste ambele schelete ar putea reprezenta un singur complex funerar.

În timpul cercetărilor am constatat prezența în suprafață a unor grupări de pietre de dimensiuni variabile, ce par să provină din amenajarea unor movile (pl. 6). În cele mai multe cazuri un astfel de grupaj de pietre marchează un mormânt (pl. 7/1, 3; 9/2; 11/1.2). Intervențiile moderne au modificat configurația antică a acestor movile, numai o parte din pietre conservându-se în poziția inițială. Pietrele sunt de dimensiuni variabile (de la 0,10 m până la 0,20-0,40 m, mai rar ajung la 0,50-0,60 m lungime), multe dintre ele rulate cu marginile rotunjite. Au forma rectangulară, mai lungi și late decât groase, dar erau folosite inclusiv blocuri de piatră, sau plăci de gresii subțiri. Pentru construcția movilei erau utilizate și pietre de mici dimensiuni (diametrul de 3-6cm). Movilele aveau în plan forme alungite în cazul mormintelor de inhumație, pentru cele de incinerare unele aveau formă rectangulară, pentru altele este dificil de precizat acest context. Au fost identificate la 0,15-0,30 m adâncime. Pentru aceste construcții era utilizat și pământ.

În cazul acestei necropole ne aflăm în fața unor amenajări funerare ce aveau două componente principale, respectiv groapa în care era depus defunctul și movila de piatră și pământ amenajată deasupra acesteia. Credem că cel puțin în cazul mormintelor de inhumație această situație predomină. Există și câteva morminte fără movilă de piatră, ci doar din pământ, dar pe ele erau așezate și câteva pietre/plăci de piatră, unele de dimensiuni ceva mai mari (0,20-0,40 m) ce păreau să marcheze mormântul. Mai remarcăm prezența unor pietre dispuse la mijlocul laturilor scurte ale gropilor în partea superioară a acestora, în fapt la capul și picioarele defunctului. Legat de lipsa unor movile de piatră, evidențiem M26 ce avea deasupra o mică movilă de pământ. Mormântul se află dispus excentric în partea sudică a necropolei, spre marginea terasei. În prima campanie, în cazul celor șase morminte nu am identificat astfel de structuri, ci doar pietre izolate. Poate proximitatea acestora de casa parohială, unde s-au făcut intervenții moderne, să fie cauza.

◆ Rituri și ritualuri de înmormântare

A. Morminte de inhumație

Amenajarea unui *mormânt de inhumație* consta în săparea unei gropi rectangulare ce avea colțurile rotunjite. Aceasta avea adâncimea de 0,30-0,50 m, dimensiunile maxime nu depășeau 1,40x0,70 m. Uneori aceasta era placată pe margine și fund cu piatră. Un exemplu în acest sens este defunctul din M7 (pl. 7/1, 3) ce era așezat într-o groapă ce avea pereții laterali întăriți cu pietre dispuse pe cant, iar fundul era placat cu piatră așezată pe orizontală. Pietrele de pe margine aveau în jur de 0,40x0,20x0,10 m, cele de pe fundul gropii aveau dimensiuni mult mai reduse. Revenind la caracteristicile generale, după ce era depus decedatul în groapă, peste acesta era așezat un strat de pământ, gros de până la 0,20 m, peste care erau aranjate pietre. Uneori acestea erau așezate direct pe defunct. Primele erau de dimensiuni ceva mai mici (până la 0,20 m lungime), peste care se puneau pietre de mari dimensiuni (0,20-0,50 m), dar și mai mici, la care probabil se adăuga și pământ, toate formând o mică movilă. Au existat și situații (M22, M31) în care pe o latură a movilei era așezată o placă de piatră de mari dimensiuni (0,50 m) ce putea susține marginea movilei.

Corpul defunctului din M12 a fost așezat direct pe un strat de pietre aranjate, peste care a fost ridicată o movilă din piatră. Trebuie remarcată în cazul acestui mormânt poziția nefirească a celor câtorva oase conservate, dar și prezența unor urme de tăieturi pe acestea. Și în cazul M28 cele câteva oase conservate au fost descoperite sub o movilă de piatră, depuse pe un pat de piatră. Tot legat de ritual am constatat prezența unor pietre depuse în mormânt uneori pe cant (M2), în cele mai multe situații așezate pe lățime în zona craniului (M4, M23, M32, M34), membrilor superioare (M25, M24), membrilor inferioare (M25), bazinului (M20).

A.1. Poziționarea scheletelor

Toate scheletele înhumate descoperite sunt depuse pe fundul gropii în poziție chircită (tab. 1). Cele mai multe sunt așezate în decubit lateral, atât pe partea dreaptă cât și cea stângă, cu membrele inferioare strânse căzute pe o parte, cu cele superioare îndoite și aduse spre bărbie sau față. Capul era căzut pe o parte, față/privirea era îndreptată spre nord sau sud, dar și spre est atunci când craniul era dispus la nord (M18, M34). Membrele inferioare erau îndoite la 70-90°, dar există și situații în care acestea sunt puternic flexate, cu tibiile și peroneele strânse lângă femure. În câteva cazuri scheletul era așezat în decubit dorsal. Există și situații oarecum excentrice, când un membru superior este întins pe lângă corp (M2) (pl. 8/2).

A.2. Orientarea scheletelor

Cu două excepții, majoritatea scheletelor au ca ax de orientare general direcția est – vest cu variații mai mici sau mai mari, unele având capul spre est, altele spre vest. Două schelete ce au capul dispus la nord, sunt așezate în decubit lateral stânga, cu fața spre sud (M18, M34). În funcție de poziția în care sunt așezate în groapă corpurile decedaților, în decubit lateral pe partea dreaptă sau stângă, eventual decubit dorsal, cu capul la est, vest și nord, cu fața spre est, nord sau spre sud, există următoarele situații:

Tip orientări	Orientarea craniului	Poziționarea corpului	Orientarea feței/privirii	Număr mormânt
1	Vest	Decubit lateral – dreapta	Sud	M2, M24, M25, M33
2	Vest	Decubit lateral – stânga	Nord	M10?, M17, M20, M30, M32
3	Vest	Decubit dorsal	Nord	M4, M31
4	Est	Decubit lateral – dreapta	Nord	M5, M13, M23
5	Est	Decubit lateral – stânga	Sud	M7, M12, M19, M22, M26
6	Nord	Decubit lateral – stânga	Sud	M18, M34

Tab. 1. Poziționarea mormintelor de inhumație.
The position of the inhumation graves.

B. Morminte de incinerare

În ce privește categoria *mormintelor de incinerare* amenajarea complexului funerar consta în săparea unei gropi puțin adânci (0,10-0,20 m) sau chiar alveole în pământ, după care fundul acestora era sau nu placat cu piatră. Deasupra acestor gropi sau chiar la nivelul antic de călcare era amenajată o mică cistă din pietre așezate pe cant (pl. 11/1-3) sau gropile aveau pereții „căptușiți” cu piatră, în interiorul căreia erau depuse oasele direct pe pietre/pământ și/sau în vase. Cistele aveau forma rectangulară (M8, M11) sau circulară (M21) (pl. 11/2). Pietrele aveau în general dimensiuni medii (10-30X10-15 cm). Vasele erau așezate pe un pat din pietre sau eventual erau săpate mici adâncituri circulare (observabile în cazul M27 și M29) în care acestea erau fixate. Peste oase sau vase era ridicată o movilă din piatră și pământ (pl. 11/3). Construcția funerară era relativ restrânsă, acoperirea o suprafață de 0,60x0,60 m sau chiar mai mică, ceva mai mare pentru M27 (aproximativ 1,10x0,80 m).

În cazul mormintelor de incinerare oasele umane au fost descoperite atât în vase (pl. 11/4), cât și în afara acestora. Vasele erau depuse unul lângă altul, ceva mai răsfirate în cazul M27. În M11, M14, M27 alături de alte recipiente, exista câte un vas așezat cu gura în jos, dar care acoperia și oase umane incinerate. În cazul M14 un castron bitronconic era așezat cu gura în jos ca și capac (pl. 9/1, 14/1) peste un alt castron de aceeași formă, dar de dimensiuni mai mici (pl. 14/2). Toate vasele așezate cu gura în jos fac parte din categoria castroanelor și sunt nedecorate. În două morminte (M6, M27) în interiorul unor vase au fost identificate alături de oase umane, piese de os ce erau arse

secundar. Au fost cercetate și morminte fără inventar (M21) sau cu depuneri de ofrande animale (M6, M14).

C. Alte tipuri de complexe

C.1. Alături de cele două categorii de complexe, evidențiem câteva situații ce sunt deocamdată apariții singulare în acest sit arheologic. Două vase întregibile și un fragment de recipient au fost descoperite în contexte arheologice dificil de catalogat. Vasele au două toarte supraînălțate (kantaroii), între care unul pare să provină de la un mormânt (M15) deranjat de un complex medieval. Celelalte, doar fragmentare, au fost descoperite sub o mică movilă de piatră (CPL A), de sub care lipsesc oasele umane. Nu excludem posibilitatea ca acestea să nu se fi conservat sau să fi fost deranjate de complexe recente. Legat de apariția unor fragmente ceramice în poziție secundară, mai remarcăm prezența acestora printre pietrele ce alcătuiau complexe funerare (M7, M19, M21) sau izolate în strat în poziție secundară dar și în umplutura complexelor funerare (M4).

C.2. O altă categorie de complexe arheologice este reprezentată de gropi fără inventar peste care s-au ridicat mobile din piatră și pământ. Erau umplute mai curând cu pământ, decât cu pietre. Există cel puțin două cazuri în care deși au fost realizate aceste două etape specifice amenajării unor complexe funerare, lipsesc oasele sau alte elemente de inventar. Cele două contexte sunt oarecum diferite, pentru prima groapă (Gr. 1) complexul seamănă mai curând cu unul de incinerare prin amenajarea unei mici ciste de piatră deasupra unei gropi puțin adânci, în cazul celui alt (Gr. 2) se apropie de unul de inhumare. Este deocamdată dificil să afirmăm că ne aflăm în fața unor cenotafuri¹, deși interpretările au mers în general în această direcție.

◆ Despre inventarul mormintelor

Inventarul mormintelor este alcătuit din câteva categorii de obiecte, respectiv veselă, podoabe, unelte (tab. 2). În câteva morminte au fost identificate oase de animale provenind de la ofrande de animale (M4, M5, M6, M7, M14, M28, M34). Există și morminte ce nu au avut inventar (M1, M8, M12, M19, M21, M33, M34), deși în două dintre acestea (M19, M21) printre pietrele ce se aflau deasupra și în umplutura gropii au fost descoperite fragmente ceramice. Aceeași categorie de material arheologic a fost descoperită și între pietrele ce formau mobilele altor morminte (M7, M31) sau în umplutură (M4). Situația nu este una excepțională, fragmente ceramice izolate au fost descoperite și în alte morminte Monteoru la Coroteni, Căndești, Pietroasa Mică, Năieni *Zănoaga*, Cărlomănești *La arman* sau Tinosu (I. Motzoi-Chicideanu, M. Șandor-Chicideanu 2010, p. 34).

În inventarul mormintelor frecvența cea mai mare o au vasele din lut, urmate de obiectele de podoabă ce sunt confecționate din bronz, os, lut, pastă sticloasă, chihlimbar. Mai remarcăm apariția unui ac/vârf de os păstrat fragmentar. Au fost descoperite și 30 de astragale de ovicaprină prelucrate (M30).

Disponerea (contextul) inventarului variază atât în funcție de tipul de piesă, cât și de rit. În cazul înhumațiilor vasele sunt așezate în fața craniului, mai rar în spatele acestuia (M20, M30), sau pe torace (M20, M31). Există și situații când vasele sunt așezate la picioarele defunctului (M22, M31) sau chiar suprapun membrele inferioare (M23). Obiectele de podoabă au fost descoperite sub bărbie sau în zona mastoidei în cazul cerceilor de buclă (M5, M20), antebraț pentru brățara de bronz (M26). Cele două piese din tablă de bronz (armături?) ce au marginile zimțate au fost descoperite în zona umerilor scheletului din M30. În cazul celor trei piese de os din mormintele de incinerare (M6 și M27) acestea se aflau depuse în interiorul vaselor alături de oasele umane.

¹ Vezi necropola de la Cărlomănești *La arman* în care apar astfel de complexe, inclusiv cu inventar ceramic (I. Motzoi-Chicideanu *et alii* 2004, p. 22-23; I. Motzoi-Chicideanu, M. Șandor-Chicideanu 2010).

Vase	Frag- mente cera- mice	Piese de os	Piese de lut	Piese din pastă sticloasă	Piese de bronz	Piese de chihlimbar	Oase de animale	Lipsă inventar
M2, M3, M4, M6, M7, M9, M10, M11, M13, M14, M15, M16, M17, M18, M20, M22, M23, M24, M25, M27, M29, M30, M31, M32	M4, M7 M14, M19, M21, 27, 29	M6, M27, M30, M31	M20, M32	M20	M5, M20, M26, M30	M10	M4, M5, M6, M9, M14, M28, M33	M1, M8, M12, M28, M33, M34,

Tab. 2. Inventarul și dispunerea pe complexe funerare.
The inventory and the disposing in funerary complexes.

I. Ceramica - are cel puțin două funcții, una este cea în care se depun ofrande în cazul mormintelor de inhumație, dar și de incinerare, și de urnă funerară în cazul mormintelor de incinerare. Vase de lut ars au fost descoperite în cea mai mare parte a mormintelor (M2, M3, M4, M6, M7, M9, M10, M11, M13, M14, M15, M16, M17, M18, M20, M22, M23, M24, M25, M27, M29, M30, M31, M32). Numărul acestora variază de la 1 la 4. La mormintele de inhumație apar 1-2, niciodată mai multe. Au fost descoperite și morminte de inhumație fără vase (M5, M12, M19, M33, M34). În cazul mormintelor de incinerare numărul vaselor este mai mare, ajungând până la 4 (M11, M14, M27). În M14 și M27 au fost descoperite alături de 4 vase și fragmente provenind de la alte două recipiente. Pentru M3, M6 și M27 a fost utilizat doar un singur vas. Există și morminte de incinerare în care acest tip de inventar lipsește (M1, M8, M21). Trebuie remarcat că în cazul mormintelor de incinerare oasele umane apar în multe din vasele depuse.

I.A. Pastă: este în general de bună calitate în cazul vaselor depuse în mormintele de inhumație, sau ceva mai puțin bună în cazul celor de incinerare. Ca degresant a fost utilizat nisipul fin, nisipul grosier, ceramică pisată. Pasta este una ce evoluează în paleta cromatică de la castaniu, spre negricios, la gălbui sau portocaliu, mai rar spre cenușiu. Aproape toată ceramica este arsă secundar, niciodată, chiar în cazul mormintelor de incinerare, aceasta nu apare vitrificată. De asemenea, vasele au la exterior o angobă fină ce în unele cazuri s-a exfoliat dând impresia de suprafețe poroase.

I.B. Formă: se remarcă formele: cești cu o toartă supraînălțată, vase cu două torți supraînălțate (*kantaroi*), căni, castroane, vase amforoidale, oale bitronconice, vase borcan.

Ceștile au o toartă supraînălțată, gura orizontală sau ușor oblică având uneori un mic „cioc” de scurgere (pl. 12/1-2, 5-6, 10). Decorul constă în caneluri oblice sau semicirculare dispuse pe pântec, șiruri de gropițe realizate pe zona de contact dintre gât și pântec (umăr), ghirlande incizate dispuse pe gât în registru dublu, mici bumbi aplicați sau ușor împinși din interior. Există și o ceașcă nedecorată (pl. 12/2). Torțile sunt circulare sau ușor ovale în secțiune. Pe toarta unei cești apare o mică alveolare circulară obținută prin apăsare în lutul moale.

Vasele de tip *kantaroi* sunt de mici dimensiuni, asemănătoare cu ceștile (pl. 12/3-4, 7-9, 11-15). O parte sunt nedecorate. Pe cele decorate apar caneluri verticale, un șir orizontal de gropițe, mici bumbi. Tot din categoria vaselor *kantaroi* face parte și cel descoperit în M2, decorat prin împunsături succesive în maniera specifică culturii Tei (pl. 12/15). Un vas de dimensiuni mari cu o formă oarecum asemănătoare, cu două torți în bandă, are culoarea gălbui-portocalie, este ars secundar, pastă de bună calitate. Pe gâtul vasului apar mici gropițe și două șiruri de ghirlande incizate. Pe corp are un decor circular în două linii paralele, de tip „cusătură”, realizat prin incizie, cu linii petrecute (pl. 13/8). Tot pe corp în zona diametrului maxim, apar patru bumbi suprapuși de un decor solar în zvastică cu brațele rotunjite. Vasul a fost descoperit într-un mormânt de incinerare (M11).

Din aceeași categorie evidențiem prezența a două vase ce au picior inelar scund, ușor evazat (pl. 13/3-5). Sunt aproape identice ca formă deși de dimensiuni diferite, au un decor asemănător realizat în manieră specifică culturii Monteoru (pl. 13/3-4), au fost descoperite în morminte de incinerare (M6, M11). Au două torți dispuse simetric, cu o mică nervură ce amintesc de ceramica Noua. Decorul ce combină incizia și mici adâncituri, este dispus în registre. La partea superioară apare un șir orizontal de mici adâncituri, sub care sunt dispuse ghirlande incizate în linie continuă. Sub acest motiv decorativ apar alte mici gropițe, unele mărginite de linii incizate. Pe corp apar alte două registre de ghirlande incizate. Vasul din M6 avea caneluri verticale pe pântec (pl. 13/3). Vasele au și doi butoni dispuși simetric pe diametrul maxim. Al treilea vas a apărut într-un mormânt de inhumație (M32), are corpul ușor bitronconic cu diametrul maxim rotunjit, dar are un decor spiralat dispus în bandă, realizat în tehnica împunsăturilor succesive specifică culturii Tei. Este delimitat de două rânduri de câte trei linii orizontale realizate în aceeași tehnică (pl. 13/5).

Cănila – au dimensiuni medii, dar există și una ceva mai mică (pl. 13/11). Au formă tronconică, cu pereții ușor arcuiți, bitronconică sau datorită rotunjirii pântecului par a fi sferoidale. Au o tortiță circulară în secțiune sau în bandă. Una din căni descoperită în M32 are picior inelar, corpul cu pereții arcuiți și este decorată în spirale înlănțuite în bandă realizate prin împunsături succesive în manieră specifică culturii Tei. Acest decor este delimitat într-un registru de două rânduri de câte trei linii orizontale realizate în aceeași tehnică (pl. 13/5). O altă cană de dimensiuni medii cu pereții arcuiți este decorată cu măturica în plan vertical aproape pe tot corpul vasului, cu excepția părții superioare, delimitată de trei mici apucători de formă alungită cu muchiile alveolate prin apăsare (pl. 13/2). Își găsește analogii în mediul cultural Noua (M. Florescu, A. Florescu 1990). Pe corpul unei căni cu gura în șa descoperită în M30 apare incizat decorul de tip „cusătură” (pl. 13/1).

Castroanele – sunt modelate dintr-o pastă de bună calitate, dar există și un vas realizat dintr-un lut nu foarte bine amestecat, ce nu a permis o conservare foarte bună. Au atât formă tronconică, cât și bitronconică (pl. 14/1-2, 5-6, 9-11). Trei din acestea au apărut cu gura în jos, unul având rol de capac (pl. 14/1) era așezat peste alt castron (pl. 14/2) ce a funcționat ca urnă în care se aflau oase umane incinerate (M14). Doar un mic castron tronconic (pl. 14/11) a fost descoperit într-un mormânt de inhumație (M31), celelalte în complexe de incinerare (M11, M14, M27). Două vase ce par apropiate ca formă de castroane, au zona diametrului maxim rotunjită (pl. 13/7, 12).

Vasele amforoidale – realizate dintr-o pastă de calitate medie spre bună, culoarea gălbuie sau castanie, au gâtul relativ înalt, buza rotunjită, gura ușor evazată (pl. 14/3-4, 7-8, 12-13). Au umăr pronunțat, uneori zona de contact a corpului cu gâtul este marcată de o șanțuire. Unele au două torți fixate între gât și corp (umăr). Corpul acestor vase este sferoidal, fundul relativ îngust. Există vase ce au corpul în zona umerilor rectangular dar care spre bază devine circular (pl. 14/3-4, 8).

Mai evidențiem vasul ce deocamdată are dimensiunile cele mai mari (înălțimea: 29 cm) și care a servit ca urnă funerară în cazul M3 (pl. 13/14). Era lucrat dintr-o pastă de calitate medie, culoarea castanie, avea gâtul înalt, umărul pronunțat sub care erau dispuse două torți în bandă (conservată numai una). Un vas cu pereții ușor arcuiți are o serie de butoni aplicați, iar deasupra acestora un șir de mici gropițe circulare (pl. 13/13). Un vas borcan are trei tortițe triunghiulare perforate vertical, dispuse simetric (pl. 13/6).

În cazul torților unor vase descoperite în morminte de incinerare, deși decorate în manieră Monteoru (M6, M11), prezența unor mici proeminențe pare să indice influența ceramicii Noua. Apar și în cazul ceramicii de la Căbești (C. Buzdugan 1969, fig. 2/2) pe un vas asemănător celui din M3, descoperit tot într-un mormânt de incinerare. Torți asemănătoare apar și la unele vase amforoidale provenind din morminte de incinerare. Lipsesc deocamdată torțile cu butoni specifice ceramicii Noua.

I.C. Decor: au fost identificate decoruri realizate prin incizare, canelare, imprimare, adâncire, împunsături succesive, dar și plastic (butoni, bumbi, brâu alveolat). Motivele decorative sunt de tip geometric, spiraliform în cazul vaselor decorate prin împunsături succesive. Cel adâncit constă în șiruri orizontale de mici gropițe dispuse pe umărul unor vase. Apar și striuri realizate cu măturica în categoria decorului de tip *besenstrich*. Și în stratul arheologic, dar și în umplutura M4 am găsit câteva fragmente ceramice decorate cu *besenstrich*, dar și unul cu brâu alveolat. Decorul incizat constă în linii ce se suprapun parțial - cusătură, ghirlade, linii orizontale. Aceste decoruri apar pe vasele monteorene din M6, M11, M30. Canelurile sunt dispuse pe vase oblic sau vertical. Mai remarcăm apariția unor bumbi realizați prin împingere de la interior spre exterior din peretele moale al vasului (M2, M27).

II.1. Obiecte de podoabă de os apar în cazul mormintelor de incinerare (M6, M27), un ac și astragale în morminte de inhumație (M30, M31). Patru piese de os dintre care două au capetele

modelate, au fost descoperite în interiorul unor vase din mormintele de incinerare (M6, M27). Una dintre aceste piese era perforată vertical permițând suspendarea sa ca podoabă (pl. 19). O altă piesă fragmentară are capătul modelat (pl. 20/1-4). Acul de os păstrat fragmentar (pl. 20/5-6), era dispus pe cutia toracică (în stânga) a unui schelet (M31). Perle de lut (M20, M32), chihlimbar (M10), podoabe din bronz (M5, M20, M26, M30), au fost identificate exclusiv în morminte de inhumație.

Din categoria *pieselor de bronz* remarcăm prezența inelelor de buclă realizate dintr-o tăbliță (M5, M20), o brățară (M26), două piese de tablă de bronz cu marginile zimțate (M30). Există morminte de inhumație în care piesele de podoabă de bronz reprezintă singurele obiecte de inventar (M5, M26).

Observații asupra pieselor de os²

Lotul de piese identificat în mormintele de incinerare și atribuit industriei de materii dure animale nu este ridicat numeric dar atrage atenția prin finețea execuției și dimensiunea pieselor, ceea ce ne determină să le integrăm categoriei obiectelor de prestigiu (pl. 17-20) Procesul de ardere, la care au fost supuse, a distrus mare parte din stigmatele tehnologice, mai ales pe cele din etapa operației de fasonaj. Pe baza studiului la microscop, a putut fi identificată succesiunea tehnicilor și procedeele utilizate, în vederea reconstituirii schemei tehnologice.

Prima piesă, provenind din mormântul M6 (pl. 19), prezintă o secțiune circulară, margini convex-concave, cu extremitatea proximală ascuțită iar cea distală prevăzută cu o perforație. Datele morfometrice sunt următoarele: lungime – 50 mm, diametrul la nivel mezial – 3 mm; diametrul la nivel distal – 6 mm, diametrul perforației – 3 mm. Pentru amenajarea părții proximale, sub forma unui vârf, s-a utilizat un *raclage* convergent, pentru care am reușit să mai identificăm câteva stigmate. La nivelul părții distale, decorul a fost amenajat prin tăieturi succesive, adâncite progresiv, mărturie stând câteva stigmate parazitare (fie derapaje ale uneltei cu care s-a tăiat, fie o eroare în amplasarea locului șanțului, asupra căruia s-a revenit). Cum astfel de stigmate de tăiere nu am mai putut identifica în interiorul șanțurilor, putem presupune că acestea au fost regularizate prin fasonaj (abraziune, *polisage*). La nivel distal, a fost realizată o perforație, prin rotație, dinspre extremitatea distală (pl. 19/4, 50x) și partea mezială (pl. 19/6, 50x).

În mormântul M27, în vasul nr. 3, au fost identificate trei fragmente (pl. 20/1-5, 7-8) ce ar fi putut proveni dintr-o unică piesă, pe care nu am putut-o însă reîntregi, datorită deformărilor puternice intervenite în urma arderii și, probabil, lipsei unor fragmente din piesă. Fragmentul decorat pare a constitui partea distală a piesei, având un profil curbat (datorită arderii), secțiune circulară, margini convex-concave, extremitate distală convexă. Cel de al doilea fragment are secțiune circulară, margini convex-concave iar cel de al treilea fragment este mai aplatizat, cu secțiune ovală și margini convex-concave. Morfometrie: 1. lungime – 41 mm, diametrul maxim – 5 mm, diametrul minim – 3 mm; 2. lungime – 52 mm, diametrul mediu – 4 mm; 3. lungime – 32 mm, diametrul mediu – 6 mm.

Nu putem reconstitui tehnicile utilizate pentru etapa debitajului, totuși, putem presupune că s-a aplicat un debitaj longitudinal, pentru extragerea unui suport lung și subțire. Pentru primul fragment, amenajarea șanțurilor s-a realizat prin tăieturi, încă vizibile. A urmat un *polisage* de regularizare, pe întreaga suprafață a piesei, la microscop identificând cu mare dificultate stigmatele specifice. În ceea ce privește cea de-a doua piesă, considerăm că era în continuarea primei, deoarece la una din extremități conservă stigmate ale unor tăieturi periferice (asemenea celor ce au creat șanțurile la prima piesă). În fine, în cazul celei de-a treia piese nu am putut identifica stigmate specifice.

Chiar dacă mai semnificativ din punct de vedere cantitativ, lotul de obiecte provenind din mormintele de inhumație, este reprezentat, cu o singură excepție, de o unică grupă tipologică – astragale polizate. Excepția este reprezentată de un fragment mezial, posibil un vârf de proiectil, având un profil drept, secțiune circulară și margini rectilinii convergente (pl. 20/5-6). A fost identificat în M31, lângă torace, în partea stângă. Nu am putut reconstitui tehnicile de debitaj, datorită distrugerii stigmatelor în etapa fasonajului. Marginile rectilinii convergente și partea activă, probabil ascuțită, au fost amenajate printr-un *raclage* longitudinal, destul de adânc. El a fost suprapus de un *polisage*, ce a

² Analiza microscopică a pieselor din categoria IMDA descoperite în mormintele de la Câmpina a fost realizată cu ajutorul unui microscop optic digital Keyence VHX-600E, piesele fiind studiate cu mărire cuprinsă între 20x și 200x. Fotografiiile au fost obținute cu ajutorul unei camere încorporate microscopului digital amintit și a unui scanner Microtek ScanMaker 5900. Aparatura utilizată face parte din infrastructura Centrului de Cercetare *Preistorie, arheologie interdisciplinară și tehnici de conservare a patrimoniului cultural mobil și imobil*, din cadrul Universității Valahia din Târgoviște, Facultatea de Științe Umaniste, Departamentul de Istorie și Litere.

creat suprafața regulată. La nivel proximal, piesa dispunea probabil de un sistem de prins (putea fi un vârf de săgeată), din care se mai păstrează o mică porțiune, constând într-un șanț, tăiat probabil prin *sciage*, urmat în mod clar de *polisage*, deoarece nu am identificat stigmat de tăiere. La nivel proximal, piesa prezintă o fractură *en languette*, de obicei asociată cu funcționalitatea, ce putea interveni la nivelul de prindere a piesei.

Astragalele polizate, în număr de 30, au fost descoperite în M30, în zona stângă a bazinului (3 piese) și lângă humerus dreapta, mai curând în zona dorsală (27 piese) (pl. 17-18). La aceste piese, a intervenit modificarea protuberanțelor laterale, astfel încât laturile au devenit aproximativ rectilinii paralele. Dimensiunile sunt destul de standardizate: lungime cuprinsă între 25-31 mm, lățime medie 15-18 mm, grosime medie între 14-17 mm. Zonele laterale au suferit un proces de aplatizare, în diferite grade, printr-o tehnică de abraziune. Pe alocuri, se mai pot identifica striuri oblice, specifice. În aceste condiții, putem presupune că procesul de aplatizare a fost funcțional, în sensul folosirii pieselor într-o acțiune de frecare, pe o suprafață puternic abrazivă, întorcându-se piesa pe măsura epuizării fiecărei fațete.

II.2. Piese de podoabă din alte materiale. Din M20 provine o perlă tubulară: extremități rectilinii paralele, laturi rectilinii paralele, secțiune circulară (pl. 16/3-4); perforația centrală este realizată în axa longitudinală, prin rotație dinspre ambele extremități. Morfometrie: H – 14 mm, diametrul piesei – 10 mm, diametrul perforației – 3 mm. Din același mormânt provin două perle biconvexe (pl. 16/5-6): secțiune circulară, extremități rectilinii paralele; laturi biconvexe, perforații centrale realizate prin rotație, din două părți (profil biconvex). Morfometrie: 1. H – 7 mm, diametrul piesei – 26 mm, diametrul perforației – 4 mm; 2. H – 6 mm, diametrul piesei – 17 mm, diametrul perforației – 3 mm.

O perlă biconvexă a fost descoperită în M32 (pl. 16/7). Morfologie: perla circulară, extremități rectiliniu paralele, laturi biconvexe, perforație centrală. Morfometrie: H – 6 mm, diametrul piesei – 13 mm, diametrul perforației – 2 mm. Tehnica: perforație realizată prin rotație dinspre ambele extremități, de unde profilul biconic și striurile helicoidale. Toate aceste patru piese par realizate dintr-o argilă marnoasă, culoarea roșcată. Erau lustruite la exterior și aveau marginile rotunjite³.

O altă perlă biconvexă realizată din chihlimbar a fost descoperită în M10 (pl. 16/1-2). Are formă tubulară, cu secțiune circulară, extremități rectilinii paralele, laturi biconvexe, perforație centrală. Morfometrie: H – 6 mm; diametrul piesei – 8 mm, diametrul perforației – 2 mm. Tehnica: din nucleu a fost extrasă o preformă, supusă unui *polisage* integral, ce a imprimat piesei forma regulată. Central, în axa longitudinală, a fost realizată o perforație prin rotație (striuri helicoidale vizibile la microscop), dinspre ambele extremități. Perforația este perfect cilindrică. Piese din chihlimbar apar la Sărata Monteoru, Pietroasa Mică, Căndești (M. Florescu 1978, p. 114; I. Motzoi-Chicideanu 1995, p. 225), materia primă având origine locală (în cazul pieselor de la Pietroasa Mică) sau Baltică (C. Colțos 1981, p. 193).

Tot în M20 au fost descoperite patru perle din pastă sticloasă, din care una fragmentată (pl. 16/8-11). Trei au culoarea albastră, una este galbenă. Au secțiunea circulară, extremitățile rectilinii, laturi biconvexe, perforații centrale. Astfel de perlele din pastă sticloasă sau „faiantă” mai apar în morminte Monteoru la Poiana, Căndești, Sărata Monteoru cimitirul 4, Cărlomănești *Armanu* (M. Florescu 1978, p. 114; I. Motzoi-Chicideanu 2003, p. 44; I. Motzoi-Chicideanu, M. Șandor-Chicideanu 2010, p. 35). Astragale prelucrate (arșice după unii autori sau șlefuitoare) apar în mediile culturale Monteoru și Noua (A.C. Florescu 1991, fig. 145).

II.3. Piese de bronz. Lotul descoperit este restrâns (tab. 3), format din 6 piese (pl. 15). Au fost analizate doar patru, a șasea a fost identificată între oasele craniului M20, în timpul prelucrării de laborator a scheletelor, după ce analizele fuseseră deja realizate pentru celelalte obiecte din metal. De asemenea, una (tăbliță cu margini zimțată din M30, umăr stâng) a rămas neanalizată. Evidențiem că toate obiectele din bronz au fost recuperate din morminte de inhumație. Au fost descoperiți trei cercei (pl. 15/2-4), dintre care unul de buclă cu mai multe frunze albiate orientate în aceeași direcție (pl. 15/4), realizat dintr-o tăbliță de bronz. Are analogii cu o piesă descoperită în necropola din bronzul târziu de la Zimnicea (A.D. Alexandrescu 1973, fig. 1a) sau cea de la Pietroasa Mică (Al. Oancea 1981, p. 144-157), Balintești, Satu Mare, Pecica (Al. Oancea 1980, p. 618). O brățară având diametrul maxim de 41cm, descoperită în M26,

³ La uscarea acestea se fărâmițau, de aceea s-a intervenit pentru conservare.

este circulară cu extremități convexe, ce sunt subțiate și rotunjite (pl. 15/1). Două piese dispuse pe umerii M30, realizate dintr-o tăbliță, au marginile zimțate (pl. 15/5-6).

În ce privește analizele spectrale⁴, câteva observații se impun remarcate. Pentru *inelul de buclă* din M5 – ce are în compoziție staniu, arsen, nichel, stibiu și plumb, din cauza faptului că e corodat și nu a putut fi curățat, valorile procentuale ale elementelor din compoziția piesei nu pot fi precizate. În cazul *inelului de buclă/cercel* din M20 analiza s-a făcut pe patină, iar în cazul *brățării* a fost realizată pe o zonă curățată. Pentru *fragmentule de tablă zimțată* din M30 ce a beneficiat de analiză pe patină, procentul de Sn nu e real, iar Fe și Mn sunt din depuneri, pământ etc. care se află pe suprafața piesei, deci nu din compoziția metalului din care a fost făcută piesa.

Nr.	Piesă	context	Cu	Sn	Ni	As	Zn	Pb	Fe	Mn
1	Cercel	M20	71,2%	26,7%	0,7%	0.2%	-	-	1,1%	-
2	Brățară	M26	93,8%	5%	0,2%	-	0,3%	X	0,3%	-
3	Tablă zimțată	M30	77,6%	20,2%	0,1%	0,1%	0,1%	-	0,2%	0,1 %
4	Inel de buclă	M5	x	x	x	x	-	x	-	-

Tab. 3. Piese de metal: analize spectrografice.
Metal pieces: spectrographic analyses.

◆ Determinări antropologice

Lotul analizat este reprezentat de 34 de schelete și resturi izolate provenind de la doi indivizi (tab. 4), un număr suficient pentru unele interpretări. Dintre cele 34 de schelete, 8 au fost incinerate și 26 înhumate (resturile umane izolate provin de la doi înhumați); pe sexe, cele determinate ca feminine sunt în număr de 14 (din care 3 incinerate), cele masculine 13 (din care 5 incinerate), iar cele indeterminabile 7. Vârsta la deces era de circa 31 de ani pentru sexul feminin și de 35 de ani pentru cel masculin; la categoria subadultți se încadrează 13 cazuri (au decedat înainte de 24 de ani).

Disponerea în plan pe grupe de vârstă pare să indice o zonă în care apar mai mulți copii grupați, respectiv est-nord-est. Un lucru de remarcat în cazul M11, M14, M27 toate de incinerare cu inventare mai bogate raportate la celelalte complexe, aparțin unor bărbați maturi în intervalul 30-45 ani⁵. Pentru mormintele de înhumare cele cu inventare mai complexe (M20, M30, M32) par să aparțină unor tinere femei. Din punct de vedere cultural M2 și M32 au vase Tei și sunt tineri de ambele sexe, iar M6 și M11 ce au în inventar vase Monteoru, sunt morminte de incinerare ale unor persoane mature de sex masculin sau feminin.

Statura a fost calculată pe baza lungimii maxime a femurului stâng și pentru scheletele de sex feminin aceasta este de 152,96 cm (cinci cazuri) iar pentru cele de sex masculin este de 165,34 cm (cinci cazuri).

Din lotul studiat 17 schelete prezintă afecțiuni patologice: 3 sunt de subadultți și 14 de adulți, din care 5 de sex feminin și 9 de sex masculin. Au fost identificate urme de *cribra cranii* (M11, M12, M21, M25, M27, M31, M33, M34) și *cribra orbitalia* (M12, M19, M25, M31, M34) care sunt în general datorate anemiei cauzate de deficiența de fier, aceasta putând fi o consecință a unei alimentații bazate pe cereale cu un conținut scăzut de fier (T. Holland, M. O'Brien 1997, p. 184). *Myositis ossificans traumatica* (M34) este produsă de smulgerea atașamentelor tendoanelor sau mușchilor de pe os ori strivirea mușchilor de os, prin osificarea hematomului format. Poate să apară fără leziuni evidente ale scheletului și după traume musculare ușoare (A. Aufderheide, C. Rodriguez-Martin 1998, p. 26). Defunctul din M23 a suferit o fractură a tibiei și peroneului stâng care s-a vindecat. Ambele oase prezintă calus osos ce a dus la scurtarea gambei și șchiopătarea individului.

Osteoartroza (M2, M20, M21, M23, M30, M32, M33, M34) sau boala degenerativă articulară este produsă de stresul mecanic și poate oferi indicii legate de tipurile de activități fizice ale indivizilor (C. Larsen

⁴ Analiza a fost făcută cu spectrometrul portabil X-MET 3000TX de către dr. Bogdan Constantinescu, Cătălina Chiojdeanu și Daniela Stan de la Institutul Național de Cercetare și Dezvoltare pentru Fizică și Inginerie Nucleară "Horia Hulubei", în cadrul proiectului *Romarchaeomet*, cărora le mulțumim.

⁵ Deocamdată nu putem vorbi de un standard funerar la care să ne putem raporta, în acest sens remarcăm subiectivitatea acestei constatări, un exemplu este cel al mormintelor Zuto Brdo-Gârla Mare unde mormintele cu patru vase sunt cele mai austere (M. Șandor-Chicideanu 2003).

1995, p. 200), iar *osteoperiostita* (M13, M34) poate rezulta în urma unei infecții sau a unui traumatism (C. Larsen 1997, p. 83). Dintre afecțiunile dentare regăsim hipoplazia emailului (M30) produsă printre altele de lipsa vitaminei D și malnutriție, tartrul (M4, M30, M32), indice al unei igiene precare a cavității bucale, cariile (M5, M23, M30) și abcesele (M20, M23, M34). Cariile afectează mai mult societățile de agricultori decât pe cele de vânători-culegători din cauza rolului mărit al carbohidraților în dietă (A. Aufderheide, C. Rodriguez-Martin 1998, p. 26-27). Analizele indică o viață agitată (poate violentă), urmele de lovituri vindecate fiind indicii în acest sens, boli determinate de tipul de alimentație și lipsa de igienă.

Nr. mormânt	Tip ritual	Sex	Vârstă	Statură (cm)	Patologie
M 1	Inhumat	F	Adult	–	–
M 2	Inhumat	M	25-30 ani	167,42	Osteoartroză, posibil o infecție a canalelor auditive
M 3A	Inhumat	M	40 ani	–	–
M 3B	Inhumat	IND	Adult	–	–
M 3C	Incinerat	F	35-40 ani	–	Osteoartroză
M 4	Inhumat	F	20-23 ani	153,89	–
M 5	Inhumat	F	30-40 ani	–	Carie, un orificiu perimortem pe occipital
M 6	Incinerat	F	30-40 ani	–	–
M 7	Inhumat	F	40-50 ani	–	–
M 8	Incinerat	F	25-35 ani	–	–
M 9	Inhumat	IND	14-16 ani	–	–
M 10	Inhumat	F	25-30 ani	–	–
M 11	Incinerat	M	45-50 ani	–	<i>Cribra cranii</i>
M 12	Inhumat	M	25-30 ani	–	<i>Cribra cranii, cribra orbitalia</i>
M 13	Inhumat	M	35-40 ani	165,72	Osteoperiostită
M 14	Incinerat	M	30-40 ani	–	–
M 15	Inhumat	IND	Adult	–	–
M 16	Inhumat	IND	Copil	–	–
M 17	Inhumat	IND	1 an	–	–
M 18	Inhumat	F	4-5 ani	–	–
M 19	Inhumat	M?	8±1 ani	–	<i>Cribra cranii</i>
M 20	Inhumat	F	30-40 ani	154,86	Osteoartroză, lovituri vindecate pe craniu, un abces
M 21	Incinerat	M	30 ani	–	<i>Cribra cranii, osteoartroză</i>
M 22	Inhumat	IND	3±1 ani	–	–
M 23	Inhumat	M	35-40 ani	160,43	Carii, abces, osteoartroză, fracturi vindecate
M 24	Inhumat	IND	11±2,5 ani	–	–
M 25	Inhumat	F	15-18 ani	–	<i>Cribra cranii, cribra orbitalia</i>
M 26	Inhumat	IND	12±2,5 ani	–	–
M 27	Incinerat	M	30-40 ani	–	<i>Cribra cranii</i>
M 28	Inhumat	IND	Infans I	–	–
M 29	Incinerat	M	14-16 ani	–	–
M 30	Inhumat	F	25-30 ani	156,14	Hipoplazie, osteoartroză, carii
M 31	Inhumat	F	14 ani	143,37	<i>Cribra cranii, cribra orbitalia</i> , lovitură vindecată pe craniu
M 32	Inhumat	F	23±2 de ani	156,53	Osteoartroză, tartru
M 33	Inhumat	M	35-45 ani	165,69	<i>Cribra cranii, osteoartroză</i>
M. 34	Inhumat	M	45-55 ani	167,42	<i>Cribra cranii, cribra orbitalia</i> , osteoartroză, abcese, <i>myositis ossificans</i>

Tab. 4. Determinări antropologice.
Anthropological data.

◆ **Discuții generale asupra cronologiei**⁶

Stadiul cercetării face ca discuția legată de încadrarea cronologică, dar mai ales asupra evoluției interne a necropolei să fie abordată în aceste rânduri cu anumite rezerve. Situația stratigrafică nu este deocamdată foarte clară, generată inclusiv de decaparea modernă, amenajările ulterioare din apropierea casei parohiale. De asemenea, vom evita o discuție legată de prezența aici a unor etape disjuncte de înmormântare, deși această situație nu trebuie exclusă *apriori*. În cadrul lotului de morminte descoperite au fost identificate rituri și ritualuri diferite de înmormântare, dar și un inventar specific unor manifestări culturale distincte, ceea ce face ca discuția să poată fi una complexă. În plus datările absolute au generat elemente suplimentare ce pot contribui și ele la nuanțări, reconsiderări.

Pentru acest palier cronologic, datările de la Cămpina fac parte dintr-un lot restrâns de astfel de analize pentru întreg arealul românesc, dar și apropiat acestuia (N. Palincăș 1996; I. Motzoi-Chicideanu, D. Gugiu 2001-2002; I. Motzoi-Chicideanu 2003; M. Șandor-Chicideanu 2003; I. Motzoi-Chicideanu, M. Șandor-Chicideanu 2010, p. 36⁷).

Cod de laborator	Proba	¹⁴ C BP	· ¹³ C	ani calibrați, sigma 1	ani calibrați, sigma 2
Hd-29799	CAMPINA Grave 20	3159±23	-18,7	cal BC 1452 - 1412	cal BC 1494 - 1404
Hd-29800	CAMPINA Grave 23	2972±21	-17,6	cal BC 1260 - 1132	cal BC 1292 - 1124
Hd-29813	CAMPINA Grave 2	3081±18	-18,8	cal BC 1404 - 1317	cal BC 1413 - 1306
Hd-29820	CAMPINA Grave 13	3107±18	-19,3	cal BC 1417 - 1325	cal BC 1431 - 1316
Hd-29866	CAMPINA Grave 7	3054±18	-18,9	cal BC 1383 - 1303	cal BC 1391 - 1268

Tab. 5. Datări radiocarbon (a fost folosit INTCAL04 și CALIB5: P.J. Reimer *et alii* 2004)
Radiocarbon data (we used INTCAL04 and CALIB5: P.J. Reimer *et alii* 2004).

Datările absolute (tab. 5), dar și elementele de cronologie relativă arată că această necropolă evoluează în etapa târzie a epocii bronzului. Elementele de încadrare culturală relativă sunt reprezentate de inventarul mormintelor, ritul și ritualul de înmormântare. Intervalul cronologic este delimitat cultural de cel în care evoluează cultura Noua, iar în nordul Munteniei persistau încă comunitățile Monteoru târzii. Datările de la Cămpina sunt situate cam în același interval cu cele de la Mahala sau Crasnaleuca încadrate orizontului cultural Noua. Prin elemente de cronologie relativă identificate prin inventarul mormintelor ne putem ancora inclusiv de sfârșitul evoluției culturilor Tei și Monteoru. Remarcăm și torțile unor vase ce prezintă mici proeminențe ce pot fi legate de influența ceramicii Noua, deși decorul în cazul unora este tipic etapelor Monteoru târzii. Ne referim la vasele decorate cu linii incizate orizontal întrepătrunse cu capetele „petrecute”. Vasul decorat prin împunsături succesive din M2 are formă de *kantaros* specifică fazei Fundeni a culturii Tei (V. Leahu 2003, pl. XLIV), dar îl regăsim și în repertoriul grupului cultural Fundeni Doamnei (V. Leahu 2003, pl. LXXIV/3, 6).

Apariția decorului de tip *besenstrich* indică același nivel cronologic⁸. În umplutura lui M4 au fost descoperite câteva mici fragmente ceramice maronii-cărmizii, dintre care unul este decorat cu măturica - *besenstrich*, alte două având urme de brâu alveolat. O cană decorată cu *besenstrich* a fost descoperită în M31, era asociată cu un mic castron tronconic cu analogii în mediul Noua la Morești (A.C. Florescu 1991, fig. 177/7). Castroane bitronconice nedecorate sunt prezente în complexe noua de la Teiuș (A.C. Florescu 1991, fig. 170/9, 14). De asemenea, datarea M23 este una ce plasează acest complex funerar în cultura Noua, pe un orizont apropiat de cel al așezării de la Kastanas din

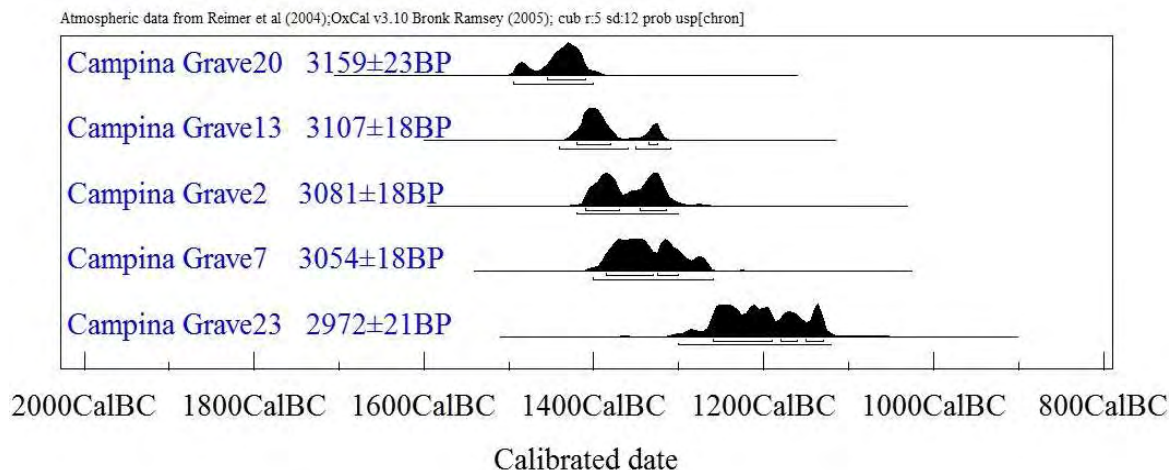
⁶ Setul de cinci datări au fost realizate la HEIDELBERGER AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN, Radiometrische Altersbestimmung von Wasser und Sedimenten, prin intermediul dr. Bernd Kromer; alte două datări se află în lucru la același laborator.

⁷ În anul 2010 exista o singură datare pentru un mormânt Monteoru, descoperit la Cărlomânești *La arman*, dar dintr-o etapă mai timpurie. Alte două datări provin din așezarea eponimă, cel puțin una este considerată eronată (I. Motzoi-Chicideanu 2003, p. 45).

⁸ Vase sau fragmente decorate cu măturica au fost descoperite și în campania din anul 2011, atât în morminte de înhumare cât și de incinerare.

Macedonia datat în jur de 1150 BC (M. Petrescu-Dâmbovița 2001, p. 285) sau nivelul Coslogeni de la Durankulak aflat în intervalul 1260 – 1050 BC (Von J. Górsdorf, J. Bojadziev 1996, p. 150).

Legat de prezența unor materiale Monteoru târzii cu puternice analogii mai ales la Balintești în necropola de la Câmpina, I. Motzoi-Chicideanu intuia în urma cercetărilor de la Năieni-*Zănoaga* (I. Motzoi-Chicideanu, M. Șandor-Chicideanu 1999, p. 64-66) că această manifestare culturală persistă în zona dealurilor subcarpatice din nordul Munteniei în etapa de început a culturii Noua (I. Motzoi-Chicideanu 2003, p. 51). Cercetările de la Câmpina par să ofere elemente suplimentare care să confirme această aserțiune și chiar să coboare până spre 1400-1350 a.Hr. evoluția culturii Monteoru.

Tab. 6. Datări radiocarbon calibrate.
Calibrated radiocarbon data.

Acest tip de complex funerar în care apar structuri din piatră este prezent în necropolele Monteoru, inclusiv în cele din etape timpurii, la Poiana (E. Dunăreanu-Vulpe 1938), Cândești (M. Florescu 1978, p. 108-112), Sărata Monteoru (E. Comșa 1981, p. 117), Pietroasa-Mică (Al. Oancea 1981, p. 136, 139), Coroteni, Cârломănești-*La arman* (I. Motzoi-Chicideanu, M. Șandor-Chicideanu 2010, p. 32).

Raportat la alte necropole contemporane, la Câmpina⁹ procentul de morminte de incinerare este unul mult mai ridicat. La Balintești-Cioinagi din 34 de morminte 4 sunt de incinerare (E. Zaharia 1963, p. 155-156), la Pietroasa Mică din cele 64 de morminte numai 2 sunt de incinerare (Al. Oancea 1981, p. 134), la Căbești din 11 morminte cercetate, unul era de incinerare (C. Buzdugan 1968, p. 64), la Săboani, din 15 morminte, unul era de incinerare la care se adaugă un altul descoperit izolat (M. Ursachi 1969, p. 35). Și la Cârломănești-*La arman* pare să fi existat ritul incinerării (I. Motzoi-Chicideanu, M. Șandor-Chicideanu 2010, p. 35). Se consideră că procentul scăzut al mormintelor de incinerare de „maximum 5%” indică caracterul „adiacent și secundar” al acestui obicei și are o origine răsăriteană (I. Motzoi-Chicideanu, M. Șandor-Chicideanu 2010, p. 32). Pentru cultura Zuto Brdo-Gârla Mare toate mormintele cunoscute sunt de incinerare (M. Șandor-Chicideanu 2003, p. 160). Ritul incinerării predomină în cazul mormintelor Wietenberg, dar au fost identificate doar circa 50 de morminte (Al. Vulpe 2001, p. 255). Mai este de luat în considerare și decalajul cronologic¹⁰, deși se presupune că ultima fază a evoluat paralel cu cultura Noua (D. Popa, N. Borofka 1996).

La Câmpina există atât morminte de incinerare cu inventar cât și fără (M1, M8, M21). Prin prisma inventarului se pot departaja două categorii: cu vase decorate în manieră Monteoru (M6, M11) și cu vase nedecorate (M3, M14, M27, M29). Dacă pentru M6 și M11 decorul unor vase asigură datarea lor în tradiția Monteoru, mai dificilă este încadrarea culturală pentru M14, M27, M29. Acestea au inventar format din vase amfroidale, asociate cu castroane, toate nedecorate. În M27 apare o

⁹ În campania din anul 2011 din 20 morminte, 4 sunt de incinerare.

¹⁰ Vezi și datarea de la Sighișoara *Cartierul Viilor* pentru un orizont Wietenberg faza C "cu elemente Noua", aflată în intervalul 1685-1524 B.C. (D. Popa, N. Borofka 1996, p. 56).

piesă de os ce are capătul modelat asemănător podoabei descoperită în M6 alături de un vas decorat în manieră Monteoru. În M14 în care apar și două vase amforoidale, un castron bitronconic a fost așezat cu gura în jos peste un altul asemănător, dar de dimensiuni mai mici în care erau depuse oase umane incinerate. Acest tip de ritual îl găsim în complexe funerare de tip Gârla Mare, inclusiv forma amforoidală de vas (M. Șandor-Chicideanu 2003, p. 45-52, pl. 192). Mai trebuie remarcat că M14 pare tăiat de groapa M13 (pl. 8) pentru care există și datare radiocarbon (1431- 1316 BC).

În mormintele de la Câmpina au fost descoperite 10 vase de tip *kantaroi* de dimensiuni mici, ce au corpul globular, torți supraînălțate cu secțiune circulară sau ovală. Apar în morminte de inhumație sau izolat în complexe fără oase. Un singur vas a fost descoperit într-un mormânt de incinerare, asociat cu vase decorate în manieră Monteoru. Pentru acest orizont cronologic în Muntenia¹¹ sunt prezente în complexe Monteoru sau grupul Petrișoru-Racovițeni (Al. Oancea 1979, fig. 1/1-3), Tei, dar și Zimnicea-Plovdiv (A.D. Alexandrescu 1973, fig. 2, pl. VIII; N. Palinaș 1996, p. 267-268), Noua (S. Morintz 1978, p. 152; A.C. Florescu 1991, fig. 165-177), Coslogeni (S. Morintz 1978, fig. 64). La Câmpina acest tip de vas apare decorat prin împunsături succesive în manieră Tei, prin mici adâncituri dispuse în zona de contact dintre gât și corp sau caneluri verticale, probabil legate de tradițiile Monteoru, nedecorat sau cu mici bumbi având analogii cu unele de la Pietroasa Mică (Al. Oancea 1981, fig. 14/5-7, 15/6, 8). Un alt vas de dimensiuni ceva mai mari, descoperit într-un mormânt de incinerare (M.11), este decorat prin incizii petrecute în manieră Monteoru. Este asociat cu un vas cu decor în ghirlande incizate, dar și un *kantaroi* pe care apar caneluri dispuse vertical. În M7 au fost descoperite două astfel de vase, dar nedecorate.

Asocierea unor materiale Monteoru târzii cu cele Tei IV-V a fost semnalată în nordul Munteniei în mai multe situri, între care remarcăm Năieni-*Zănoaga* (I. Chicideanu-Motzoi, M. Șandor-Chicideanu 1999, p. 67), Pietroasa Mică (V. Leahu 2003, p. 201), dar și Independența (D. Lichiardopol et alii 2008, p. 155-157), Șirna¹² ambele în județul Prahova. Materialul de la Șirna pare mai curând apropiat de cel specific culturii Noua, iar cel de la Independența de un orizont târziu Monteoru. Tot pentru acest palier cronologic mai amintim vasul descoperit în necropola din bronzul târziu de la Zimnicea (A.D. Alexandrescu 1973, p. 87, pl. X/6, XI/5). Fragmentul ceramic decorat cu „măturica” prezent în umplutura M4 sau a cănii din M31, sunt indicii suplimentare ale orizontului târziu al acestor înmormântări (I. Motzoi-Chicideanu 2004, p. 72). Cana din M31 are analogii în mediul cultural Noua (M. Florescu, A. Florescu 1990, fig. 21)¹³. V. Leahu sublinia că acest tip de decor lipsește din ansamblul Tei-Fundenii Doamnei (V. Leahu 2003, p. 200). Decorul de tip *besenstrich* a fost remarcat și în cazul ceramicii Noua din Transilvania din situl de la Țichindeal (D. Popa, N. Borofka 1996, p. 52).

Remarcăm cele 4 date absolute publicate din situl de la Popești (N. Palinaș 1996, p. 239-295). Nivelul din care au fost prelevate probele a fost încadrat în fazele IV-V (V. Leahu 2003, p. 203 și urm.) sau grupului Fundeni-Govora (N. Palinaș 1996, p. 280-281)¹⁴. Datările de la Popești sunt ceva mai vechi, iar cea pentru M2 de la Câmpina în care apare un vas de tip *kantaroi* decorat prin împunsături succesive poate fi un indiciu că după mai bine de un secol materiale specifice orizontului cultural Tei încă mai erau produse și distribuite inclusiv într-un areal „străin” comunităților Tei. Și în M32 a fost descoperit un vas decorat în manieră specifică culturii Tei.

Cămile descoperite în M13 și M20 (ce au fost datate) decorate cu caneluri au analogii cu vase descoperite la Balintești-Cioinagi (E. Zaharia 1963, fig. 6) sau în faza Monteoru IIb-Balintești (Al. Oancea 1981, fig. 23/VIa, VIb). Câteva vase încadrate de noi categoriei cănilor având copul sferoidal, decorate cu caneluri, cu o mică toartă dispusă pe corp, au analogii cu unele descoperite în necropola de la Balintești-Cioinagi (E. Zaharia 1963, fig. 6/1, 4). Descoperirile de aici au definit un orizont târziu monteorean (E. Zaharia 1963, p. 169 și urm.) sau au fost atribuite culturii Noua (A.C. Florescu 1991). Al. Oancea încadra descoperirile unui orizont post Monteoru IIb, susținând apariția în zonă a unui aspect Petrișoru-Racovițeni ce are o origine răsăriteană și care a înlocuit cultura Monteoru (Al. Oancea 1976, p. 222-223; 1981, p. 185), idee respinsă de I. Motzoi-Chicideanu (I. Motzoi-Chicideanu 2003, p. 48). Există autori care evocă prezența în nord-estul Munteniei a unei etape Monteoru târzii în care apar „elemente tradiționale cu cele de factură Balintești și cu altele specifice culturii Noua” (I. Motzoi-

¹¹ Un vas de tip *kantaroi* ars secundar nedecorat provine dintr-o descoperire izolată de la Breaza, jud. Prahova, iar altul de la Șirna, jud. Prahova (analiza materialului în acest ultim sit a fost realizată de A. Frînculeasa prin bunăvoința arheologului Șt. Olteanu căruia îi mulțumim).

¹² Inedit, cercetări Șt. Olteanu, N. Grigore.

¹³ O cană asemănătoare nedecorată a fost descoperită în M36 de incinerare cercetat în anul 2011.

¹⁴ Există discuții legate de aceste două datări, dar și despre grupul Fundeni-Govora și atribuirea descoperirilor de la Popești acestui orizont cultural (V. Leahu 2003, p. 202 și urm.).

Chicideanu, M. Șandor-Chicideanu 1999, p. 65, nota 9). Descoperirile de la Câmpina par să ofere elemente suplimentare care să confirme această teorie și chiar să coboare sub limita propusă evoluția finală a culturii Monteoru în această zonă (I. Motzoi-Chicideanu 2003, p. 51).

Au fost descoperiți trei cercei, între care unul de buclă cu frunze albiate orientate în aceeași direcție realizat dintr-o tăbliță de bronz, formă inclusă de E. Zaharia tipului B (E. Zaharia 1959, p. 115-121). Acesta are analogii cu o piesă provenind din necropola din bronzul târziu de la Zimnicea (A.D. Alexandrescu 1973, fig. 1a, 1b), cu alta din necropola Monteoru de la Pietroasa Mică (Al. Oancea 1981, p. 154, 156-157) sau Morești în mediul cultural Noua (E. Zaharia 1959, fig. 8/1), dar și de la Balintestii, Pecica, Satu Mare (Al. Oancea 1980, p. 618). Brățara de bronz își găsește analogii pe areale întinse și paliere cronologice mai largi (M. Petrescu-Dâmbovița 1977, p. 33-34; 1978).

Pornind de la inventar și datările radiocarbon câteva corelații între complexe funerare pot fi realizate. Două mărgelile de lut asemănătoare au fost descoperite în M20 și M32. Pentru M20 avem și o datare, iar în M32 apare un vas decorat în manieră specifică culturii Tei. Acest ultim mormânt poate fi corelat și cu M2 ce dispune de datare și are în inventar un *kantaros* decorat cu împunsături succesive. Inele de buclă realizate din tăbliță de bronz, ce au frunzele albiate au fost identificate în M5 și M20 acesta din urmă beneficiază de o datare absolută. Vase de tip *kantaros* nedecorate prezente în M7 au fost identificate și în M16, M4?, CPL A.

◆ Concluzii

Cimitirul de la Câmpina a evoluat în faza târzie a epocii bronzului, într-un orizont cultural și areal geografic în care coexistau tradițiile Monteoru, Noua și chiar Tei. Pentru acest orizont cronologic apar aici cele mai vestice morminte Monteoru și nordice elemente Tei. De asemenea, elementele Noua sunt aparții insolite în acest areal geografic. Există și materiale arheologice ce par deocamdată atipice pentru această zonă¹⁵, pe care probabil le putem lega de areale exterioare proxime sau mai îndepărtate, neexcluzând totuși o evoluție/componentă locală originală.

Movilele realizate din piatră și pământ ce marcau la suprafață mormintele erau în timpul funcționării cimitirului vizibile și mult mai pronunțate decât le-am identificat. În sprijinul acestei aserțiuni este și adâncimea foarte mică la care apar scheletele umane. O movilă bine individualizată putea să imprime o altă perspectivă acestei realități. Deși necropola a funcționat o perioadă ce a acoperit mai multe generații, complexe suprapuse parțial ce sunt deocamdată excepții¹⁶, arată că mormintele erau îngrijite, iar movilele conservau din elevația inițială. Apariția unor resturi de vase între pietrele movilelor ar putea fi legată de ritualuri din timpul sau post-înmormântare ce implicau inclusiv refacerea/îngrijirea movilelor/mormintelor.

Pornind de la criterii ce privesc strict probleme de taxonomie cu cele două componente, formă și decor, ceramica de la Câmpina este una ce ridică probleme de ordin social, antropologic și cultural. Pe același vas am identificat caracteristici tipologice și maniere de decorare specifice unor manifestări culturale diferite și în același timp distincte. Interpretarea este una legată de contacte culturale, de procese de sinteză și interferențe culturale etc. Apariția în cadrul aceleiași necropole a unor materiale atribuite culturilor Tei, Monteoru și Noua ar putea marca mai multe situații printre care remarcăm: importuri culturale, necropole ce se suprapun în același perimetru, comunități mixte sau care aveau acces la o paletă largă de tradiții dincolo de limitele culturale tradiționale etc. Poate explicația cea mai plauzibilă poate fi legată de evoluția internă a acestei necropole. Cele mai vechi morminte păstrează încă elemente culturale Monteoru și Tei, iar spre finalul evoluției necropolei acestea lăsă loc celor specifice culturii Noua, deși încă mai observăm reminiscențe ale unor tradiții Monteoru. Remarcăm influențele Noua (proeminențele toartelor, forme) ce aveau deja impact asupra ceramicii Tei și Monteoru descoperită în această necropolă.

Datările radiocarbon arată că zona pare a fi și una în care se mențin elemente și tradiții culturale dincolo de ceea ce era considerată limita cronologică finală a evoluției unor manifestări specifice epocii bronzului. Cercetările derulate de-a lungul timpului au stabilit pentru Muntenia sincronismul cultural Tei –F undeni/Fundenii Doamnei - Monteoru IIa-b și parțial începutul culturii Noua (I. Motzoi-Chicideanu, M. Șandor-Chicideanu 1999, p. 62; M. Petrescu-Dâmbovița 2001, p. 272; V. Leahu 2003, p. 197; D. Popa, N. Borofka 1996, p. 55-56). Descoperirile de la Câmpina par să ofere elemente suplimentare și în același timp să confirme observațiile anterioare.

¹⁵ Acest caracter poate fi unul subiectiv, generat și de lipsa cercetărilor în acest areal geografic.

¹⁶ În campania din anul 2011 nu am identificat suprapuneri de complexe funerare.

Deși săpăturile arheologice în această necropolă sunt la început, descoperirile sunt spectaculoase și în același timp generează o serie de întrebări. Cercetările viitoare pot oferi date suplimentare, caracterul preliminar al concluziilor acestui studiu fiind determinat inclusiv de stadiul restrâns al acestora, dar și de speranța unor noi descoperiri.

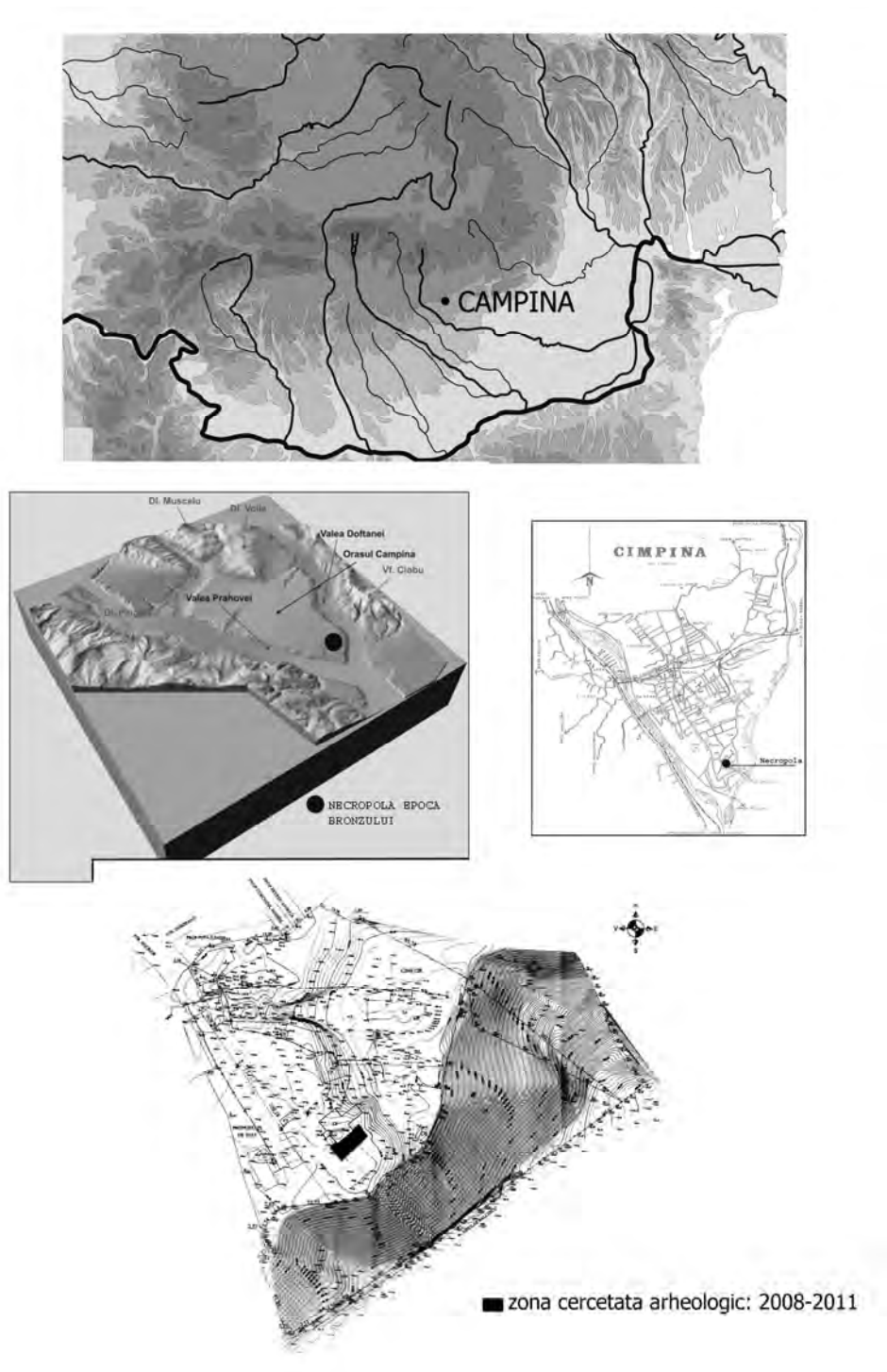
◆ Bibliografie

- A.D. Alexandrescu 1973 La necropole du bronze recent de Zimnicea (dep. de Teleorman), *Dacia (NS)*, XVII, p. 77-97.
- A.C. Aufderheide,
C. Rodriguez-Martin 1998 The Cambridge encyclopedia of human paleopathology, Cambridge University Press.
- L. Bâzru 1989 La station de Sărata Monteoru: la necropole no 4 de l'époque du bronze, *Dacia (NS)*, XXXIII, p. 39-78.
- C. Buzdugan 1968 Cimitir din epoca bronzului la Căbești (Bacău), *Carpica*, I, p. 63-67.
- C. Colțoș 1981 Etude d'échantillons archeologiques d'ambre, *Dacia (NS)*, XXV, p. 193-194.
- E. Comșa 1981, Contribuție privind ritul funerar al purtătorilor culturii Monteoru (Necropola nr. 3 de la Sărata Monteoru), *Thraco-Dacica*, II, p. 111-124.
- E. Dunăreanu-Vuple 1938 La necropole de l'age du bronze de Poiana, *Dacia*, V-VI, p. 151-167.
- M. Florescu 1978 Câteva considerații referitoare la ritul și ritualurile practicate de purtătorii culturii Monteoru în lumina săpăturilor de la Căndești (jud. Vrancea), *Carpica*, X, p. 97-136.
- A.C. Florescu 1991 Repertoriul culturii Noua – Coslogeni din România. Așezări și necropole, *CCDJ*, IX, Călărași.
- M. Florescu, A. Florescu 1990 Unele observații cu privire la geneza culturii Noua în zonele de curbură a Carpaților Răsăriteni, *Arheologia Moldovei*, XIII, p. 49-102.
- Șt. Ghenciulescu 2008 Ansamblul parohial Sf. Nicolae, Câmpina, *Arhitectura*, 68, p. 112-119.
- J. van Gersdorf,
J. Bojadžiev 1996 Zur absoluten Chronologie der bulgarischen Urgeschichten. Berliner ¹⁴C datierungen von bulgarischen archaologischen Fundplätzen, *Eurasia Antiqua*, band 2, p. 105-173.
- T. Holland, M. O'Brien 1997 Parasites, porotic hyperostosis and the implications of changing perspectives, *American Antiquity*, vol. 62, nr. 2, p. 183-193.
- C.S. Larsen 1995 Biological changes in human populations with agriculture, *Annual Review of Anthropology*, vol. 24, p. 185-213.
- C.S. Larsen 1997 *Bioarchaeology - Interpreting behavior from the human skeleton*, Cambridge University Press.
- V. Leahu 2003 Cultura Tei. Grupul cultural Fundenii Doamnei. Probleme ale epocii bronzului în Muntenia, *B. THR.*, XXXVIII, București.
- D. Lichiardopol *et alii* 2008 D. Lichiardopol, A. Frînculeasa, B. Ciupercă, C. Dumitrescu, A. Gheorghievici, B. Voicu, Șantierul arheologic Independența, com. Gherghița, punct Pe terasă (autostrada București-Ploiești, km 40+550 - 40+775), *Cronica. Campania 2007*, p. 155-157.

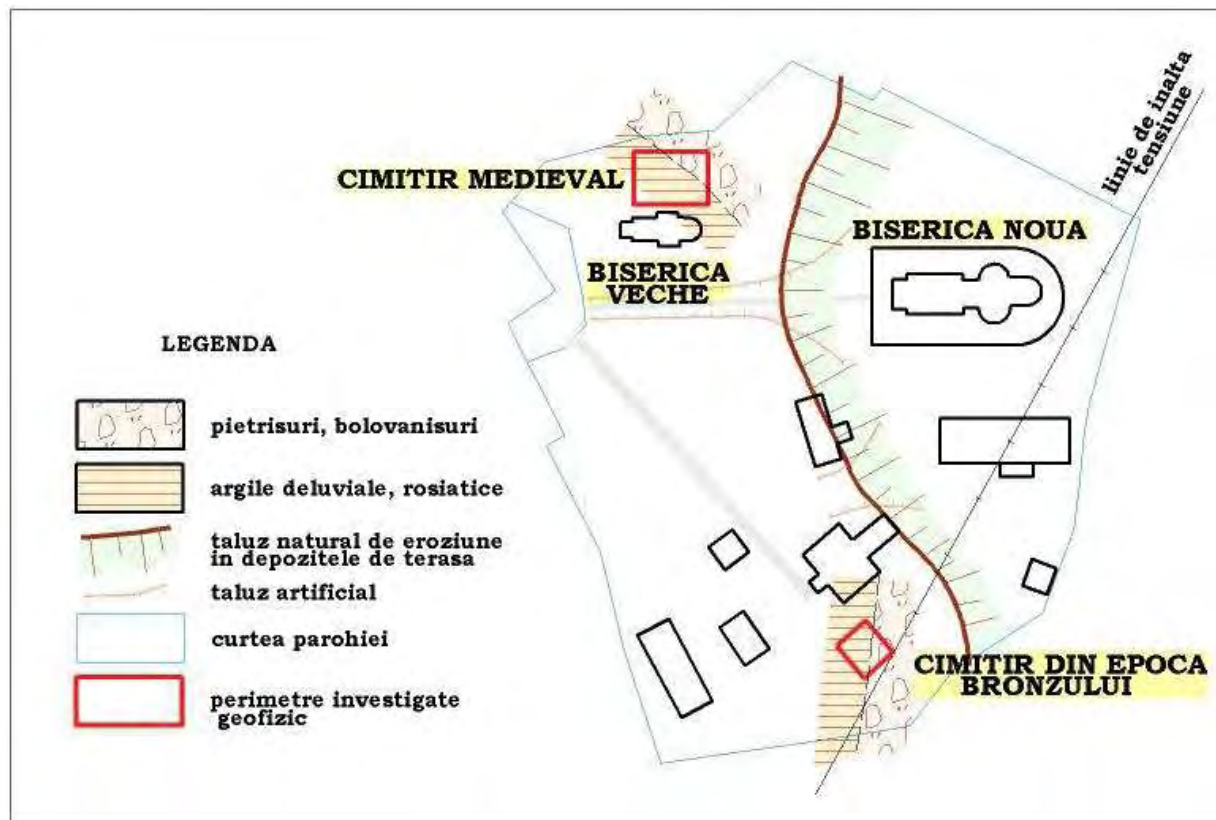
- S. Morintz 1978 *Contribuții arheologice la istoria tracilor timpurii*, I, Editura Academiei RSR, București.
- I. Motzoi-Chicideanu 1995 Fremdgüter im Monteoru-Kulturraum, in Handel, Tausch und Verkehr im bronze – und Fruheisenzeitlichen Südosteuropa, *Sudosteuropa-Schriften Band 17, Prahistorische Archaeologie in Südosteuropa*, 11, Herausgegeben von Bernhard Hansel, p. 219-242.
- I. Motzoi-Chicideanu 2003 Câteva considerații asupra culturii Monteoru, *Mousaios*, VII, p. 7-59.
- I. Motzoi-Chicideanu 2004 Observații asupra cimitirului din epoca bronzului de la Pietroasa Mică, *Mousaios*, IX, p. 57-100.
- I. Motzoi-Chicideanu, M. Șandor-Chicideanu 1994-1995 Ein bronzzeitliches grab aus Năieni-Zănoaga, *Dacia (NS)*, XXXVIII-XXXIX, p. 19-40.
- I. Motzoi-Chicideanu, M. Șandor-Chicideanu 1999 Cercetările arheologice de la Năieni-Zănoaga (jud. Buzău). Campaniile 1982-1986, 1988-1993 și 1996, *Materiale (SN)*, I, p. 59-97.
- I. Motzoi-Chicideanu, D. Gugiu 2001-2002 Un mormânt din epoca bronzului descoperit la Cârломănești (jud. Buzău), *SCIVA*, 52-53, p. 5-41.
- I. Motzoi-Chicideanu, M. Șandor-Chicideanu 2010 Cimitirul din epoca Bronzului de la Cârломănești – La Arman. Campaniile 2003 – 2007, *Materiale (SN)*, VI, p. 21-70.
- Al. Oancea 1976 Unele observații cu privire la fazele finale ale culturii Monteoru în lumina cercetărilor de la Cârломănești, jud. Buzău, *Cercetări Arheologice*, I, p. 191-237.
- Al. Oancea 1979 Raport preliminar privind săpăturile arheologice de la Petrișoru, com. Racovițeni, jud. Buzău, *Cercetări Arheologice*, III, p. 39-42.
- Al. Oancea 1980 Considerații asupra terminologiei și cronologiei etapei finale a culturii Monteoru, *SCIVA*, 31, 4, p. 615-621.
- Al. Oancea 1981 Considerations sur l'etape finale de la culture de Monteoru, *Dacia (N.S.)*, XXV, p. 131-191.
- N. Palincaș 1996 Valorificarea arheologică a probelor 14C din fortificația aparținând bronzului târziu de la Popești (jud. Giurgiu), *SCIVA*, 47, 3, p. 239-295.
- M. Petrescu-Dâmbovița 1977 *Depozite de bronzuri în România*, Editura Academiei, București.
- M. Petrescu-Dâmbovița 1978 Die Sichel in Rumanien. Corpus des jung und spatbronzezeit Horte Rumanien, *Prahistorische Bronzefunde*, Abteilung XVIII, Bd. 1 Munchen, IX, 189 p.
- M. Petrescu-Dâmbovița 2001 Perioada târzie a epocii bronzului, în M. Petrescu-Dâmbovița, Al. Vulpe (coord.), *Istoria Românilor*, vol. I, *Moștenirea timpurilor îndepărtate*, Ed. Enciclopedică, București, p. 272-287,
- D. Popa, N. Boroffka 1996 Considerații privind cultura Noua. Așezarea de la Țichindeal, jud. Sibiu, *SCIVA*, 47, 1, p. 51-61.
- P.J. Reimer *et alii* 2004 P.J. Reimer, M.G.L. Baillie, E. Bard, A. Bayliss, J. Warren Beck, C.J.H. Bertrand, P.G. Blackwell, C.E. Buck, G.S. Burr, K.B. Cutler, P.E. Damon, R. Lawrence Edwards, R.G. Fairbanks, M. Friedrich, T.P. Guilderson, A.G. Hogg, K.A. Hughen, B. Kromer, G. McCormac, S. Manning, C., Bronk Ramsey, R.W. Reimer, S. Remmele, J.R. Southon, M. Stuiver, S. Talamo, F.W. Taylor, J. van der Plicht, C.E. Weyhenmeyer, IntCal04 terrestrial radiocarbon age calibration, 0-26 cal kyr BP, *Radiocarbon*, vol. 46, nr. 3, p. 1029-1058.

- M. Șandor-Chicideanu 2003 *Cultura Zuto Brdo-Gârla Mare. Contribuții la cunoașterea epocii bronzului la Dunărea Mijlocie și Inferioară*, vol. I, II, Editura Nereamia Napocae, Cluj-Napoca.
- M. Ursachi 1969 Necropola din epoca bronzului de la Săbăoani, *Carpica*, II, p. 35-48.
- T. Vasilescu 2004 Două complexe de epoca bronzului descoperite la Cârloșnești – „La Arman”, *Mousaios*, IX, p. 39-50.
- Al. Vulpe 2001 Perioada mijlocie a epocii bronzului, în M. Petrescu-Dâmbovița, Al. Vulpe (coord.), *Istoria Românilor*, vol. I, *Moștenirea timpurilor îndepărtate*, p. 247-272.
- E. Zaharia 1963 Das graberfeld von Balintești-Cioinagi und einige fragen der bronzezeit in der Moldau, *Dacia (NS)*, VII, p. 139-176.
- E. Zaharia 1959 Die Lockeringe von Sărata-Monteoru und ihre typologischen und chronologischen Beziehungen, *Dacia (NS)*, III, p. 103-134.

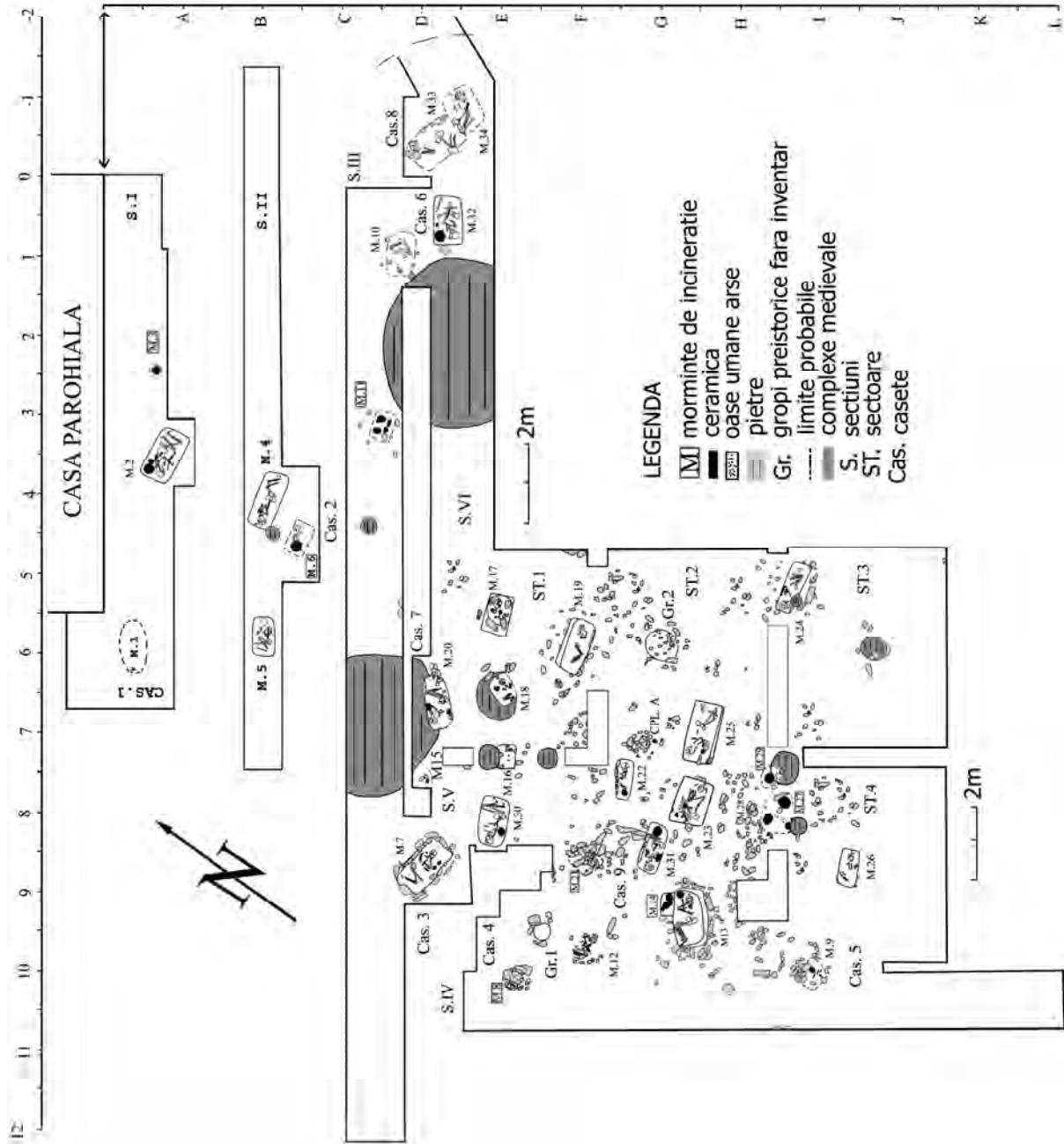
Cimitirul din epoca bronzului de la Cămpina (jud. Prahova)

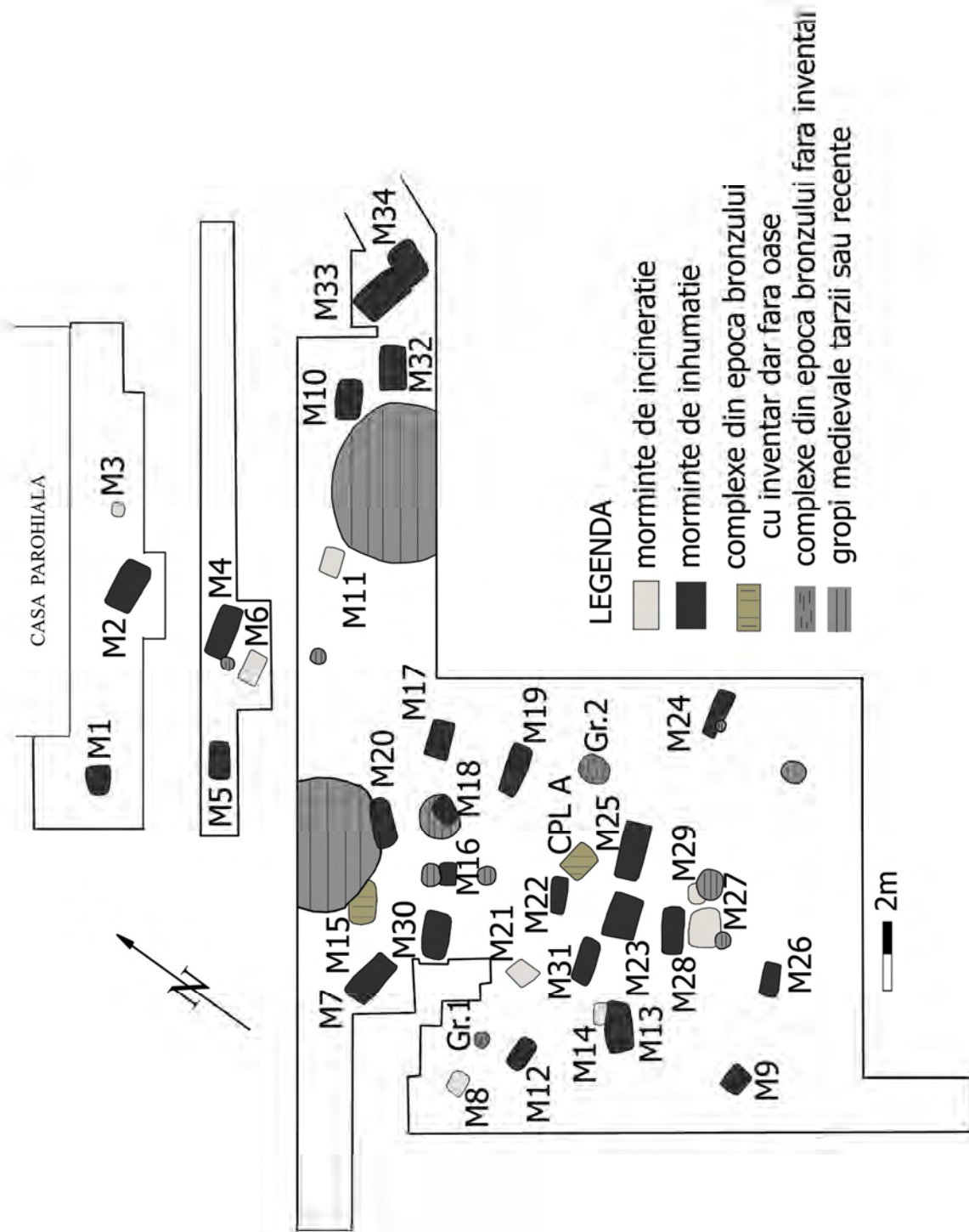
Pl. 1. Cămpina, județul Prahova: poziționarea localității și a necropolei din epoca bronzului (fără scară).
Cămpina, Prahova County, the position of the city and of the Bronze Age necropolis (without scale).

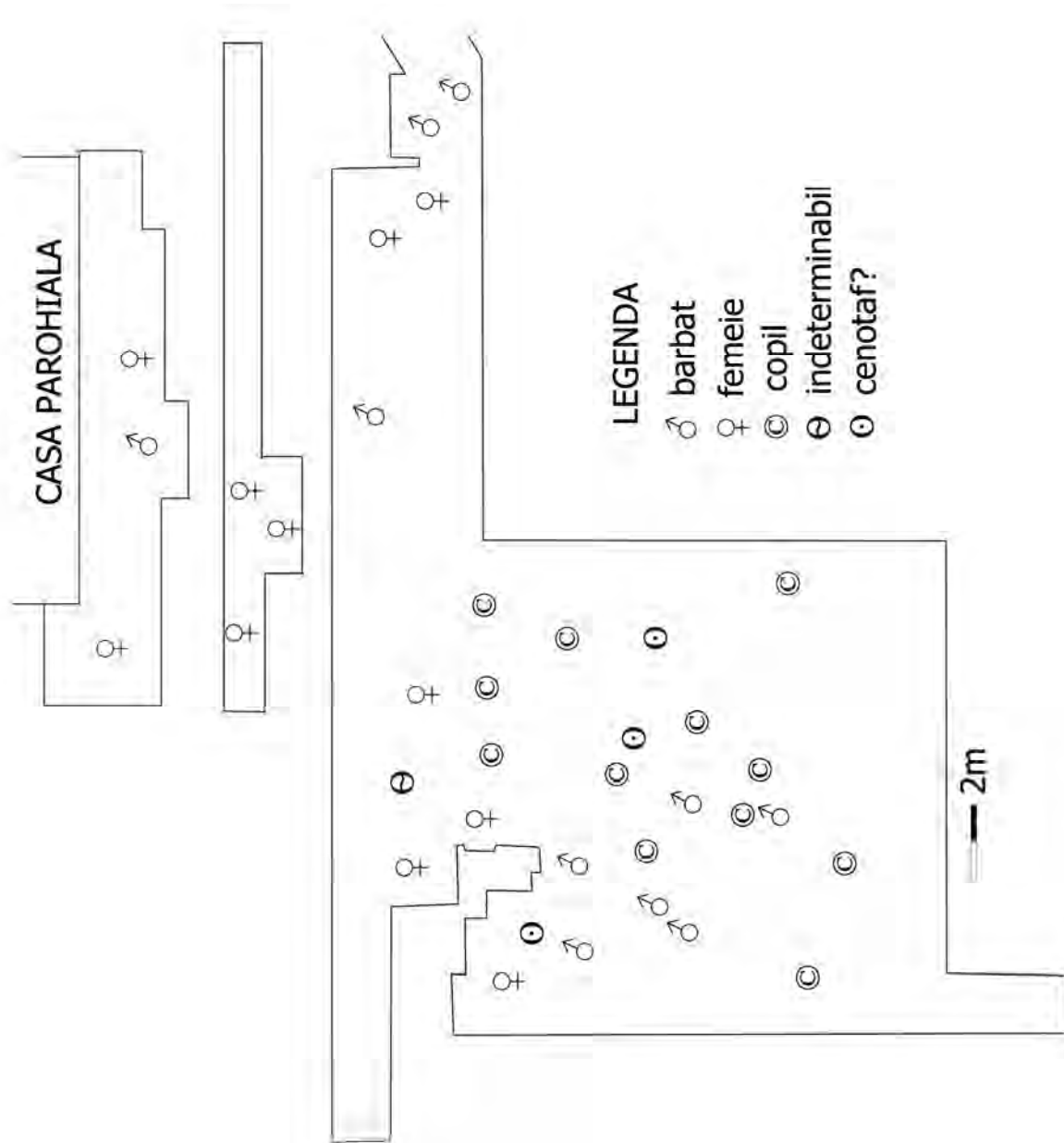
Pl. 2. Câmpina „Slobozia”: parohia Sf. Nicolae și zonele scanate.
Câmpina „Slobozia”: St. Nicolas parish and the scanned areas.

Pl. 3. Câmpina, necropola din epoca bronzului: plan general de cercetare arheologică.
Câmpina, Bronze Age necropolis: general plan of archaeological research.

PI. 4. Câmpina, necropola din epoca bronzului: planul general cu distribuția complexelor arheologice.
Câmpina, Bronze Age necropolis: general plan with the distribution of archaeological complexes.

Pl. 5. Câmpina, necropola din epoca bronzului: planul general cu distribuția complexelor funerare pe vârstă și sex.
Câmpina, Bronze Age necropolis: general plan with the distribution of funerary complexes according to age and gender.

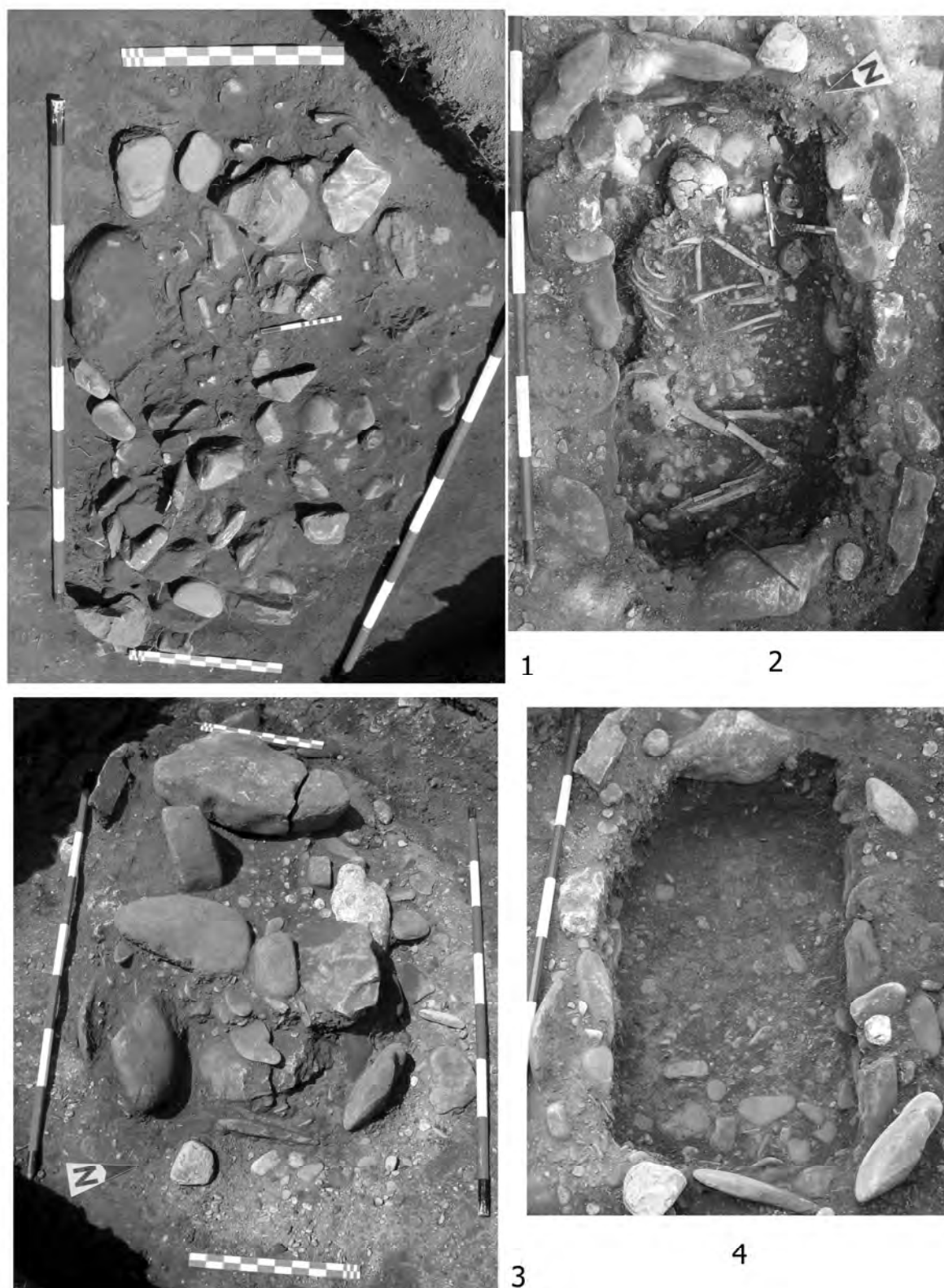

1

2

Pl. 6. Câmpina, necropola din epoca bronzului: imagini săpături arheologice (vedere din nord-est).
Câmpina, Bronze Age necropolis: images of archaeological excavations (view from North-East).

Pl. 7. Câmpina: mormântul 7, diferite stadii ale cercetării arheologice (scara: 1 unitate 20 cm).
Câmpina: grave 7, different stages of archaeological research (scale: 1 unit 20 cm).

1

2

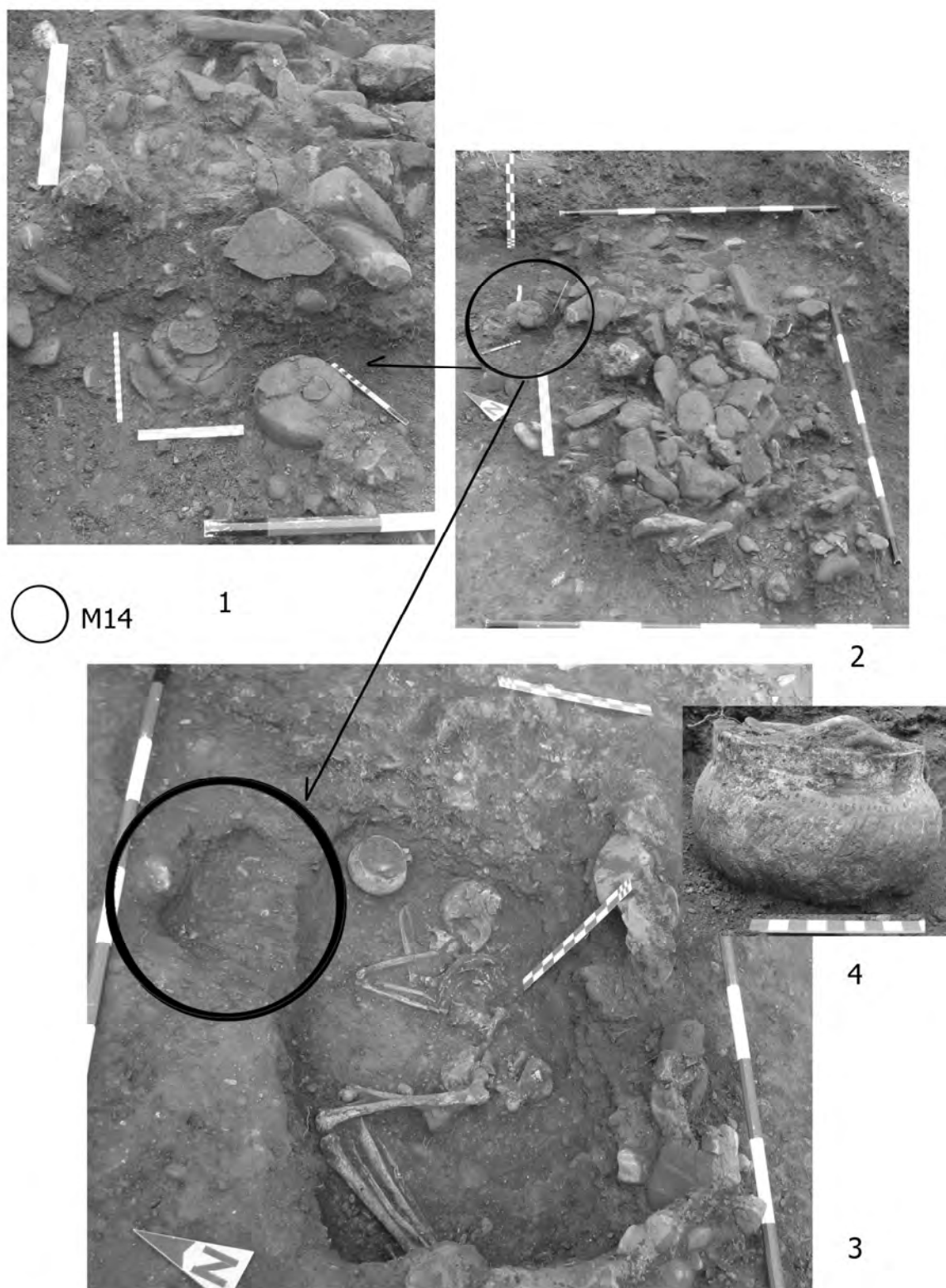

3

4

Pl. 8. Câmpina, morminte cu vase atribuite culturii Tei: mormântul 2 (1-2), mormântul 32 (3-4).
Câmpina, graves containing pots attributed to Tei culture, grave 2 (1-2), grave 32 (3-4).

PI. 9. Câmpina, complexe funerare suprapuse: mormântul 13 și 14 (1-3); 4 - vas din mormântul de incinerare 13.
Câmpina, overlapped funerary complexes: grave 13 and 14 (1-3); 4 - pot from cremation grave 13.

1

2

3

Pl. 10. Câmpina: mormântul 23 (1), mormântul 25 (2), mormintele 32-34 (3).
Câmpina: grave 23 (1), grave 25 (2), graves 32-34 (3).

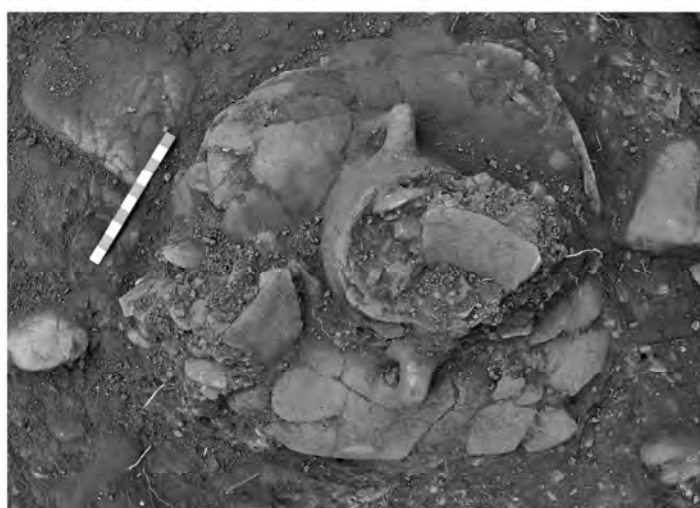
1

2

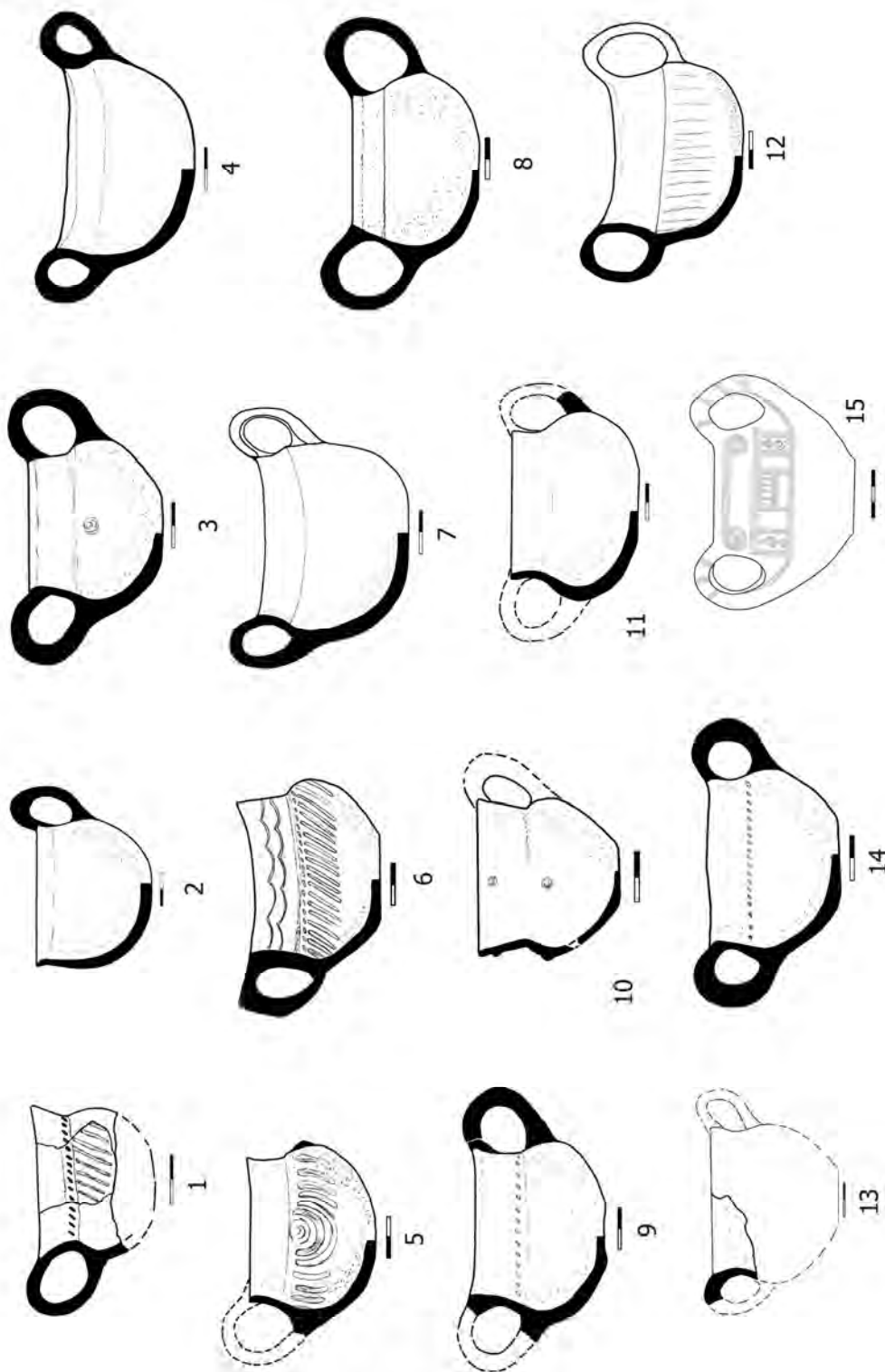

3

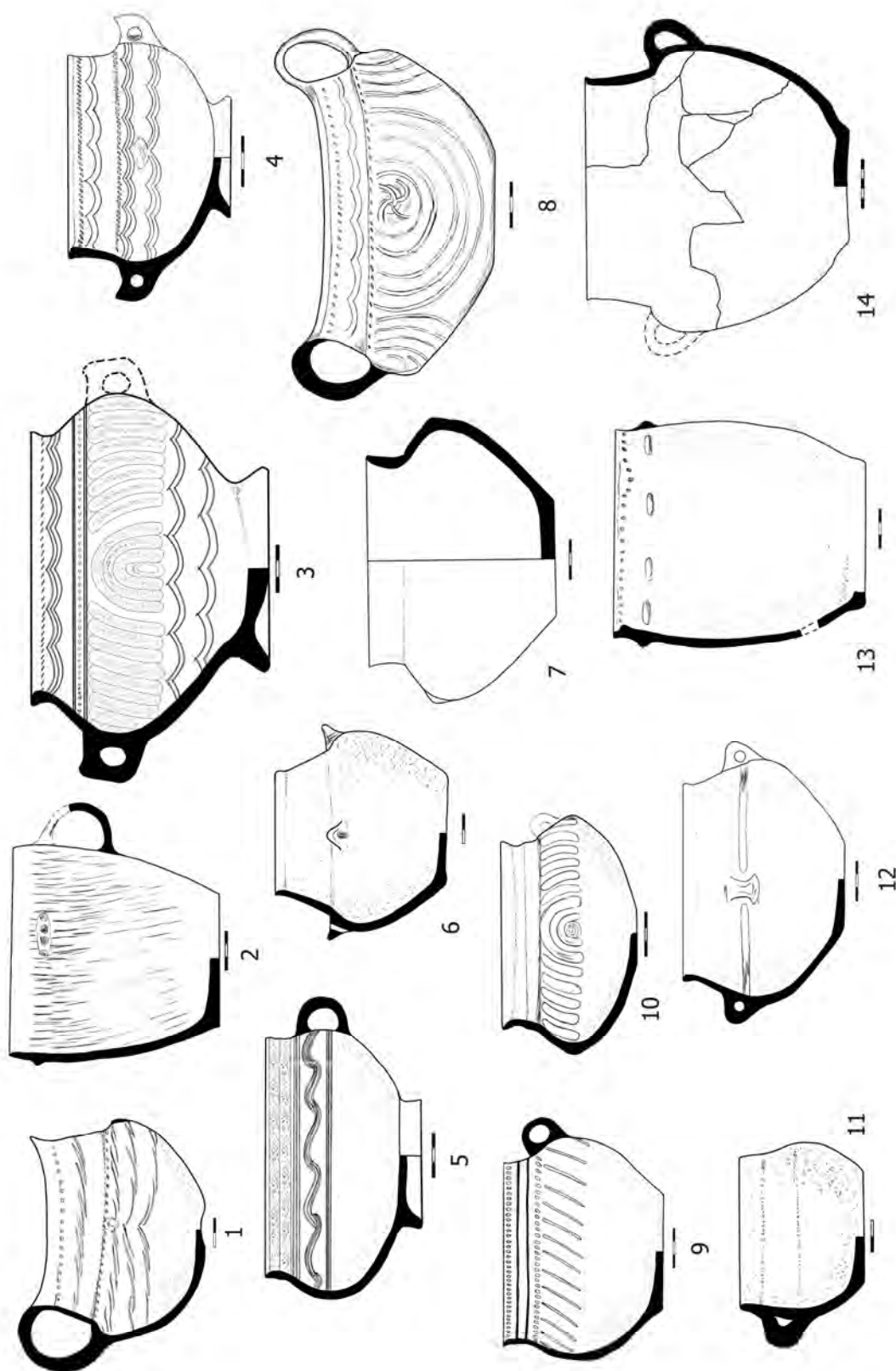

4

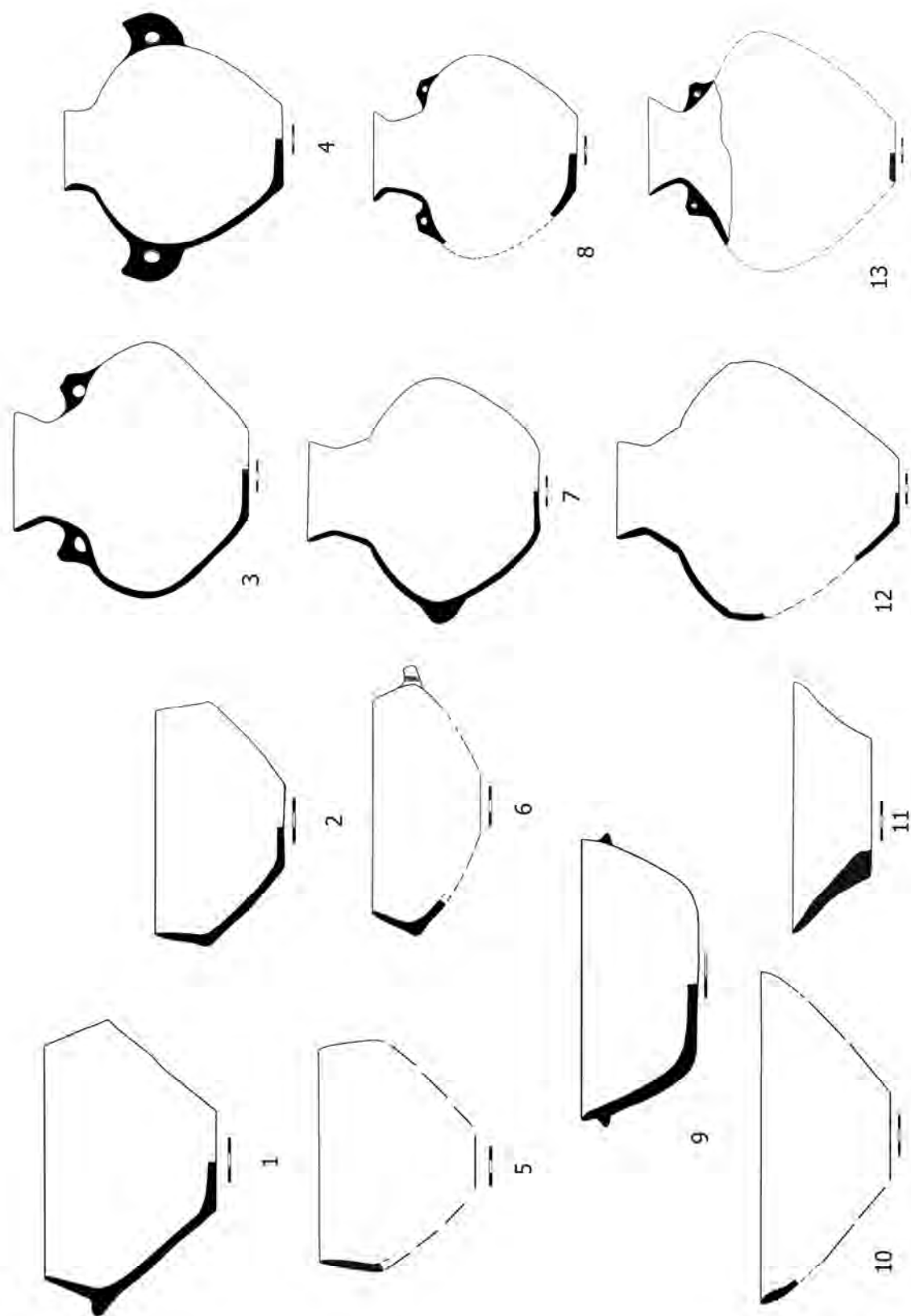
Pl. 11. Câmpina, morminte de incinerare: mormântul 8 (1), mormântul 21 (2-3), vas *in situ* din mormântul 27 (4).
Câmpina, cremation graves: grave 8 (1), grave 21 (2-3), pot *in situ* from grave 27 (4).

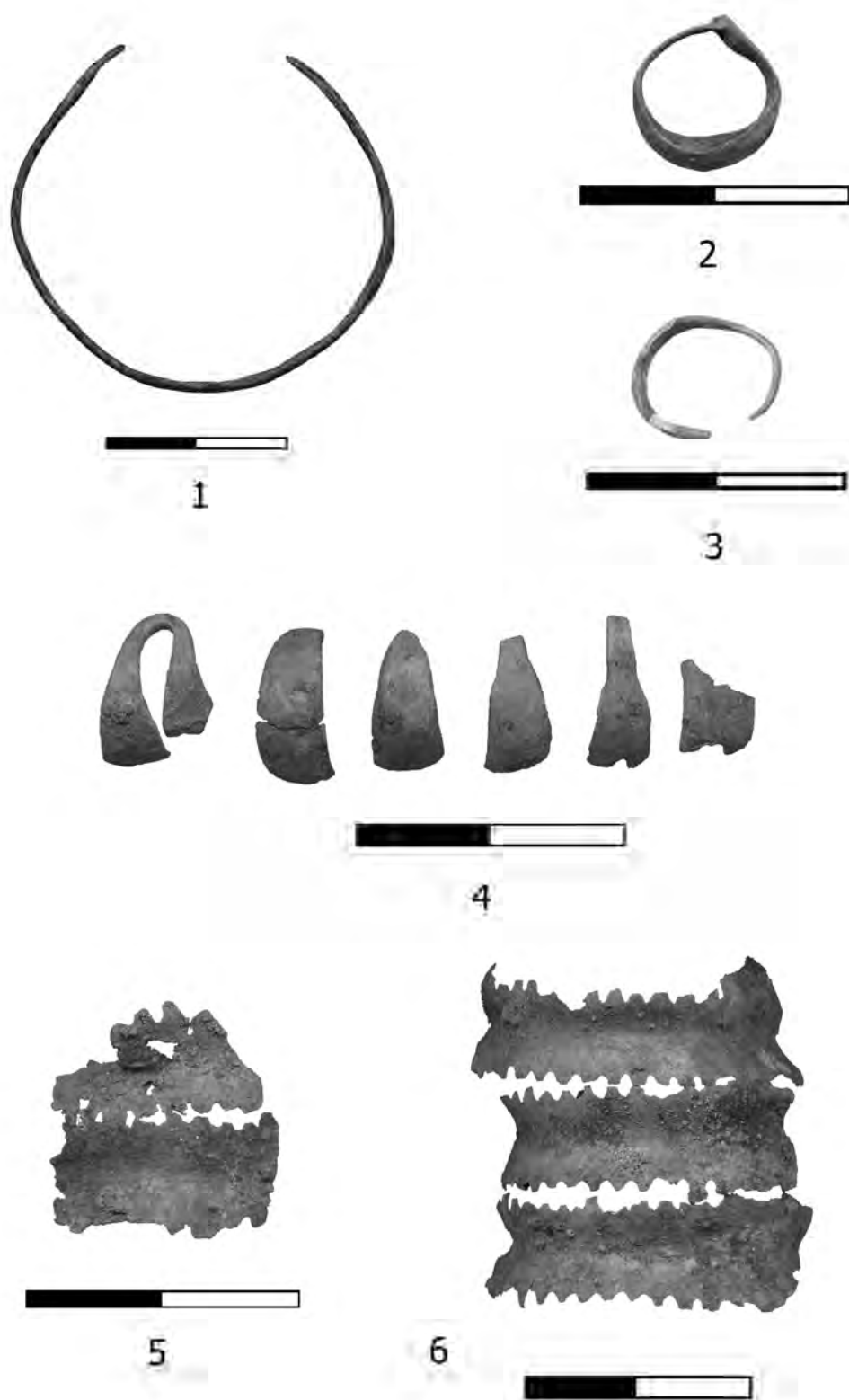
Pl. 12. Câmpina, ceramică: vase de tip *kantaras* (3-4, 7-9, 11-15) și cești (1-2, 5-6, 10) (scara nr. 1-14: 2 cm; nr. 15: 3 cm).
Câmpina, ceramics: pots of the type *kantaras* (3-4, 7-9, 11-15) and cups (1-2, 5-6, 10) (scale no. 1-14: 2 cm; no. 15: 3 cm).

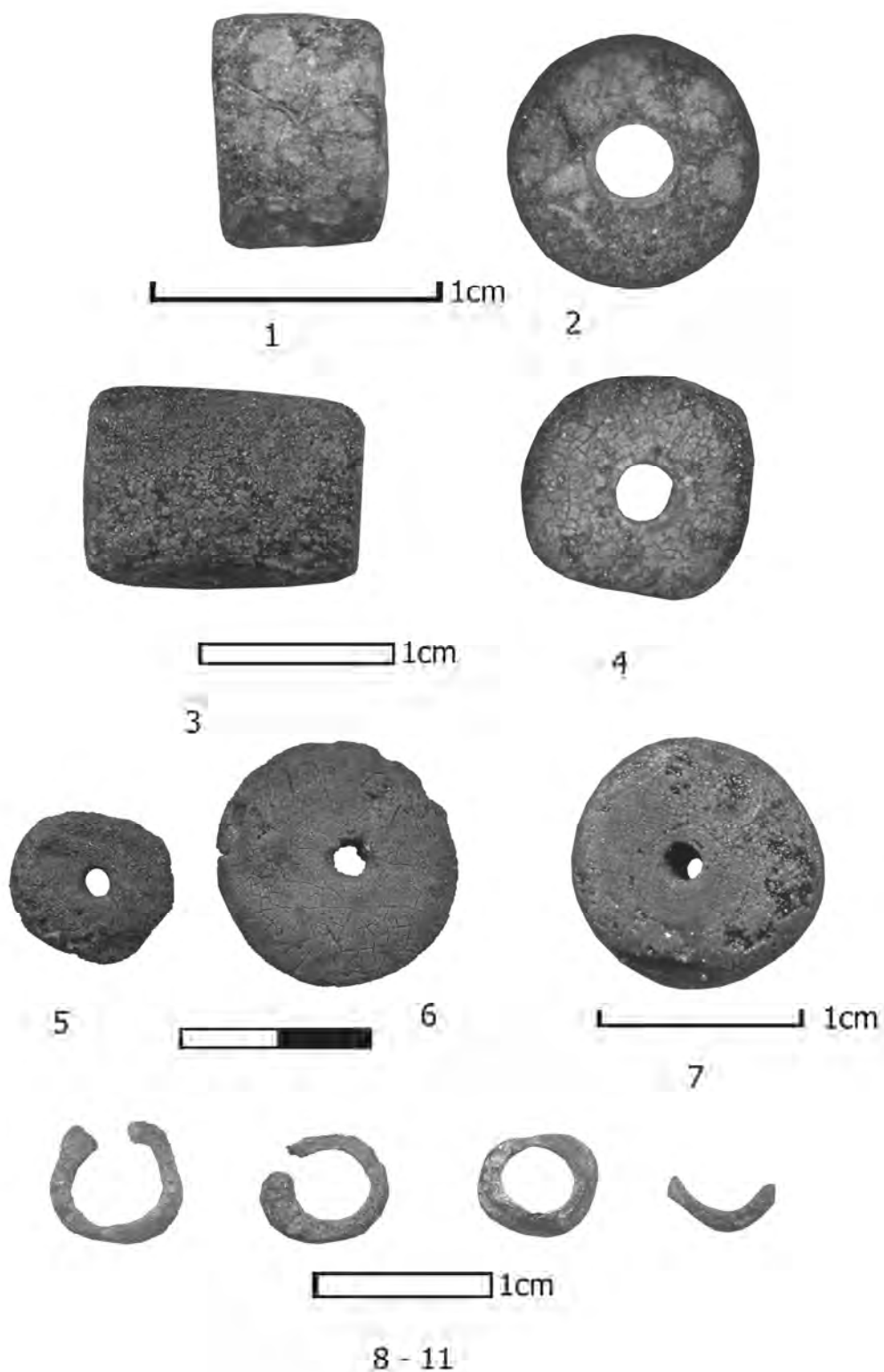
Pl. 13. Câmpina, ceramică din morminte de înmormântare (1-2, 5-7, 9-13) și incinerare (3-4, 8, 14), cană decorată cu *besenstrich* din M31 (2) (scara nr. 1, 6, 11: 2 cm; nr. 2-5, 7-8, 12-14: 3 cm).
 Câmpina, ceramics from inhumation graves (1-2, 5-7, 9-13) and cremation graves (3-4, 8, 14), jugs decorated with *besenstrich* from M31 (2) (scale no. 1, 6, 11: 2 cm; no. 2-5, 7-8, 12-14: 3 cm).

Pl. 14. Câmpina, ceramică nedecorată: castroane (1-2, 5-6, 9-11); vase amforoidale (3-4, 7-8, 12-13) (scara nr. 1-8, 10-13: 3 cm; nr. 9: 2 cm).
Câmpina, non decorated ceramics: bowls (1-2, 5-6, 9-11); amphorae (3-4, 7-8, 12-13) (scale no. 1-8, 10-13: 3 cm; no. 9: 2 cm).

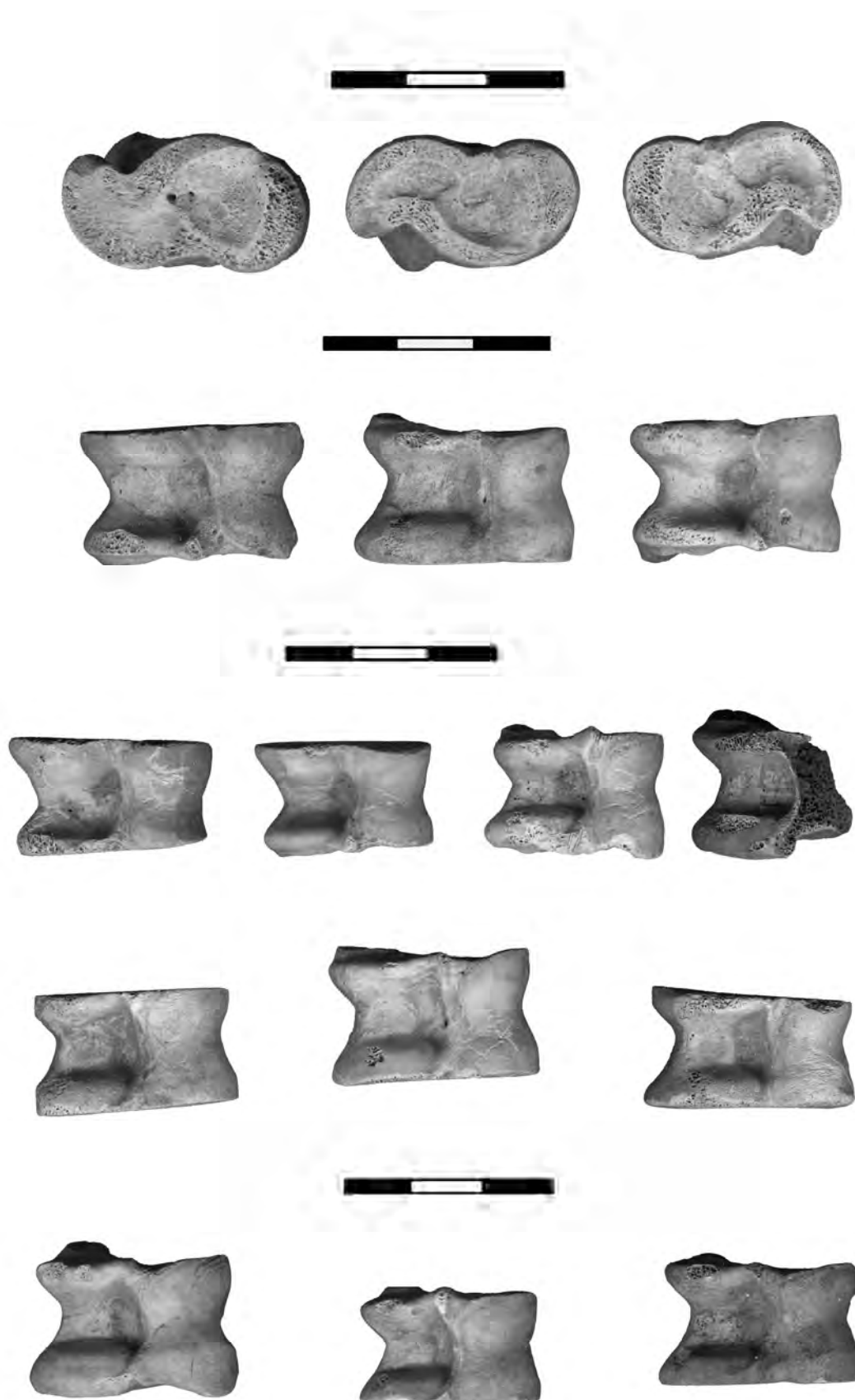

Pl. 15. Câmpina, podoabe din bronz din morminte de inhumație: brățară (1), cercei (2-4), piese din tăbliță de bronz (5-6) (scara 2 cm).
Câmpina, bronze jewelry from inhumation graves: bracelet (1), earrings (2-4), bronze pieces (5-6) (scale 2 cm).

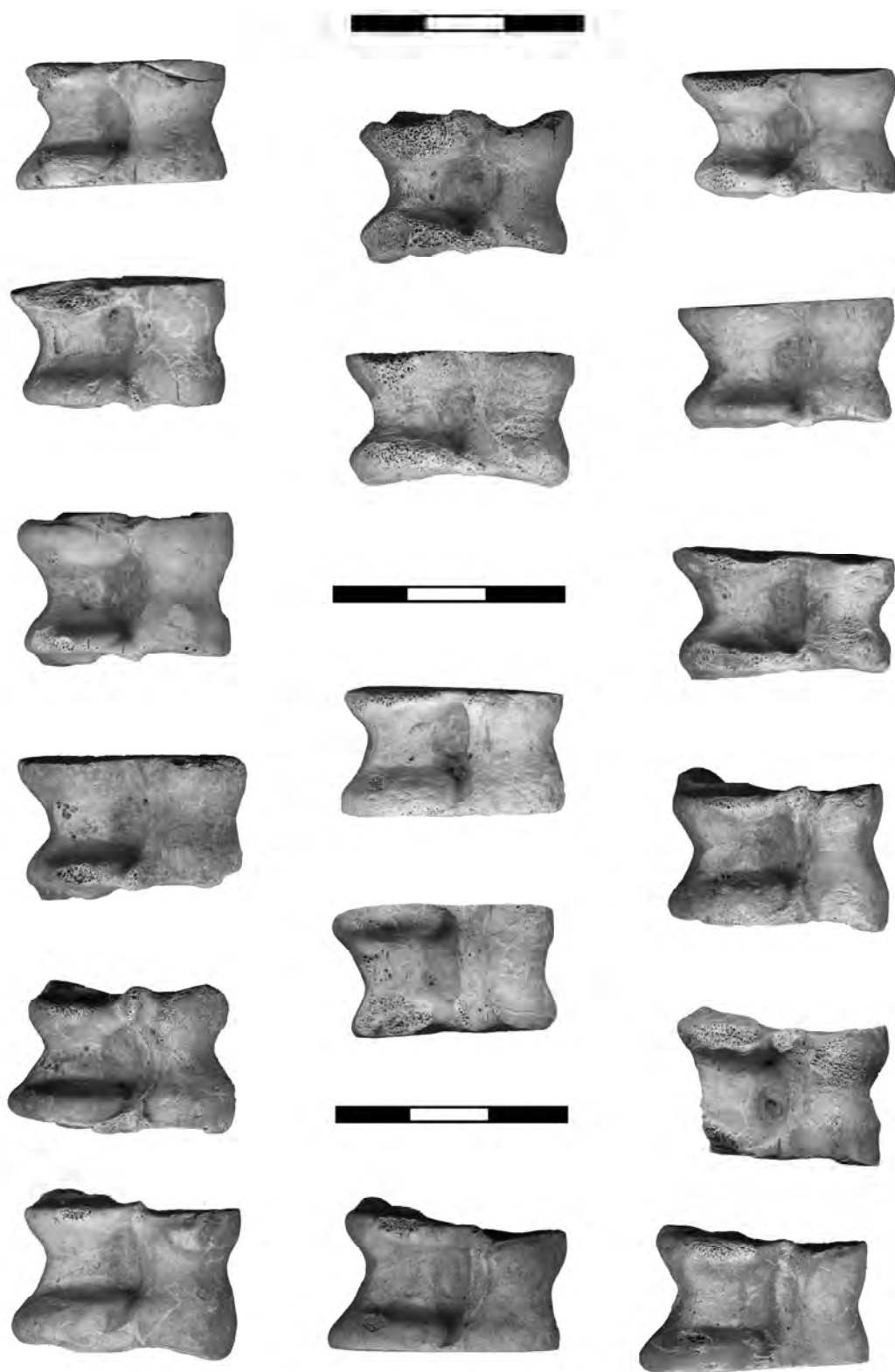

Pl. 16. Câmpina, podoabe din morminte de inhumație: de lut (3-7), chihlimbar (1), pastă sticloasă (8-11) (scara nr. 1-4, 7-8: 1 cm; nr. 5-6: 2 cm).

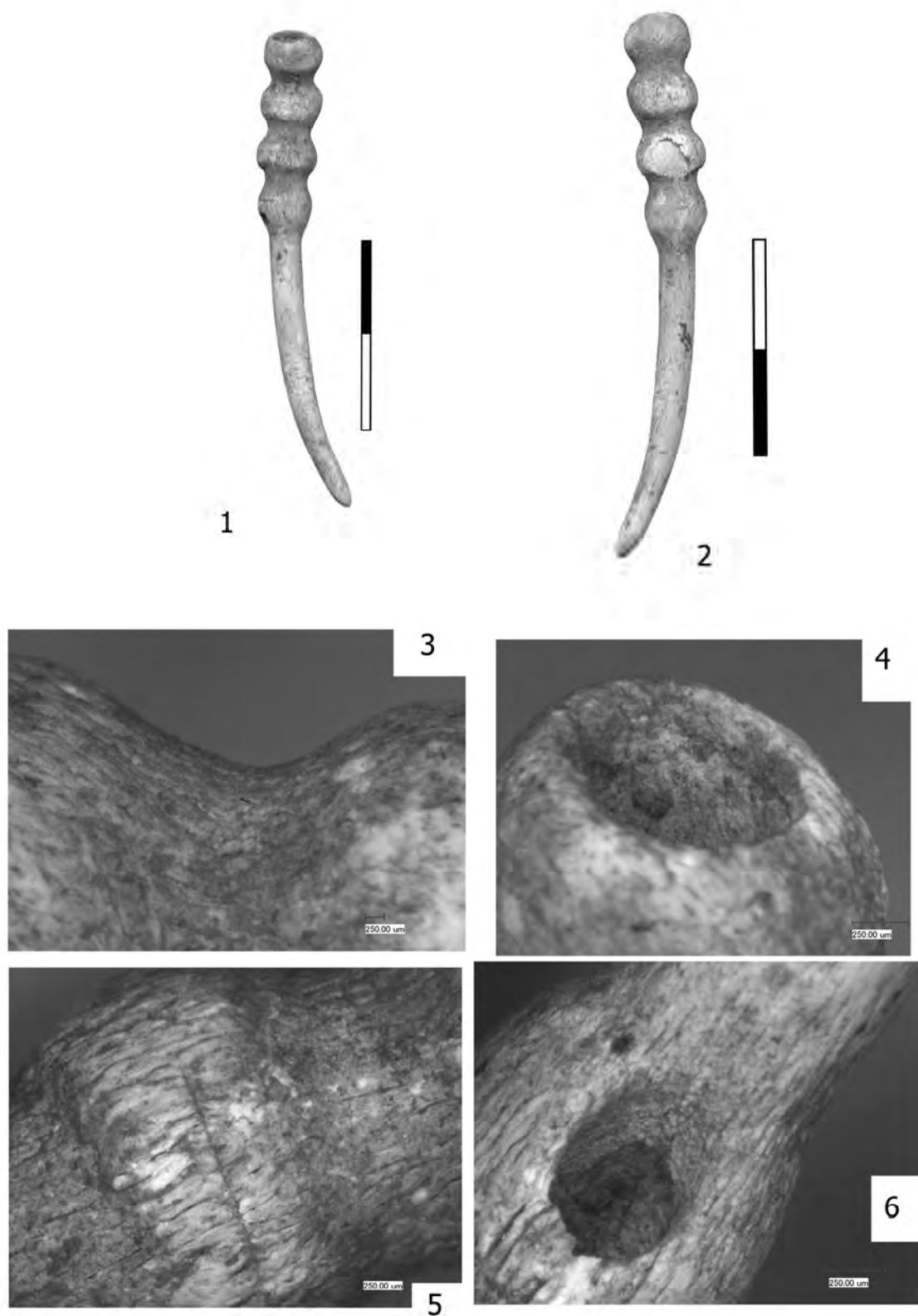
Câmpina, jewelry from inhumation graves: of clay (3-7), amber (1), glassy paste (8-11) (scale no. 1-4, 7-8: 1 cm; no. 5-6: 2 cm).

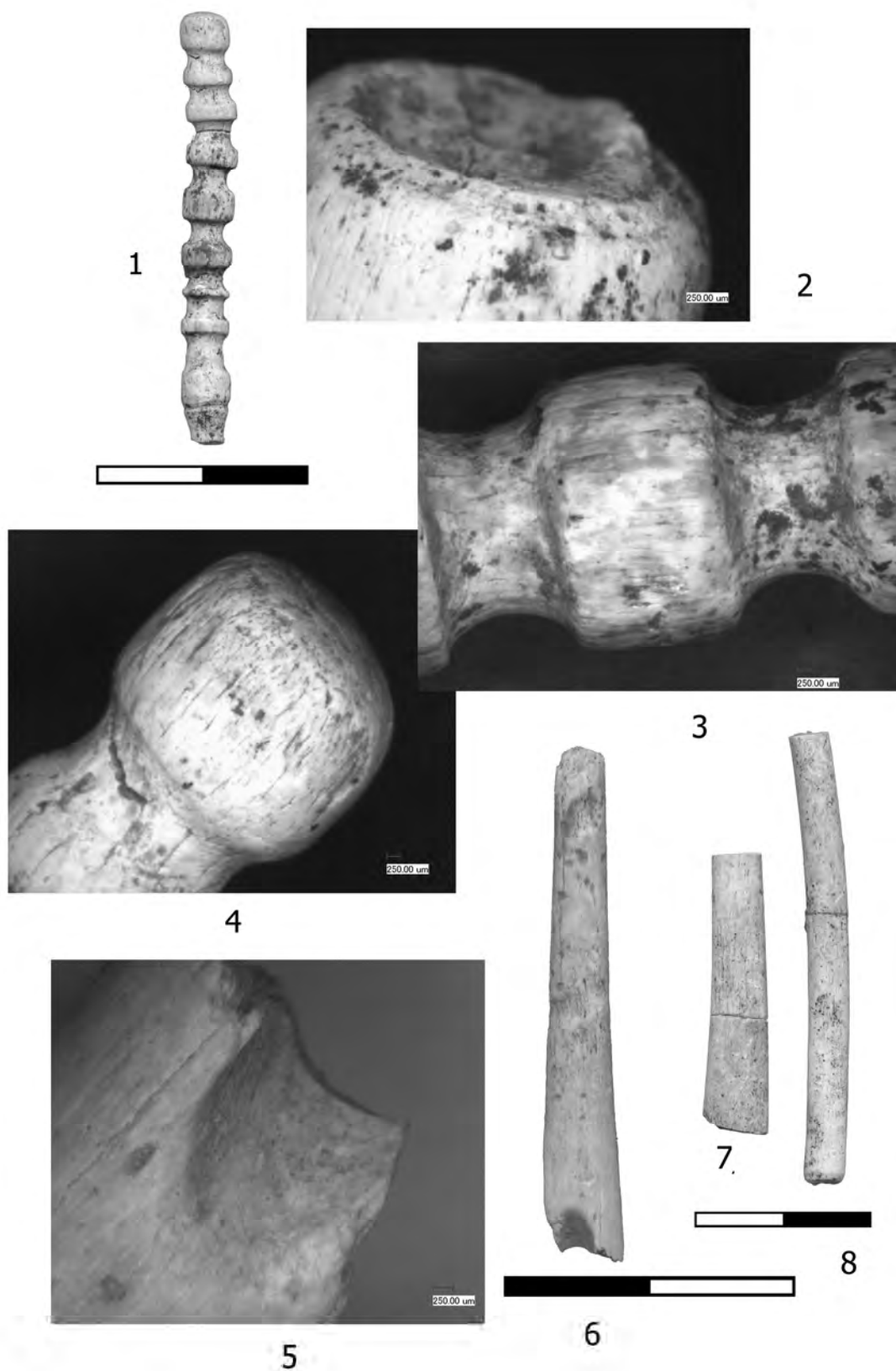
Pl. 17. Câmpina: astragale de ovicaprină prelucrate, din mormântul 30 (scara 3 cm).
Câmpina: *ovicaprina* processed tali from grave 30 (scale 3 cm).

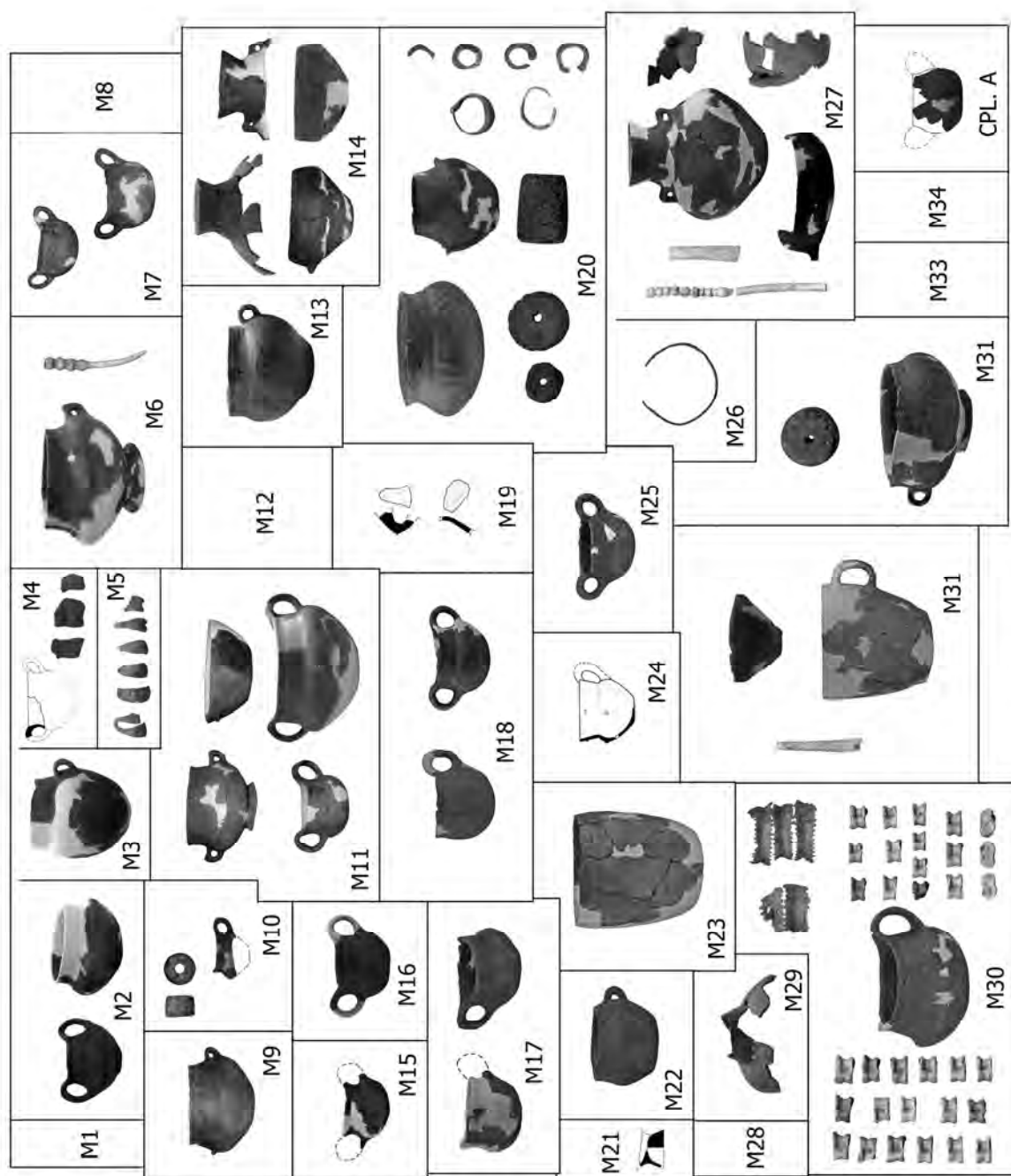
Pl. 18. Câmpina: astragale de ovicaprină prelucrate, din mormântul 30 (scara 3 cm).
Câmpina: *ovicaprina* processed tali from grave 30 (scale 3 cm).

Pl. 19. Câmpina: podoabă de os din mormântul 6 (șcara 2 cm).
Câmpina: ornament of bone from grave 6 (scale 2 cm).

PI. 20. Câmpina, piese de os: podoabă din mormântul 27 (1-5), ac/vârf din mormântul 31 (5-6), piese de os din mormântul 27 (7-8) (scara 2 cm).
Câmpina, bone pieces: ornament from grave 27 (1-5), needle/arrow from grave 31 (5-6), bone pieces from grave 27 (7-8) (scale 2 cm).

Pl. 21. Câmpina: tabel cu inventarul mormintelor (2008-2010).
Câmpina: table with the inventory of graves (2008-2010).

1 cimitir epoca bronzului

2

PI. 22. Câmpina „Parohia Sfântul Nicolae”, imagini aeriene: poziționarea sitului (1), vedere generală (2) (fotografie Carmen Bem).

Câmpina, St. Nicholas parish, aerial images: the position of the site (1), general view (2) (photo Carmen Bem).

PI. 23. Câmpina „Parohia Sfântul Nicolae”: complexe medievale târzii.
Câmpina, “St. Nicholas parish”: late medieval complex.

NOTE ȘI DISCUȚII

Analiza microscopică a trei statuete antropomorfe din cultura Cucuteni, de la Drăgușeni, județul Botoșani

Cornelia CĂRPUȘ*

Abstract: *This paper presents the results of the macro- and microscopical analysis of three anthropomorphic statuettes belonging to the late phase of Cucuteni A, found in eneolithic settlement of Drăgușeni, Botoșani County. These pieces, one whole and two fragmented, with different sizes, are three female idols having similarities with other statuettes characteristic of this phase but some differences too, of modeling techniques, ornaments, nature of clay, etc. The statuettes played in rond-bosse, look slightly elongated, gracile, and shaped in the manner specified to this Cucuteni phase. The present paper aims to investigate some aspects of the characteristics of these pieces. First, if a microscopic analysis can bring new data to a macroscopic and only intuitive examination. We were interested if may be relationships between human proportions (anthropometric indicators) and measures applied in these parts, of course in those where they could be performed. Another aspect analyzed was related to correspondence between the manner of decoration and so-called energy lines, muscles, tattoos, etc., as well as some similarities with the idols of other cultures on modeling and ornaments.*

Rezumat: *Lucrearea de față prezintă rezultatele analizelor macro- și microscopică a trei statuete antropomorfe aparținând fazei târzii a culturii Cucuteni A, descoperite în așezarea eneolitică de la Drăgușeni, județul Botoșani. Aceste piese, una întreagă și două fragmentare, de talii diferite, prezintă trei idoli de sex feminin având similitudini cu alte statuete caracteristice acestei faze dar și diferențieri privind tehnica de modelare, decor, natura argilei, etc. Aceste statuete redată în rond-bosse, au un aspect ușor alungit, gracile, modelate în maniera specifică acestei faze a culturii Cucuteni.*

Lucrearea își propune să urmărească unele aspecte legate de particularitățile acestor piese. În primul rând, dacă printr-o analiză microscopică se pot aduce date noi față de o examinare doar macroscopică și intuitivă. Am urmărit apoi dacă pot exista relații între proporțiile umane (indici antropometrici) și măsurătorile aplicate pe aceste piese, bineînțeles acelea care au putut fi efectuate. Alt aspect analizat a fost legat de corespondența dintre maniera de decor și așa zisele linii energetice, grupe musculare, tatuaje, etc., precum și unele similitudini cu idoli din alte culturi privind modelarea sau decorul.

Keywords: *microscopical analysis, anthropomorphic idols, Drăgușeni, Cucuteni culture, steatopygia.*

Cuvinte cheie: *analiză microscopică, idol antropomorf, Drăgușeni, cultura Cucuteni, steatopigie.*

◆ Supunem atenției trei statuete antropomorfe aparținând culturii Cucuteni, din așezarea eneolitică de la Drăgușeni, județul Botoșani. Ele aparțin colecției Institutului de Arheologie „Vasile Pârvan”, București și ne-au fost oferite spre studiu prin amabilitatea doamnei Silvia Marinescu-Bîlcu, căreia îi mulțumim și pe această cale.

Piesele au fost descoperite în punctual „Ostrov” al acestei așezări și aparțin etapei finale a culturii Cucuteni A (S. Marinescu-Bîlcu, Al. Bolomey 2000, p. 131).

* Spitalul Clinic de Pneumoftiziologie Constanța, Str. Sentinelei, nr. 40, Constanța; carpuscornelia@yahoo.com

◆ 1. Statuetă antropomorfă, întregă, de sex feminin, descoperită în locuința L 17, III 4, nr. inv. Dr. 563. Ea are următoarele dimensiuni¹:

Față:

Înălțimea totală a piesei = 87,50 mm; a capului = 9,94 mm; până la ombilic = 43,5 mm.

Lățimea la umeri = 23,95; torace = 16,67 mm; la șolduri = 21 mm; la picioare, superior = 17,21/inferior = 12,93 mm.

Profil:

torace = 8 mm;

regiunea bazinului = 19,3 mm.

Suportul picioarelor este eliptic având dimensiunile: 16,74 / 10,24 mm.

Greutatea acestei mici piese este de: 20,53 g.²

Fig. 1. Idol 1 (de la stânga la dreapta): vedere din față, din spate și din profil.
Idol 1 (from left to right): frontal view, back view and profile view.

Descriere: figurină cu aspect ușor alungit, gracilă, modelată dintr-o argilă de culoare ocru - sienna naturală, acoperită cu un desen din linii incizate umplute cu o pastă albă; aceste linii delimitează un desen particular pe toracele anterior și posterior, iar abdomenul este acoperit cu linii incizate în forma literei „V” cu vârful în jos, iar partea care reliefează picioarele prezintă linii în forma literei „V” răsturnată. Sâniile nu sunt reprezentați, iar șoldurile sunt înguste. Capul și brațele sunt doar schițate, cu linia umerilor ușor descendentă. Toracele fin este alungit, iar picioarele sunt alipite pe toată lungimea lor și unite la bază într-o „talpă” comună. Zona pubiană este sugerată printr-o serie de linii în „V”. Pe partea anterioară și de sus a toracelui se află un „model” de forma unui romb despărțit de o linie mediană cu doi „ochi” de-o parte și de alta a acesteia; deasupra acestui romb culcat pornesc trei linii verticale distanțate, ca trei raze scurte. Toracele plat are aplecare anterioară și este puternic curbat în zona lombară, curbare determinată și de mușchii fesieri foarte bine exprimați; aceștia sunt decorați cu linii oblice, aleatorii. Pe spatele toracelui se detașează un desen de forma unor romburi „telescopate”, incluse unele în altele, iar restul este acoperit cu linii incizate în forma literei „V” cu

¹ Pentru măsurători a fost folosit un șubler digital, precizie 0,01 mm.

² Pentru cântărire s-a folosit un cântar digital, cu precizie 0,01 g.

vârful în jos. Lateral, de-o parte și de alta a capului, se observă două mici adâncituri simulând ochii, umplute cu pastă albă.

Fig. 2. Idol 1 (de la stânga la dreapta): desen pe torace, față anterioră și față posterioară (detalii).
Idol 1 (from left to right): incised drawing on the front and on the back of the chest (details).

Piesa, cum am arătat, a fost modelată dintr-o pastă argiloasă fină, de culoarea sienei naturale, incizată cu ajutorul unui bețișor, liniile fiind destul de adânci pentru o statueta atât de gracilă. După modelarea dintr-o singură bucată, piesa a fost incizată, apoi vopsită cu o culoare brună închisă, vizibilă în special în șanțul inciziilor. Peste această culoare închisă a fost adăugată pasta albă în spațiul inciziilor (fig. 1, 2).

Compoziția pastei: piesa fiind întreagă, se poate observa tipul de argilă doar la exteriorul ei. Nu pare angobată ci doar bine uniformizată, fără degresanți adăugați; rarele particule microscopice cuarțoase și paietele de mică (muscovit) vizibile la suprafața piesei fac parte din structura naturală a argilei.

◆ **2.** Statuetă antropomorfă de sex feminin, fragmentară, din care lipsește porțiunea superioară a corpului, de la nivelul taliei, a fost descoperită în locuința L 15, II 13, nr. inv. Dr. 981; ea prezintă următoarele măsurători:

Față:

Înălțimea piesei fragmentare = 75,16 mm; înălțimea picioarelor de la șold în jos = 66 mm.

Lățimea la nivelul taliei = 24,22 mm; la șolduri = 31 mm; la ambele picioare, partea de sus = 29,27 mm, partea de jos = 20,62 mm.

Profil:

torace = 13,70 mm;

regiunea bazinului = 22,30 mm.

Suportul picioarelor este aproape rotund având dimensiunile: 21,26 / 20,73 mm.

Greutatea piesei este de 46,75 g.

Fig. 3. Idol 2 (de la stânga la dreapta): față, spate și profil.
 Idol 2 (from left to right): Frontal view, back view and profile view.

Descriere: statueta prezintă un aspect mai robust decât prima, modelată dintr-o argilă de culoare ocru-gălbuie după ardere, acoperită cu benzi incizate orizontal, într-un model simetric pe ambele picioare și o angobă mai deschisă, de culoarea untului. Abdomenul este acoperit cu un desen din patru romburi culcate, dintre care doar trei sunt vizibile, cu câte o mică incizie centrală. Pubisul este reliefat prin două linii paralele, în forma literei „V” orientat cu vârful în jos. Picioarele sunt alipite pe toată lungimea lor fiind separate printr-o linie mediană continuă și unite jos într-o „talpă” comună ca și la celălalt idol (fig. 3).

Picioarele sunt *decorate* într-un model particular, rar întâlnit printre piesele de la Drăgușeni, și anume benzi orizontale alternante, unele simple, altele prevăzute cu puncte verticale incizate, alungite, delimitate între ele de asemenea prin linii incizate. Acest desen se continuă și pe partea dorsală a idolului unde fesele, mai puțin evidente ca la primul, sunt decorate prin linii spirale. Întâmplător sau nu, spirele de pe șolduri, precum și punctele incizate de pe picioare au aproximativ același număr (fig. 4).

Această piesă prezintă o pastă ocru-gălbuie cu o angobă de o cromatică plăcută, de culoarea untului.

Etapele de prelucrare ale acestei figurine sunt următoarele: modelare, incizare, angobare, ardere.

Sanțurile adânc incizate prezintă urmele unui instrument cu textură vegetală. Angobarea a fost efectuată ulterior, prin scufundarea figurinei într-o emulsie mai deschisă la culoare, angoba acoperind astfel și spațiile incizate; acest strat angobat s-a desprins pe anumite porțiuni lăsând să se vadă culoarea în tonuri calde și mai închisă a matricei argiloase arse oxidant și uniform. Pe modelul spiralat de pe mușchii fesieri se observă porțiuni lustruite, asemănătoare obiectelor îndelung folosite, precum și urme microscopice de vopsea cu ocru, de un roșu intens.

Compoziția argilei urmărită doar în spărtură este uniformă, fără degresanți adăugați, doar foarte rare particule microscopice cuarțoase și paiete de mică (muscovit), vizibile în stratul de angobă precum și particule de hematit ce provin din compoziția naturală a argilei. De altfel, aceste particule microscopice de cuarț, subangulare, translucide, au determinat spargerea și desprinderea angobei pe anumite porțiuni. În spărtura figurinei, pasta se observă a fi omogenă, fără goluri, cu o ardere egală, oxidantă, uniformă.

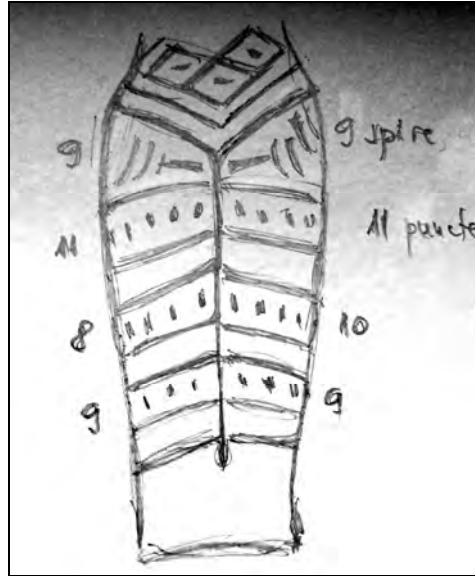

Fig. 4. Idol 2. Desen cu numărul de spire și puncte incizate.
Idol 2. Drawing that shows number of spirals and incised dots on both feet.

◆ **3.** Statuetă antropomorfă fragmentară, de sex feminin, găsită în locuința L 15, II 10. Este o piesă refăcută din două jumătăți, lipite în laboratorul de restaurare; s-a păstrat doar porțiunea din jurul bazinului și puțin din partea superioară a taliei precum și a picioarelor. Piesa este decorată cu striuri adânc incizate, care evidențiază la microscop folosirea unui bețișor de lemn (aspect de striuri vegetale (fig. 7). Inciziile sunt oblice anterior și în spirale pe partea posterioară, dar inciziile nu sunt umplute cu material alb sau de altă culoare.

Față:

Inălțimea piesei fragmentare = 60,09 mm;

Lățimea la nivelul taliei = 41,10 mm; la șolduri = 48,35 mm; la ambele picioare, partea de sus = 15,8 mm.

Profil:

abdomen inferior = 15,7 mm.

regiunea bazinului: partea dreaptă = 36,41 mm; partea stângă = 36,48 mm.

Greutatea piesei este de 69,92 g.

Fig. 5. Idol 3 (de la stânga la dreapta): față și spate.
Idol 3 (from left to right): frontal view and back view.

Acest fragment, aparținând unei statuete antropomorfe, este modelat dintr-o argilă de consistența unei hume acvatică.

La prima vedere, par două jumătăți separate provenind de la două statuete asemănătoare. Fesele acestei piese sunt redată disproporționat față de abdomen și picioare, ca și cum femeile cucuteniene de la Drăgușeni practicau intens „fitness-ul”.

De asemenea, cele două jumătăți de idol sparte din vechime au și culori ușor diferite; jumătatea dreaptă este mai cenușie, iar cea din stânga are o culoare cenușie spre ocru. Probabil una dintre ele a suferit o ardere secundară, ceea ce confirmă și culoarea lor puțin modificată.

Stratul de angobă este mai subțire decât la celelalte piese și de o culoare cenușie deschisă spre alb, nereușind să acopere imperfecțiunile de finisare. Din această cauză, suprafața piesei văzută la lupa binoculară are un aspect „selenar”. Acest aspect e dat de urma unor incluziuni rotunde și plate superficiale, de diferite dimensiuni a căror proveniență e greu de precizat.

Etapele de prelucrare ale acestei statuete sunt următoarele: modelare, incizare, angobare (strat mai deschis la culoare), ardere.

Compoziția: pastă omogenă, dură. Nu conține degresanți vizibili, doar mulajele unor incluziuni cu aspect particular, lenticulare, la suprafața piesei (fig. 9) și sub forma unor micro „schije” în spărtură (fig. 8). În multe dintre aceste mulaje lenticulare se află hematit. Nu se observă paiete de mică.

◆ Concluzii

Ca mod de prezentare, am avut în studiu trei statuete antropomorfe, de sex feminin, una fiind întreagă și două fragmentare. Ca talie, aceste piese redată în *ronde-bosse* se încadrează în categoria celor mijlocii (între 8 - 25 cm), după o împărțire convențională acceptată (D. Monah 1997, p. 70). De altfel, marea majoritate a statuetelor feminine din arealul cucutenian a fost descoperită în stare fragmentară și rar piese întregi; acestea din urmă au fost găsite de obicei în complexe rituale (D. Monah 1997, p. 63); piesele din acest studiu au fost găsite însă în locuințe (L15, L17).

Tehnici de modelare

Reprezintă ele copii după tipul femeilor cucuteniene sau sunt idoli? Este dificil de dat un răspuns clar, dar dacă acceptăm că „lumea simbolică nu este decât o reflectare transcendentă a lumii reale” (F. Braunstein 2000, p. 19), putem să ne imaginăm că trăsăturile unei statuete puteau prelua unele caracteristici morfologice de la modelele reale ale femeilor comunității.

Oricum, până la clarificarea acestui aspect, putem doar să expunem ceea ce este evident. Observăm elemente care țin de o feminitate discretă, diferită mult de statuetele „venusiene” din paleolitic și cele mai multe din neolitic.

Astfel, la toate piesele, corpul are abdomenul plat, fără a fi evidențiat sexul; acesta este doar sugerat discret printr-o serie de linii în „V” cu vârful în jos. Nici sânii nu sunt reprezentați (aspect evident la idolul 1, căci la celelalte două lipsește partea toracică a corpului).

Picioarele sunt modelate ca un tot unitar, lipite și separate doar printr-un șanț median (la idolul 1, doar în partea superioară iar la idolul 2 șanțul median apare pe toată lungimea lor). Tălpile picioarelor sunt unite într-o „gheată” unică; aceasta este foarte mică la idolul 1, din care cauză idolul nu are stabilitate, el neputând fi pus în picioare, doar rezemat sau culcat; la idolul 2, tălpile picioarelor sunt unite într-un fel de postament ce se prelungește în față și în spate, ceea ce îi conferă o bună stabilitate, piesa putând fi ușor pusă în picioare.

Singurul detaliu anatomic comun la toate aceste piese îl reprezintă modelarea exagerată a mușchilor fesieri și implicit curbarea exagerată a coloanei vertebrale în zona lombară, ca și când modelele sufereau de o hiperlordoză lombară.

Ar putea fi două explicații pentru acest aspect întâlnit în plastica neolitică din punctul Ostrov, Drăgușeni:

1 - fie avem în față personaje feminine cu un corp athletic, la care prin anumite exerciții sau îndeletniciri s-au dezvoltat în exces mușchii fesieri. Aceasta este de fapt prima impresie la vederea lor, ducându-ne cu gândul la tipologia femeilor din rasa negroidă, înalte, suple și cu o musculatură fermă.

2 - fie zona aceasta reprezintă o acumulare de grăsime în exces, numită steatopigie, dar fără steatocoxie (depuneri de grăsime în zona coapselor sau în zona abdominală), invers ca la statuetele Hamangia, unde depunerile de grăsime sunt dispuse mult în zona abdominală și pe șolduri, uneori pe sânii, în timp ce zona fesieră este slab evidențiată, aspect relevant din profil.

Cu toate acestea, statuetele de la Drăgușeni nu sugerează steatopigia caracteristică celor din aria Cucuteni, dar mai ales din Precucuteni, precum și din alte culturi neolitice, căci aici abdomenul

este plat, coapsele fine, picioarele de asemenea lipsite de depuneri de grăsime, doar zona gluteală fiind deformată. O analogie poate fi făcută actualmente cu steatopigia unor grupe sub-africane, precum femeile boșimane sau hotentote, unde „lordoza lombară, extrem de accentuată este unită cu o acumulare enormă de grăsime în regiunea mijlocie a fesei” (Gh. Ghițescu 2011, p. 122). Această variantă rasială poate fi determinată de diverși factori „care țin de modalități particulare, de stațiuni în muncă sau de obiceiul de a purta greutate sau a transporta copiii pe regiunea sacrată” (Gh. Ghițescu 2011, p. 123).

Din tabelul alăturat reiese diferența și raportul dintre lățimea șoldurilor și a bazinului din profil, la cele trei piese.

Măsurători	Idol 1	Idol 2	idol 3
Dimensiuni șolduri față = A	21	31	48,35
Dimensiuni șolduri profil = B	19,3	22,30	36,48
Diferența: A-B	1,7	8,7	11,87
Raport A/B	1,08	1,39	1,32

Tab. 1. Măsurători din zona centurii pelvine la cele trei statuete (în mm).
Pelvic belt measurements (in mm): A = frontal hips size; B = profile hips size; A-B = difference between them; A/B = ratio of these two measurements.

Observăm astfel din acest tabel că zona fesieră cea mai exprimată este la idolul 1, care pare de fapt cea mai mică piesă, unde lățimea bazinului este aproape egală cu adâncimea sa din profil, iar la idolul 2 raportul este cel mai mare, datorat zonei fesiere cel mai puțin reliefate dintre cele trei piese.

Fig. 6. Cele trei statuete văzute din profil.
The three statuettes in profile view.

Analiza pasteii

Aceste statuete sunt modelate dintr-o pastă fină, obținută probabil din sedimentări argiloase succesive în soluție apoasă, sau chiar extrasă dintr-un bazin acvatic, fără degresanți adăugați; la idolul 1, pasta albă din spațiul inciziilor face la început o ușoară efervescentă cu un acid slab, fără ca aceasta să se dizolve integral, fiind probabil un amestec de carbonat de calciu cu caolin; la idolul 2, rarele particule cuarțoase prezente în pastă (poate chiar accidental, căci în spărtură nu au fost evidențiate) au determinat în timp spargerea și desprinderea unor porțiuni din angobă. De altfel, acest strat angobat este destul de gros, inciziile adânci facilitând „cojirea” sa pe anumite porțiuni. Aici stratul de angobă poate conține o argilă albă (caolin) ce are ca impurități naturale particule de hematit. În spărtură însă, suprafața este netedă și compactă, lipsită de degresanți vizibili sau de unele mulaje.

La idolul 3, pasta folosită este cenușie, cu o granulație foarte fină și cu duritate mare; în spărtură se observă totuși goluri microscopice provenind de la incluziuni ascuțite de diferite dimensiuni. În multe dintre denivelările exterioare se observă depuneri portocalii-roșietice de oxizi de fier.

Tehnici de decorare

Suprafața tuturor acestor mici statuete este acoperită cu un desen incizat mai mult sau mai puțin organizat în: romburi izolate, alipite sau incluse unul într-altul; linii oblice, orizontale sau spirale; puncte incizate.

Toate statuetele sunt decorate prin linii destul de adânc incizate; în spațiul acestor incizii la prima dintre ele se evidențiază o pulbere amorfă albă, aplicată peste o vopsea brună-ciocolatie pentru a sublinia efectul acestor linii; la celelalte șanțul inciziilor nu prezintă depuneri.

Astfel, la idolul 1, aceste linii sunt organizate mai mult pe torace, unde pe partea anterioară și posterioară pe lângă desenul de forma unor romburi (având probabil o anumită simbolică³), apar linii oblice, pe care le întâlnim și pe picioare și fese. Idolul 2 prezintă un joc de linii incizate foarte bine organizat: pe abdomen, patru romburi culcate dispuse în cruce, cu un punct incizat în centrul fiecăruia (D. Monah 1997, p. 81)⁴; zona pubiană este sugerată de două linii în „V”, iar pe șolduri se observă linii curbate ce se termină în câte o spirală pe fiecare fesă. La nivelul picioarelor apare un desen particular: astfel, dacă la majoritatea statuetelor de la Drăgușeni picioarele sunt decorate prin linii oblice, la idolul 2 acest desen apare din benzi orizontale alternante, unele simple, iar altele decorate cu puncte incizate alungite. De altfel, punctele simple, incizate sunt întâlnite destul de rar (D. Monah 1997, p. 80); întâmplător sau nu aceste împunsături au un număr aproape identic pe cele două picioare.

În ceea ce privește idolul 3, și acesta este decorat cu linii adânc incizate, la limita exciziei, oblice pe abdomen și picioare și terminate în câte o spirală pe fese.

Remarcăm o mare varietate de decor la aceste statuete în comparație cu unele similare descoperite în alte situri cucuteniene. Astfel, idoli antropomorfi găsiți în situl de la *Dumești - Între pâraie* prezintă un decor oarecum repetitiv; aici piesele feminine au un decor realizat numai din linii oblice incizate, doar rare linii verticale și lipsind cele în spirale (R. Alaiba 2007, p. 112), exemplarele semănând mult unele cu altele. Și suprafața decorată este diferită: astfel, ea este diminuată la cele de la Drăgușeni pe când statuetele de la Dumești sunt acoperite aproape în totalitate cu decorul incizat, până aproape de gât sau chiar și pe acesta. Acest aspect certifică apropierea celor de la Drăgușeni de tipul statuetelor care fac trecerea de la faza finală A4 spre Cucuteni A-B, unde decorul se restrânge ușor spre partea centrală a statuetelor (D. Monah 1997, p. 96).

Tratarea suprafețelor

Prima statueta pare a nu avea suprafața angobată, ci doar bine finisată prin întinderea argilei. În striuri se observă o culoare brună-ciocolatie peste care a fost adăugată o pulbere amorfă albă. Celelalte două statuete prezintă suprafețe acoperite de un strat clar de angobă: astfel idolul 2 prezintă o angobă de o cromatică foarte plăcută, alb-gălbuie și depusă într-un strat gros, alcătuită dintr-o

³ Motivul rombului apare încă din mezolitic, continuă în neolitic unde apare în diferite reprezentări, gravat pe os, pe statuete antropomorfe, ceramică, etc., continuând ulterior și în alte culturi ajungând până în zilele noastre.

⁴ S-a considerat de către unii cercetători că rombul cu punct în centru ar semnifica pământul fertil, însământat (apud B.A. Rybakov 1965); este de înțeles dacă el apare pe abdomen, dar la idolul 1 rombul apare pe toracele anterior, în zona inimii precum și pe fața posterioară, la același nivel; doar la idolul 2 apare desenat pe abdomen, în forma de patru romburi culcate, punctate în centru.

argilă deschisă la culoare (caolin?) iar cea de-a treia are aplicat un strat subțire de angobă alburie, diluată, cu multe puncte de un cărămiziu intens. De departe, cea mai incitantă piesă din punct de vedere a pastei, a suprafeței exterioare și a incluziunilor este idolul 3. Suprafața rugoasă, confirmată și de examenul microscopic prin prezența multor denivelări lenticulare plate îi conferă un aspect particular. Aceste amprente în pastă s-au putut forma imediat după modelare, iar angoba diluată nu a putut acoperi aceste discontinuități. Posibil, după modelare statueta a fost acoperită cu o pulbere mărunțită de ocră care prin apăsare ușoară aceasta s-au putut împregna în pasta insuficient uscată. De altfel, în unele din aceste denivelări microscopice am observat și extras particule de oxizi de fier, care după prelevare au lăsat goluri în pasta arsă, iar în spărtură, marginea exterioară a piesei are o tentă roz-gălbuie. O altă explicație ar putea fi dată de „învelirea” la exterior prin modelare cu o pulbere de cereale măcinate și după o uscare ușoară statueta a fost angobată și arsă (fig. 9). În ceea ce privește urmele unor incluziuni cu capăt ascuțit, de mărimi diferite, vizibile doar în grosimea piesei, îmi este greu să precizez proveniența lor (fig. 8).

Arderea este uniformă, oxidantă, de lungă durată, aspect evidențiat de culoarea uniformă în spărtură a pieselor; la cea de-a treia piesă, doar la exterior apar diferențe minore de culoare între cele două jumătăți lipite, aspect explicat anterior.

* * *

Dacă acești idoli au „împrumutat” și trăsături ale *femeilor cucuteniene*, ele pot fi descrise astfel: sunt gracile, cu sâni mici, cu abdomenul plat și mușchii fesieri „exersați” (aspect evident mai mult la idolul 2) sau cu eventuale depuneri de grăsime (idolii 1 și 3). Dacă printr-o analogie forțată aplicăm la aceste statuete diverse canoane de frumusețe ne putem da seama că ele au corpul ușor alungit. De altfel, alungirea corpului statuetelor apare ca o caracteristică spre finalul fazei A a culturii Cucuteni, când ele devin mai zvelte, cu picioare lungi sau cu un picior unic (D. Monah 1997, p. 96). Ne referim în special la idolul 1 care este întreg și pe care am putut aplica mai multe măsurători.

Astfel, în Grecia antică proporția ideală a corpului era de „șapte lungimi de cap” ca și mai târziu la Vitruvius⁵, unde capul era socotit a opta parte a corpului. În perioada bizantină, unde canoanele picturii și redării proporțiilor ideale ale corpului uman era de „nouă lungimi de față” (Gh. Ghițescu 1981, p. 278), trupurile apăreau mult alungite, hieratice. Prin comparație, observăm și la exemplarele de față această tendință. Astfel, la idolul 1, deși aici capul nu este diferențiat, ci modelat ca un tot unitar cu gâtul, dacă luăm în considerație înălțimea lui de 9,94 mm, iar a corpului în întregime de 87,50 mm, reiese un raport de aproximativ 1/9.

Dar aspectul alungit se datorează unor componente anatomice diferite la aceste statuete: astfel, la prima dintre ele, acest aspect se datorează taliei mult alungite, iar la cea de-a doua picioarelor. Tot la primul idol apare și o linie verticală pe abdomen subliniind distanța dintre ombilic și pubis, după care picioarele continuă lipite în jos. Din cauza taliei alungite, ombilicul apare destul de jos, situat cam la jumătatea înălțimii piesei, lucru care se întâmplă în realitate doar în perioada primei copilării, când ombilicul se află la jumătatea corpului, pe când la adulți el apare mult mai sus, atingând cu mici abateri proporția divină. Revenind la canonul bizantin din „Manualul pictorilor de la Muntele Athos”, după care feței i se atribuie o unitate, trei unități torsului, două unități părții inferioare a gambei, etc. (Gh. Ghițescu 1981, p. 278), observăm că aici toracele are mai mult de trei lungimi de cap (ceea ce-i conferă aspectul alungit). Deși artistul din neolitic nu lucra după anumite măsurători standard, explicate actualmente în tratate de teoria artei, el intuia anumite forme astfel încât să obțină în ansamblu un aspect plăcut, armonios, fiecare piesă fiind un unicat; dovadă că unele au bustul diferit, picioarele alipite sau separate, terminate într-un vârf ascuțit sau printr-un postament, decorul variat din linii, romburi, etc., el obținea o varietate texturală și vizuală diferită, aplicând anumite etaloane de frumusețe după raționamente care nouă ne scapă.

După secole de admirație a canoanelor de frumusețe ale Greciei antice sau mult mai târziu ale Renașterii, unii autori ajung la concluzia că un corp frumos este așa nu prin rigurozitatea unor dimensiuni ci prin îmbinarea armonioasă a părților sale componente; astfel, Albrecht Dürer, după o viață de cercetări asupra proporțiilor umane afirmă că: „un corp omenesc este frumos, fie scund, fie înalt, căci frumoasă este potrivirea părților, iar urât este excesivul, abaterea de la normă” (Gh. Ghițescu 1981, p. 276). După convingerile lui Dürer privind proporțiile corpului uman s-ar putea

⁵ Marcus Vitruvius Pollio, arhitect roman, trăitor în sec I a.Chr - sec I p.Chr. (m. în anul 26 p.Chr.).

interpreta că aceste figurine neolitice nu sunt armonioase, căci au un cap și brațele abia schițate, un bust alungit sau picioare alungite și niște mușchi fesieri exagerați. Cu toate acestea, statuetele din așezarea de la Drăgușeni, gracile și expresive, transmit o mare emoție artistică, o frumusețe feminină caldă, prin proporții, modelaj, precum și culoarea în tonuri plăcute a angobei, dar și prin jocul de linii incizate ce acoperă suprafața corpului.

Dacă pentru idolii masculini descoperiți la Drăgușeni „artistul sau artiștii” nu fac risipă de fantezie, ei fiind reprezentați schematic și aproape toți la fel: goi, cu sexul evident și acoperiți doar de o centură în jurul taliei, necesară pentru fixarea unei arme sau cu o curea transversală pe umăr, pentru idolii feminini provocarea este mare: corpul femeii nu mai este expus nudității precum cel masculin, goliunea ei fiind acoperită printr-un joc de linii incizate, fie oblice, fie orizontale sau în spirale, sau în casete romboidale, în stilul *horror vacui*, pe întreaga suprafață a corpului. Poate acesta este motivul incizării corpului, acoperirea voită a nudității, căci la statuetele analizate ele nu pot reprezenta tatuaje întrucât liniile sunt mult adâncite iar un tatuaj este de obicei superficial; de altfel, un tatuaj putea fi redat mai ușor prin linii pictate. De fapt, decorul din linii adânc incizate era comun și ceramicii descoperite în așezarea de la Drăgușeni (S. Marinescu-Bîlcu, Al. Bolomey 2000, fig. 83-85; 99-102).

De asemenea, ele nu pot reprezenta grupe musculare, căci ar trebui să vedem același desen pe fiecare statueta fie feminină, fie masculină (mușchii sunt aceeași), ori liniile incizate sunt diferite la fiecare statueta, într-o bogăție de „variațiuni pe aceeași temă”; dar nici meridiane energetice. Cu precizarea că ar putea fi o singură asociere doar la primul idol cu un meridian energetic tip Yin, numit vas concepție, care urmează un traseu corporal median anterior. Acest meridian, în medicina tradițională chineză, cuprinde în zona delimitată între ombilic și zona perineală (cea care este „șanțuită” intenționat la piesa 1, și delimitată de câte o împunsătură) un număr de opt puncte, fiecare din ele răspunzătoare de diferite afecțiuni și dereglări din sfera genito-urinară (C. Ionescu-Târgoviște 1993, p. 116). Această incizie am regăsit-o și la alte două figurine de la Drăgușeni (S. Marinescu-Bîlcu, Al. Bolomey 2000, fig. 160/5, 8), dar nu este un aspect generalizat.

Avem în față deci, trei statuete antropomorfe, modelate probabil de trei meșteri diferiți reprezentând aceeași „școală”. Fiecare are propria sursă de argilă și propriul sistem de valori estetice și simbolice. Pornind de la un tipar unic, acela al unei entități feminine, de constituție oarecum athletică, fără depunerile de grăsime de pe abdomen sau șolduri, caracteristice celor din aria Precucuteni sau Cucuteni timpurii, Hamangia, Gumelnița sau Boian, ele reprezintă o odă închinată frumuseții feminine zeificată de către comunitățile umane care au ridicat la rang suprem rafinamentul în pictura ceramicii și în plastica antropomorfă, din finalul fazei Cucuteni A.

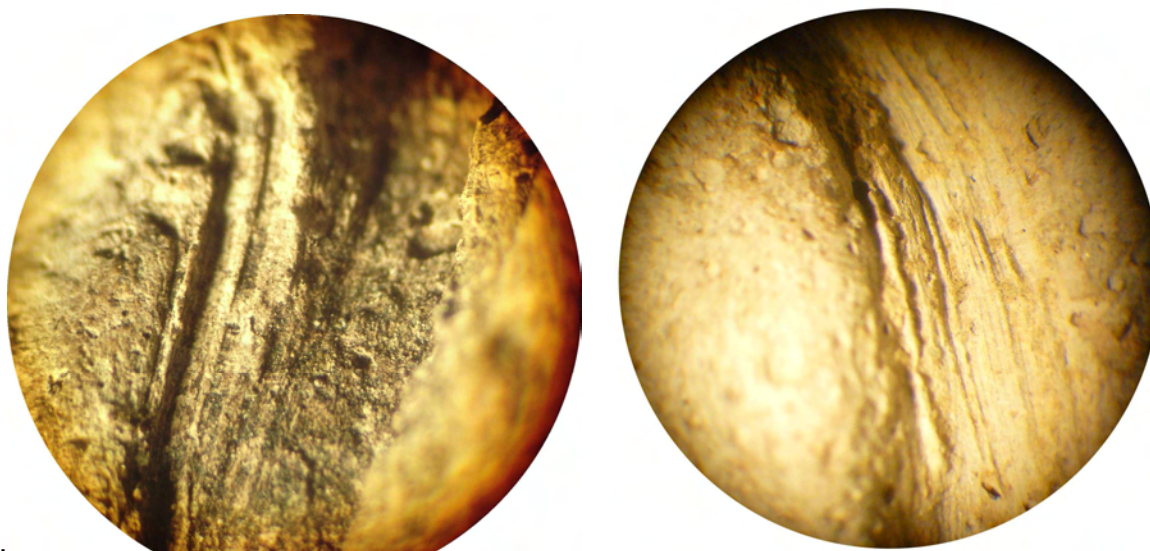

Fig. 7. Idol 3: urmă a unei incizii, evidențiind o textură vegetală (stânga, mărire 50x; dreapta, 16x.
A trace incision with a wooden stick (left, 50x magnification; right, 16x magnification).

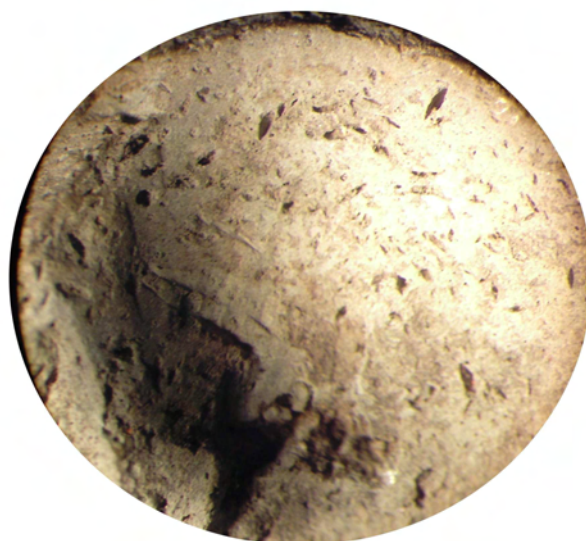

Fig. 8. Idol 3: mulaje ale unor incluziuni în spărtură (mărire 16x).
Idol 3: casts of some inclusions (16 x magnifications).

Fig. 9. Idol 3: depresiuni lenticulare pe suprafața externă (imagine la lupa binoculară 16x).
Idol 3: lenticular depressions on surface of the idol 3 (16x magnification, binocular zoom).

Bibliografie

- R. Alaiba 2007 *Complexul cultural Cucuteni-Tripolie*, Editura Junimea, Iași.
- F. Braunstein 2000 *Istoria civilizațiilor*, Editura Lider, București.
- Gh. Ghițescu 1981 *Antropologie artistică*, Editura Didactică și Pedagogică, București.
- Gh. Ghițescu 2011 *Anatomie artistică III, Morfologia artistică - Expresia*, Editura Polirom, București.
- C. Ionescu-Târgoviște 1993 *Teoria și practica acupuncturii moderne*, Editura Academiei Române, București.
- S. Marinescu-Bîlcu, Al. Bolomey 2000 *Drăgușeni A Cucutenian Community*, Editura Enciclopedică, București.
- D. Monah 1997 *Plastica antropomorfă a culturii Cucuteni-Tripolie*, Piatra Neamț.

O reprezentare antropomorfă inedită de la Verbicioara

Cristian Eduard ȘTEFAN*

Dedicat memoriei lui Mihai Șimon (1954-1992)

Abstract: *In this note the author presents an unpublished ceramic fragment from Sălcuța settlement, discovered at Verbicioara, Dolj County. Here are also discussed the contexts in which similar pieces belonging to other cultural areas appeared, as well as possible significations that the Neo-Eneolithic anthropomorphic representations on vases may have.*

Rezumat: *Autorul prezintă în această notă un fragment ceramic inedit din așezarea sălcuțeană de la Verbicioara, jud. Dolj. Sunt discutate contextele aparițiilor unor piese asemănătoare în alte medii culturale, precum și posibilele semnificații ale reprezentărilor antropomorfe de pe vase în neo-eneolitic.*

Keywords: *anthropomorphic representation, Verbicioara, Sălcuța culture, context, pottery.*

Cuvinte cheie: *reprezentare antropomorfă, Verbicioara, cultura Sălcuța, context, ceramică.*

◆ 1. Introducere

Cu ocazia reevaluării materialelor arheologice aparținând șantierului de la Verbicioara a fost identificat un fragment ceramic interesant, care va face obiectul următoarei note. Fragmentul ceramic în cauză are marcajul Verbicioara 49, I d, c. 7, -1,70, ceea ce înseamnă că a fost descoperit în campania din anul 1949¹, în secțiunea I d, caroul 7, la adâncimea de 1,70 metri.

Fragmentul provine de la un vas de dimensiuni relativ mari, pasta fiind de calitate bună, iar degresantul folosit fiind nisipul. Culoarea recipientului ceramic este cenușiu deschis, acesta fiind netezit atât în interior, cât și la exterior. Imediat sub gât vasul respectiv avea un fel de umăr, de la nivelul căruia a fost aplicată o reprezentare antropomorfă din lut, din care s-a păstrat numai jumătatea superioară. Silueta umană este stilizată și are brațele orientate în sus, în poziția orantei (pl. II/fig. 1a, 1b).

Jurnalul de săpătură din anul 1949 de la Verbicioara nu se află în arhiva Institutului de Arheologie din București, iar profilul secțiunii I d nu a fost ilustrat în raportul de săpături publicat un an mai târziu (D. Berciu *et alii* 1950, p. 103-107). Din analiza planului general al săpăturilor se poate observa că secțiunea III, a cărei primă parte a fost săpată în 1949, pornește chiar din marginea botului de deal, de la aceeași cotă ca și secțiunea I d (D. Berciu *et alii* 1951, pl. I). Pe baza acestei realități, putem presupune că profilele celor două secțiuni (I d și III) sunt relativ similare, mai ales că distanța dintre acestea este mică, în jur de 20 de metri. Profilul secțiunii III ne arată că la adâncimea de 1,70 metri ne aflăm în nivelul aparținând fazei a II-a a culturii Sălcuța (D. Berciu *et alii* 1951, pl. II).

◆ 2. Analogii

Un fragment ceramic cu reprezentări în relief a fost descoperit și în așezarea de la Sălcuța – „Piscul Cornișorului”, nivelul II c, la adâncimea de 1,40 m (pl. II/fig. 2a, 2b). Conform autorului cercetării, fiind vorba de două reprezentări în relief, ar figura mama și copilul (D. Berciu 1961, p. 335, fig. 155/1, fig. 158/2).

O altă reprezentare antropomorfă a fost găsită în așezarea sălcuțeană de la Cuptoare – „Sfogea”, cu brațele orientate în poziția orantei, nasul *en bec d'oiseau* și urme de pictură cu alb și roșu (A. Radu 2002, p. 165, pl. 100/2). În așezarea îngrădită cu șanț de la Valea Anilor – „Malul Înalt” au

* Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, str. Henri Coandă, nr. 11, Sector 1, București; cristarh_1978@yahoo.com

¹ Săpăturile de la Verbicioara – „La Trestii” (pl. I/fig. 1) au avut loc în anii 1949, 1950, 1951 și 1957 și au fost întreprinse de un colectiv condus de Dumitru Berciu. Au fost investigate trei așezări (A, B și C), situate una lângă cealaltă (pl. I/fig. 2), cu urme de locuire din neoliticul timpuriu până în perioada medievală.

fost descoperite un fragment ceramic și un capac, ambele cu câte o reprezentare antropomorfă în relief (pl. II/fig. 3, 4), fără detalii asupra contextului (I. Stângă 1988, p. 36-40; C. Pătroi 2008, p. 5-22; I. Sălceanu 2008, p. 56-57, foto 12/4).

Primele reprezentări antropomorfe aplicate pe vase în zona balcanică apar încă din neoliticul timpuriu. Astfel, îmi sunt cunoscute exemplarele de la Kazanlık (V. Nikolov 2006, p. 8), Azmak (V. Nikolov 2006, p. 10, 59), Okrjna Bolnița și Karanovo (V. Nikolov 2006, p. 59), toate aparținând orizontului Karanovo I. Și în cultura Vinča astfel de aplicații pe vase sunt relativ bine reprezentate prin descoperiri arheologice. Ar fi de amintit piesele de această factură găsite în stațiunea de la Turdaș, din păcate fără date referitoare la contextul arheologic (M. von Roska 1941, Taf. CXLI, CXLII), precum și piesa de la Zorlențu Mare, în care este figurat un personaj feminin cu o gestică sugerând dansul (F. Drașovean, D.N. Popovici 2008, p. 159, fig. 114). De asemenea, îmi sunt cunoscute astfel de piese provenind din așezările de la Svojnovo (J. Chapman 1981, p. 195, fig. 18/8) sau Gornja Tuzla, nivelul VI b (J. Chapman 1981, p. 249, fig. 55/10),

Astfel de reprezentări au fost descoperite în aria aspectului cultural Stoicani-Aldeni la Suceveni (I.T. Dragomir 1977, p. 503, fig. 18/4a, 4b) și în arealul precucutenian la Târpești (S. Marinescu-Bîlcu 1974, p. 102, fig. 84/2 și fig. 90/3). La Chitila „Fermă” este descris un fragment ceramic pe care este pictată cu alb o siluetă umană într-un medalion grafitat. Descoperirea ar aparține fazei Spanțov a culturii Boian (V. Boroneanț 1992, p. 16-18, pl. III/2, pl. IV). La sud de Dunăre, în eneoliticul timpuriu, îmi este cunoscută o reprezentare antropomorfă pictată cu grafit pe un model de locuință (S. Chokadziev 1995, p. 145, fig. 4/4).

În cadrul complexului cultural Kodžadermen-Gumelnița-Karanovo VI cunoaștem astfel de reprezentări în așezările de la Vitănești (R. Andreescu 2002, p. 78, pl. 60/1-3, 5; R. Andreescu *et alii* 2003, p. 85, fig. 11/2), Gumelnița (R. Andreescu 2002, p. 77, pl. 60/6), Ciolănești din Deal (R. Andreescu 2002, p. 78, pl. 60/7), Blejești (R. Andreescu 2002, p. 77, pl. 60/4) la nord de Dunăre; la sud de Dunăre îmi este cunoscut exemplarul descoperit în așezarea de la Drama „Merdžumekja” (J. Lichardus *et alii* 2000, p. 70, Taf. 10/2).

Destul de numeroase sunt reprezentările antropomorfe aplicate pe vase din aria cucuteniană. Sunt cunoscute piese de acest tip la Târpești, Trușești, Scânteia, Ghelăești, Dumești, Grebeni, Jukovcy, Mărgineni, Usatovo, Mereșcova, Bârlălești „Foișor” (D. Monah 1997, p. 167-188, fig. 238-247). Un fragment de vas cu aplicație antropomorfă a fost descoperit și în așezarea Lengyel de la Villánykövesd (D. Monah 1997, p. 493, fig. 241/4).

◆ 3. Gesturi, contexte și semnificații

Reprezentarea de la Verbicioara se încadrează cel mai probabil în prima dintre cele șapte teme identificate într-un studiu relativ recent în plastica gumelnițeană, și anume orantele: „...*Orientarea palmelor spre exterior marchează deschiderea, căutarea energiilor creatoare, ca în cazul orantei, a purtătoarei de ofrande cu vas pe cap sau a dansatorului – toți implicați în ritualuri de invocare a Divinității.*” (V. Voinea 2005, p. 386-388).

O poziție mai precaută este adoptată de Dan Monah în analiza acestui gest prezent în reprezentările antropomorfe din aria cucuteniană. Invocând puținătatea elementelor favorabile acestui tip de interpretare în lipsa izvoarelor scrise, autorul menționat nu crede că acest simbol poate fi utilizat în diferențierea imaginilor de adoranți de cele ale zeităților (D. Monah 1997, p. 188).

Personajul pictat cu grafit de la Slatino a fost interpretat în favoarea unei diferențieri sociale în bazinul Strumei, începând cu eneoliticul timpuriu. El ar fi reprezentat un membru al societății cu statut special, exceptat de la muncile agricole, care ar fi transmis informații din generație în generație către alți membri cu statut special ai societății, cum ar fi observațiile legate de astronomie (S. Chokadziev 1995, p. 145). Aproximativ pe aceeași linie merge și Radian Andreescu (2002, p. 84) în analiza sa făcută pe vasele cu decor antropomorf din aria gumelnițeană: „...*Un fapt interesant este acela că patru din fragmentele ceramice care au aplicat siluete umane aparțin unor vase de dimensiuni foarte mari, adevărate chiupuri. Putem presupune că în aceste vase, fie erau păstrate provizii care trebuiau protejate, fie că în ele se puneau diverse lichide (cu rol de purificare spre exemplu) folosite în cadrul unor ceremonii.*” Piesa de la Chitila-„Fermă” este pusă în legătură cu un cult al soarelui de autorul cercetărilor, pe baza faptului că era circumscrisă unui medalion circular pictat cu grafit (V. Boroneanț 1992, p. 21).

Un element foarte important care ne-ar fi ajutat în interpretarea acestor tipuri speciale de artefacte este contextul descoperirii lor. Sistemul deficitar de săpături și înregistrare a informațiilor

folosit în multe din cercetările arheologice din România ne privează însă de asemenea date esențiale. Despre cele trei piese descoperite în aria sălcuțeană știm doar că au fost descoperite în nivelul cultural, fără alte precizări. Din mediul gumelnițean avem informații despre un fragment de vas cu decor antropomorf apărut în Locuința nr. 2 din nivelul Gumelnița B de la Vitănești (R. Andreescu 2002, p. 14). Ceva mai multe informații ne vin din aria culturii Cucuteni. Astfel, la Trușești, în locuința nr. 36 (sanctuar?) a fost descoperit „...un vas mare de provizii decorat în altorelief cu cinci cupluri îngemănate.” Într-o locuință de la Dumești, a fost descoperit un „complex de cult” care conținea și „...fragmentele unui vas mare de provizii, cu pastă poroasă, decorat cu barbotină și culoare albă, pe care sunt modelate în basorelief două siluete antropomorfe.” (D. Monah 1997, p. 39-40). De asemenea, un indiciu cu privire la semnificația orantelor ne oferă cunoscuta „scenă de cult” descoperită într-o locuință arsă de la Ovčarovo, Bulgaria (H. Todorova 1982, p. 67-73). În ce măsură putem extrapola descoperirile din ariile cucuteniană și gumelnițeană în zona ocupată de comunitățile sălcuțene poate reprezenta o problemă, deoarece cultura Sălcuța este mult mai puțin cunoscută prin cercetări de amploare. Locuințe cu caracter special nu îmi sunt cunoscute în aria sălcuțeană; putem încadra aici, cu rezervele de rigoare, Locuința nr. 2 de la Ostrovul Corbului-„Botul Cliucului”, prin suprafața foarte mare în raport cu celelalte locuințe (peste 85 de m²) și prin depunerea cu caracter deosebit descrisă de autorul cercetărilor: „...alcătui[ă] dintr-un fund de vas, jumătatea superioară a unui craniu de cal cu dinții în jos, botul fiind îndreptat spre sud. Alături, pe partea răsăriteană, se afla un corn de cerb cu cele două ramificații direcționate spre nord, iar pe partea vestică fiind așezat un fragment de femur” (M. Șimon 1989, p. 111-112).

◆ 4. În loc de concluzii

Până la descoperirea unor vase cu decor antropomorf în contexte clare în cadrul culturii Sălcuța orice interpretare a acestor reprezentări rămâne pur speculativă. Este posibil ca aceste reprezentări antropomorfe să fi fost utilizate în cadrul unor ceremonii diverse ce țin de un anume ritual. John Chapman (1981, p. 72), urmându-i pe T. Burns și C. A. Laughlin, ne arată cele cinci funcții „politice” ale ritualului: a) un mecanism de control social; b) rezolvarea conflictelor sociale; c) menținerea solidarității sociale prin activități colective și identitate de grup; d) menținerea ierarhiilor sociale, definite sau legitimate prin ritual; e) menținerea structurilor de putere prin accesul la ritual doar al liderilor. Pe de altă parte, merită subliniat că toate reprezentările descoperite în mediul sălcuțean provin din așezări îngrădite, relativ mari, așa-numitele *strongholds* descrise în literatura de specialitate (I. Merkyte 2005, p. 65). Este posibil ca aceste așezări să fi fost centre în jurul cărora să fi gravitat așezări mai mici sau în orice caz în care să fie puse în scenă diverse ceremonii.

În acest context merită menționat faptul că piesa de la Cuptoare – „Sfogea” era pictată cu roșu și alb, care ar fi două dintre cele trei culori primordiale (alături de negru). Christopher Tilley (1996, p. 321), în acord cu V. Turner, subliniază forța simbolică a acestor culori: „...white=semen is linked to mating between man and woman; white=milk is linked to the mother-child tie; red=maternal blood is linked to the mother-child tie and also the processes of group recruitment and social placement; red=bloodshed is connected with war, feud, conflict...red=obtaining and preparing animal food;...red=transmission of blood from generation to generation=an index of membership of a corporate group;...”.

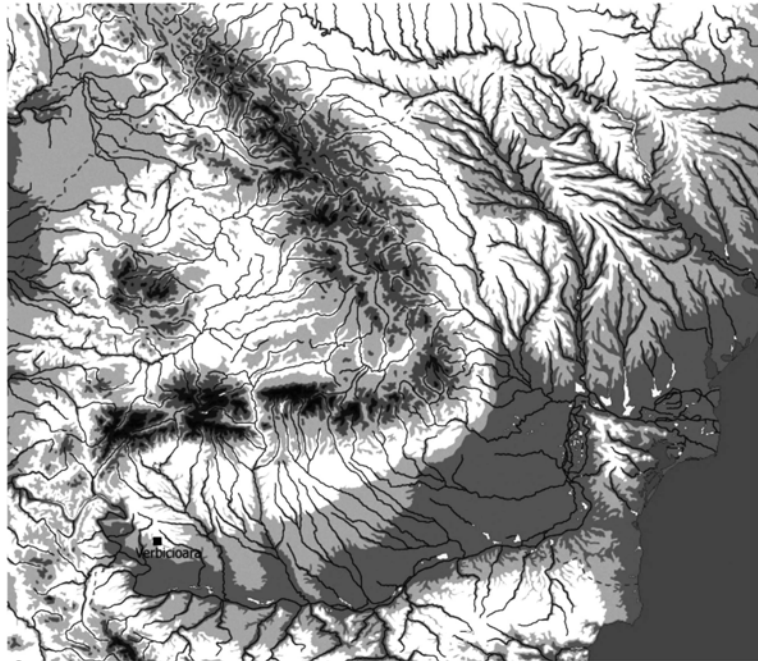
În aceeași ordine de idei, este cunoscut că în cultura anglo-americană culoarea este o metaforă a stărilor emoționale: „a vedea roșu” exprimă mânia, iar albastrul reprezintă tristețea. Pe de altă parte, roșul, albul și negrul par să formeze esența unui sistem de semnificații ce se bazează pe corpul uman, care reprezintă un important simbol natural. Aceste trei culori apar deseori în contexte arheologice în decursul preistoriei (A. Jones, R. Bradley 1999, p. 113), dar și în piatra folosită în construcțiile Egiptului antic (K. Spence 1999, 114-117).

O ultimă precizare legată de simbolismul culorilor provine din etnoarheologie. Ceramica roșie, oxidantă, produsă în India centrală are alte semnificații și este folosită în alte contexte în raport cu cea neagră, reducătoare. De asemenea, turbanul roșu indică apartenența la o anumită castă, o bandană roșie pe fruntea femeilor indică faptul că sunt căsătorite, roșul în general fiind considerată cea mai de bun augur dintre toate culorile (D. Miller 1985, p. 142-143).

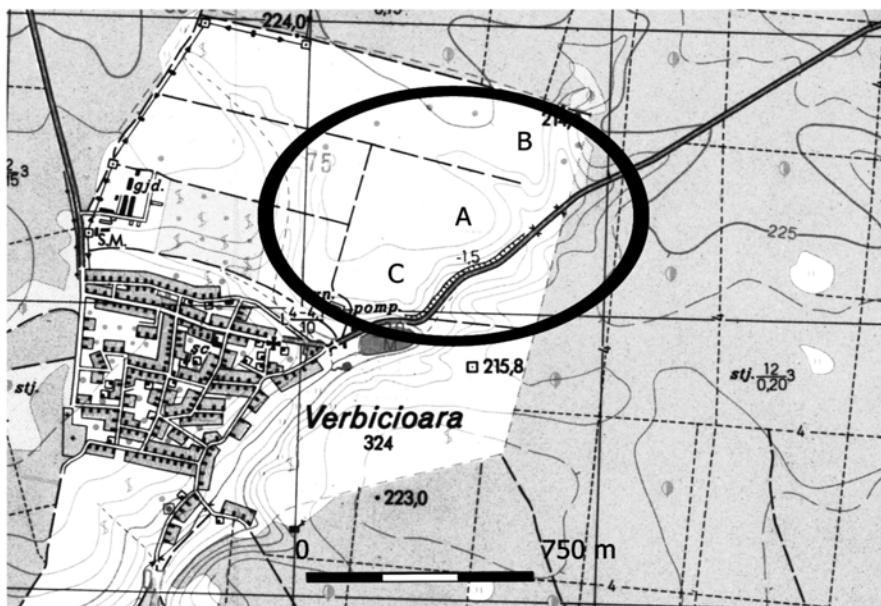
◆ **Bibliografie**

- R. Andreescu 2002 *Plastica antropomorfă gumelnițeană. Analiză primară*, București, Ed. Muzeul Național de Istorie a României, 122 p.
- R. Andreescu *et alii* 2003 R. Andreescu, P. Mirea, Șt. Apope, *Cultura Gumelnița în vestul Munteniei. Așezarea de la Vitănești, jud. Teleorman, CA, XIII*, p. 71-87.
- D. Berciu *et alii* 1950 D. Berciu, C. Buniș, E. Comșa, D. Ionescu, Gh. Marin, S. Morintz, C. Nicolaescu, M. Nicolau, *Șantierul arheologic dela Verbicioara-Dolj, SCIV, I, 1*, p. 103-107.
- D. Berciu *et alii* 1951 D. Berciu, E. Comșa, Gh. Marin, S. Morintz, C. Nicolaescu-Plopșor, S. Popescu-Ialomîța, C. Preda, *Șantierul arheologic Verbicioara-Dolj, SCIV, 2, 1*, p. 229-245.
- D. Berciu 1961 *Contribuții la problemele neoliticului în România în lumina noilor cercetări*, București, Ed. Academiei R.P.R., 593 p.
- V. Boroneanț 1992 *Manifestări de artă în locuirea neolitică de la Chitila-Fermă, CAB, IV*, p. 11-29.
- J. Chapman 1981 *The Vinča culture of south east Europe. Studies in chronology, economy and society*, BAR I-119, Oxford, 512 p.
- S. Chokadziev 1995 *On Early Social Differentiation in the Struma River Basin: The Evidence from the Slatino Settlement*, în D. W. Bailey, I. Panayotov (eds.), *Prehistoric Bulgaria*, Prehistory Press, Madison Wisconsin, p. 141-147.
- I.T. Dragomir 1977 *Contribuții privind ritul funerar și credințele magico-religioase la comunitățile aspectului cultural Stoicani-Aldeni, SCIVA, 28, 4*, p. 477-508.
- F. Drașovean, D.N. Popovici 2008 *Neolitische Kunst in Rumänien*, Napoli, Ed. Arte'm, 230 p.
- Vi. Dumitrescu 1979 *Arta culturii Cucuteni*, București, Ed. Meridiane, 114 p.
- A. Jones, R. Bradley 1999 *The Significance of Colour in European Archaeology, Viewpoint, Cambridge Archaeological Journal, 9, 1*, p. 112-114.
- J. Lichardus *et alii* 2000 J. Lichardus, A. Fol, L. Getov, F. Bertemes, R. Echt, R. Katinčarov, I.K. Iliev, *Forschungen in der Mikroregion Drama. 1983-1999*, Bonn, Dr. Rudolf Habelt GmbH, 222 p.
- S. Marinescu-Bîlcu 1974 *Cultura Precucuteni pe teritoriul României*, București, Ed. Academiei R.S.R., 272 p.
- I. Merkyte 2005 *The Copper Age Occupation at Lîga*, în K. Randsborg (ed.), *Lîga. Copper Age Strategies in Bulgaria*, Acta Archaeologica. Supplementa VI, 76, 1, p. 1-194.
- D. Miller 1985 *Artefacts as categories. A study of ceramic variability in Central India*, Cambridge, Cambridge University Press, 253 p.
- D. Monah 1997 *Plastica antropomorfă a culturii Cucuteni-Tripolie*, Piatra Neamț, Biliotheca Memoria Antiquitatis, 523 p.
- V. Nikolov 2006 *Култура и изкуство на Праисторическа Тракия*, Plovdiv, Ed. Letera, 170 p.
- C. Pătroi 2008 *Reprezentări antropomorfe de lut din Oltenia, descoperite în arealul culturii eneolitice Sălcuța, Drobeta, XVIII*, p. 5-22.
- A. Radu 2002 *Cultura Sălcuța în Banat*, Reșița, Ed. Banatica, 367 p.
- M. von Roska 1941 *Die Sammlung Zsófia von Torma*, Cluj, Minerva Irodalmi És Nyomdai Műintézet R.-T., 350 p.

- I. Sălceanu 2008 *Sălcuța IV – Herculane II-III*, Satu Mare, Ed. Solstițiu, 217 p.
- K. Spence 1999 Red, White and Black: Colour in Building Stone in Ancient Egypt, *Viewpoint, Cambridge Archaeological Journal*, 9, 1, p. 114-117.
- I. Stângă 1988 Reprezentări plastice aparținând neoliticului târziu, din județul Mehedinți, *RMM*, 6, 36-40.
- M. Șimon 1989 Așezarea sălcuțeană de la Ostrovul Corbului, jud. Mehedinți, *SCIVA*, 40, 2, p. 107-145.
- Chr. Tilley 1996 *An ethnography of the Neolithic. Early prehistoric societies in southern Scandinavia*, Cambridge, Cambridge University Press, 363 p.
- H. Todorova 1982 *Kupferzeitliche Siedlungen in Nordostbulgarien*, München, Ed. Ex Ponto, 196 p.
- V. Voinea 2005 Gesturi și semnificații în arta gumelnițeană, *CCDJ*, XXII, p. 383-398.

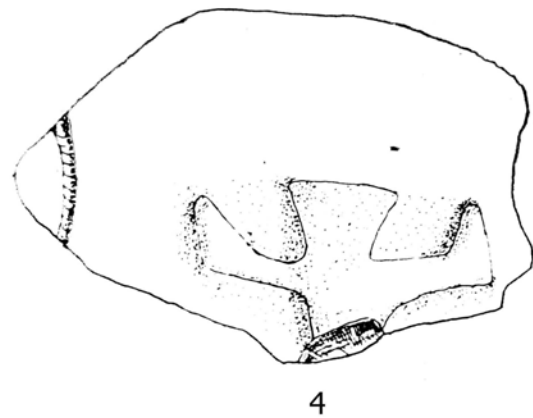
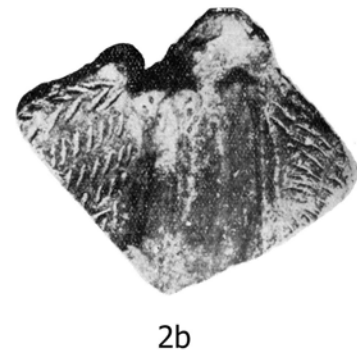
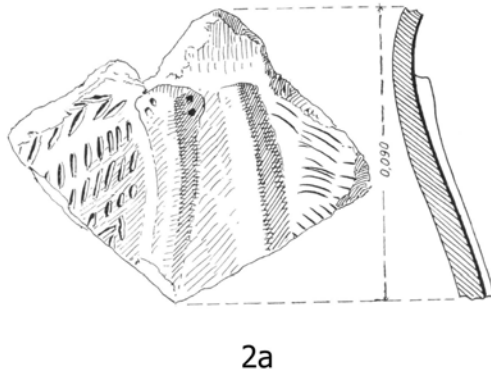
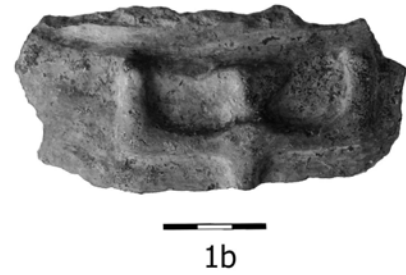
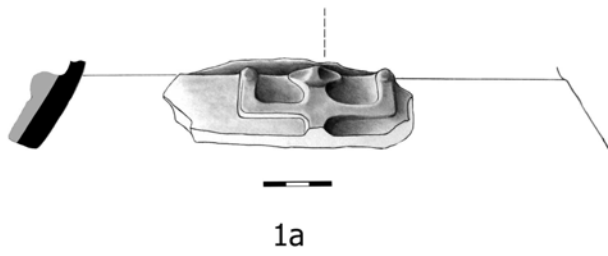
1

2

Pl. I. Fig. 1. Așezările de la Verbicioara, jud. Dolj; Fig. 2. Poziția topografică a celor trei așezări de la Verbicioara, jud. Dolj.

Fig. 1. The settlements from Verbicioara, Dolj County; Fig. 2. The topographic position of the three settlements from Verbicioara, Dolj County.

Pl. II. Reprezentări antropomorfe în cultura Sălcuța. Fig. 1 (a, b). Verbicioara; Fig. 2 (a, b). Sălcuța (D. Berciu 1961); Fig. 3, 4. Valea Anilor (I. Stângă 1988).
Anthropomorphic representations in Sălcuța culture. Fig. 1. Verbicioara; Fig. 2 (a, b). Sălcuța (D. Berciu 1961); Fig. 3, 4. Valea Anilor (I. Stângă 1988).

Case de pământ

Cristian LASCU*

Cristina GEORGESCU**

Abstract: *Earth architecture re-emerged as an original, ecological and cheaper alternative to the standard building methods based on concrete, metal, glass, synthetic materials. Small houses are often realized by volunteers, using natural and local materials like clay, hay, wood, and stone. Such projects are very similar to Neolithic architecture. Archaeological evidences from Cucuteni and Gumelnița sites offer valuable solutions for building and decorating. An example is the house build in 2011 in Belciugatele village, Calărași County.*

Rezumat: *Arhitectura de pământ a reapărut ca o alternativă ecologică și ieftină la metodele de construcție standard bazate pe beton, metal, sticlă, materiale plastice. Micile case sunt realizate deseori prin voluntariat, utilizând materiale locale și naturale ca pământ, paie, lemn și piatră. Aceste proiecte sunt foarte asemănătoare arhitecturii neolitice. Evidențele arheologice ale culturilor Cucuteni și Gumelnița oferă soluții fezabile pentru construcție și decorare. Un exemplu în acest sens este casa construită în 2011 în comuna Belciugatele, județul Călărași.*

Keywords: *Concrete, Neolithic, Cucuteni-Ariuşd, earth architecture, incision, three colors painting, sgraffito.*

Cuvinte cheie: *Beton, neolitic, Cucuteni-Ariuşd, arhitectură de pământ, incizare, tricromie, sgraffito.*

Săpăturile arheologice sistematice² au evidențiat că arhitectura din pământ a fost utilizată încă din perioada neolitică, adică aproximativ din anii 6000 î.Chr.

Din perioada neo-eneolitică, două culturi ale acestor milenii, cultura Cucuteni-Ariuşd și Gumelnița, vin cu informații precise despre organizarea așezărilor. Locuințele erau, după nevoi, bordeie, semi-bordeie sau locuințe de suprafață.

Pereții (S. Marinescu-Bîlcu, Al. Bolomey 2000, p. 26) caselor erau alcătuite din chirpici - pământ galben și nisip amestecat cu materii vegetale, suprapus pe o structură rigidă și solidă din lemn (S. Marinescu-Bîlcu 1974, p. 33 și urm.). Ele s-au conservat mii de ani datorită arderii intense. Arderea a rigidizat lutul și a conservat amprente vegetale până astăzi.

Arhitectura experimentală bazată pe indiciile arheologice a luat amploare în ultimele decenii. Astfel au luat naștere arheo-parcurile cu reproduceri ale spațiilor de locuire și a mediului specific diverselor epoci, de la neolitic până la evul mediu: Hallstatt (Austria), Montale Terramare (Italia), Eindhoven (Holland), Unteruhldingen (Germany), Szazhalombatta (Hungary), Bostad (Lofoten Islands -Norway), Kenmore (Scotland), Riga (Latvia), Hollviken (Sweden), părți ale programului Archaeolive. O impresionantă abordare reconstructivă a unei case din neoliticul târziu se află în apropierea *tel*-ului Polgár-Csőszhalom, în cadrul Arheoparcului M3. Bazată în întregime pe datele arheologice din teren (casa 92), reproduce modul de construcție, mobilierul și decorațiile murale din exterior și din interior specifice timpului său.

În România, la Drăgănești, a fost reconstituit un *tel*/gumelnițean, proiectul profesorului Traian Zorzoliu inspirându-se din descoperirile arheologice de la Drăgănești-Olt. Membrii A.S.A.I.R.³ deschid

* Institutul de Speologie „Emil Racoviță”; e-mail: cristian.lascu@sanomahearst.ro; tel. mobil 0724202641.

** Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”; e-mail: cristinaggscu@gmail.com, iriskant@yahoo.fr; tel. mobil 0726953889.

² O pleiadă de arheologi au investigat tipurile de locuințe din perioada neolitică. Dintre aceștia menționăm: James Mellaart, Hortensia și Vladimir Dumitrescu, Silvia Marinescu-Bîlcu, Adrian și M. Florescu, Cornelia Magda Lazarovici și Gheorghe Lazarovici, John Chapman, Douglass W. Bailey, Ruth Tringham, C. Alexander, Raczy Pál, Alexandra Anders, Katalin Sebők, M. Virág Zsuzsanna.

³ Asociația studenților în arheologie și istorie din România.

Arheoparcul Bragadiru (<http://www.asair.ro/index.php>), "Un spațiu antic în imaginarul contemporan", un sat dacic bazat pe descoperirile arheologice din mai multe situri: Popești-Argeș (jud. Giurgiu), Cățelu Nou – București, Pecica-Ziridava (jud. Arad), Sarmizegetusa-Regia (jud. Hunedoara), Ocnița-Buridava (jud. Vâlcea), Biharia (jud. Bihor). În satul Sultana, comuna Mânăstirea, județul Călărași s-a construit, în cadrul proiectului "Arhitectură & Arheologie Experimentală" (<http://www.calarasi.djc.ro/DocumenteHtml.aspx?ID=5192>), o casuță după tipare gumelnițene. Experimentul urmărește modul în care aceasta va rezista la influența factorilor climatici. "O zi din viața unei comunități eneolitice" este un proiect (<http://cimec.ro/Arheologie/Bucsanibucsaniswf>) care urmărește o apropiere nonconformistă de descoperirile arheologice. Proiectul "Vădastra 2000" (<http://www.cimec.ro/scripts/arh/cronica/detalii.asp?k=1149>) (localitatea Vădastra, județul Olt) a realizat un alt mod de abordare a descoperirilor arheologice și a reconstituirii nu numai a unui mod de viață din perioada culturii Vădastra dar și a unei meserii străvechi: olăritul.

Așadar, descoperirile arheologice constituie o bază pentru o cunoaștere profundă a unui mod de viață. Rezultatele anilor de săpături depășesc contextul publicațiilor de specialitate, intrând în actualitate și oferindu-ne soluții alternative pentru un stil de viață în armonie cu natura.

Se estimează că în prezent o treime din populația lumii trăiește în case de pământ. Deoarece nevoia de locuințe din unele țări dezvoltate a depășit cu mult oferta de materiale standard, cam jumătate dintre clădiri folosesc în prezent lutul (G. Minke 2008, *passim*).

Din pământ s-au construit și în trecut ansambluri de locuințe cu mai multe etaje, fortificații, clădiri publice și lăcașe de cult. Minaretul moscheii Al Mihdra din Yemen, o construcție suplă și elegantă, din chirpici pregătit manual, are 38 metri înălțime. Pe mari porțiuni, *Zidul Chinezesc* are un miez de pământ bătut, placat cu piatră, iar structura Marii Piramide de la Teotihuacan include 2 milioane de metri cubi de pământ bătut.

Din rațiuni legate de rezistență, standardizare, eficiență tehnologică, urbanizare rapidă a zonelor rurale, este răspândită în prezent o arhitectură bazată pe beton, diferite tipuri de cărămizi, finisaje cu materiale de tip rigips, hidroizolații și alte membrane sintetice, termoizolații impermeabile, materiale în general scumpe și energo-consumatoare. Asemenea soluții îmbracă aspectul unor construcții monotone și nearmonizate ambiental. Dar cel mai mare dezavantaj al lor este că locuințele oferă un mediu tot mai artificial prin izolarea față de exterior. Cercetătorii și medicii consideră că asemenea locuințe au dus la creșterea incidenței diferitelor forme de astm, guturai și gripă.

În prezent însă ia amploare o alternativă la acest mod de construcție, bazat pe materiale mai ieftine și mai ecologice, pe soluții variate, cu o estetică originală și integrate armonios în peisaj.

Principiile esențiale ale acestei arhitecturi se inspiră din arhitectura construcțiilor vechi, realizate de civilizații neolitice sau antice și ele sunt:

- utilizarea pământului ca material principal din componența pereților;
- structuri de rezistență din lemn tratat;
- acoperiri din straturi vegetale sau materiale tradiționale, precum stuful, trestia, șindrila, piatra.

Astfel de clădiri prezintă următoarele avantaje:

- sunt mai ieftine;
- permit utilizarea unor materiale locale;
- fiind permeabile la tranzitul aerului ele sunt mult mai sănătoase;
- se realizează într-o mare varietate de aspecte.

După exemplul organizației germane de profil *Dachverband Lehm* (Asociația pentru construcții de pământ) a luat ființă în România asociația *Arhiterra*, ce grupează arhitecți preocupați de recuperarea în practica construcțiilor a unor soluții și materiale tradiționale.

Unul dintre cei mai activi promotori ai arhitecturii de pământ este arhitectul Gernot Minke, profesor la Universitatea Kessel și fondator al Laboratorului pentru Construcții Experimentale. Lucrarea sa *Construind cu Pământ* a fost tradusă în limba română, iar autorul a făcut mai multe vizite în România pentru a stimula reînvierea acestor tehnici.

Pe de altă parte, se constată înmulțirea proiectelor de tip familial bazate pe structuri de lemn cu pereți de chirpici, pământ bătut sau structuri de nuiele bulgărite și acoperite cu sol înierbat, trestie, stuf. Astfel de construcții pornesc de la proiecte relativ simple, care se modifică și se completează pe parcurs și se fac în mare măsură prin voluntariat (M. Duculescu 2010, *passim*).

Ca o ilustrare a celor expuse, prezentăm un exemplu de proiect experimental în curs de finalizare, realizat în 2011 de către autori în apropiere de București, în comuna Belciugatele din județul Călărași.

Acest proiect pornește de la informațiile arheologice și etnografice ale locuințelor construite din materiale locale și la îndemână, dar el nu va fi un exponat ci o locuință utilizabilă, deci oferind anumite facilități specifice unui trai modern. De aici decurg unele abateri de la soluțiile de pământ din trecut.

Deoarece s-a proiectat o cameră de lucru, aceasta trebuie să fie luminoasă. Are ferestre mari care vor fi însă înrămate de chirpici și vor avea colțuri rotunjite.

Pentru a evita riscul unor infiltrații, acoperișul are un strat de protecție din carton asfaltic peste care va fi așezat un strat de stuf și parțial pământ cu iarbă.

Casa are un grup sanitar în care elementele din metal și faianță, reduse la minim, se armonizează cu pereții din zid de bolovani.

Astfel, locuința păstrează avantajele materialelor de construcție și reperele estetice propuse de descoperirile arheologice: arhitectură simplă, pereții de chirpici, ridicați pe structură de lemn. Atât la exterior cât și în interior, îmbinările pereților evită unghiurile rigide, iar decorațiile murale interne și externe de inspirație cucuteniană vor completa ansamblul.

S-a proiectat o construcție de dimensiuni relativ modeste (foto 1), cu o suprafață utilă de cca. 60 mp, o combinație de bordei cu colibă. Bordeiu (pl. 1) are o bună inerție termică, fiind răcoros vara și cald iarna. În acest spațiu este amenajat un cuptor țărănesc, un mic grup sanitar cu drenaj spre o fosă vidanjabilă, un loc de gătit, de servit masa și de dormit. Încăperea aflată integral deasupra solului (coliba), are ferestre mari pentru a fi folosită drept cameră de lucru. Din exterior, clădirea pare relativ scundă, fiind depășită de înălțimea arborilor din jurul ei. Dar tavanul încăperilor este înalt de 3-5 metri, deci în ciuda dimensiunilor modeste, există senzația de spațios.

O cerință a proiectului a fost utilizarea unor materiale existente deja în gospodărie, respectiv trunchiuri de salcâm achiziționate ca lemn de foc, bolovani mari de râu, blocuri de calcar, cărămizi din demolări, nisip, pietriș, plăci de gresie naturală, și cca. 4 mc cherestea de brad uscată. S-a săpat cu un utilaj o excavație de cca. 70 mc, dispusă pe două cote, la 200 și respectiv 160 cm. Sub stratul de cernoziom de 30 cm, terenul este alcătuit din argilă roșie, semipermeabilă, care umețată devine suficient de aderentă, coezivă și plastică, astfel că cea mai mare parte a materialului excavat a putut fi utilizat pentru construirea pereților, după o prealabilă amestecare cu paie și 8-10% var.

O particularitate a modulului bordei în acest caz este tunelul circumperimetral, soluție fortuită, probabil inedită, ale cărei avantaje sau dezavantaje se vor vedea pe parcurs și la care s-a recurs din următoarele motive:

- Excavația a ieșit cu un diametru mai mare cu aproape 150 centimetri decât fusese planificat;
- Pereții gropii nu au putut fi arși după rețeta clasică deoarece aceasta ar fi necesitat un mare volum de combustibil și exista riscul incendiilor arborilor din vecinătate și a propagării focului;
- Nu s-a dorit realizarea unei hidroizolații clasice, cu diafragme de beton, membrane hidroizolante sau alte soluții scumpe și ne-ecologice.

Pereții tunelului sunt consolidați cu pari de salcâm. În bază există un canal umplut cu pietriș care se drenează către un colector pentru cazuri de inundații excepționale. Drenul a preluat aversele puternice din vara anului 2011. Acoperișul tunelului este format dintr-o succesiune de straturi cu funcție de rezistență și de hidro și termoprotecție. Peste ele s-au pus dale neregulate de gresie cuarțitică de Bucegi, pe un pat de cernoziom înșămânțat cu iarbă. O ușă deschide accesul din demisolul intermediar în acest tunel, în care se vor amplasa boilerul, butelia de aragaz, rezervor de apă și baterii pentru situații de avarie. În acest fel elementele moderne vor fi ascunse. Planșeul este din pământ compactat. Acoperișul de formă aproximativ circulară, este construit din grinzi radiare de salcâm, ce se sprijină central pe un ansamblu format din patru trunchiuri, iar periferic pe alte trunchiuri robuste. Toate aceste trunchiuri nu sunt fondate ci stau pe dale late de piatră direct pe pământ.

După cum se știe, casele cu elevație și podele de pământ au nevoie permanent de lucrări de întreținere prin lutuire anuală. Pentru a se evita acest lucru podelele vor fi tratate cu un strat izolator și durabil, conservând proprietățile lutului.

O noutate în decorarea suprafeței pereților constă în adaptarea unei tehnici de decorare din perioada renaștă, *sgraffito*⁴. Această tehnică va mări durabilitatea pereților în interior și exterior și va evita refacerea tencuielilor. Din punct de vedere estetic, vom recurge la două metode de decorare a vaselor cucuteniene: incizarea și tricromia. Culorile ce vor fi utilizate vor fi naturale, oxizi ai

⁴ „Tehnică a decorației murale de origine italiană, constând din suprapunerea unor tencuieli divers colorate și apoi din degajarea, potrivit unei compoziții stabilite, a stratului de la suprafață, pentru a lăsa vizibilă culoarea stratului de fond; se obține un efect asemănător cu basorelieful” (www.artspace.ro).

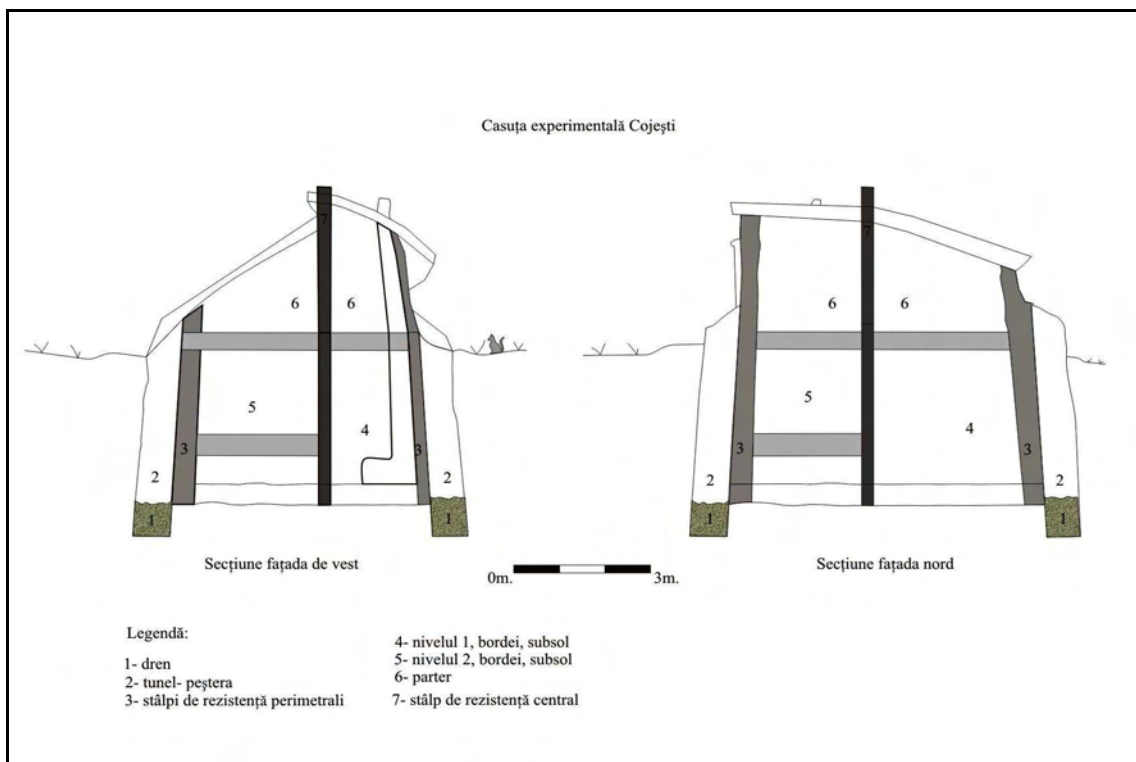
fierului și manganului în diferite grade de oxidare, de la ocru, roșu la negru brun, în acord cu pigmentii utilizați de cucutenieni (S. Marinescu-Bîlcu, Al. Bolomey 2000, p. 111 și urm.) La aceștia se va adăuga albul varului. Tot varul va fi liantul tencuielilor; carbonatarea acestuia va asigura pereților o suprafață mai durabilă și mai ușor de întreținut comparativ cu cea oferită de tencuielile din pământ. Totodată va conserva miezul de lut din interior asigurând o atmosferă sănătoasă și prietenoasă cu mediul. Casa este înconjurată de un spațiu verde de câteva mii de metri pătrați în care se vor adăuga și alte elemente inspirate din simplitatea civilizațiilor neolitice din spațiul dunărean.

Bibliografie

www.artspace.ro	Dicționar explicativ de artă online.
M. Ducelescu (ed.) 2010	<i>Reguli pentru arhitectura din pământ</i> , Dacverband Lehm. Editura Arhiterra, București.
H. Dumitrescu, Vl. Dumitrescu 1970	<i>Șantierul arheologic Traian</i> , Materiale și cercetări arheologice, IX, p. 39-58.
S. Marinescu-Bîlcu 1974	<i>Cultura Cucuteni pe teritoriul României</i> .
S. Marinescu-Bîlcu, Al. Bolomey 2000	<i>Drăgușeni, a Cucutenian Community</i> .
G. Minke 2008	<i>Construind cu Pământ. Proiectare și tehnologii pentru o arhitectură durabilă</i> , Editura Simetria.
Un spațiu antic în imaginarii contemporan, Bragadiru, Ilfov	http://www.asair.ro/index.php
Arhitectură & Arheologie Experimentală	http://www.calarasi.djc.ro/DocumenteHtml.aspx?ID=5192
O zi din viața unei comunități eneolitice	http://cimec.ro/Arheologie/Bucsani/bucsani.swf
Vădastra 2000	http://www.cimec.ro/scripts/arh/cronica/detalii.asp?k=1149 .

Foto 1. Casa din Cojești, stadiu de lucru (foto Cristian Lascu).
Cojești hut, stage of work (photo Cristian Lascu).

Pl. 1. Fațadele de V și N, secțiuni (1 - dren; 2 - tunel-peșteră; 3 - stâlpi de rezistență; 4 - nivelul 1, bordei, subsol; 5 - nivelul 2, bordei, subsol; 6 - parter; 7 - stâlp de rezistență central). Desen și prelucrare CAD, C. Georgescu.

West and north facades, sections (1 - drain; 2 - cave-tunnel; 3 - support poles; 4 - level 1, basement; 5 - level 2, basement; 6- ground floor; 7 - central pillar). Drawing and CAD processing, C. Georgescu.

PI. 2. Casa din Cojești, proiect de decorare a fațadei de vest. Desen și prelucrare CAD, C. Georgescu.
Cojești hut, decorating project of the west facade. Drawing and CAD processing, C. Georgescu.

Some considerations about an anthropo-zoomorphic figurine discovered at Măriuța-*La Movilă* (Southeastern Romania)

Cătălin LAZĂR*, Valentin PARNIC**

Abstract: *The aim of this article is to present a very interesting anthropo-zoomorphic figurine from Măriuța-*La Movilă* site, Călărași County (Southeastern Romania). The figurine, made of clay, represents a bird with human head and was discovered by chance in 2005, in one of the sections dug in the area of the Eneolithic cemetery. From chronological and cultural point of view this artefact belongs to the Kodjadermen-Gumelnița-Karanovo VI cultural complex. From typological point of view in the area occupied by these Eneolithic communities there are known a few figures with mixed attributes bird – man (around 2 or 3 cases), but none of them is identical to the one found in our site. This confirms the relative rarity of this type of anthropo-zoomorphic figurine in the area of the Kodjadermen-Gumelnița-Karanovo VI cultural complex.*

Rezumat: *Scopul acestui articol este acela de a prezenta o foarte interesantă figurină antropo-zoomorfă găsită în situl Măriuța-*La Movilă*, jud. Călărași (sud-estul României). Figurina, realizată din lut, reprezintă o pasăre cu cap de om și a fost descoperită întâmplător în 2005, într-una dintre secțiunile realizate în perimetrul cimitirului eneolitic. Din punct de vedere crono-cultural acest artefact aparține complexului cultural Kodjadermen-Gumelnița-Karanovo VI. Din perspectivă tipologică în aria de răspândire a acestor comunități eneolitice se mai cunosc câteva figurine cu atribute mixte pasăre – om (în jur de 2 sau 3 cazuri), dar nici una dintre acestea nu este identică cu cea descoperită în situl nostru. Aceasta confirmă relativa raritate a acestui tip de figurină antropo-zoomorfă în aria de răspândire a complexului cultural Kodjadermen-Gumelnița-Karanovo VI.*

Key words: *Eneolithic, Kodjadermen-Gumelnița-Karanovo VI, Romania, anthropo-zoomorphic figurine.*

Cuvinte cheie: *eneolitic, Kodjadermen-Gumelnița-Karanovo VI, Romania, figurină antropo-zoomorfă.*

◆ The diversity of anthropomorphic and zoomorphic figurines of the Kodjadermen-Gumelnița-Karanovo VI cultural complex is very well known by the archaeologists. Beyond typological and technological aspects, some of these figurines represent without doubt true masterpieces of the prehistoric art (V. Dumitrescu 1968, 1974; S. Marinescu-Bîlcu 1977; R. Andreescu 2001, 2002a).

A special category of figurines is represented by figurines that combine anthropomorphic and zoomorphic elements. Unfortunately, excepting a few articles (R. Andreescu 2002a, p. 78-80; 2002b, p. 107-111), this type of discovery was less analyzed and studied by archaeologists. Generally, these articles were focused on anthropo-zoomorphic pots and lids rather than on figurines with mixed characteristics.

The aim of this article is to present an anthropo-zoomorphic figurine discovered at Măriuța-*La Movilă* in 2005 and, on the other hand, to study the problems of this category of figurines belonging to the Kodjadermen-Gumelnița-Karanovo VI cultural complex.

The prehistoric site Măriuța-*La Movilă* is situated on the right bank of the old Mostiștea River (currently several artificial lakes), at 200 m North-West of Măriuța village in the Călărași County, Southeastern Romania. It is laid ca. 31 km North-North-East of the town of Bucharest, and less than 56 km North of the Danube River (fig. 1) (D. Șerbănescu, G. Trohani 1978; V. Parnic, D. Chiriac 2001).

The prehistoric site consists of a *tell* settlement and a necropolis and belongs to the Eneolithic period, dated in the second half of the fifth millennium B.C. (ca. 4550-3900 B.C.). The site belongs to the Kodjadermen-Gumelnița-Karanovo VI culture, one of the most important prehistoric civilizations in Southeastern Europe (V. Parnic, D. Chiriac 2001; C. Lazăr, V. Parnic 2007).

* National History Museum of Romania, Calea Victoriei, no. 12, sect. 3, Bucharest, Romania; acltara@yahoo.com

** Lower Danube Museum Călărași, Str. Progresului, no. 4, Călărași, Călărași county, Romania; vgumelnita@yahoo.com

The figurine in question was discovered on the archaeological site of Măriuța-*La Movilă*, in the area of the Eneolithic cemetery. The cemetery is situated on the high terrace of the former Mostișteea river, ca. 200 m East-North-East of the *tell* settlement, as well as on the slopes of the terrace.

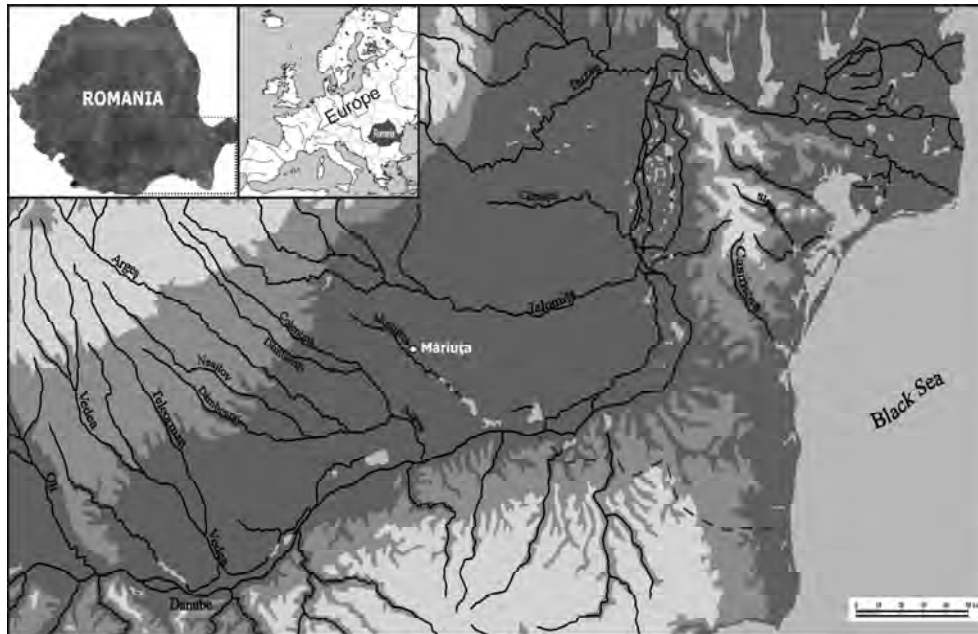

Fig. 1. Location of Măriuța-*La Movilă* archaeological site.
Localizarea sitului arheologic Măriuța-*La Movilă*.

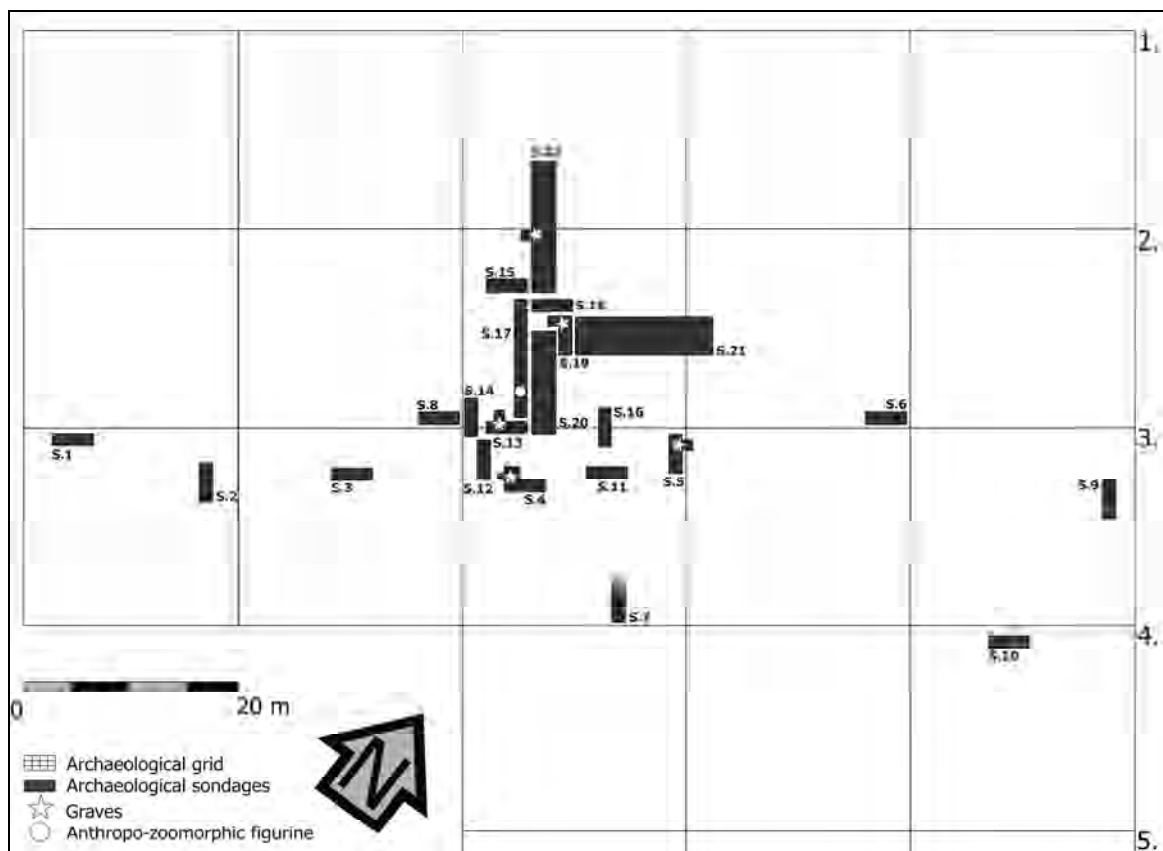

Fig. 2. Plan of the archaeological excavations from Măriuța-*La Movilă* necropolis.
Planul săpăturilor arheologice din necropola de la Măriuța-*La Movilă*.

The figurine was found in the section no. 17, C2 square, at 1,50 m depth (fig. 2). Unfortunately, this artifact was discovered by chance, in an animal burrow, without a clear archaeological context.

Taking into account that, despite numerous investigations conducted on the terrace next to the *tell* settlement, no secondary settlements connected with Măriuța-*La Movilă tell*-settlement have been identified, we consider that the figurine may be related hypothetically to a probable funerary context.

The anthropo-zoomorphic figurine represents a bird with human head. Its height is 9,1 cm and it is 5,5 cm wide. The figurine is complete and is in a good preservation state (fig. 3).

From morphological point of view, the head of the figurine is typical for the anthropomorphic figurines with discoid shape, consisting of three lobes, well illustrated, of which the ears are lateral and the nose is central positioned. The eyes are represented by incisions. The ear lobes present a series of perforations, typical for the Gumelnița figurines. The mouth is represented by an incision in the shape of "V". Just as with other anthropomorphic figurines, we can observe a tendency towards a schematic representation (fig. 3).

Fig. 3. The anthropo-zoomorphic figurine from Măriuța-*La Movilă*.
Figurina antro-zoomorfă de la Măriuța-*La Movilă*.

The body of the figurine is reproducing a bird in standing position. It has an elongated shape. The body exhibits a prominence in the front side, on the chest, which is an attribute specific for anthropomorphic representations. The posterior part of the body is elongated, suggesting a bird's tail. The legs are not represented. The lower part of the figurine is a cylindrical extension of the body, forming a pedestal. The base of the pedestal is enlarged with petal shaped extensions, to allow the steadiness of the figurine on different surfaces. The figurine does not have elements of sexual identification and it is undecorated (fig. 3).

From typological point of view, the figurine has no analogues in the group of specific figurines belonging to the Kodjadermen-Gumelnița-Karanovo VI cultural complex. But if we analyze separately the anthropomorphic and zoomorphic elements we can find many similarities. So, the human head is represented as in the case of the most anthropomorphic figurines (S. Marinescu-Bîlcu, B. Ionescu 1967; E. Comșa 1995; E. Paveleț 2000; S. Marinescu-Bîlcu 2001; R. Andreescu 2001, 2002a; V. Parnic, C. Lazăr 2005 etc.). The bird body has good parallels in some ornithomorphic representations (e.g., Borilovo, Chatalka dam, Devetaki cave, Drama, Gherăseni, Lișcoteanca-*Movila Olarului*, Yunasite, etc.) from the Kodjadermen-Gumelnița-Karanovo VI cultural complex (V. Mikov, D. Dzhambazov 1960, p. 75; S. Terzijska-Ignatova 2004, p. 383-386; P. Kalčev 2005, p. 51).

So, at the Yunatsite *tell* settlement (Bulgaria) was discovered a figurine representing a bird with human head, in flying position (pers. comm. Y. Boyadžiev and S. Terzijska-Ignatova). Also in the *tell* settlement of Vitănești (Romania) a fragment from a figurine with mixed elements (bird and human) was founded (pers. comm. R. Andreescu). These examples represent the only analogies that we have identified for the Kodjadermen-Gumelnița-Karanovo VI cultural complex.

Here we conclude our short paper about this unique discovery from Măriuța-*La Movilă*. Without any doubt, it does not resolve and do not respond to all questions that arise in connection with this anthropo-zoomorphic figurine. We hope that this presentation may help in the future to a better understanding of this type of figurines.

◆ Acknowledgements

We thank Ciprian Astaloș (University College London) for improving the English translation. Also, for information and explanations about some figurines from Bulgaria and Romania, we would like to thank our colleagues: Radian Andreescu (National History Museum of Romania), Yavor Boyadžiev (Bulgarian Archaeological Institute), Dimitar Chernakov (Rousse History Museum), Alexander Chohadzhiev (Archaeological Museum Veliko Tarnovo), Pavel Mirea (Teleorman County Museum) and Stoilka Terzijska-Ignatova (Pazardzhik History Museum).

This work was supported by CNCSIS-UEFISCSU, project number 2/03.08.2010 PN II-RU code 16/2010.

◆ References

R. Andreescu 2001	Plastica antropomorfă și zoomorfă gumelnițeană, in S. Marinescu-Bîlcu (ed.), <i>O civilizație "necunoscută": Gumelnița</i> , CD-rom, cIMeC.
R. Andreescu 2002a	<i>Plastica antropomorfă gumelnițeană. Analiză primară</i> , DAIM Publishing House, Bucharest.
R. Andreescu 2002b	Reprezentări antropo-zoomorfe în cultura Gumelnița-Karanovo VI-Kodjadermen, <i>CCDJ</i> , XIX, p. 107-111.
E. Comșa 1995	<i>Figurinele antropomorfe din epoca neolitică</i> , București.
VI. Dumitrescu 1968	<i>Arta neolitică in Romania</i> , București.
VI. Dumitrescu 1974	<i>Arta preistorică in Romania</i> , București.

- P. Kalčev 2005 *Neolithic dwellings Stara Zagora town. Exposition catalog*, Stara Zagora Regional Museum of History, Stara Zagora.
- C. Lazăr, V. Parnic 2007 Date privind unele descoperiri funerare de la Măriuța-*La Movilă*, *SP*, 4, p. 135-157.
- S. Marinescu-Bîlcu, B. Ionescu 1967 *Catalogul sculpturilor eneolitice din Muzeul Raionului Oltenița*, Sibiu.
- S. Marinescu-Bîlcu 1977 Unele probleme ale plasticii antropomorfe neo-eneolitice din România și relațiile ei cu Mediterana Occidentală, *Pontica*, X, p. 37-43.
- S. Marinescu-Bîlcu (ed.) 2001 *O civilizație "necunoscută": Gumelnița*, CD-rom, cIMeC, București.
- V. Mikov, D. Dzhambazov 1960 *Devetashka Peshtera*, Bulgarskata Akademiya na Naukite, Sofia.
- V. Parnic, D. Chiriac 2001 Așezarea eneolitică de la Măriuța. Considerații preliminare asupra habitatului, *CCDJ*, XVI-XVII, p. 199-206.
- V. Parnic, C. Lazăr 2005 Considerații preliminare asupra plasticii antropomorfe de lut din nivelul Gumelnița B1 de la Măriuța-*La Movilă*, *CCDJ*, XXII, p. 351-370.
- E. Paveleț 2000 Die anthropomorphen Statuetten aus Măriuța in der Gemeinde Belciugatele, Kr. Călărași, Rumänien, *Das Altertum*, 46, p. 133-146.
- D. Șerbănescu, G. Trohani 1978 Cercetările arheologice de pe Valea Mostiștea, in V. Vrabie (ed.), *Ilfov. File de Istorie*, Romanian Popular Republic Academic Press, Bucharest, p. 18-32.
- S. Terzijska-Ignatova 2004 Late Chalcolithic Zoomorphs from Tell Yunatsite, in V. Nikolov, K. Băčvarov, P. Kalchev (eds.), *Prehistoric Thrace. Proceedings of the International Symposium in Stara Zagora 30.09 - 04.10.2003*, Sofia-Stara Zagora, p. 383-390.

ARHEOLOGIE ȘI (MICRO)POLITICĂ

O expoziție la Vatican (2008)

Romeo DUMITRESCU*

◆ O să vă întrebați ce legătură au Vaticanul, Bucureștiul, Chișinăul și Kievul împreună? Răspunsul cel mai simplu ar fi: multe probleme delicate și destul de complicate. Doar o dată în existența lor au avut ceva de adunat și împărțit în același timp, pentru o lună, în 2008, un lucru comun, și anume: Civilizația Cucuteni-Tripolie și nu oriunde ci într-unul dintre cele mai celebre și mai vizitate puncte de interes din lume, centrul creștinătății, Vatican.

Dacă am fi seci și rezumativi am descrie lucrurile astfel:

Discuțiile, negocierile și pregătirile, de la momentul zero până la vernisajul expoziției: cinci ani;
Numărul zilelor de expoziție: 21;

Vizitatori: 15.000 de persoane, adică peste 700 persoane pe zi;

Costuri adunate pentru toate cele patru țări organizatoare pentru această expoziție: aproximativ 1,5 milioane euro;

Costurile catalogului expoziției: peste 50.000 de euro.

Rezultatul extraordinar al acestui demers a fost că lumea europeană vestică, cu mulți ani în urmă, a avut ocazia să vadă încă o dată, după expoziția de la Salonic, că dincolo de fosta *Cortină de Fier* există și altceva mai mult decât relele cu care erau obișnuiți.

Din punct de vedere al profitabilității, totul a fost un dezastru perfect: intrarea vizitatorilor a fost gratuită și cea mai mare parte din cataloage au fost dăruite instituțiilor media, TV, presei și specialiștilor. Veniturile provenite din vânzarea acestui catalog nu au depășit o treime din investiția inițială de 50.000 de euro, dar urmarea și ecolul acestei expoziții au declanșat un calendar expozițional, în anii următori, de la New York, Cambridge și Atena (custode arheolog Dragomir Popovici de la Muzeul Național de Istorie a României), iar pe site-urile Amazon și E-Bay prețul catalogului a ajuns la peste 300 \$. Expoziția terminată și gata de vizitat ascunde însă mii de detalii nebanuite, eforturi și chiar sacrificii insesizabile de mii de vizitatori.

Ca de obicei există un moment „zero” care, de altfel, întotdeauna ține de aleatoriu, conjunctură și miracol. În anul 2003, arheologii relativ „proaspătului” stat Ucraina au invitat neoliticienii români și străini la primul „Congres Internațional al Culturii Tripolie”, la Kiev. Prin intervenția domnului cercetător Dan Monah am participat și eu ca invitat. Experiența mea cu Ucraina, în general, nu era decât dezastruoasă din cauza a două incursiuni anterioare, jalnice, una la Izmail, finalizată cu un accident provocat de o mașină Volga, care mi-a distrus mașina și era cât pe ce să mă omoare, urmată de deliciale polițienești ucrainiene și procedural-Kafkiene iar o a doua vizită, la Cernăuți, unde mai mult am stat în hotel (cu statuia lui Lenin în față) ascultând noaptea urlete și focuri de armă și am fost atacat de racheți, noaptea, pe autostradă. De data aceasta, m-am învățat minte și am angajat două gărzi de corp și un șofer înarmat, din Ucraina, care ne-au deslușit drumurile prin Kiev, în siguranță.

Preluaj în dimineața congresului de la hotel, care se numea, bineînțeles, „Ucraina”, am fost duși la Sala de congrese a Palatului Sportului din Kiev unde, într-o încăpere uriașă și vetust decorată,

* Fundația „Cucuteni Pentru Mileniul III”; romeo.dumitrescu@gmail.com

ocupată de aproximativ 150 de persoane în care „internaționali” erau doar o doamnă arheolog din Bulgaria, un cercetător italian, domnul Dan Monah și, mai periferic, subsemnatul. Dacă am pune faptul că arheologii erau acum din diverse state, foste republici ale decedatei Uniuni Sovietice, am putea spune, cu amabilitate, că era un Congres „internațional”. Neavând translator nu am înțeles mare lucru, dar surprinderea noastră a fost stilul „leninist” și „slav toastant” al fiecărei comunicări. Totul părea desprins din alte vremuri, de mult trecute.

După diapozitivele proiectate și diagramele mai mult decât matematice, arheologii păreau pasionați și păreau că știu despre ce vorbesc. Mai târziu am aflat că neo-ultranaționalismul ucrainian și doi „suporteri” solizi financiar, împreună cu Președintele Ucrainei de atunci, domnul Viktor Iuscenko, au pus umărul și banii astfel încât prin cultura „Tripolie”, identitatea noii Ucraine să aibă blazonul frumos aurit. Din păcate, vasele descoperite în Ucraina, din cultura Tripolie, proveneau în bună parte din Bucovina de Nord, fost teritoriu al României Mari, altă dată aflat sub ocupație austro-ungară, multe din celebrul sit de la Sîpenitz. Când elementele de „patriotism forțat”, politica și banii se întâlnesc, nici nu e bine de gândit unde se poate ajunge: o politică arheologică, numită generic „Arheopolitică”, care intrată pe mâini rele, poate provoca un dezastru. Cei doi pasionați și susținători financiari ai proiectului, simpatici de altfel, domnul Taruta și domnul Platonov, reductabili oameni de afaceri, reușiseră să adune un fel de expoziție „personală” obținută pe căi mai mult sau mai puțin „ortodoxe”, de obiecte și vase tripoliene, iar conducerea politică ucrainiană oferise cu generozitate, Fundației Platar (acronim al numelor celor doi oameni de afaceri), clădirea vechiului arsenal din Kiev pentru a fi folosită drept Muzeu.

Toate aceste piese tripoliene, pentru a fi expuse în afara Ucrainei, erau transportate în valiza diplomatică, ocolind latura obligatorie a legilor internaționale ale patrimoniului. În felul acesta, ucrainenii au realizat expozițiile lor la Varșovia și Vatican. În urma expoziției de la Varșovia izbucnise un scandal mediatic internațional provocat de Academia de Științe a Ucrainei, legat de încălcarea legilor patrimoniului și orice asociere a noastră cu ucrainenii ar fi putut adumbri expoziția de la Vatican.

De altfel, în legătură cu aceste „practici” ale ucrainenilor, Ministerul de Externe și-a manifestat reticența verbală și scrisă la coparticiparea noastră la expoziția de la Vatican, în cadrul acestui grav context. În timpul Congresului de la Kiev din 2003, în sala de recepție a Sălii Sporturilor erau expuse câteva zeci de piese tripoliene, din colecția „Platar”, la vederea cărora domnul arheolog Dan Monah, cu umorul său fin, le-a clasificat, pe unele dintre ele, drept îndoielnice și lipsite de valoare științifică, fiind rupte de contextul arheologic, prin „colecționarea” și „periegheza” forțată a unor braconieri, amatori sau falsificatori locali ucraineni.

Spre sfârșitul Congresului, am avut șansa să pot prezenta un film documentar despre Cucuteni (realizat împreună cu Centrul Național de Cinematografie și Fundația „Cucuteni pentru Mileniul III”- „*Nepoții lui Adam*”), fapt ce a dus la o mică întâmplare fericită. În timpul recepției de după Congres, un tânăr înalt și bine făcut, păzit de gărzi de corp înarmate până-n dinți, s-a apropiat de noi, prezentându-se ca fiind fiul unuia dintre sponsori, și anume Platonov junior, și ne-a invitat să-l însoțim la casa tatălui său. Împreună cu domnul arheolog Dan Monah și cu cele două gărzi de corp am fost încadrați de SUV-urile tânărului Platonov și am ajuns în fața unui bloc ciudat, stil Victoria (noul tip de arhitectură stalinistă, asemănător cu fosta „Casă a Scânteii” din București), situată lângă clădirea Guvernului ucrainian. Controlați până la piele și cu gărzile de corp dezarmate, am fost duși la unul dintre etajele clădirii și am nimerit într-un paradis al colecționarilor de antichități și într-o pinacotecă ce ar fi făcut să pălească de invidie orice muzeu din lume.

Peste toate aceste comori trona ca un „tătuc” rus, domnul Platonov senior. În acea vreme era grav bolnav și imobilizat într-un scaun cu rotile, îngrijit ca un copil de mulți oameni care îl tratau cu mare respect. Din păcate, la doi ani după aceea, domnia sa a murit. După ceaiurile și politețurile de rigoare, am discutat câte puțin despre film, despre Tripolie și viitorul unei posibile colaborări. Ca inginer specialist în geologia Mării Negre (lucruse nu demult cu diverse companii americane de cercetare, aproape de țărmurile Crimeei), domnul Platonov senior, a mărturisit că teoria filmului Fundației, „*Nepoții lui Adam*” (dispariția civilizației cucuteniene în urma Potopului biblic), ar putea avea oarecare veridicitate, de vreme ce Marea Neagră, geologic vorbind, fusese anterior, cu mii de ani în urmă, un lac de apă dulce invadat mai târziu de apele sărate ale Mării Mediterane prin actualele strâmtoare Bosfor și Dardanele.

Domnia sa a propus formarea unui centru de cercetare al neoliticului țărilor riverane Mării Negre, unde să fie incluse obligatoriu Turcia, Bulgaria, România și Republica Moldova, urmând ca în câteva luni, prima întâlnire să aibă loc la București. „Perla” discuției a venit tocmai la urmă, unde domnia sa propunea alcătuirea unor expoziții comune, Cucuteni și Tripolie, la Vatican și Beijing, în

anul următor. Tonul domniei sale părea destul de hotărât, explicându-ne că ei oricum vor face această expoziție și fără noi.

Am întrezărit acest lucru ca fiind periculos pentru noi, care zăceam ca niște români automulțumiți, surzi, orbi și muți în ultimii ani „vis a vis” de civilizația Cucuteni, ultima noastră expoziție, de la Salonic, fiind înainte de anul 2000. Din cauza câtorva probleme cu Ministrul român al Culturii de atunci și cu statul elen, expoziția a fost un dezastru mediatic, salvat fiind doar de minunatul catalog al evenimentului.

Din acest moment, nisipul clepsidrei următoarei expoziții la Vatican a început să curgă și așa putea numi acest moment „*Momentul zero*”. Congresul s-a sfârșit apoi într-un gri universal, adică: arheologia de stat, oficială, a demonstrat la parterul clădirii împotriva organizării „private” a Congresului „Tripolie” (Academia și Universitatea ucrainiană versus Fundația Taruta-Platonov și iluminării din jurul lor). Acolo am avut și reconfirmarea că băuturile preferate ale arheologilor sunt cognacul și vodka și că orice arheolog din lume contestă pe orice arheolog și de ce nu, chiar l-ar și bate la nevoie! După o vizită la Mănăstirea Pechersk Lavra și Muzeul Memorial Bulgakov (autorul volumului „Maestrul și Margareta” - preferatul domnului Monah) ne-am întors teferi în România.

De aici, într-un ritm allegro, am activat contactele între Fundație și Ministerul Culturii de la Vatican. Sisifică acțiune, pentru că Vaticanul este o instituție solidă cu experiență muzeală de peste 500 de ani, iar eu, novice în toate cele, încercam marea cu degetul. Am trimis la direcția Muzeelor Vaticanului o cerere decentă pentru o expoziție în „sala de expoziții temporare” cu o temă perireligioasă care a întors în ridicol demersul meu entuziast. Mergând spre tematica Potopului, ca un motiv de dispariție a cucuteniului și construind Teoria celor 21 de statuete ca percept biblic al practicii biblice „*creșteți și înmulțiți-vă*”, răspunsul oficial a fost sec: „*Din păcate nu putem face acest lucru, anul acesta, deoarece sărbătorim 500 de ani de la prima expoziție la Vatican și momentan muzeele sunt programate, pentru următorii câțiva ani, cu alte expoziții*”. Un alt paragraf al scrisorii menționa că specialitatea Muzeelor Vaticanului este de fapt evul mediu și Renașterea, neavând nici un specialist în neolitic și competență pentru această perioadă istorică. Neoficial, refuzul avea trei considerente clare și înscrise în unele note interne ce au circulat la Vatican:

1. Teoria Potopului ca sfârșit al lumii de atunci este copilărească!
2. Statuetele și ipoteza că cele 21 de figurine ar fi legate de fertilitate sunt inadecvate pentru a fi expuse la Vatican (din fericire, ipoteza a fost acceptată și publicată câțiva ani mai târziu în British Archaeological Reports – B.A.R. în urma comunicării la Congresul de neolitic de la Lisabona, din anul 2006).
3. „Succesul de casă” al acestei expoziții este previzibil ca fiind minor vis-à-vis de celelalte expoziții făcute de Muzeele Vaticanului!

◆ **Semnat Monsegniore XXX**

Un asemenea răspuns a fost mai mult decât o decepție și o amărăciune pentru mine! Credeam că o asemenea ofertă expozițională nu putea fi refuzată! După câteva luni, am revenit la Vatican cu o nouă cerere și cu o reformulare a temei expoziției adaptată, credeam eu, stilului Muzeelor Vaticanului. În același timp, un ajutor neașteptat a venit din partea noii directoare a Complexului Național Muzeal „Moldova” Iași, cunoscut publicului larg sub numele de Palatul Culturii din Iași, doamna profesor Lăcrămioara Stratulat. Prin relațiile domniei sale și a vechilor mele legături de la Vatican am reușit o primă vizită și o discuție *face à face* cu directorul Muzeelor Vaticanului. În sălile de expoziție temporară rula o expoziție despre influența în artă (grafică, sculptură, pictură) a celebrei statui antice „*Laocoon și fiii*”. Expoziția era dusă la perfecțiune prin detalii, cu un singur minus: lipsea la numărătoare tabloul lui El Greco, „*Laocoon și fiii*”, căci Vaticanului îi fusese refuzat împrumutul lucrării de către proprietarii de drept. Am aflat cu stupeoare costurile de amenajare, asigurări și transport pentru această expoziție: peste două milioane de euro dintre care 300.000 de euro amenajarea.

Referindu-ne la posibila noastră viitoare expoziție „Cucuteni” la Vatican, am încercat să îi explic directorului Muzeelor Vaticanului că, din motive financiare, de amenajarea acestei expoziții ne vom ocupa noi. De obicei, Vaticanul era extrem de selectiv și afectuos legat de câteva companii care se ocupau de amenajările expozițiilor din muzeele lor. Bineînțeles că și din acest motiv am fost, din păcate, refuzați. Papa polonez era grav bolnav și poate dacă mai trăia ar fi fost, pentru noi, mult mai ușor. El era deosebit de sensibil și atent *vis a vis* de țările fost comuniste și mai ales de România (deoarece în preajma celui de-al II-lea Război Mondial, tezaurul polonez traversase România la Constanța, în liniște și discreție, ajungând în Anglia, și mii de refugiați polonezi au fost primiți în

România cu brațele deschise). Atunci am aflat, din gura mai multor monsegniori, că pe biroul directorului Muzeelor Vaticanului mai exista o propunere făcută pentru o expoziție neolitică „Tripolie”, trimisă de ucrainieni. Această cerere fusese și ea blocată, ca prin minune, din cauza cererii românești făcută de Fundație cu ceva timp în urmă. Sugestia fină a Vaticanului, de sorginte mentală iezuită, a fost că ar fi timpul să facem „pace” cu ucrainenii în această problemă și astfel, probabil, vom putea deschide în viitorul nu prea îndepărtat o expoziție „Cucuteni-Tripolie”, dar împreună cu Republica Moldova și Ucraina. Sensul clar tradus în limba română era: *„Vaticanul nu poate fi pentru unii mumă și pentru alții ciură!”*. Intr-un fel, cronologia întâmplărilor ne-a ajutat.

La Congresul Internațional *„Cucuteni 120 de ani de cercetări. Timpul bilanțului”* (de data aceasta chiar internațional) de la Piatra Neamț, unde am reușit să reîntâlnim arheologii oficiali ai Ucrainei și ai Republicii Moldova, lucrurile au luat o altă întorsătură. După un experiment reușit de ardere a unor case de tip cucutenian (de lângă muzeul ce adăpostește în sit un tumul dacic), făcut de Fundația „Cucuteni pentru Mileniul III” și cu participarea Seminarului de Istorie Veche și Arheologie al Universității din Iași, în fața a peste 60 de arheologi din mai multe țări, toropiți de frig și o cină bună, am reușit așa-zisul „Pact de la Piatra Neamț”, unde românii, ucrainenii și arheologii din Republica Moldova au „bătut palma” și au recunoscut și ei, încă o dată în 7000 de ani, că „Tripolie” și „Cucuteni” sunt, aproximativ, una și aceeași civilizație (cu mici opoziții verbale din partea domnului Dan Monah). Cu aceste date noi în portofoliu, m-am prezentat din nou la Vatican unde, chiar și atunci, pentru a treia oară, cererea pentru expoziția română „Cucuteni” a fost din nou refuzată. Decepția a fost iar prezentă și deasupra oricărei înțelegeri pentru mine.

Cum roata lumii se învârte, directorul Muzeelor Vaticanului a fost înlocuit de o doamnă deosebită, o adevărată mână de fier pentru Muzeele Vaticanului. După câteva luni de la ultima mea vizită la Vatican, când orice speranță părea pierdută, „minunea” a venit și, nu o să credeți, din partea ucrainiană. Constanți și lucrativi cum sunt ucrainenii, au obținut o altă sală pentru viitoarea expoziție „Cucuteni-Tripolie”, cu două condiții impuse de Vatican:

1. Expoziția „Cucuteni-Tripolie” nu se va face în spațiul expoziției temporare, ci în vechea Cancelarie a Vaticanului, o clădire din *Piazza dei Fiore*;

2. Expoziția putea să aibă loc numai în prezența concomitentă a civilizației numită acum „Cucuteni-Tripolie” și prin participarea entităților muzeale din România, Ucraina și Republica Moldova.

Data fixată pentru această expoziție era septembrie 2008, costurile de amenajare trebuiau plătite companiei indicate de Vatican și costurile pentru închirierea Palatului Cancelariei, de aproximativ 40.000 de euro pentru cele 3 săptămâni de expoziție trebuiau plătite direct Muzeelor Vaticanului. Din acest moment visul devenea o realitate, dar și un „chin” în sensul „bun” al cuvântului. Prima întâlnire, care a avut loc în 2007, a fost cu funcționarii Muzeelor Vaticanului. Atunci am avut ocazia rară să vizitez partea nevăzută a *„Cetății Eterne”*.

Monsegniore XYZ, mare iubitor al României, m-a condus prin grădinile Vaticanului, o grădină imperială străjuită de coroanele pinilor maritimi și plină de vile și statui datorate „marilor familii” papale din secolele XIV-XVII. Acestea erau locurile preferate ale Papilor pentru reculegerea zilnică. Am băut apă de la fântâna privată a Papei situată în holul de la intrarea în apartamentul său privat și am vizitat, în parte, „Biblioteca Secretariatului” numită pe nedrept „Biblioteca secretă a Vaticanului”. Am avut plăcerea să vorbesc cu unul dintre custozii Bibliotecii, român crescut în Argentina, care nu vizitase niciodată România. Se plângea că de la apariția mașinii de scris și a indigoului și, mai mult, a imprimantei și computerului, Biblioteca începea să devină neîncăpătoare. Dacă documentele Papilor din secolul XVIII ocupau câteva cufere, documentele Papei Paul al II-lea ocupau câteva camere care, pe deasupra, trebuiau deschise abia după 50 de ani, după regulile Bisericii Vaticanului. La intrarea în aceste arhive, în care se pătrundea mai greu ca la *Fort Knox*, trona un anunț important *„Cine va intra înăuntrul acestor clădiri cu foc deschis sau va fuma în interior va fi dat afară de îndată și pentru totdeauna”*.

Partea de bibliotecă ce privea România avea o suprafață de câțiva metri pătrați și ultima dată fusese studiată de specialiștii români în anii 1970. Remarca fină și atotștiutoare a custodelui m-a surprins: *„se pare că știm foarte multe despre voi, românii, chiar mai mult decât știți voi!”*. Drept urmare, pe la 1 noaptea m-am trezit cu domnia sa la un hotel extra-muros al Vaticanului, unde locuiam, cu un braț de rapoarte (în copie) ale unor preoți catolici din Transilvania către Episcopia Catolică de la Seghed, prin care autoritatea ecleziastică era informată că husiții începuseră să intre în Transilvania și să câștige adepti. Răspunsul (tradus din limba latină de domnia sa) era sec și practic *„alungați-i și închideți-le afacerile!”*.

La sfârșitul vizitei prin hrube, în care nu m-aș fi descurcat niciodată, am ajuns la turnul Papei Grigore (cel care ne-a dat calendarul și muzica gregoriană). Vaticanul, ca un bun gospodar, are

propria gară, cu o locomotivă perfect lustruită, propriul garaj, printre care și cele două Papa-mobile, propria Poștă și Monetărie și chiar proprii Pompieri, iar circulația prin Vatican se face cu permise barate de dungii verzi, roșii, galbene care descriu foarte exact locurile pe unde poți umbla. Gărzile elvețiene îmbrăcate în vestitele lor costume galbene, care înțesau toate punctele de acces, erau înarmate nu numai cu halebarde, ci și cu pistoale automate și stații de emisie-recepție. De fiecare dată te salutau milităros-politicos, îți verificau permisul și te însoțeau personal până la locul de destinație.

Am ajuns la Ministerul de Externe al Vaticanului cu un lift care trecuse prin câteva pontificate, cu un liftier galonat și politicos care ne-a dus spre terasa exterioară, singurul loc semi-oficial unde se putea fuma în Vatican. În dreapta se vedea impozanta basilică a Sfântului Petru, în față piața uriașă cu coloane, plină de lume, și în stânga se vedeau apartamentele Papei (tocmai atunci primea în vizită pe fratele domniei sale). Monsegniorul XYZ remarca, cu umor: „*De aici putem mirosi chiar și ce mănâncă Sfântul Părinte*”. Fiul meu cel mic, Alex, făcea fotografii ca un mic japonez și mai târziu, privind-și fotografiile, a remarcat candid: „*Nu aș dori să îi am drept inamici pe monsegnorii aceștia*”.

Odată terminate discuțiile din biroul monsegnior-ului XYZ, întrerupte de multe ori de călugări îngrijorați, în sutane franciscane (izbucise Războiul din Liban și Vaticanul era îngrijorat de soarta catolicilor din această țară; nu cu mirare am aflat mai târziu că partea creștin catolică a Beirutului fusese cruțată ca prin miracol), am plecat prin alte hrube și culoare, ajungând printr-o mică ușă, direct în Capela Sixtină (afară, coada vizitatorilor depășea un kilometru), ajungând iar pe alte căi întortocheate în Marea Basilică și de acolo în Piața Mare a Vaticanului.

Odată întors în țară am aflat că Republica Moldova nu avea bani pentru cheltuielile comune și nici pentru restaurare, transport și taxe de asigurare (în cele din urmă, România, ca Patrie Mamă și-a asumat totuși aceste cheltuieli). Dar Ucraina dorea să conducă toată amenajarea acestei expoziții, să ocupe cel mai bun loc în expoziție, să aibă cel mai mare spațiu pe afișele expoziției, etc. România parcă nu dorea nimic! Într-un ritm infernal vizitam pe rând Republica Moldova, Ucraina, Vaticanul și ne afundam într-un haos birocratic, autocefalic, bicefalic și tricefalic, dar în realitate, fără cap și fără coadă și plin de orgolii:

- Cine va fi custodele?
- Care vor fi muzeele care vor împrumuta piesele?
- Cine scrie, și publică, catalogul?
- Cine va conduce întreaga activitate de organizare?
- Cine și cum va inaugura expoziția? și foarte multe întrebări de „cine?”, „ce?”, „când?”.

Mărul discordiei a fost tăiat rapid în două de către secretarul general al Ministrului Culturii, domnul Virgil Nițulescu, care a rezervat fondurile dedicate acestei expoziții, a decis comisia de negociere și organizare de partea română și a hotărât ca, din partea Ministerului Culturii, organizatorii principali să fie Muzeul Palatului Culturii și Fundația „Cucuteni pentru Mileniul III”.

Aveam de-a face cu un *casse-tête* extrem de laborios: Republica Moldova era în acea vreme în proaste relații cu România și Ambasada României din Chișinău parcă era sub stare de asediu. Excelența sa, domnul ambasador și funcționarii Ambasadei Române erau foarte amabili și lucrători fervenți pentru imaginea bună a României. Ajutorul lor de neprețuit a făcut ca aranjamentele dintre România și Republica Moldova să meargă foarte bine, fără să mai spunem că directorul Muzeului Național al Republicii Moldova, cercetătorul Eugen Sava, un pro-român fervent, împreună cu arheologul Valentin Dergaciov au dus o muncă asiduă și au oferit tot ce aveau mai frumos ca piese în muzeu, pentru expoziția de la Vatican! Partea ucrainiană în schimb, autointitulându-se „deschizător de drumuri” în această expoziție, s-a erijat într-un „autocrat slav” încercând să ne marginalizeze paternal pe toți. Bateria grea era reprezentată de ambasadoarea Ucrainei la Vatican, prietenă de familie cu familia Iuscenko, excelența sa, doamna Ijevkaia (soțul domniei sale era ambasadorul Ucrainei la Washington), diplomată de carieră, și de către directorul muzeelor din Ucraina, domnul Krolevets (care era și militar de carieră).

Presiunea se simțea în comportamentul lor și au încercat în nenumărate rânduri să ne scoată pe noi, românii, din ecuație. La un moment dat, erau gata să facă și singuri expoziția, dacă nu am fi avut fondurile la timp, și au încercat să discrediteze echipa română pe care au reclamat-o la Ministerul de Externe român și la Ministerul Culturii român. Culmea efortului lor a fost dusă la maximum prin plângerea făcută către Ministerul de Externe și către Ministerul Culturii român raliind, nu știu din ce motive, în această afacere, pe ambasadorul român de la Vatican, domnul Lăzurcă și pe secretarul Ambasadei Române la Vatican, domnul Bleoca. *In corpore* cereau revocarea mea și a Fundației din comitetul de organizare a expoziției din cauza unui presupus comportament agresiv și lipsit de diplomatie. Minunat și nu întâmplător, ca un adevărat „zidar”, domnul secretar general, Virgil Nițulescu, a găsit la timp fondurile necesare pentru expoziție și a trimis Ambasadei Ucrainei la Vatican

hotărârea definitivă a Ministerului Culturii de a nu schimba structura comitetului de organizare român pentru această expoziție. Din acel moment, Ambasada României de la Vatican ne-a retras orice sprijin, iar de atunci încolo, până la deschiderea expoziției, ne-am întâlnit cu partea ucrainiană în camerele de protocol ale hotelurilor unde locuiam, fapt îndeobște penibil și neconvingător în fața unui protocol diplomatic ucrainian, elegant, de model vechi „Mama-Patrie”.

Am reușit cu greu și pe ultima sută de metri să hotărâm cine va face scenografia expoziției. Ucrainenii aveau deja un concept destul de elaborat făcut de un admirabil pictor, domnul Anatolie Gaidamak, cu care m-am înțeles din prima clipă și căruia, cu deplină admirație, i-am făcut cadou aparatul meu de fotografiat. După câteva ore de discuții, eu și doamna Lăcrămioara Stratulat am fost convinși că acel concept, cu modificări pe alocuri, poate funcționa și am acceptat, în parte, ideile ucrainiene plus completările române (unde *ARTEX*, o companie specializată în amenajări muzeale, condusă de domnul doctor Vișan, a făcut minuni).

Greul însă ne aștepta acasă: catalogul expoziției, de o egală importanță ca însăși expoziția, era în fază de proiect. Expoziția de obicei trece, catalogul rămâne. Ne feream cu dibăcie de ucrainenii care doreau să aibă și realizarea catalogului în mâinile lor. Textul părții ucrainene, cu scuzele de rigoare, era scris de un arheolog „iluminat” (după părerea mea), dar bine intenționat. Partea Republicii Moldova era decisă pentru domnul arheolog Valentin Dergaciov, spumos ca limbaj, dar defectuos ca limbă română (domnia sa publica mai mult în rusă și catalogul trebuia scris în engleză). Partea română a catalogului era asigurată virtual de domnul arheolog Dan Monah, care cu o lună înainte de tipărire s-a recuzat din proprie voință. Salvarea ne-a venit de la domnul profesor Nicolae Ursulescu, de la Universitatea din Iași, care cu multă grație și bunăvoință ne-a salvat cu un text miraculos, cu coordonarea întregului catalog și, mai ales, cu aducerea în coordonate științifice a abracadabrantei povești doctrinare a „specialistului” ucrainian.

Presiunea timpului scurt, lipsa fotografiilor din partea ucrainiană, ne întindeau la maximum nervii. Ucrainenii ne șantajau cu fotografiile pentru a obține locul cel mai bun pentru piesele lor, o cronologie favorizantă a derulării vernisajului, poziția din dreapta afișului, conducerea ghidajului expoziției la vernisare, etc. La vizita făcută la Kiev, am înțeles încetul cu încetul jocul părții ucrainiene. Întrunirea de acolo trebuia să aibă loc la proprietățile tânărului Platonov, situate într-un cartier destul de scump. Înainte de aceasta, trebuia să vizităm ambasada noastră pentru ultimele detalii. În mașina oferită de Platonov junior, am fost atenționați de ai noștri să nu scoatem nici o vorbă, drept pentru care discuțiile noastre semănau mai mult cu o pantomimă. Sincer, în viața mea nu m-am simțit atât de bine într-o ambasadă română! Domnea o atmosferă caldă, frățească, în care funcționarii făceau totul, trup și suflet, ca lucrurile să iasă cum trebuie. Dar discuțiile și strategiile finale se stabileau în curtea ambasadei, pe un frig și o umezeală năprasnică. Motivul nu era tocmai simplu: renovaseră ambasada și funcționarii noștri erau mirați de mulțimea firelor și obiectelor găsite în tencuiala clădirii. Cu greu le puteau deosebi pe cele ucrainiene de cele rusești.

Platonov junior ne aștepta în biroul său, frumos lambrizat cu lemn de nuc, destul de sec, dar peste tot domneau vase „Tripolie” și volumele publicate de Fundația Platar. Am păstrat un moment de reculegere în cinstea domnului Platonov senior care nu de mult trecuse în neființă și am început discuțiile privitoare la expoziția de la Vatican. Ucrainenii au încercat să blocheze discuțiile cu șiretenie: „*Noi nu înțelegem limba engleză*” afirma domnul Krolevets, directorul Muzeelor ucrainiene. Partea română adusese un translator de limba rusă: „*Putem vorbi și scrie rusește pentru că avem un translator de limbă rusă*”, le-am spus eu. Replica a venit seacă: „*Știți, noi vorbim limba ucrainiană și oficial scriem doar în ucrainiană!*” a afirmat Platonov junior. În acel moment, doamna Lăcrămioara Stratulat, directoarea Palatului Culturii, scoate din microbuz ca prin minune, și translatorul de limbă ucrainiană pe care avusese inspirația să-l aducă cu noi. Din acel moment ucrainenii și-au dat arama pe față, sumbrii și agresivi, și au început să negocieze la sânge. Cu multă încăpățânare românească am reușit, cu grație, să obținem mai mult decât speram. Catalogul a ieșit la timp, la un preț de cost destul de mare și a fost plătit de către Fundația „Cucuteni pentru Mileniul III” și Palatul Culturii.

Editura română, condusă de doctorul Porfireanu, și-a rechemat oamenii din concediu și, într-un timp record, a livrat primele exemplare care au luat rapid drumul Vaticanului, împreună cu vasele și decorurile expoziției. Nu mare mi-a fost mirarea, când la puțin timp de la întoarcerea în România am primit un telefon de la monsegnior-ul XYZ; era în țară și vroia să mă vadă.

M-am întâlnit cu domnia sa la o mănăstire catolică minusculă, într-un sat uitat de lume, unde erau doar zece călugări, dintre care câțiva aveau peste 80 de ani. În mănăstirea mică și sobră, aproape sărăcăcioasă, domnea un aer de împăciuire și calm. Monsegnior-ul, cu toate că era acolo pentru prima oară și doar de câteva ore, vorbea în latină și italiană, prietenos și familiar, de parcă se cunoșteau de o viață. Era o seară caldă și în jurul nostru pluteau roiuri de țânțari. Domnia sa, în straie

simple de călugăr franciscan, lovea cu palma țânțarii care-i pișcau față. Cunoscând dragostea franciscanilor pentru animale, pe care Francisc D`Assisi (patronul ordinului franciscanilor) le numea tandru: fratele meu câinele, fratele meu calul, etc. am surprins o glumă franciscană. Văzându-l omorând țânțarii, călugării l-au dojenit în glumă: „*Omori pe fratele tău, țânțarul?!*”. La care răspunsul său glumeț a fost: „*Sunt singur la părinți și nu am frați*”. Domnia sa dorea din tot sufletul să vadă o înaltă față bisericească ortodoxă, lucru care s-a și întâmplat a doua zi. Odată ieșit de la întrevvedere cu înaltul prelat ortodox, părea destul de tulburat. Era mirat de vasta cultură a înaltei fețe bisericești ortodoxe și de carisma și personalitatea sa puternică. Cu stupoare în glas mi-a mărturisit: „*Cred că domnia sa va fi următorul Patriarh al României!*”. La acea vreme Preafericitul Teoctist trăia și era în plină formă.

I-am mărturisit că acest lucru nu este nici un secret pentru că nu știe obiceiul locului: îndeobște scaunul mitropolitan al acelei regiuni istorice a dat întotdeauna pe următorul Patriarh al României. Normal, Vaticanul dorea mai mult decât o expoziție Cucuteni și de ce nu, retrocedarea unor biserici, dărâmarea clădirii ce umbrea Catedrala Sfântul Iosif din București, legături diplomatice mai intense cu România, etc. Cred că răbdarea franciscană era de rigoare, Monsegnior-ul strângea de pe ulița satului toți câinii care parcă îi simțeau sufletul bun și îi murdăreau sutana cu etichetele lor. Atunci a fost ultima oară când l-am văzut, nu a participat nici măcar la vernisajul expoziției de la Vatican.

Din cauza legăturilor intense avute cu partea ucrainiană, am reușit să ne facem câțiva prieteni prețioși în grupul lor, astfel simțeam mai bine pulsul tendințelor și dorințelor ucrainenilor *vis-à-vis* de această expoziție de la Vatican. Într-una din zile, un personaj destul de important din acest grup îmi menționează, în treacăt, faptul că în Ucraina se construiește un muzeu în cinstea hatmanului Mazzepa, personaj celebru în istoria Ucrainei. Acesta a reușit, ca și Mihai Viteazul în România, pentru scurt timp, pentru prima oară în istorie, să obțină independența Ucrainei ca stat. Acest personaj este îngropat în România, la biserica Noului Ierusalim din Brăila (dorința sa fusese să fie îngropat la Ierusalim, dar moartea sa prematură l-a prins în Moldova). Muzeul ucrainian nu prea avea piese originale din acel timp, rușii devastând toate proprietățile și chiar mormântul lui Mazzepa de câteva ori. Unui funcționar ucrainian îi venise o idee năstrușnică, și anume să recupereze Noul Testament al Bibliei lui Mazzepa, tipărit la Alep în Siria, în jurul anului 1700. Era pentru prima oară când Noul Testament era tradus în limba arabă. Un fapt de cinste pentru noi, Constantin Brâncoveanu, Domnul Țării Românești și Antim Ivireanu, înaltul Arhiepiscop al Bisericii Ortodoxe, au oferit tiparnița pe care s-a tipărit această carte. Din păcate, singurele exemplare rămase erau doar două: unul la o mănăstire din Alep, iar al doilea era la Biblioteca Academiei Române din București. Năstrușnicia consta în faptul că ucrainenii, cu un probabil ajutor din interiorul Bibliotecii Academiei, doreau să „subtilizeze” acest exemplar pentru sume infime, între 10.000 și 20.000 de euro. Odată ce mi-au ajuns la ureche aceste rumori, la recomandarea unui academician român cu suflet mare, m-am dus să consult Biblioteca Academiei române. Timp de trei zile am căutat Biblia lui Mazzepa în secția de cărți străine, negăsind-o apoi la secția de documente străine, iar după trei zile am găsit-o, în cele din urmă, ascunsă în secția de documente vechi românești. Pesemne că cineva o plasase intenționat într-un loc unde nu putea fi găsită.

O doamnă inimoasă mi-a adus în cele din urmă, Biblia lui Mazzepa și a depus-o delicat pe o masă de lectură. În mâinile ei înmănușate, coperta grofată din piele de Cordoba arăta ca o bijuterie minunată. Pentru a putea cerceta cartea am primit, la rândul meu, o pereche de mănuși din bumbac. Pe partea interioară a primei coperti era lipită o foaie galbenă, împăturită, cu scriitura clasică a vremii, care conținea actul de vânzare-cumpărare al cărții, în care vânzătorul era, după câte îmi aduc aminte, unul dintre generalii Armatei Române din acel timp, generalul Papazoglu și lista celor 14 oameni, printre care și câțiva arabi, care au consultat, în peste 100 de ani, această carte. Probabil că soarta acestei Biblii ar fi fost cea dorită de ucrainenii și nimeni nu i-ar fi observat lipsa încă 20-30 de ani dacă această subtilă tranzacție ar fi fost făcută. Am făcut o fotografie, cu ajutorul telefonului mobil, și am transmis-o ucrainenilor, explicându-le în subtext, într-un atașament, că Biblia lui Mazzepa este în mâini bune și că va rămâne pentru totdeauna în inventarul Academiei Române și că, având aprobările necesare, o pot studia în sălile de lectură ale sus-numitei instituții. Cu aceeași delicatețe, le-am explicat că această Biblie face parte din patrimoniul național al României și așa va și rămâne. Pentru prima oară, mi-am dat seama că ar trebui să prețuim mai mult comorile pe care le avem în România și am sugerat că o mai bună securizare a acestor documente ar fi de dorit.

Între timp, membrii Fundației, colectivul Palatului Culturii și Seminarul de arheologie al Universității Iași au lucrat pe rupe împreună cu domnul profesor Nicolae Ursulescu și directoarea Palatului Culturii, doamna Lăcrămioara Stratulat și echipa ei. În ziua aranjării pieselor în expoziție, reprezentanții Universității, ai Fundației și ai Palatului Culturii au dat o ultimă tușă „profund românească”, „rearanjând” conceptul ucrainian de poziționare a pieselor într-un mod favorabil părții

românești. Oricum, la acel moment, vasele și obiectele culturii Cucuteni din România dădeau forma și culoarea lor deosebită, făcând să pălească decorurile simple și repetabile ale cultura Tripolie. Când am ajuns la Vatican în pre-ziua vernisajului, echipa română era ostenită până la epuizare, dar expoziția în sine părea o minunată bijuterie. Palatul Cancelariei Vaticanului, o clădire sobră din secolul XVI, cu o frumoasă curte interioară situată lângă Piața cu flori (*Piazza dei Fiore*), era luminat *a giorno* și își aștepta oaspeții.

Partea română nu avea, în afară de domnul secretar de stat domnul Demeter Andras, de la Ministerul Culturii, pe nimeni care să reprezinte oficial Guvernul României. Ministrul Culturii de atunci, domnul Adrian Iorgulescu, îl împiedicase pe secretarul general, domnul Virgil Nițulescu să verniseze expoziția. Din partea ucrainenilor erau prezenți cei doi sponsori, domnul Platonov și domnul Taruta, Ministrul Culturii ucrainiene, directorul muzeelor Ucrainei, o mulțime de funcționari ai ambasadei Ucrainei, etc.

Afișul uriaș de la intrarea în expoziție era plin de companii sponsori, oficiali și organizații guvernamentale ale Ucrainei, în partea sa stângă, iar în partea dreaptă, partea românească, erau doar trei instituții inscripționate firav, Ministerul Culturii și Cultelor, fundația „Cucuteni pentru Mileniul III” și Palatul Culturii din Iași, și lăsa impresia că afișul se va apleca spre stânga ucrainiană. Curtea interioară începuse să se umple de televiziuni (italiene și ucrainiene, dar niciuna românească), de oaspeți de la peste 60 de ambasade, de diaspora ucrainiană, de italieni, de personalități de la Ministerul Culturii italian și Ministerul Culturii Vaticanului. Noroc că Fundația plătise un cameraman care, mai târziu, împreună cu Palatul Culturii, au realizat filmul vernisajului. În cele din urmă, după ce am dat nenumărate telefoane în țară, domnul ex-ambasador Turbăceanu a intervenit pe lângă excelența sa, domnul Comănescu, Ministrul de Externe al României, aflat la Bruxelles atunci și, în cele din urmă, excelența sa, ambasadorul Lăzurcă, acompaniat de secretarul Ambasadei române la Vatican, domnul Bleoca, și-au făcut apariția, destul de supărați de deranj. Domnul Bleoca s-a apropiat de grupul nostru spunând: „*Dacă nu telefonați cu insistență dumneavoastră, noi nici nu trebuia să venim la acest vernisaj*”. I-am răspuns destul de sec: „*Atunci nici nu trebuia să veniți!*”, dar mai târziu am găsit răspunsul comportamentului său și am învățat să nu-mi bag nasul în știința *diplomaticească*: izbucniseră deja tensiunile Canalului Bistroe și Insulei Șerpilor.

Probabil de atâta tensiune, excelența sa, domnul ambasador Lăzurcă a tras și un pui mic de somn la conferința de presă. În timpul conferinței de presă, am încercat să destind puțin atmosfera ce domnea în Italia în acel timp, din cauza întâmplării nefericite cu un conațional de-al nostru, de etnie romă, Mailat. Am mulțumit Vaticanului pentru primirea făcută expoziției noastre și am mulțumit italienilor pentru că au ocupat Dacia acum 2000 de ani. În glumă, am spus că ar trebui să ne mulțumească și ei nouă pentru că i-am neolitizat acum 7000 de ani. Întreaga asistență a izbucnit în hohote de râs și, pentru prima oară, a zâmbit chiar și ambasadoarea Ucrainei la Vatican, doamna Ijevkaia.

Cei doi sponsori ucrainieni, domnul Platonov și Taruta, au descins în model țarist din SUV-uri uriașe negre și, împreună cu gărzile de corp, au blocat o jumătate din curtea interioară, semn că vernisajul putea începe. După discursurile obișnuite ale Ministrului Culturii Vaticanului, al Ucrainei și al Secretarului de Stat al Ministerului Culturii român, doamna Lăcrămioara Stratulat a îndreptat spre intrarea expoziției grupul oficial și cei trei reprezentanți ai țărilor participante au tăiat panglica formată de benzile steagurilor celor trei țări. Între timp s-a citit telegrama de bun venit la această expoziție a Președintelui Ucrainei, domnul Iuscenko. Înăuntrul, ucrainenii încercau încă o dată să ne tragă o clapă mediatică: formaseră un batalion de primire și vizitare a expoziției, vorbitori de limba italiană. Era ultimul lucru la care nu ne gândisem! Echipa română, istovită, se ocupa de vizitatorii din curtea expoziției și de aranjarea ultimelor detalii pentru banchetul ce urma. În fața unei situații limită ca aceasta, cu disperare și tupeu, am preluat cu vestita tradiție a „delicateței românești”, prezentarea expoziției în limba franceză (ca prin miracol mi-am amintit că limba oficială a Vaticanului este franceza și nu italiana). Partea ucrainiană s-a blocat literalmente, mai ales că ambasadoarea Ijevkaia, singura vorbitoare de franceză, lipsea din decor. Cu blândețe, am dirijat fluxul de vizitatori, vorbindu-le când în franceză, când în engleză, spre exponatele deosebite din România și după cam 50 de minute am reușit să conversez cu cele 3 valuri succesive de vizitatori. „Prinții bisericii”, monsegnorii și vizitatorii erau mirați de minunile neștiute ale acestui teritoriu din est, *limes*-ul roman de altă dată.

Teoretic vorbind, la această expoziție, România a strălucit. Spre marea mea dezamăgire, cele șase televiziuni ucrainiene își făceau treaba, interviewau, filmau în delir, iar a doua zi, pe primele pagini ale ziarelor din Ucraina trona expoziția de la Vatican, iar televiziunile lor erau în extaz. Televiziunile italiene și Euronews, la fel. Noi, românii, „copiii nimănu” și „proștii satului” nu aveam nici un reporter de la nici o televiziune privată sau publică din România, în afara cameramanului plătit de

Fundația „Cucuteni pentru Mileniul III”, iar ziarele românești nu au acordat mai mult de 5 cm² acestui eveniment. Sărmanul Mircea Eliade cred că se răsucea în mormânt! În anii antebelici scrisese că atunci când protoistoria va fi la modă, România va sta cu fruntea sus în fața oricărui popor pentru că avem un neolitic minunat.

Mediatic vorbind, ca de obicei, România stătea la Vatican cu fruntea sus, dar cu fața la perete, ocolindu-și încă o dată momentele în care putea face istorie. Ne-am îndreptat cu toții la etajul Palatului Cancelariei, spre sala în care trebuia să se desfășoare banchetul. Oboseala se vedea pe fețele tuturor. Grupul ucrainian s-a separat rapid în două: sponsorii s-au retras cu grupul de „elită” ucrainian într-o sală laterală și și-au lăsat „slujbașii executanți” deoparte: ambasadoarea, directorul muzeelor, etc în Sala Mare. Team-ul românesc, parcă victorios, s-a așezat *in corpore* pe banchetele cele mai înalte ale sălii, într-un grup compact și vesel.

Partea românească a adus Corala Conservatorului de la Iași, care ne-a încântat cu muzică medievală, frumos îmbrăcați în costume de epocă. Aplauzele au umplut de multe ori sala. I-au urmat ucrainenii cu un trist quartet de coarde, neascultat aproape de nimeni. Până în acea clipă m-am temut că ne vor lua fața cu vestitele lor coruri ucrainiene. Partea română și-a mai gustat încă o dată victoria când directorul Muzeelor Ucrainei, domnul Krolevets, a venit la echipa românească dorind să ciocnească un pahar de șampanie cu noi, zicând: „*Voi, românii, în această expoziție păreți niște oligarhi*”. Sensul adevărat al cuvintelor sale nu l-am înțeles nici până acum. Am cerut din depozit 20 de volume ale expoziției și m-am îndreptat direct spre camera unde sponsorii ucrainieni, sumbrii la față, sărbătoreau cu anturajul lor și le-am oferit, din partea României, cadou, aceste volume. Fețele lor s-au destins pentru o clipă și au mulțumit politicos. Gheața fusese spartă și am revenit cu toții în Sala Mare a banchetului. Domnul Krolevets, în schimbul a două cataloage, a îndepărtat quartetul de coarde ucrainian și am putut proiecta în liniște și în premieră filmul Fundației, „*Build to burn*”, despre arderea caselor de tip cucutenian. După câțva timp, am părăsit expoziția și la ora două noaptea, în *Piazza dei Fiore*, la terasa ultimului restaurant deschis încă, am băut un pahar de vin, obosit la limită, dar cu încă un vis împlinit. Un grup de lăutari, țigani români, cântau lângă masa noastră. Le-am dat câțiva euro și mi-au mulțumit: „*Merci conașule, se vede că ești d’al nostru!*”.

Povestea acestei expoziții este doar o simplă vedere personală și se referă la lucrurile pe care eu le-am văzut, le-am simțit și le-am înfăptuit. În sine, întreaga realizare a acestui eveniment deosebit reprezintă munca a zeci de oameni care au trudit din greu și ale căror nume nu le-am menționat, nu din lipsă de respect, ci din lipsă de informații și pentru aceasta îmi cer scuze. Importanța mea și a Fundației „Cucuteni pentru Mileniul III” a fost minoră și poate, mai mult, a constituit un declanșator și inițiator în acest context. Ca de obicei, zidirea unei asemenea expoziții depinde foarte mult de toți oamenii care și-au depus energia, mintea și dedicația pentru ca această cultură Cucuteni să fie prețuită și cunoscută, și ca România să poată fi prețuită la valoarea ei adevărată.

Expoziția de la Vatican o doream ca începutul unui lung șir de expoziții cu sau fără ucrainieni. Am reușit cu ajutorul arheologului Valentin Dergaciov să aducem și o fundație americană interesată de neolitic. Ei doreau o expoziție a neoliticului românesc la New York, în muzeul fundației lor. Mi-am făcut datoria de onoare și i-am ajutat să viziteze principalele muzee din România care dețineau piese neolitice. Clasic pentru atitudinea noastră românească, fiecare director de muzeu căuta să tragă spuză pe turta lui, căutând să ia conducerea acestui eveniment, neînțelegând ansamblul. În cele din urmă i-am dus la Muzeului Național de Istorie a României și dintr-o „greșeală de strategie” a Muzeului au fost incluse piese neolitice atât din România cât și din Bulgaria. Piese neolitice din Bulgaria în mare parte erau din aur și aceasta a răpit din frumusețea pieselor ceramice cucuteniene și gumelnițene din România.

De altfel, fundația americană avea un concept puțin cam forțat feminist și tematica expoziției a fost impusă, de data aceasta, de către partea americană. În virtutea principiului „*cine plătește, comandă*”, Muzeul Național de Istorie a României a acceptat conceptul și expoziția a devenit un fel de film în care cailor erau românești și actorii erau americani.

Muzeul Național de Istorie a României care se erija în „*Alma Mater*” a tuturor expozițiilor românești de peste hotare, a livrat marfa, supus unui concept neocolonialist arheologic american. După New York, expoziția a continuat în Anglia și apoi în Grecia. În Grecia mesajul expoziției a fost diluat, exponatele fiind prezentate printre piesele neolitice și ale civilizației cicladică grecești. În cele din urmă, nimeni nu mai știa ce e grecesc, bulgăresc sau românesc dacă nu citea cu atenție

etichetele. Condițiile improprie de transport și de manipulare au făcut ca unele dintre piesele arheologice să se întoarcă în România într-o stare jalnică.

Ucrainenii și-au urmat calea singuri, expunând în Canada, la Royal Ontario Museum și, în cele din urmă, la Expoziția Internațională de la Beijing, unde jumătate din pavilionul ucrainian a fost decorat cu vase Tripolie. Fapt notabil și în Canada și la Beijing este, de data aceasta, că ucrainenii au schimbat macazul și au conlucrat cu arheologii oficiali, iar piesele prezentate au fost cele din colecția oficială a Muzeului Național ucrainian iar transportul pieselor a fost în deplin respect al regulilor naționale ale patrimoniului. Succesul de la Beijing a fost enorm. Beneficiul de țară obținut de Ucraina, cu cele câteva milioane de vizitatori în câteva săptămâni, a fost notabil (numărul vizitatorilor ce au privit piesele Tripolie în pavilionul ucrainian a depășit de 100 de ori totalul vizitatorilor de la expozițiile românești neolitice de la Olten, Vatican, New York, Oxford și Atena).

În acea perioadă, cu o lună înainte de Expoziția Națională de la Beijing, Fundația a fost chemată la Ministerul de Externe pentru a crea, în pavilionul României (care avea forma unui uriaș măr verde), un mic colț Cucuteni. Mini-expoziția presupunea un număr de 10-12 vase de elită, expuse în nișele unui zid despărțitor, și două ecrane LCD care ar fi rulat în paralel imagini despre cultura Yang Shao (neoliticul chinezesc) și pe celălalt ecran, informații și clipuri despre cultura Cucuteni.

La sugestia excelenței sale, ambasadorul Chinei, am fi avut un specialist român în cultura Cucuteni (domnul Dan Monah) și un specialist chinez în neolitic. Cei doi trebuiau să țină conferințe inaugurale în dialog, despre cele două culturi (de ziua națională a Chinei, excelența sa, ambasadorul chinez la București a ținut un mic discurs la Ateneul Român despre lucrurile care ne unesc și a rostit cu mândrie că acestea sunt culturile Cucuteni și Yang Shao). Pregătisem mica expoziție pentru Beijing împreună cu Palatul Culturii din Iași și eram gata, cu expoziția împachetată. Aș fi asigurat din partea Fundației plata asigurării și a transportului. Funcționarul Ministerului de Externe român mi-a promis că de îndată ce ajunge la Beijing va demara amenajarea și transportul pieselor, lucru ce nu s-a întâmplat niciodată. Domnia sa a dispărut în ceața chinezească și o altă ocazie rarisimă a fost ratată de către România. Totuși, clipul de prezentare a României a conținut, din cele patru minute și jumătate, părți din filmul Fundației, „*Nepoții lui Adam*”. Scorul a fost Ucraina-România de 10 la 0.

Din păcate, arheopolitica românească fără un proiect coerent ne va face să pierdem și alte ocazii din nepăsare, egoism și ignoranță. Lumina care ar trebui să ne pună în valoare ca țară și ca depozitar al acestor bogății este trimisă sub obroc! Astfel, pe termen lung, vom rămâne o mică lumânare cu raze palide între Occident și Orient, nebăgați în seamă și neînsemnați.

◆ Mulțumiri

Mulțumiri deosebite monsegnior-ului XYZ, mare iubitor al României și fan Cucuteni. Mulțumiri deosebite pentru munca extraordinară doamnei director Lăcrămioara Stratulat și colectivului Palatului Culturii Iași (Senica Țurcanu, Adriana Moglan, Tamilia Marin, Arina Hușleag, Lucian Calancea). Munca intensă și detaliile duse la perfecțiune de doamna Lăcrămioara Stratulat au făcut ca această expoziție să strălucească.

Mulțumiri deosebite domnului Dan Monah pentru opoziția continuă, care ne-a făcut să ne îndârjim în realizarea acestei expoziții.

Mii de mulțumiri muzeelor din Moldova românească și Republica Moldova, care au oferit cu generozitate cele mai frumoase din piesele lor.

Mulțumiri deosebite Seminarului de arheologie al U.I.A.C. pentru piesele oferite, clasificarea obiectelor și munca de organizare a expoziției la Vatican (Nicolae Ursulescu, Măriuca Vornicu, Loredana Solcanu și Felix Tencariu).

Mulțumiri Complexului Muzeal „Iulian Antonescu” Bacău reprezentat prin Lăcrămioara-Elena Istina.

Mulțumesc celor care au avut contribuții prin redactarea fișelor de obiect, traducerea catalogului, realizarea clasării obiectelor care au mers în expoziție etc.: Loredana Solcan (Fundația „Cucuteni pentru Mileniul III”), Cătălin Hriban și Coralia Costaș (Complexul Muzeal Național Moldova Iași), Ciprian Lazanu (Muzeul de Istorie din Vaslui), Aurel Melniciuc și Maria Diaconescu (Muzeul de Istorie Botoșani), Constantin Preoteasa (Muzeul de Istorie Piatra Neamț), Ioan Mareș (Complexul Muzeal Bucovina din Suceava), Sandor Sztancsuj (Muzeul Național Secuiesc), Veaceslav Bichbaev (Muzeul Național de Istorie a Moldovei).

Mulțumiri adânci domnului Valentin Dergaciov pentru excelentele scrieri și prezentări din catalogul expoziției. Mulțumiri domnului secretar general, Virgil Nițulescu și Ministerului Culturii pentru fondurile și sprijinul acordate acestei expoziții.

Mulțumiri aduse domnului ambasador Turbăceanu pentru intervenția sa pe lângă Ministrul de Externe al României, care ne-a asigurat prezența, în ultimele minute, a ambasadorului român la Vatican, la acest vernisaj.

Mulțumesc domnișoarei Alice Mirela Stan pentru sprijinul psihologic și pentru atenția acordată detaliilor vernisajului.

Mulțumiri domnului ambasador Lăzarcă și secretarului 1 al ambasadei României la Vatican, domnul Bleoca pentru sprijinul parțial acordat și, în cele din urmă, pentru prezența lor la vernisaj.

Mulțumiri deosebite companiei *Artex* și directorului său, domnul Vișan pentru reconstituirile de excepție făcute în interiorul expoziției.

Mulțumiri domnișoarei Ioana Robu de la Ministerul Culturii român, fără de care hățușul birocratic al organizării acestei expoziții nu ar fi fost deslușit nici astăzi.

Mulțumiri doamnei profesor Silvia Marinescu Bîlcu pentru susținerea continuă pe care mi-a oferit-o în acești ani, cu umor și încrâncenare.

Mulțumiri deosebite părintelui Eugen care și-a sacrificat doi ani din viață și poate și cariera sa ecleziastică, ajutând ca această expoziție să poată avea loc.

Mulțumesc sincer domnului academiian, profesor doctor Răzvan Theodorescu pentru sprijinul acordat acestui demers.

Mulțumesc părinților mei care m-au învățat că nu se poate „nu există”.

◆ **Post Scriptum**

Înainte de publicare am recitit, pentru a nu știu câta oară, articolul în fața colaboratoarei mele și directoarea Fundației (Ioana Robu). Remarca ei a fost simplă și brutală: *„Articolul tău are o conotație agresivă de parcă ar fi fost nu o colaborare, ci un conflict și o concurență între tine și ucrainenii!”*.

Mi-am dat seama că afirmația ei era perfect valabilă.

Retrospectiv, toată această „aventură”, în condițiile date de atunci, a fost într-adevăr concurențială și conflictuală. Partea ucrainiană, în acel timp, nu era reprezentată oficial de Ucraina ci de doi oameni de afaceri și de Fundația Platar în care prevala imaginea lor proprie și a colecției lor, pe când noi, apăram interesele României și cultura Cucuteni.

Contextul acesta a luat sfârșit în urma expoziției ucrainiene de la Varșovia. După aceasta, Ucraina a schimbat total contextul expozițional (Canada și China), respectând regulile internaționale ale patrimoniului.

Foto 1. Afişul expoziției.
The poster of the exhibition.

Foto 2. Romeo Dumitrescu în fața afișului de la intrarea în expoziție.
Romeo Dumitrescu in the front of the entrance in exhibition.

Foto 3. Romeo Dumitrescu, Nykola Platonov, Anatoly Gaydamac, Serghy Krolevets.

Foto 4. Tetyana Ijhevska, Nykola Platonov, Serghy Krolevets.

Foto 5. Nykola Platonov, Tetyana Ijhevskaja, Romeo Dumitrescu, Virgil Taruta.

Foto 6. Marius Lăzurcă și Romeo Dumitrescu.
Marius Lăzurcă and Romeo Dumitrescu.

Foto 7. Monseignor alături de ministrul culturii din Vatican și un arheolog italian.
Monsignor with the Ministry of Culture of Vatican and an Italian archaeologist.

Foto 8. Inaugurarea expoziției.
The exhibition inauguration.

Foto 9. Lăcrămioara Stratulat la vernisajul expoziției.
Lăcrămioara Stratulat at the exhibition vernishing.

Foto 10. Imagine din expoziție.
Image from exhibition.

Foto 11. Imagine din expoziție.
Image from exhibition.

Foto 12. Conferința de presă.
Press conference.

Foto 13. Conferința de presă.
Press conference.

Foto 14. Echipa din România.
The team from Romania.

ARHEOLOGIE ȘI (MICRO)POLITICĂ

An exhibition at Vatican (2008)

Romeo DUMITRESCU*

◆ You may probably wonder what Vatican, Bucharest, Kishinev and Kiev can possibly have in common? The simplest answer would be: many delicate and rather complicate issues. Only once in their existence - for a month in 2008 - they had something in common, namely, to collect and share items belonging to the Cucuteni-Trypillia Civilization. This happened not in some ordinary place but in one of the most famous and visited sites in the world, the core of Christianity, Vatican.

If we were to put it briefly and bluntly, we would describe it this way:

Discussions, negotiations and arrangements, from Moment Zero to the opening of the exhibition: 5 years.

Exhibition visiting days: 21.

Visitors: 15,000 people, that is more than 700 people a day.

Total costs for all the 4 countries organizing the exhibition: approximately €1.5 million.

Cost of exhibition catalogue: over €50,000.

The stunning result of this venture was that many years ago, the Western world had the chance to see but once more after the exhibition in Salonika that beyond the former *Iron Curtain* there was something more than the evils they had been used to.

From the profitability point of view, everything was an utter disaster: the visitors' admission was free and most of the catalogues were offered to media institutions, TV, press and specialists. The incomes resulting from the sale of this catalogue covered only one third of the initial investment of €50,000, but what happened afterwards and the echo of this exhibition triggered an exhibition calendar in the following years, in New York, Cambridge and Athens (custodian: the archaeologist Dragomir Popovici from the Romanian National Museum of History) and the price of the catalogue went up to over \$300 on the Amazon and E-bay. Nevertheless, the fully-prepared, ready-to-be-visited exhibition hid a huge amount of details, efforts and even sacrifices unsuspected by the thousands of its visitors.

There is usually a 'zero' moment which always stems from haphazard, circumstance and miracle. In 2003, the archaeologists of the relatively 'new' state of the Ukraine invited the Romanian and other foreign Neolithicians to the first 'International Congress of the Trypillia Culture', held in Kiev. By courtesy of the researcher Dan Monah, I also participated in this event as a guest. Actually, my experience with the Ukraine, generally speaking, was disastrous, on account of two poor previous voyages, (the former to Izmail, which ended up in an accident caused by a Volga which destroyed my car and nearly killed me, followed by the Kafkaian Ukrainian police procedures and the latter to Cernautzi, where, most of the time, I stayed in the hotel - with Lenin's statue in front of it - listening to howls and shotguns and being attacked by rackets on the highway by night. This time, I had learned my lesson and so I hired two Ukrainian bodyguards and an armed driver, who unravelled to us the ways through Kiev safely.

In the morning of the congress we were taken over from the hotel – naturally called "The Ukraine" – and led to the Congress Hall of the Palace of Sports in Kiev, in a huge room with obsolete furnishings, occupied by some 150 people, among which the only 'internationals' were a lady

* The Foundation "Cucuteni Pentru Mileniul III" (*Cucuteni for the 3^d Millennium*); romeo.dumitrescu@gmail.com

archaeologist from Bulgaria, an Italian researcher, Mr. Dan Monah and, quite peripherally, I the undersigned. If we were to consider the fact that the researchers were from different states, ex-republics of the late Soviet Union, we might kindly call it an 'international' congress. As there was no interpreter, I hardly understood anything, but we were amazed by the Leninist and ceremonial-Slavic style of every presentation. Everything seemed to come from distant, past times.

Judging by the projected slides and the too mathematical charts, the archaeologists appeared to be passionate and articulate. Later on, I found out that the Ukrainian neo-ultranationalism and two affluent 'supporters', along with the current president Viktor Iuscenko, offered financial and ideological support in order to gild the identity of the new state of the Ukraine, by promoting the Trypillia culture. Unfortunately, the pottery discovered in Ukraine belonging to Trypillia culture were mostly coming from Northern Bukovina – a former territory of the Great Romania, formerly under Austro-Hungarian occupation - most of them from the famous site of Sipenitz. When forced patriotism, politics and money meet together, one may fear the result: archaeological politics, generically called 'Archaeo-politics', which fallen into evil hands, may cause a disaster. The two passionate financial supporters of the project, Mr. Taruta and Mr. Platonov, redoubtable businessmen, otherwise nice, had managed to gather a sort of 'personal' exhibition, via more or less orthodox ways, made up of Trypillian pottery and objects, while the Ukrainian political leadership generously placed at the disposal of the Platar Foundation (an acronym of the two businessmen's names) the building of the old arsenal in Kiev to be used as a Museum.

In order to be displayed outside the Ukraine, all these Trypillian items were transported in diplomatic suitcase, infringing and bypassing the patrimony international laws. It was this way that the Ukrainians made their exhibitions in Warsaw and Vatican. Following the Warsaw exhibition, an international press scandal provoked by the Ukraine's Academy of Sciences burst out, related to the breaching of patrimony laws and any further association with the Ukrainians could have cast a shadow on our exhibition at Vatican.

Actually, under these serious circumstances, the Ministry for Foreign Affairs showed both oral and written reluctance to our co-participation in the exhibition at Vatican in connection with such practices of the Ukrainians. During the Kiev Congress in 2003, in the reception hall of the Room of Sports, there were a few scores of Trypillian items on display, belonging to the Platar collection; when seeing them, the archaeologist Dan Monah, with his subtle sense of humour, classified some as uncertain and devoid of scientific value, as they had been detached from the archaeological context due to their 'collecting' and far-fetched 'periegesis' by some amateur smugglers, local Ukrainian counterfeiters.

Towards the end of the congress, I had the chance to present a documentary about Cucuteni (made together with the National Cinematographic Centre and the Foundation 'Cucuteni for the Third Millennium' – *Adam's Grandchildren*), which led to a little happy event. During the reception following the congress, a tall handsome young man, watched by fully armed bodyguards, approached us, introducing himself as one of the sponsors' son, namely Platonov junior, and invited us to accompany him to his father's house. Mr. Dan Monah, I and the two bodyguards were surrounded by the young Platonov's SUV cars and arrived in front of an old building, Victoria-style (a new type of Stalinist architecture, resembling the former 'Scanteia House' in Bucharest), located near the building of the Ukrainian government. After they had checked us to the skin and disarmed our bodyguards, we were taken to one of the building's floors and we landed into a paradise of Antiquity collectors, a pinacoteca that could stir the envy of any museum in the world.

Mr. Platonov Senior was ruling over all these treasures as a Russian 'little father.' At that time, he was severely ill and immobilised in a wheelchair, pampered like a child by many people who showed him great respect. Unfortunately, he died two years later. After tea and polite exchanges, we discussed a little about the film, about Trypillia and a future possible collaboration. As an engineer expert in the Black Sea geology (he had recently worked with various American research companies, by the Crimean shore), Mr. Platonov senior admitted that the theory of the Foundation's film, *Adam's Grandchildren* (the disappearance of the Cucuteni civilization as a result of the Biblical flood), was quite believable since, geologically speaking, thousands of years ago the Black Sea had previously been a freshwater lake invaded later by the salt waters of the Mediterranean Sea through the straits of Bosphorus and Dardanelles.

He suggested establishing a Neolithic research centre of the Black Sea bordering countries, which should mandatorily include Turkey, Bulgaria, Romania and the Republic of Moldova, and that a first meeting should take place in Bucharest a few months later. The 'pearl' of the discussion turned up at the end as he proposed a joint exhibition – Cucuteni and Trypillia – at Vatican and Beijing the

following year. He seemed rather determined as he explained to us that they were going to do this with or without us, anyway.

I deemed this idea to be dangerous for us, the Romanians, who in the past years were indulging in self-gratifying attitudes, blind, dumb and deaf to the Cucuteni civilization, our last exhibition in Salonika dating back some time before the year 2000. Due to some problems we had then with the Romanian Ministry of Culture and the Greek state, the exhibition was a media disaster, saved only by the excellent catalogue of the event.

From that moment on, the countdown for the Vatican exhibition started and I could call this moment: '*Moment Zero*'. The congress ended in a universal 'grey' attitude that is, the state official archaeology demonstrated on the ground floor of the building against the 'private' arrangement of the Trypillia Congress (the Ukrainian Academy and University versus the Taruta-Platonov Foundation and the illuminati surrounding them). There, it was also reconfirmed to me that archaeologists' favourite drinks are brandy and vodka, that any archaeologist in the world would challenge any other archaeologist and, furthermore, would beat him up if needs be! After visiting the Pechersk Lavra (Kiev Monastery of Caves) and the Literature-Memorial Museum to Mikhail Bulgakov - author of *The Master and Margarita*, Mr. Monah's favourite novel – we returned to Romania, safe and sound.

From here, we swiftly activated the contacts between the Foundation and the Vatican Ministry of Culture. It was a Sisyphean work, since Vatican is a well-established institution, with over 500-year experience in museums, while I, a novice in everything, was pushing my luck. I hence sent a decent request to the Management of the Vatican Museums to hold an exhibition in the 'temporary exhibition hall' on a peri-religious topic which would turn into ridicule my enthusiastic venture. As we took the Flood as the reason for the disappearance of the Cucuteni civilization and put forth the Theory of the 21 figurines as a practical illustration of the Biblical mandate – 'Be fruitful and multiply!' – the official answer was brief and stern: '*Unfortunately we cannot do it this year, because we are celebrating the 500th anniversary of the first exhibition at Vatican and for the time being all the museums are scheduled for other exhibitions in the coming years.*' Another paragraph of the letter mentioned that the Vatican Museums were actually specialized in the Middle-Ages and the Renaissance and they had no expert in the Neolithic Age or any expertise in that historical period. Unofficially, the refusal was based on three clear reasons which were also written in the internal notes going around in Vatican:

- 1) The theory of the Flood as the end of that world is childish!
- 2) The figurines and the hypothesis that the 21 figurines could be related to fertility are inadequate for an exhibition at Vatican (fortunately, the hypothesis was accepted and published a few years later in the British Archaeological Reports -B.A.R, following a presentation made at the Congress on the Neolithic Age in Lisbon, in 2006).
- 3) The 'commercial success' of this exhibition would presumably be insignificant in comparison with other exhibitions made in the Vatican Museums.

Signed Monsignor XXX

◆ The answer was bitterly disappointing to me! I was thinking that such an exhibition offer could not possibly be turned down! A few months later, I returned to Vatican with a new request and a rephrasing of the exhibition topic better suited, I thought, to the Vatican Museums' style. At the same time, an unexpected help came from the new Manager of the 'Moldavia' National Museum Complex of Iași – known to the public as the Palace of Culture of Iași – Professor Lăcrămioara Stratulat. With the aid of her relationships and my old connections in Vatican, I managed to pay a first visit there and have a face-to-face conversation with the Director of the Vatican Museums. In the temporary exhibition halls there was an exhibition on display about the impact of the famous ancient statue 'Laocoon and his sons' on art (graphic design, sculpture, painting). The exhibition was almost perfect in all details, with a single shortcoming: El Greco's painting 'Laocoon' was missing, because the legal owners refused to lend it to Vatican. I was stunned at learning the cost of arranging, insurance and transport fees: over €2 million, out of which €300,000 only for the arrangement of this exhibition.

Hinting at our possible exhibition on Cucuteni at Vatican, I tried to explain to the Director of the Vatican Museums that, out of financial reasons, we were going to take the arrangement of the exhibition upon ourselves. The Vatican was usually extremely selective and sensitive towards certain companies which tackled the arrangement of exhibitions in their museums. We were also turned down on this account. The Polish pope was severely ill and had he lived, it would have been probably much

easier for us. He was particularly sensitive and receptive to the ex-communist countries and especially to Romania (because around World War II, the Polish Treasury had crossed Romania via Constantza, in discretion, reaching England and thousands of Polish refugees had been received with open arms in Romania.) Then I found out, from several monsignors, that another request for a Neolithic exhibition –Trypillia – made by the Ukrainians, was on the desk of the Director of the Vatican Museum. This request had also been blocked, as by miracle, on account of the Romanian request made by the Foundation a while ago. Vatican's subtle suggestion, revealing a Jesuit mindset, was that it was high time we came to peace with the Ukrainians on this issue, and thus we could possibly open a Cucuteni-Trypillia exhibition in the not so distant future, but only together with the Republic of Moldova and the Ukraine. The translation in plain Romanian was: *'The Vatican cannot discriminate against different peoples!'* In a way, the chronology of events helped us.

At the International Congress *'Cucuteni - 120 Years of Research: A Summing-up'* this time a really international congress held in Piatra Neamț – where we met again the official archaeologists of the Republic of Moldova and Ukraine, things evolved differently. After a successful experiment of burning down some Cucuteni-like houses (near the museum which shelters a Dacian tumulus on its site) run by the 'Cucuteni for the Third Millennium' Foundation, assisted by the Seminar on Ancient History and Archaeology of the University of Iași, in the presence of more than 60 archaeologists from several countries, we managed - tamed by the cold weather and a good dinner – to conclude the so-called 'Piatra Neamț Pact', where Romanians, Ukrainians and archaeologists from the Republic of Moldova 'clinched the deal' and admitted once more in 7,000 years' time, that Cucuteni and Trypillia was more or less the same civilization (despite some minor verbal oppositions on the part of Dan Monah). With a fresh new portfolio, I went to Vatican again; but for the third time, the request for the Cucuteni Romanian exhibition was rejected. I was once more disappointed and completely baffled.

As 'what goes around comes around', the Director of the Vatican Museums was replaced by a very special lady, an iron hand. Within a few months since my last visit to Vatican, when it seemed there was no hope left, the miracle happened and, you will hardly believe it, on the Ukrainian side. Steady and industrious as the Ukrainians are, they obtained another room for the future Cucuteni-Trypillia exhibition, under the two following conditions imposed by the Vatican:

1. The Cucuteni- Trypillia exhibition would not be held in the temporary exhibition hall, but in the Vatican old Palace of Chancellery, a building in *Piazza dei Fiore*.
2. The exhibition could only take place in the joint presence of the civilization called from then on 'Cucuteni-Trypillia' and through the joint participation of museums of Romania, the Ukraine and the Republic of Moldova.

The exhibition was scheduled in September 2008, the arrangement costs had to be paid to the company indicated by the Vatican and the rental of the Palace of Chancellery which amounted to around €40,000 for the three weeks the exhibition was to be open had to be directly paid to the Vatican Museums. From this moment on, the dream came true but it also turned into an ordeal in the positive meaning of the term. In 2007, we had the first meeting with the representatives of Vatican Museums. It was then that I had the rare opportunity to visit the hidden side of the *Eternal City*.

Monsignor XYZ, a great lover of Romania, saw me through the Vatican's gardens, an imperial garden flanked by the crowns of sea pines, full of villas and statues erected by the 'great papal families' between the 14th and the 17th centuries. These were Popes' favourite spots for daily recollection. I drank water from the Pope's private fountain in the hall of the entrance to his private apartment and I partially visited the Library of the Secretariat, wrongly named the Secret Library of Vatican. I had the pleasure to speak to one of the Library custodians, a Romanian brought up in Argentina who had never visited Romania. He was complaining that since the invention of the typewriter and carbon paper and especially of the computer and printer, the Library had become too small. If the documents issued by the 18th -century Popes were crammed in a few trunks, those belonging to Pope Paul II filled a few rooms which, at that, were to be opened only 50 years later according to the Vatican rules. At the entrance to the archives - less accessible than Fort Knox - an important announcement was posted: *'Whoever enters this building with open fire or smokes inside, will be immediately and forever denied access.'*

The part of library concerning Romania covered a few square metres and had last been studied by the Romanian specialists in the 1970s. I was surprised by the subtle and comprehensive remark of the custodian: *'It seems that we know a lot about you, the Romanians, more than you know yourselves.'* As a consequence, he visited me in my *extra-muros* hotel of the Vatican at one o'clock a.m.; he was holding a stack of copy reports from some Catholic priests in Transylvania to the

Catholic Diocese of Szeged, by which the ecclesiastical authority was informed that the Hussites started to get into Transylvania and gain supporters. The answer (translated from Latin by himself) was stern and pragmatic: *'throw them out and shut down their businesses!'*

At the end of my visit to the basement, through which I would have never been able to get - I reached the tower of Pope Gregory (to whom we owe the Gregorian calendar and music). The Vatican, as a good housekeeper, has its own railroad station, with a perfectly polished locomotive, its own garage with its two Popemobiles, its own Postal Office and Mint, and even its own fire brigade; the transit through Vatican is only allowed by permits with green, red or yellow stripes which accurately describe the places you may visit. The Swiss guards dressed in their famous yellow costumes were everywhere, armed not only with halberds but also with shotguns and walkie-talkies. Each time they would greet you in a polite military manner, check your permit and personally see you to your place of destination.

I reached the Vatican's Ministry for Foreign Affairs in a lift which had seen several pontificates, accompanied by a polite and ribboned liftman who led us to the outside terrace, the only semi-official place where one is allowed to smoke within Vatican. On the right hand one could see the large Saint Peter Basilica, right ahead was the plaza filled with people and on the left one could see the Pope's suites (he was receiving the visit of his brother at the time). Monsignor XYZ jokingly remarked: *'From here we can even smell what the Holy Father is eating!'* My youngest son, Alex, was taking pictures like a small Japanese and later on, looking at his pictures he candidly remarked: *'I wouldn't like to have one of these monsignors as an enemy.'*

Once the discussions in the monsignor XYZ's office had ended – after several interruptions by worried monks wearing Franciscan frocks, as the war in Lebanon had burst out and the Vatican was preoccupied with the Catholics' fate in this country - I was not surprised to learn subsequently that the Catholic-Christian side of Beirut had been spared as by miracle) I left through other caves and corridors, reaching directly through a small door the Sistine Chapel (outside, the visitors' line stretched one kilometre far) and arriving again through some intricate ways at the Great Basilica and from there at the Vatican Great Square.

As soon as I returned to Romania I found out that the Republic of Moldova had no money whatsoever for the common expenses, transport and insurance fees (eventually, Romania as a motherland assumed all these expenses). But it was the Ukraine that wanted to lead the arrangement of the entire exhibition, to get the best place in the exhibition room, to have pride of place on the exhibition's posters etc. It seemed as if Romania's wishes didn't count at all! At a crazy pace, we would visit by turns the Republic of Moldova, the Ukraine, Vatican, getting entangled in a huge bureaucratic, autocephalous, bicephalous, tricephalous chaos – where everybody wanted to be the head (but which actually made neither head nor tail) and their vanities collided.

- Who would be the custodian?
- Which museums would lend the items?
- Who was going to draw up and publish the catalogue?
- Who would supervise the whole arrangement activity?
- Who and how would inaugurate the exhibition and a great many number of 'who', 'what' and 'when'.

The conflict was quickly settled by the secretary general of the Ministry of Culture, Mr. Virgil Nițulescu, who provided the funds for the exhibition, chose the negotiation and organising committee on the Romanian side and decided that the main organisers should be the Museum of the Palace of Culture and the 'Cucuteni for the Third Millennium' Foundation, on behalf of the Ministry of Culture.

We were dealing with an extremely annoying *casse-tête*: the Republic of Moldova was then at war with Romania and its embassy in Kishinev seemed to be under siege. His Excellency - the ambassador and the clerks of the Romanian embassy were extremely kind and were feverishly toiling for the good image of Romania. Owing to their priceless help, things between Romania and the Republic of Moldova went smoothly, needless to mention that the Director of the National Museum of the Republic of Moldova, the researcher Eugen Sava, a devout pro-Romanian, along with the archaeologist Valentin Dergaciov worked hard and offered the best items in their museums for the exhibition at Vatican! The Ukrainian party, however, self-designated as mastermind, set itself up as a Slavic autocrat trying to patronize us all and downplay our contributions. The heavy artillery was represented by the Ukraine's ambassador at Vatican, a friend of the Iuscenko family, Her Excellency

Mrs. Ijevkaia (whose husband was the ambassador of the Ukraine in Washington), a career diplomat, and by the Director of the Ukrainian Museums, Mr. Krovelets (who was also a career army man).

One could feel the pressure they were trying to exert as they attempted countless times to get rid of us, the Romanians. At a certain point, they were determined to make the exhibition alone, if we hadn't received the funds in time, and they tried to disparage the Romanian team against which they filed a complaint with the Romanian Ministry for Foreign Affairs and the Romanian Ministry of Culture. They went over the top by allying with the Romanian ambassador at Vatican, Mr. Lazurca and the secretary of the Romanian embassy at Vatican, Mr. Bleoca. *In corpore* they were calling the Foundation's and my own removal from the Organising Committee on account of alleged aggressive attitude and lack of diplomacy. Wonderful and constructive like a real 'mason', the Secretary General, Mr. Virgil Nițulescu, found the necessary funds in time for the exhibition and sent to the Embassy of the Ukraine at Vatican the final decision of the Romanian Ministry of Culture which decided not to change the structure of the Romanian Committee organising this exhibition. From that moment on, the Embassy of Romania at Vatican fully withdrew its support and we had to meet the Ukrainians in hotel protocol rooms, a ridiculous and unconvincing attitude considering the elegant old-fashioned Ukrainian protocol, Motherland type.

I managed with difficulty and at the last minute to decide who would be in charge with the exhibition scenography. The Ukrainians already had a rather elaborate concept devised by a great painter, Mr. Anatolie Gaidamak, with whom I got on well from the very first moment and to whom I offered my camera as a token of my full admiration. At the end of a few hours' discussion Mrs. Stratulat and I were convinced that the concept could work, with slight alterations, and we partially accepted the Ukrainian ideas along with Romanian additions (ARTEX, a company headed by Dr. Vișan, specialising in museum exhibitions, worked wonders).

We nevertheless faced the most difficult task back home: the exhibition catalogue which was as important as the exhibition itself was still in drawing-board stage. The exhibition usually goes away but the catalogue remains. We deftly avoided the Ukrainians, who wanted to take control of the catalogue as well. The Ukrainian texts were written by an 'illuminatti' but well-meant archaeologist (in my opinion). The Republic of Moldova firmly decided for the archaeologist Valentin Dergaciov – whose discourse was brilliant but whose Romanian wasn't very good (he mostly published in Russian and the catalogue had to be written in English.) The Romanian section of the catalogue had to be virtually provided by the archaeologist Dan Monah who willingly withdrew a month before the publishing. We were saved by the Professor Nicolae Ursulescu who graciously helped us with a wonderful text, coordinating the whole catalogue and putting in a scientific jargon the cranky doctrinaire story of the Ukrainian 'specialist'.

The work under the pressure of a tight deadline, and the lack of photos from the Ukrainian party overstrained our nerves. The Ukrainians kept blackmailing us with the photos in order to get the best position for their items, a favourable chronology during the exhibition opening, the right-hand side of the poster, the lead of the guiding tour at the opening etc. Upon the visit made to Kiev, I grew to know the Ukrainian party's game. The meeting there had to take place at one of the young Platonov's properties, located in a quite affluent quarter. Before it, we had to visit our embassy for the last details. On the car placed at our disposal by Platonov junior we were warned by Romanian officials not to utter a word, therefore our conversations looked like a pantomime. Honestly, never before had I felt so good in a Romanian embassy! There was a warm atmosphere as the clerks devoted themselves to make things work. But the talks and the final decision were made in the embassy yard in a terrible cold, moist weather. The reason was not that simple: they had had the embassy renovated and our clerks had been stunned by the number of wires and objects found in the building plaster. You can hardly tell the Ukrainian's apart from the Russian's.

Platonov junior was waiting for us in his sober but beautiful walnut panelled office, where Trypillian pots and the volumes published by the Platar Foundation were everywhere on display. We held a moment of silence in the memory of Mr. Platonov senior, who had passed away not long before, then approached the topic of the Vatican exhibition. The Ukrainians shrewdly tried to block the talks; '*We do not understand English*' declared Mr. Krovelets, the Director of the Ukrainian Museums. The Romanian side had brought along a translator for the Russian language. '*We can speak and talk Russian because we have a translator of Russian*', I told them. The reply was stern: '*You know, we officially speak the Ukrainian language and we only write in Ukrainian*,' Mr. Platonov junior asserted. At that moment, Mrs. Lăcrămioara Stratulat, the Director of the Palace of Culture, produced out of the van as if by miracle, a translator for the Ukrainian language whom she had been inspired to bring along with us. From that moment on, the Ukrainians showed their true colours, and started cut-throat

negotiations in a gloomy aggressive way. Due to our steady Romanian stubbornness, we finally managed to get more than we hoped. The catalogue came out in time at a rather high cost which was entirely covered by the 'Cucuteni for the Third Millennium' Foundation.

The Romanian publishing house, headed by Dr. Porfireanu, called its people back from their leave and, in the nick of time, delivered the first copies which were quickly dispatched to Vatican along with the pottery and the exhibition decors. I was surprised when shortly after my return to Romania I received a phone from Monsignor XYZ; he was there and wanted to see me.

I met him in a world-forgotten village, in a tiny Catholic monastery, with only 10 monks left, some of them in their eighties. The tiny and sober monastery had a calm, peaceful atmosphere. The Monsignor, though he had been there for the first time and arrived only a few hours earlier, was addressing them in Latin and Italian in a friendly and familiar way as if he had known them for a lifetime. It was a warm evening, and swarms of mosquitoes were buzzing around us. His eminence, dressed in simple Franciscan habit, kept slapping the mosquitoes stinging his face. As I am acquainted with the Franciscans' love for animals, whom Francisc D'Assisi the patron of the Franciscan order fondly called 'brother Dog', 'brother Horse' etc., I was amused by a Franciscan joke. Seeing him as he was killing mosquitoes, the monks jokingly scolded him: '*Are you killing your brother Mosquito?*' To which he funnily replied: '*I am an only-child and have no brothers!*' His eminence deeply wished to see an Orthodox hierarch, and he managed to do so the following day. He seemed pretty troubled after having the meeting with the high Orthodox prelate. He had been amazed at the vast knowledge of the high Orthodox prelate, his strong personality and charisma. He confessed to me in a stunned voice: '*I think he is going to be the next Patriarch of Romania!*' At the time His Beatitude Theoctist was still living and was in good health.

I told him that this was an open secret but he wasn't aware of the local custom: it was always from the Metropolitan see of that historical region that the new Patriarch came. It was but natural that the Vatican wanted more than a Cucuteni exhibition; in all likelihood, the retrocession of certain churches, the pulling down of the towering building that loomed above St. Joseph cathedral in Bucharest, closer diplomatic relationships with Romania etc. I think the Franciscan patience was compulsory; the Monsignor was attracting all the dogs on the village small roads as they seemed to sense his good soul and smeared his frock with their paws. It was the last time that I saw him; he didn't even attend the opening of the Vatican exhibition.

Owing to the tight relationships with the Ukrainian side, we managed to make a few valuable friends in their group and consequently I was better able to grasp Ukrainians' disposition and wishes about this exhibition at Vatican. One day, a rather important person in this group incidentally let me know that there was a Museum under construction in the memory of Hetman Mazeppa, a famous character in the history of the Ukraine. Like Michael the Brave in Romania, he had been the first ruler to gain the (short-lived) independence of the Ukraine as a state. This character is buried in Romania, at the Church of the New Jerusalem in Brăila (his last wish was to be buried in Jerusalem but his untimely death caught him up in Moldova). The Ukrainian Museum hardly had any original item of that period of history, as the Russians plundered all Mazeppa's lands and even his tomb several times. One Ukrainian clerk had a fancy idea, namely to recover the New Testament of Mazeppa's Bible, printed in Aleppo, Syria around 1700. This was the first translation of the New Testament into Arabic. To our honour, Constantin Brâncoveanu, ruler of Romanian Country and Anthimus of Iberia, a metropolitan of the Orthodox Church, offered the press on which this book was printed. Unfortunately, there were only two copies left: one in a monastery in Aleppo and the other in the Library of the Romanian Academy, in Bucharest. The crazy thing was that the Ukrainians, possibly with some inside help, wanted to lift this copy for an insignificant amount of money, about €10,000 - 20,000. Once I had caught wind of these rumours, I went to visit the Library on the recommendation of a big-hearted Romanian Academician. I had searched for Mazeppa's Bible for three days in the Foreign Books section, then in the foreign documents section, and I finally found it hidden in the Old Romanian documents section. Someone must have intentionally put it in a place hard to discover.

A helpful lady eventually brought me Mazeppa's Bible and delicately placed it on a lecture desk. In her gloved hands the corrugated cover made of Cordoba leather looked like a wonderful jewel. I received a pair of cotton gloves in my turn in order to be able to investigate the book. On the inside of the first cover was stuck a folded yellow sheet, in the characteristic writing of the time: it was the contract of sale of the book, in which the seller was, as far as I remember, one of the Romanian Army generals of the time, the general Papazoglu as well as the list of 14 people, including a few Arabs who had consulted this book in over 100 years. The Bible might have ended up in the hands of Ukrainians, and nobody would have noticed its absence in the next 20-30 years if this

covered transaction had been made. I took a picture with the my mobile phone and sent it to the Ukrainians, explaining to them in an attached text that Mazzepa's Bible was in good hands and would forever remain in the inventory of the Romanian Academy, but they could study it in the lecture rooms of the above-mentioned institution provided they had obtained all the necessary licenses. I went on to explain in the same polite tone that this Bible was part of the Romanian National Patrimony and it would stay that way. For the first time, I realized that we should value more the treasures we have in Romania and I suggested better security measures for these documents.

Meanwhile, the Foundation's members, the staff of the Palace of Culture and the Seminar on Archaeology of the University of Iași were working hard together with Professor Nicolae Ursulescu and the Director of the Palace of Culture, Mrs. Lăcrămioara Stratulat and her team. The day the items were set in the exhibition, representatives of the University, the Foundation and the Palace of Culture gave a last deeply Romanian touch, 'rearranging' the Ukrainian layout of exhibits in a way favourable to the Romanian side. Anyway, at that moment, the pottery and objects belonging to Cucuteni Culture of Romania revealed their special colour and form, outshining the simple repetitive decorations of Trypillian Culture. When I reached Vatican on the opening's eve, the Romanian team was exhausted, but the exhibition itself looked like a wonderful jewel. The Vatican Palace of Chancellery, a sober 16th - century building with a beautiful patio, near the Square of Flowers (*Piazza dei Fiore*), was lit *a giorno* and waiting for its guests.

There were no official representatives of the Romanian Government, with the exception of the secretary of state Demeter Andras, from the Ministry of Culture. The incumbent Minister of Culture, Adrian Iorgulescu, prevented the secretary general Virgil Nițulescu from opening the exhibition. On the Ukrainian side there were the two sponsors, Platonov and Taruta, the Ukrainian Minister of Culture, the Director of the Ukrainian Museums, and a great number of clerks from the Embassy of Ukraine.

The huge poster at the exhibition' entrance was covered on its left-hand side with the names of sponsor companies, official and governmental organisations of Ukraine whereas on the right-hand side, the Romanian one, there were only three institutions thinly inscribed, the Ministry of Culture and Religious Affairs, 'Cucuteni for the Third Millennium' Foundation and the Palace of Culture of Iași, which made the poster look as if it was about to tilt to the Ukrainian left. Into the patio poured the staff of several television stations (Italian and Ukrainian, but not a single Romanian one), guests from over 60 embassies, the Ukrainian Diaspora, Italians and personalities from the Italian Ministry of Culture and the Vatican Ministry of Culture. Luckily, the Foundation had hired a cameraman who, later on, along with the Palace of Culture, made the exhibition opening into film. Lastly, upon making countless calls to Romania, the ex-ambassador Turbăceanu interceded with his Excellency Mr. Comănescu, the Romanian Ministry for Foreign Affairs who was then in Brussels and eventually His Excellency, ambassador Lăzurcă, accompanied by the Secretary of the Romanian Embassy in Vatican, Mr. Bleoca showed up, looking rather disturbed by the intervention. Bleoca approached our group and said: '*If it hadn't been for your calls, we shouldn't be here!*' I answered him back rather coldly: "*Then you shouldn't have come at all!*", but later I found out the reason for his behaviour and learned to mind my own business and not to interfere with the diplomatic affairs anymore; the tensions regarding the Bistroe Channel and the Isle of Snakes had already started.

It was presumably on account of these tensions that His Excellency, ambassador Lăzurcă took a nap during the press conference. As for me, I tried to lighten a bit the tense atmosphere that reigned in Italy, on account of a problem with one of our compatriots of Rroma origin, Mailat. I thanked the Vatican for hosting our exhibition, and thanked the Italians for invading Dacia 2,000 years ago. Jokingly, I said that they should in their turn thank us for Neolithicising them 7,000 years ago. The whole audience burst into laughter and, for the first time, even Mrs. Ijevkaia, the ambassador of the Ukraine in Vatican, smiled.

The two Ukrainian sponsors, Platonov and Taruta descended in a tsar-like manner from huge black SUVs, and blocked half of the patio with their bodyguards, which meant that the exhibition could be opened. After the usual discourses of the Vatican and Ukrainian Ministers of Culture and the Secretary of State of the Romanian Ministry of Culture, Mrs. Lăcrămioara Stratulat led the official staff to the exhibition entrance and the three representatives of the participating countries cut the ribbon made in the colours of the three countries' flags. Meanwhile, the Welcome telegram sent by the president of the Ukraine, Mr. Iuscenko, was read. Inside the Ukrainians were trying once more to get the PR upperhand: at the entrance they had prepared a group of Italian-speakers to welcome and guide the visitors. It was the last thing I could have possibly thought of! The exhausted Romanian team was taking care of the visitors in the exhibition's court and tackling the last details of the

upcoming banquet. Given the circumstances, I desperately but full of nerve, in the age-old tradition of 'Romanian urbanity', took upon myself the presentation of the exhibition in French (as if by miracle I remembered that the official language in Vatican is French and not Italian). The Ukrainian side was literally taken aback, especially that the ambassador Ijevkaia, the only French speaker was out of the picture. I gently directed the flux of visitors speaking to them alternatively in English and French, towards the Romanian exhibits and in a span of 50 minutes I managed to discuss with the three successive waves of visitors. The 'Princes of the Church', the Monsignors and the visitors were amazed at the unknown wonders of this Eastern territory, the late Roman *limes*.

Theoretically speaking, Romania was the star of this exhibition. To my bitter disappointment, the six Ukrainian televisions were doing their jobs, shooting frantically, interviewing, and the following day the exhibition at Vatican was on the first page of all Ukrainian newspapers, and their televisions were ecstatic. So were the Italian televisions and Euronews! But we the Romanians - 'nobody's children' and 'the village fools'- had no reporter from any public or private television in Romania, except for the cameraman paid by the 'Cucuteni for the Third Millennium' Foundation, while the Romanian newspapers didn't grant more than 5 square centimetres to this event. Poor Mircea Eliade must have turned in his grave! In the pre-War years, he had written that when proto-history would come into fashion, Romania would be standing proudly in front of any other peoples because we had a wonderful Neolithic age.

Mediatically speaking, Romania indeed stood proudly at Vatican, but it faced the wall, missing one more opportunity of making history. We all headed to the Palace of Chancellery floor where the banquet was to take place. Fatigue showed on everybody's faces. The Ukrainian group quickly split into two: the sponsors withdrew accompanied by the 'elite' Ukrainian team in a side room, leaving their servants: the ambassador, the director of museums etc in the Great Hall. The Romanian team triumphantly sat *in corpore* on the highest benches of the hall, in a compact and merry group.

The Romanian party brought along the Choir of the Music Academy in Iași, beautifully dressed in medieval costumes, and charmed us with medieval music. The room resounded with applause several times. There followed the Ukrainian with a melancholic Chords Quartet, hardly listened to by anyone. Up to that moment I had been afraid they would outdo us with one of their famous Ukrainian choirs. The Romanian team tasted victory once more when the Director of the Museums of Ukraine, Mr. Krolevets, came to the Romanian team with a glass of champagne and said: '*This exhibition makes you Romanians look like oligarchs.*' So far I have yet to grasp the true meaning of his words. I had 20 catalogue copies taken from the deposit and went straight to the room where the Ukrainian gloomy looking sponsors celebrated with their retinue and offered these copies as a gift on the part of Romania. Their faces relaxed for a moment as they politely thanked us. The ice had been broken and we all returned to the Great Hall of the banquet. Mr. Krovelets, in exchange for two catalogues, had the quartet removed and we could run for the first time the Foundation's film, '*Built To Be Burnt*', about the burning down of Cucutenian houses. After a while, we quit the exhibition and at 2 a.m. in *Piazza dei Fiore* I had a glass of wine on the terrace of the last restaurant left open, completely exhausted but with one more dream come true. A group of folk musicians, Romanian gypsies, were singing at our table. I gave them a few Euros and they thanked me. '*Thanks, master, we can see you're one of us!*'

The story of the exhibition is just a simple personal viewpoint and it tells what I have seen, felt and made happen. *Per se*, the whole achievement of this special event is the result of the hard work of scores of people, whose name I haven't mentioned, not out of inconsideration, but out of lack of information, for which I apologise. The contribution of the 'Cucuteni for the third Millennium' Foundation and mine were minor, but it possibly represented a trigger and an initiator in this context. As usual, the building up of such an exhibition largely depends on all the people who put together their energy, intelligence and dedication so as the Cucuteni culture be known and cherished and Romania be acknowledged as it deserves for its real value.

I intended the exhibition at Vatican to be the beginning of a long series of exhibitions together or without the Ukrainians. With the help of the archaeologist Valentin Dergaciov I managed to attract as well an American foundation interested in the Neolithic. They wanted an exhibition on the Romanian Neolithic in New York, in the museum of their own foundation. I did my duty and helped them visit the main Romanian Museums holding Neolithic items. It was typically Romanian: each

Museum Director was trying to take advantage of the situation and to take the lead of this event, failing to understand the whole concept.

Finally, I took them to the National Museum of Romanian History and due to a 'strategy error' made by the museum they included both Romanian and Bulgarian Neolithic objects. The Neolithic items from Bulgaria were mainly made of gold and this overshadowed the beauty of the Cucuteni and Gumelnitza ceramics.

As a matter of fact, the American foundation had a bit far-stretched feminist concept and the exhibition topic was this time imposed by the American side. By virtue of principle: '*He who pays the piper calls the tune*', the National Museum of Romanian History accepted the concept and the exhibition thus became a sort of co-production with Romanian horses and American actors.

The National Museum of Romanian History which set itself up as the *Alma Mater* of all Romanian exhibitions abroad, delivered the 'merchandise', giving up to an American Neo-Colonialist archaeological concept. After New York, the exhibition continued in England and then in Greece. In Greece, the message of the exhibition was diluted, with our exhibits on display among Neolithic items of the Greek Cycladic Civilization. In the end, nobody could possibly tell which object was Greek, Bulgarian or Romanian unless they carefully read the labels. The improper shipping and handling conditions made some of the archaeological items come back to Romania in a very poor state.

The Ukrainians followed their own way, with exhibitions at Royal Ontario Museum in Canada and finally, at the International Exhibition in Beijing, where half of the Ukrainian Pavilion was decorated with Trypillian pots. It is worth noting that both in Canada and in Beijing the Ukrainians changed their ways and collaborated with official archaeologists, the items presented were from the official collection of the Ukrainian National Museum and the shipping was in full compliance with the national patrimony rules. They enjoyed a huge success in Beijing. The Ukraine largely benefited from millions of visitors in the span of a few weeks – those viewing the Trypillian items in the Ukrainian pavilion outnumbered 100 times the total amount of visitors of the Romanian Neolithic exhibitions in Olten, Vatican, New York and Athens.

At that time, a month before the National Exhibition in Beijing, the Foundation was called upon by the Ministry for Foreign Affairs to set up a small Cucuteni corner in the Romanian Pavilion shaped like a huge green apple. The mini-exhibition should include a number of 10-12 outstanding pots, put on display in the niches of a separating wall while 2 LCD screens would run in parallel images of the Yang Shao Culture (the Chinese Neolithic) and information and videos about the Cucuteni civilization.

At the suggestion of His Excellency, the ambassador of China, we would have had a Romanian expert in Cucuteni culture (Dan Monah) and a Chinese expert in the Neolithic. The two were to hold inaugural conferences as a dialogue about the two cultures (on China's National Day, His Excellency, the Chinese ambassador in Bucharest delivered a brief speech at the Romanian Athenaeum about the things binding us, proudly asserting that they were represented by the Cucuteni and Yang Shao culture). I had prepared the small exhibition for Beijing along with the Palace of Culture in Iași and I was ready, the exhibits wrapped. I would have to cover the insurance and the shipping on the Foundation's side. The clerk of the Romanian Ministry for Foreign Affairs promised me that as soon as he arrived in Beijing he would start dealing with the arrangement and shipping of items, which actually never happened. He disappeared in the Chinese fog and Romania missed another unique opportunity. However, the Romanian video presentation included a few sequences from the film '*Adam's Grandchildren*' during its four and a half minutes' time. The score Ukraine-Romania was 10 to 0.

Unfortunately, for lack of a coherent project the Romanian archaeopolitics will make us miss further occasions out of recklessness, selfishness and ignorance. The light that should make us shine as a country holding such treasures is put under a bushel. Therefore, in the long run, we will remain a small candle faintly glimmering, in-between the West and the East, insignificant and ignored.

◆ Acknowledgements

I would like to express the deepest appreciation to Monsignor XYZ, a great lover of Romania and fan of Cucuteni.

I would like to express my gratitude for the remarkable work of Mrs. Lăcrămioara Stratulat and the staff of the Palace of Culture in Iași (Senica Țurcanu, Adriana Moglan, Tamilia Marin, Arina Hușleg, Lucian Calancea). The hard, detail-oriented work accomplished by Mrs. Stratulat turned this exhibition into a brilliant success.

I am indebted to Mr. Dan Monah for his constant opposition, which made us persevere in the accomplishment of this exhibition.

Many thanks should be given to the Romanian Moldavia and the Republic of Moldova Museums, which generously placed the most beautiful of their objects at our disposal; to the U.I.A.C. Seminar of Archeology for the items offered, the classification of items and the arrangements made for the exhibition at Vatican (Nicolae Ursulescu, Măriuca Vornicu, Loredana Solcanu and Felix Tencariu).

Many thanks are due to the 'Iulian Antonescu' Museum Complex in Bacău represented by Lăcrămioara-Elena Istina.

I thank everyone who brought their contribution by writing the item's record sheets, translating the catalogue and making the classification of the items going to the Exhibition, etc: Loredana Solcan ("Cucuteni for the Third Millennium" Foundation), Cătălin Hriban and Coralia Costaș (Moldova National Museum Complex in Iași), Ciprian Lazanu (The Museum of History in Vaslui), Aurel Melniciuc and Maria Diaconescu (Museum of History in Botoșani), Constantin Preoteasa (Museum of History in Piatra Neamț), Ioan Mareș (Bukovina Museum Complex in Suceava), Sandor Sztancsuj (Szekeler National Museum), Veaceslav Bicbaev (National Museum of History of Moldova).

I owe my deepest gratitude to Mr. Valentin Dergaciov for his excellent texts and presentations in the exhibition catalogue; to the Secretary General Virgil Nițulescu and the Ministry of Culture for the funds and support offered to this exhibition.

I would also like to thank ambassador Turbăceanu for his interceding with the Romanian Ministry for Foreign Affairs, which ensured at the last minute the presence of the Romanian ambassador at Vatican at the exhibition opening.

I am indebted to Miss Alice Mirela Stan for her psychological support and special attention given to the details of the opening.

I thank ambassador Lăzurcă and the first secretary of the Romanian embassy at Vatican, Mr. Bleoca for their partial support and eventually for their presence at the opening.

Special thanks should be given to *Artex* Company and its Manager, Mr. Vișan for the remarkable reconstructions made inside the exhibition.

I would also like to thank Miss Ioana Robu from the Romanian Ministry of Culture who showed us the way through the bureaucratic web; Professor Silvia Marinescu-Bîlcu for the constant support she had stubbornly and well-humouredly offered over these years.

Special thanks are due to father Eugen who sacrificed two years of his life and possibly his ecclesiastical career to make this exhibition happen.

I sincerely thank Professor Academician Dr. Răzvan Theodorescu for the support he offered to this enterprise.

Architect Ana Pavlu for the seventeen years in which she reinvented the Cucuteni design.

I am grateful to my parents who taught me that "Nothing is impossible."

◆ **P.S.**

Before publishing it, I re-read times and again the present article to my collaborator, the Manager of the Foundation, Ioana Robu. She made a simple and sharp remark: '*Your article has an aggressive connotation as if it had not been about collaboration but a conflict and competition between you and the Ukrainians!*' I realised that her statement was perfectly true.

Retrospectively, the whole enterprise was indeed competitive and full of conflicts under the given circumstances. The Ukrainian side, at that time, was not officially represented by the Ukraine but by the Platar Foundation and two businessmen who were trying to promote their own image and the image of their collection, whereas we were defending the interests of Romania and the Cucuteni Culture.

This context came to an end as a result of the Ukrainian exhibition in Warsaw. After that the Ukraine fully changed the exhibition context (in Canada and China), complying with the international patrimony laws.

English version by Flavia Toader, PhD.

Photo 1. The exhibition poster.

Photo 2. Romeo Dumitrescu in the front of the poster at the exhibition entrance.

Photo 3. Romeo Dumitrescu, Nykola Platonov, Anatoly Gaydamac, Serghy Krolevets.

Photo 4. Tetyana Ijhevska, Nykola Platonov, Serghy Krolevets.

Photo 5. Nykola Platonov, Tetyana Ijhevskaja, Romeo Dumitrescu, Virgil Taruta.

Photo 6. Marius Lăzurcă and Romeo Dumitrescu.

Photo 7. Monsignor beside the Vatican Ministry of Culture of and an Italian archaeologist.

Photo 8. Inauguration of the exhibition.

Photo 9. Lăcrămioara Stratulat at the exhibition opening.

Photo 10. View from the exhibition.

Photo 11. View from the exhibition.

Photo 12. The press conference.

An exhibition at Vatican (2008)

Photo 13. The press conference.

Photo 14. The Romanian team.

Construite pentru a arde / "Build to burn"[®]: „note de jurnal” despre o încercare de arheologie experimentală

Romeo DUMITRESCU*

Motto: „Un ceas, chiar și stricat, arată ora exactă de două ori pe zi!”

◆ Mărturisesc, cu puțin regret, că am fost un „non-academic” arheologic până acum ceva timp și că nu am citit mai mult de 200 de pagini despre neolitic și despre Cucuteni! De ce? Nu știu de ce, dar nu mi-a plăcut niciodată supa reîncălzită! (proverb din Quebec, Canada).

Ca medic, m-am ferit întotdeauna de infecții, iar pentru Cucuteni nu eram vaccinat!

De fiecare dată când mentalul meu anarhic năștea o năstrușnicie despre Cucuteni, domnul Dan Monah mă sfătuia părintește și atotștiutor: „*Mai citiți dom' doctor, mai citiți!*”.

Uite că nu am citit, dar când am început să descifrez „parabolele” altora despre idoli, vânători/culegători și alte snoave vesele neprobate decât prin alunecarea ideilor despre culturile mai recente spre Neolitic, începeam să mă îndoiesc.

Certitudinea asupra acestora mă cufunda în neîncredere vis-à-vis de neolitic.

Pot afirma astăzi, cu încredere deplină: Tot ce se spune despre Cucuteni este adevărat și, în același timp, tot ce se spune despre Cucuteni este neadevărat! Cu o singură condiție: Până la proba contrarie! Aceste lucruri pot funcționa așa numai între anumite limite și conveniente.

Arabii dau un fin exemplu de înțelepciune glumind cu un deplin respect: „*Două linii paralele între ele se prelungesc la infinit fără să se intersecteze vreodată și asta numai dacă Allah o vrea!*”.

Exercițiul arab este de o inteligență extremă, mai ales că acum vedem cu stupefație că teoria relativității este în primejdie, evoluționismul este desuet, iar nici acum nu suntem siguri dacă lumina este undă sau corpuscul și din cele câteva sute de vitamine necunoscute încă, găsim în farmacii vreo 30!

Medicina se schimbă la trei ani, iar mentalul nostru este într-un *allegro* continuu. Am preferat să fiu un inocent și să privesc Cucuteniul din punct de vedere biologic, psihiatric, psihanalitic, medical, medico-legal, etc.

Poate fi considerată inedită analiza mea, dar prefer cifrele, analizele, statistica, chimia și logica, mai serioase decât preluările scrise de la alții, din alte preluări de idei devenite prin întâmplare axiomatice.

Am văzut ce poate face, timp de 1500 de ani, medicina hipocratică care prin luări de sânge (sângerări provocate) ucidea cu precizie o treime din pacienți, sârmanii deja bolnavi, murind mai mult din cauza doctorilor decât din cauza bolilor.

Cred cu sinceritate că multe fenomene luate „*ab initio*”, fără păreri preconcepute și însoțite de logica științifică probabil pot fi mai bine explicate.

În 1998 am avut fericita ocazie să văd un sit cucutenian la Poduri, județul Bacău, aflat la mai puțin de doi km de casa părintească (de la Moinești). O copilărie întreagă m-am jucat de-a arheologul în spatele grădinii, dar săpam exact în direcția opusă.

Suprafața sitului plină de case arse era stupefiantă. Să vezi că peste 90% din case sunt arse ar pune întrebări serioase chiar și unui polițist sau agent de asigurări.

Statistica dovedește ca o casă arde dintr-un accident casnic destul de rar, iar dintr-un trăsnet o casă arde la șapte milioane.

„Riscul” statistic ca 90% din casele cucuteniene să fi ars întâmplător e sub 0,001%, iar această situație nu ar convinge nici măcar pe cel mai ageamiu tânăr agent de asigurări, mai ales când „asiguratul” construiește deasupra casei o altă casă și asta mereu, timp de 1000-1200 de ani.

* Fundația „Cucuteni Pentru Mileniul III”; romeo.dumitrescu@gmail.com

La primele mele întrebări naive asupra cauzelor arderilor am primit răspunsuri neconvingătoare:

- a) Un probabil accident casnic;
- b) Trăsnet;
- c) Război, agresiune externă;
- d) Igienizare după molimă;
- e) Uscare voluntară și forțată împotriva umidității.

Argumente fragile deopotrivă în fața statisticii și prin lipsa semnelor de agresiune și a scheletelor umane, rezistența mecanică scăzută a caselor după ardere în cazul igienizării printr-o uscare forțată. În plus, construcția următoarelor case peste cele arse inducea teoretic existența unei cutume, obicei legat de ceva și de locul în sine.

În general, locurile și sit-urile cucuteniene, plasate pe platouri, sunt chiar și pe timp de vară incomode, în calea vânturilor și la ele se ajunge cu destul efort. Satele, în general, nu se așează decât în locuri ferite, în văi, iar cetățile de apărare și refugiu și locurile de cult se situează pe culmi de dealuri și munte. La prima vedere, în sit, arderile păreau deosebit de puternice și fotocolorimetric dovedeau temperaturi de ardere de peste 1000°C iar, pe alocuri, vitrificarea lutului demonstra deseori că temperatura era cu mult peste aceste valori.

Singura metodă de clarificare părea una științifică și anume experimentul „pas cu pas”, în care întâmplarea este aleatorie.

Există o relație directă între o cantitate de lut uscat și energia termică folosită care să ducă la o anumită culoare și consistență a ceramicii. De exemplu, un kilogram de lut are nevoie de 10 kilograme de lemn de ars și de un anumit timp de ardere de foc. Chiar dacă am arde acel kilogram de lut cu 20 kilograme sau 30 kilograme de lemn și timpul ar fi scurt, nu am avea rezultatele observate în sit-ul arheologic. Nu este nimic miraculos, în sine, în dreptul acestui fenomen!

◆ Combustibilii din timpul cucutenianului care să aibă o putere calorică mare nu erau mulți:

- a) Fânul – timp scurt de ardere și temperatură înaltă;
- b) Lemnele uscate căzute la pământ (vreascuri) – au putere calorică mică, timp mai îndelungat de ardere;
- c) Rășinoasele – au timp mediu de ardere și putere calorică mare;
- d) Mangalul – cunoscut probabil mai târziu, spre apariția prelucrării metalelor, dar are nevoie de insuflare puternică de aer;
- e) Petrolul de suprafață – în unele regiuni din Moldova produce o temperatură medie, este laborios de produs și transportat și rar de găsit;
- f) Grăsimile de animale, necesară alimentației și neeconomică – cu o temperatură mică de ardere;
- g) Lemnul de fag, stejar, paltin – cu temperatură mare de ardere.

◆ Factori ajutători sau inhibitori ai fenomenului de ardere ar fi câțiva:

- Temperatura exterioară a aerului (iarna, vara, etc.);
- Umiditatea clădirii și a lemnului;
- Umiditatea externă (ploaie, ceață);
- Viteza vântului;
- Cantitatea de oxigen din aerul înconjurător (în perioada cucuteniană oxigenul depășea cu mult concentrația de astăzi);
- Poziția altor locuințe în jurul celei arse, prin formarea de curenți ajutători sau combustia concomitentă a mai multor case împreună;
- Arhitectura locuinței (cu sau fără tavan, subîmpărțiri etc.).

Casele erau construite din schelet lemnos de diverse grosimi, de forme rectangulare cu una-două ferestre și o ușă cu înălțimi probabil rezonabile, cu sau fără tavan și acoperite cu stuf sau

altceva. Ele se pare că erau folosite, locuite, reparate, fiind făcute din umplutură de lut amestecat cu paie. Pereții lutuiți erau probabil mai groși la bază și își subțiau încărcătura de lut spre acoperiș.

Suprafețele erau între 20-60 m² și chiar mai mult. Raportul volumetric între lemnul de construcție și lut este de la 1 la 1,5 (lut versus lemn). Dacă o casă ar fi avut inventarul normal al unei case de țară, raportul ar fi de 1 la 2,5 - insuficient pentru o ardere extremă de tip Cucuteni, unde raportul ar trebui să fie de 1 la 10 (lut versus lemn).

Logica și experimentul ne-au demonstrat mai târziu acest lucru, nemaipunând la socoteală faptul că acest foc trebuie alimentat 8-10 ore cu lemn în afara celui existent în scheletul construcției. Începuturile primelor experimente au fost haotice și legate mult de întâmplare. Domnul arheolog Vasile Cotiugă terminase construcțiile unor case tip Cucuteni, pe platoul „Muzeului Tumulilor dacici” de la Cucuteni, în scopul unui „Arheoparc”. Cu greu l-am convins să le dăm foc.

Suflet generos, a acceptat în cele din urmă. Ne-am folosit de ocazia fericită a Congresului Cucuteni din 2004, de la Piatra Neamț și am dat startul pentru a iniția primul experiment.

Am adus de la Piatra Neamț pe platoul de la Cucuteni, cu un autobuz, peste 60 de arheologi din țări diferite și am început un adevărat spectacol cu un preambul interesant: cristalizarea sării, prelucrarea lemnului la Cucuteni, prepararea hranei în stil cucutenian și producerea de unelte de piatră și lemn. Printre cei care asistau erau și domnii Anthony Harding, Valentin Dergaciov etc.

De curând îl cunoscusem pe domnul profesor Dragoș Gheorghiu, figură simpatică și un arhitect între arheologi. Conducea un laborator de ceramică la Belle Arte unde măsura temperatura cuptoarelor cu ajutorul unor termocuple puse în vârful unor tije metalice. L-am invitat să măsoare temperaturile neștiind că au limita superioară de aproximativ 800 - 850°C. Pe acea vreme nu aveam acces la termografie și măsurători laser. La vederea sutelor de oameni pe platoul experimentelor s-a supărat și a vrut să plece înapoi la București. „*Ăsta e un experiment și nu festivalul Cântarea României!*” mi-a spus. Cu greu l-am stăpânit și i-am explicat că nu are de făcut decât măsurătorile de temperatură și de privit.

Am avut grijă ca toate datele despre temperaturi să rămână, discret, în posesia Fundației, unde sunt și astăzi, până la viitoarea publicare de către Fundație a rezultatelor științifice. Domnul Gheorghiu avea și explicația reticențelor lui: „*Un experiment este o alchimie secretă care nu se face în public*”. În parte, nu sunt de acord cu această idee, dar după ce studenții au învățat cum se măsoară temperaturile nici domnia sa nu a mai avut acces la tabela de măsurători.

Studenții de atunci ai Seminarului de Istorie al Universității „Alexandru Ioan Cuza” au lucrat nopți întregi pentru reușita acelei zile, iar Felix Tencariu, Ioana Robu, George Bodi, Andrei Asăndulesei, Raluca Kogălniceanu erau deja bronzați de infraroșii de la cuptoarele de ceramică din apropierea spațiului unde trebuia să aibă loc experimentul.

Lemnul uscat de stejar și carpen era stivuit alături de casele acoperite cu stuf și un cort uriaș era pregătit să primească peste 100 de oaspeți cu mâncare și băutură.

Prima casă pregătită pentru ardere, numită „Casa Întâmplării”, avea un inventar obișnuit, ca o mică casă țărănească și un depozit de lemne ca pentru 2-3 luni de iarnă (foto 1). Focul pus ca la un accident casnic a făcut să se aprindă acoperișul de stuf. În primele minute temperatura a crescut în interior la peste 500°C. Acoperișul, odată ars, a făcut ca această casă să devină un cuptor fără acoperiș, unde peste 60% din energia termică elaborată de lemnul din structură și cel din mobilier se evaporau în aer și astfel, după 5-6 minute temperatura să scadă în interiorul casei la 160°C.

După două ore focul s-a stins, urmele erau palide asupra lutuiei pereților care au format doar o pojghiță roșcată de arsură, de maxim un milimetru pe suprafețe. Cenușa s-a risipit în vânt rapid și doar peretele cuptorului casei, subțire (maxim un centimetru), s-a „copt” complet.

Emoțiile mele erau mari și îmi fusese teamă că această casă nu va lua foc. De față erau neoliticienii români și străini cu figuri neîncrezătoare.

În momentul aprinderii „Casei întâmplării” șocul imaginii a fost extrem. Flăcările pornite din interior au lins acoperișul, cuprinzându-l în câteva secunde. Studenții jubilau și literalmente urlau de bucurie. Toți ne dezvăluiau piromanul ascuns în noi. Flăcările s-au concentrat în aticul acoperișului și bârnele de susținere au ars primele, făcând ca acoperișul de stuf să facă implozie.

Coama acoperișului s-a prăbușit înăuntrul casei, menținând, încă o dată, focul în nucleul clădirii. Atunci, de la 600°C temperatura a scăzut dramatic la 220°C și apoi constant, pentru o oră-două, la 160°C. Studenții, care trudiseră din greu la construcția casei între 2002-2004, au început să aibă fețele lungi și sumbre. Dacă la început stăteau departe de casă (temperaturile mari te obligau să stai la cel puțin 6-8 metri distanță), ulterior au început să se apropie de foc și să realizeze că acea

casă începea să nu mai existe. O studentă chiar m-a apostrofat, tristă: „*Ce ați făcut casei noastre domnule doctor?! Și noi care am construit-o cu atâta dragoste!*”.

La sfârșitul câtorva ore „Casa întâmplării” rămăsese fără fronton (care căzuse în afara casei) și fumega palid, cu o pojghiță fină de 1 mm de argilă roșcată la suprafață. Nuiielele dinăuntru lutului și lemnele scheletului casei nici măcar nu fumegau, ci produceau un abur subțire, iar lemnele „pentru iarnă” abia dacă luaseră foc (1 m³).

Oricum nu aveam timp nici de reflexie, nici de observație prea mult pentru că după amiaza ne amenința cu lumină mai puțină, așa că în jurul orelor 15-16 am incendiat a doua casă, „Casa cu lemne”. 8 tone de stejar, fag și carpen umpluseră casa și stăteau sprijinite de exteriorul ei. Domnul Anthony Harding m-a întrebat ce lemn folosim la ardere. Când a auzit că e lemn de stejar uscat a întrebat cu mirare: „*Mai aveți stejar de ars în România?*”. La ei, stejarul poate fi văzut doar în fotografii, ori la grădina botanică și cărbunele doar în muzeele din Țara Galilor.

Ca de obicei, focul a mistuit acoperișul cu repeziciune și în cinci minute temperatura din interiorul casei a scăzut sub 200°C. Există primejdia ca stuful acoperișului și surcelele să nu poată declanșa arderea lemnului din interior. Era nevoie de o amorsă mai puternică și amintindu-mi de stuful rămas de la construcția caselor am început să urlu: „*Stuf, stuf, stuf!*”. Studenții au format un lanț uman și vreo 20 de brațe mari de stuf au fost aruncate în exterior și interior peste focul aproape stins. Ca prin minune acesta a repornit și abia după două-trei ore ardea plin și cu forță, spre 600°C.

Ca la orice foc există o atracție subtilă care, încetul cu încetul, adună oamenii din ce în ce mai aproape, mai ales dacă afară este întuneric, și trebuie să îi îndepărtezi cu blândețe pentru a nu avea surpriza unui accident.

De data aceasta frontoanele nu au mai căzut și focul a ars mocnit încă 14-15 ore.

Am realimentat focul continuu, timp de opt-nouă ore, înainte de aprindere am băgat în interiorul casei două corpuri de animale sacrificate: un porc de trei ani și o oaie de cinci ani (echivalente ca și osificare și calcificare cu un om de 18-20 ani). Unui animal i s-a jupuit pielea de către un student de la țară, fără nici o unealtă, doar cu mâna. Mirat, arheozoologul Adrian Bălășescu a exclamat: „*Aceasta este explicația faptului că nu avem urme de silex pe coaste, în săpătură! Înlăturau pielea punând palma, ca un cuțit, între piele și peretele costal!*”. În tot acest timp, cinci camere de filmat și un fotograf care lucrase pentru *National Geographic* au supravegheat tot experimentul. S-au filmat peste 20 de ore de experiment și s-au făcut peste 500 de fotografii pe peliculă fotografică clasică și mai multe pe suport electronic.

Ca un șiretlic, am avertizat toți spectatorii că au voie să fotografieze numai înaintea derulării experimentului, deci toți au fotografiat pe ascuns. Interesul nostru era să fotografieze toți și cât mai mult. Pe banda de înregistrare a camerei de luat vederi fixe am și acum vorbele domnului Dragomir Popovici: „*De acum încolo Cucuteniul nu va mai fi la fel!*”.

Cele două mașini de pompieri stropseau mica pădure de pini din apropiere ca să nu ia foc. Spre seară rumorile și zumzetul vocilor s-au diminuat și pe platou au rămas doar decizii și condiționarii. În timpul arderilor, Valentin Dergaciov, Dan Monah, Gheorghe Dumitroaia, arheologii turci și cei ucraineni discutau aprins despre arderile anterioare de case din Rusia și Iugoslavia, unele făcute la scară de 1:5 și aprinse cu benzină.

Ici-colo flash-urile aparatelor sclipeau. Arheologii turci priveau gânditori.

A doua zi, dimineața a fost limpede, senină și cristalină. Pereții casei stăteau drepecți, roșii și afumați. În liniștea dimineții de toamnă târzie aceștia dădeau un sentiment sobru de nenorocire trecută. La „Casa cu lemne” erau încă fuioare de fum ce ieșeau din pereți (foto 2). Nuiielele, stâlpii de lemn aprinși prin autocombustie ardeau încă în lutul roșcat (foto 4), iar bucățile de argilă, înroșite, aveau amprenta nuiielelor (foto 5). Din animalele arse nu mai rămăsese mare lucru. Totul părea înghețat în timp și un fel de monument de aducere aminte pe care abia începeam să îl înțelegem. Pășeam, cel puțin eu, într-o lume necunoscută, iar sentimentele erau de ordinul ambivalenței. Eram doar cu un picior înăuntru fenomenului. Cuvântul care îmi vine în minte primul este: STRANIU. Atunci eram doar puțin în „acea stare” de spirit.

Spre după-amiaza celei de-a doua zi studenții care construiseră casele au apărut triști și meditativi, iar domnul Vasile Cotiugă privea gânditor. Nici până acum nu mi-a spus ce a simțit în acel moment. Eu eram doar piromanul de serviciu, ca unul care dă foc și își admiră distrugerea. Nu am înțeles tristețea celor care au construit aceste case decât în 2008, la Zvoriștea, județul Suceava, când am construit în parte cu mâna mea o casă căreia să-i dau foc apoi! Cred că atunci vedeam doar partea luminoasă a lunei. Ce era mai straniu și de înțeles urma să vină după trei ani, partea ei întunecată, la Zvoriștea, Suceava.

Pereții erau în picioare aproape intacti, cenușa, în fuioare până la genunchi, zbura în aer la cea mai simplă adiere de vânt (foto 3). Am plecat toți spre seară, când ultimul tăciune s-a stins.

Anul următor, 2005, a fost aproape clasic. La al doilea experiment, tot pe platoul de la Cucuteni, au fost mult mai puțini spectatori, maxim 30 de persoane de la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, de la Fundație, doamna ministru Mona Muscă și secretarul general Virgil Nițulescu. La vederea animalelor sacrificate, doamna Mona Muscă (inițiatore a legii pentru protecția animalelor) m-a întrebat în ce mod au fost sacrificate animalele pentru experiment. I-am mărturisit că au fost sacrificate conform acestei legi. În acea perioadă mă preocupa soarta măgarilor din Dobrogea care erau transportați masiv, în Italia, pentru carne. I-am spus, în glumă, că aş vrea să fac o fundație „Salvați măgarul român!”. Tot în glumă, domnia sa mi-a spus: „Măgarul român nu va dispărea niciodată!”.

„Casele gemene” au fost incendiate dimineața. Una era „echipată” cu mobilier de lemn ca o casă normală, țărănească și cu un corp de capră proaspăt sacrificat și cea de-a doua ticsită la exterior și interior cu peste zece tone de lemn și o oaie bătrână, sacrificială, pusă între lemne.

Focul a fost năpraznic și temperatura exterioară bună. Peste noapte a bătut un vânt de peste 30km/h și casa cu zece tone de lemne a ars la incandescență, nerămânând a doua zi de dimineață decât câteva părți de perete de 30-60 cm înălțime, ce flamba în vântul ușor al dimineții.

Scheletul oii era greu de identificat, iar casa de alături, cu un mic inventar de lemn și ceramică era prăbușită cu 70% din lemnul scheletului nears. Capra insuficient combustionată a trebuit scoasă și îngropată în alt loc pentru că fusese arsă insuficient și după două zile începuse să miroasă. Multe din obiectele ceramice din inventar au dispărut, fiind furate de localnici și echipele TV. Peisajul dezolant a golit platoul, a doua zi rămânând doar câteva persoane mai hotărâte.

Spre iarnă l-am „pedepsit” pe unul dintre membrii Fundației, domnul Dan Garvăn, zis și Indianul, să fotografieze casele până la căderea zăpezii.

Exilat la Cucuteni a dormit în localul Poștei din Cucuteni, dând raportul în fiecare seară.

Fotografierea a fost continuată de către domnul George Bodi, care făcea naveta, la Cucuteni, cu antica mașină Lada, dată cadou de către Fundație. Fotografele au fost incluse în filmul documentar *“Build to burn”*.

Domnul Dragoș Gheorghiu, deși invitat, nu a mai apărut decât în al treilea an, la experimentul său de la Vădastra. Motivul l-am aflat abia la Lisabona: Din cei trei senzori termocuplă, la primul experiment, i se topiseră doi senzori. Pe cel de-al treilea îl păstra pentru Vădastra. Măsurătorile noastre la al doilea experiment de la Cucuteni le-am făcut doar comparativ și foto-colorimetric.

Domnul Dragoș Gheorghiu, în cadrul unui grant, construisese câteva case neolitice la Vădastra, dintre care una frumos pictată și o a doua cu tavan pe 50% din suprafață pe care vântul de iarnă o decopertase parțial. Era construită cu ajutorul studenților lui de la Belle Arte.

În preziua experimentului am ajuns la Vădastra cu unul dintre membrii Fundației, restauratoare în ceramică și sticlă, studentă la Belle Arte. Domnea un aer tensionat și domnul Dragoș Gheorghiu era profund nemulțumit, iar studenții și mai mult.

Casa era în paragină, dar uscată. Fundația a plătit lemnele, diurna și mâncarea. Cei doi cameramani ai Fundației au filmat cu minuțiozitate totul. Domnul Dragoș Gheorghiu era într-o pasă proastă! Cu ajutorul unor plăci de rigips domnul Gheorghiu căuta să creeze culoare de vânt, ca și cum ar fi fost mai multe clădiri în jurul casei incendiate. S-a plictisit și a lăsat o singură placă, complet inutilă, înclinată pe o parte. Lemnele, plătite de către Fundație, nu au fost utilizate decât într-o minusculă cantitate, măsurată cu un cântar agricol.

Pe la jumătatea zilei s-a renunțat și la cântar și la tăierea lemnelor. Astfel abia am acoperit o pătrime din cameră cu lemnele nu prea uscate până la 40 cm înălțime, în jurul pereților, ce era mult prea puțin. În pofida avertizărilor mele, domnia sa a fost împotriva unei cantități generoase de lemn. Experimentul a fost un eșec total. A fost un experiment mai mult artistic. Cheltuială inutilă și încă o oaie stearpă ucisă degeaba. Termocupla, a treia și ultima, s-a topit și ea, oaia Dolly a ars parțial, iar semi-tavanul a căzut după 15 minute peste lemnele abia aprinse care au înăbușit focul.

Dimineața am plecat spre București. Peste două zile domnul Dragoș Gheorghiu mi-a telefonat spunându-mi că focul s-a aprins prin miracolul ploii, care ar fi creat fenomenul de piroliză și că pereții casei au căzut, iar oaia Dolly ar fi ars, drept care am primit un săculeț de oase care, la simplă privire, nu fuseseră decât martorul unei arderi demne de un semi-foc haiducesc. La o vizită ulterioară ciobanii din jurul casei îmi povesteau că un personaj a încercat să dea foc casei, încă o dată, împingând, cu umărul său firav, pereții.

Eu ar fi trebuit să fac analiza oaselor și să comunic direct, domnului Dragoș Gheorghiu, acest lucru. L-am refuzat. Drept urmare nici nu am considerat relevant și nici notabil acest experiment prezentat, după părerea mea, incorect științific într-o publicație englezească.

Cu toate că experimentul de la Vădastra a fost atent pregătit de arheologul Fabio Cavulli și săpat parțial pe cheltuiala Fundației nu l-am putut valorifica în cercetarea noastră. Fabio Cavulli a renunțat, anul următor, la comunicarea științifică și inter-personală cu Dragoș Gheorghiu din motive știute numai de el.

După bunul obicei al Fundației, la fiecare cinci ani trimiteam pe propria cheltuială, din România, studenți și arheologi la congresul „*Union Internationale des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques*” (UISPP). În 2001 trimisesem 10 arheologi la Liège (Belgia), iar de data aceasta, în 2006, în Portugalia, eram însoțit de 14 oameni, de membrii Fundației, doamna Magda Mantu, profesorul Nicolae Ursulescu, bunul meu prieten, doctorul Alexandru Buțureanu (profesor de ginecologie la Facultatea de Medicină din Iași, stră-stră-strănepotul arheologului Nicolae Buțureanu care descoperise primele sit-uri cucuteniene) precum și de domnul profesor Dragoș Gheorghiu, la a cărui secție mă înscriesem. Subiectul era, bineînțeles, arderea caselor neolitice.

Din întâmplare alesesem același titlu pentru lucrările noastre: Eu dădusem titlul filmului „*Build to burn*”, iar domnia sa „*Build to be burn*”. Discutasem mult împreună despre casele arse așa că, cinstit, nu mai știu cine născuse sintagma „*Construite pentru a fi arse*”. Ca să împac și capra și varza am preferat să cumpăr la propriu, titlul, pentru 500 euro.

Înțelegerea nu a fost respectată de domnia sa, publicând sub acest titlu articolul său despre arderea de la Vădastra în *British Archaeological Reports* (cu toate că experimentul a fost plătit și filmat de Fundație, iar metodologia marcării pereților cu markeri metalici din tablă, încastrați în lut ne aparține; în acest articol, domnia sa mulțumește Fundației numai pentru faptul că a fost invitat la experimentul din 2004 și pentru participarea financiară).

Mai mult decât atât, domnia sa mi-a interzis categoric să rulez la congres filmul arderilor din 2004-2006. Supărat i-am explicat că sunt înscris legal la secția domniei sale și, în plus, i-am plătit domniei sale înscrierea și toate cheltuielile legate de acest congres. Nu a mai putut refuza și filmul, care atunci era incomplet, fără bandă sonoră, a rulat ca pe timpul filmelor mute, acompaniat de comentariul meu în limba franceză. Filmul a captat foarte repede atenția și câțiva dintre arheologi (Luxemburg, Italia, Austria) s-au arătat interesați. Descoperiseră și ei în săpături, dar mai rar, case arse puternic lucru pe care nu și-l puteau explica.

După terminarea expozeului, domnul Dragoș Gheorghiu m-a acuzat că i-am distrus desfășurarea normală a lucrărilor secției sale și nu mi-a mai vorbit până pe aeroportul Otopeni. Două luni mai târziu, de parcă nimic nu se întâmplase, mi-a telefonat spunându-mi că a fost felicitat pentru film și că secția sa a fost considerată ca cea mai reușită parte a congresului din Portugalia. Oricum, pentru tinerii din Fundație experiența acestui congres a fost extrem de folositoare.

Ușor nemulțumit de turnura evenimentelor am decis că următoarele experimente trebuie făcute de la A la Z de către mine și sub directa mea observație.

În 2007 la Zvoriștea, Suceava construisem de la zero o casă cucuteniană, cu ajutorul unei echipe de țărani români-ucraineni.

Pentru mine era evident că aceste case erau arse voluntar, dar nu puteam înțelege „starea” din jurul arderii, acea stare specială care să ducă la un asemenea gest dramatic.

Am hotărât să fac ceea ce în psihiatrie se numește „psihodramă”! Am pornit simplu, ca la țară: am intrat în pădure și am ales copacii pentru viitoarea construcție, am strâns nuielele, am ales locul viitoarei case, am săpat și eu gropile pentru stâlpi, am împletit nuielele pentru pereți (foto 6), am tăiat stuful și l-am pus pe casă, am lutuit-o (foto 7), am decorat-o etc. Psihologic vorbind „am investit-o”. O parte din mentalul meu se atașase de această casă. Am locuit câteva nopți în ea, m-am adăpostit de ploaie și de vânt. Era casa mea! O mai vizitam în weekend, o mai reparam. Sentimentul de proprietate era prezent, iar cel de atașament creștea continuu.

Odată uscată casa am început să o pictez pe dinafară (foto 8). Casa câștiga în personalitate și nu mai era „o casă” ci era „casa”. Când am început să aduc lemnul uscat și tăiat pentru arderea ei, tristețea venea încetul cu încetul, cu fiecare căruță de lemn. Aranjatul lemnului în jurul și înăuntrul casei parcă formau un ceremonial greu al cărui sfârșit îl doreai cât mai târziu.

La penultimul experiment pentru „Casa Nordului” la Zvoriștea, în 2008 (foto 9), pregăteam și filmările pentru documentarul „*Build to burn*”. Mă bucuram de viitoarea ardere cu o lumină tristă în spatele minții care îmi sugera că tot ce am făcut și construit va dispărea în câteva zile. Pregătisem costumele oamenilor ce trebuiau filmați, haine de un alb imaculat. Psihicul meu era pregătit, cu o luptă surdă și subconștientă pentru un eveniment rău, parcă de sfârșit de lume. Îmi aduceam aminte

de experimentele anterioare de la Cucuteni și Vădastra. Toți tinerii care au construit casele au dus o viață de grup în timpul construcției caselor, cupluri ce se formau, se dezbinau, se reuneau, formau o comunitate compactă, o adevărată mică societate tribală care creștea, se lupta, forța pentru o idee comună și muncea pentru un scop comun.

După momentul arderii caselor acea mică comunitate s-a spart, toți au luat drumuri diferite și puțini au mai rămas împreună. Astăzi parcă sunt niște străini. Cu siguranță, „arderea idealului” a marcat, oareșcum, viața lor. Mai târziu, același lucru mi s-a întâmplat și mie.

Dacă ar fi să analizez procesualizarea arderii acestor case aș putea afirma cu tărie că nici acum și nici în vremea cucutenienilor acest lucru, precum arderea casei nu era o bucurie.

După arderea „Casei Nordului” (de altfel un eșec din cauza pereților neuscați încă și a unei mici cantități de lemn folosite pentru ardere) senzația ce m-a cuprins a fost de o tristețe adâncă! Luni de muncă, o casă încă fumegândă pe un platou pustiu (toți plecaseră) și eu șezând pe un scaun de plastic. Vântul fluiera sinistru printre pereții casei. Poate fi patetic, dar casa parcă eram eu! Parcă eu arsesem și fusesem învins. Chiar și vasele cucuteniene mi se păreau triste și mortuare. Cu siguranță că sunt pornit și subiectiv, dar distrugerea propriului și singurului adăpost nu este un lucru vesel nici acum și probabil nu era nici atunci. Arderea unei case poate fi asociată cu orice în afară de veselie.

După arderea „Casei Nordului” am rămas cu o clădire fără acoperiș, destul de solidă și foarte uscată. Cu un mic efort financiar i-am creat un endoschelet solid legat de un exoschelet întărit de o prispă solidă (foto 10). De data aceasta am folosit, fapt inedit, lemnul de brad. Nu aveam mari așteptări de la acest lemn. Am podit planșeul clădirii cu piatră lată, separând experimentul „Casei Nordului” de cel al noii reconstrucții numită acum „Casa Bucovina” (foto 11). Am plasat între niște hălci de carne de porc un femur uman provenit dintr-o colecție de oase a unui student de la Medicină și l-am plasat la baza grămezilor de lemne din interior.

Odată aprins focul ne-a oferit o imensă surpriză: până a doua zi de dimineață, casa a fost complet devastată (foto 12) și temperaturile obținute au depășit așteptările noastre (măsurătorile au fost făcute cu un aparat ce măsoară temperaturile cu o undă laser). Cam 20% din casă, totuși, a rămas nearsă, iar nuiele care formau scheletul cuptorului perfect ars au fiert doar în interiorul cojii de ceramică. Mai târziu, natura și-a recâștigat teritoriul și în trei ani totul părea o mică denivelare, un accident de teren. În primii ani, un alt tip special de vegetație fagocita lutul ars, iar ultima oară când am vizitat zona, vegetația era uniformă ca restul ierbii de pe câmpul din jur.

◆ Rezumând, experiențele pe care le-am avut în cei 4-5 ani de experimente au fost deosebit de intense. Sunt mândru că am realizat mare parte dintre ele.

Am acum un „*aproche*” interactiv și un „*deja vu*” asupra fenomenului de ardere a caselor și după aceste experimente propun următoarele interpretări:

1. Toate evenimentele legate de arderea caselor erau triste, de despărțire și deznădejde;
2. Aspectele tehnice ale arderilor erau într-un anumit fel „ritualizate”;
3. Toate aceste case, dacă rezistau cât de puțin la prima ardere, erau relutuite, „machiate” și reparate pentru o a doua ardere;
4. Vasele și obiectele rămâneau pe loc și erau nivelate de parcă ar fi existat o interdicție de a le mișca de acolo;
5. În toate aceste arderi, subiectul principal nu era casa care ardea. „Obiectul” sau „subiectul” arderii era ceva ce era în casa. Casa este locul în care se întâmpla acel ceva cu acei „cineva”, iar vasele probabil conțin povestea în desenele și decorațiile lor.
6. Deasupra caselor arse care erau nivelate se construia o altă casă. Se observă un interes special și o reconstrucție mai asiduă în centrul așezării. De multe ori, la așezările cucuteniene intens locuite centrul în elevație topografică este mai înalt decât periferia.

Subiectul arderilor de case depășește raționalul omului obișnuit și pătrunde poate în arealul misticului, religiosului și a lucrurilor obligatorii, de neocolit, fără de care nu se putea merge mai departe. Lucruri pe care poate nu le vom afla niciodată!

◆ Concluzii

După un șir de experimente mai mult sau mai puțin reușite între 2004-2008 aş putea trage câteva concluzii:

1. Casele cucuteniene, în cea mai mare parte, erau arse intenționat;
2. Arderea era susținută și ajutată cu material de ardere suplimentar, cel puțin pentru încă opt-zece ore;
3. Raportul dintre lut și materialul lemnos este de aproximativ 1:8 (lut versus lemn);
4. Acoperișul arde în maximum 5-7 minute, astfel casa devine un cuptor deschis în care peste 60% din energia termică se risipește în atmosferă;
5. În timpul arderii temperaturile cresc lent în primele 4 ore și se stabilizează timp de două-trei ore la 800°-900° C;
6. În interiorul casei, în timpul arderii, temperatura nu este uniformă existând chiar diferențe notabile, de 200°-300° C pe aceeași suprafață;
7. Curenții de aer provocați de tiraj (fie uși, ferestre) duc uneori la temperaturi mai mari pe scurte perioade. Și aceste temperaturi mari duc, pe alocuri, la vitrificare;
8. Temperatura exterioară, umiditatea aerului, starea de uscare a locuinței și a lemnului de ars pot influența dramatic arderea casei;
9. Vânturile de peste 15km/h pot „cataliza” procesul de ardere ridicând temperatura de ardere cu peste 20%;
10. Tavanul unor astfel de case, chiar dacă foarte bine construit, nu rezistă la foc mai mult de 12-15 minute. Focul provocat face ca suportul de nuiete, bârne să autocombustioneze chiar acoperit bine cu lut și să se prăbușească;
11. Pereții caselor, odată fragilizați de temperaturile înalte, cad aleatoriu în casă sau în afara ei, gravitațional. Dacă cel care a construit casa nu a așezat stâlpul perpendicular perfect pe sol, peretele va cădea în funcție de încărcătura de lut și funcție de înclinația din construcție, chiar de două-trei grade;
12. Lutul și lemnul construcției nu ard în totalitate, chiar dacă temperaturile trec peste 1000°C. Probabil cam 20% din construcție rămâne necombustionat;
13. În cazul în care casele sunt arse în scop ritual, funerar, șansa de a găsi urme osteologice umane este foarte mică. În ceea ce privește prezența scheletelor în case arse, aş menționa o întâmplare personală. Într-una din zile domnul Dan Monah mi-a telefonat de pe sit-ul de la Poduri, foarte vesel și pus pe glume: „*Dom' doctor dacă ar exista un ziar de Cucuteni știți ce ar fi scris despre ce am descoperit azi?*”. Eu chiar că eram foarte curios și nu îmi închipuiam deloc ce urma să spună. „*Ar scrie că doi adulți și trei copii s-au asfixiat și au murit în casă!*”. Într-o oră eram în mașină și cred că am avut cea mai mică medie orară pentru traseul București - Poduri. Ploua, vremea era oribilă și ziua era pe sfârșite. Pe sit, sub o folie groasă de plastic, zăceau cinci schelete umane carbonizate dar perfect recognoscibile deși umezeala le fragilizase foarte mult. Ciudată era, însă, poziția lor: erau alineate de-a lungul peretelui, iar oasele erau în poziție ca după o ardere a unui corp în poziție verticală (în picioare). După studiile mele de medicină legală din facultate știam că scheletele celor arși în poziție culcată iau forma numită „poziția boxerului” din cauza coagulării mușchilor mari. În acest caz nici vorbă de această poziție. Din păcate eu nu aveam aparatul de fotografiat la mine. Un student din Ploiești a făcut o poză care a dispărut. Scheletele stau și acum la Institutul de Antropologie din Iași.
14. Ar trebui schimbat stilul de săpătură în funcție și de aceste noi observații făcute sub ochiul camerelor de filmat. Nu ar trebui ignorat nici cel mai mic fragment de os sau ceramică;
15. Ar trebui făcută o statistică clară a numărului de vase și obiecte găsite, poziția lor inițială și fostul lor conținut odată analizat, ar putea induce sau nega esența ritualică, în parte, a acestor arderi.

◆ Cred că Fundația, în acest moment, cu experiența acumulată și sutele de ore filmate despre arderile de case este cu mult înaintea tuturor grupelor de arheologie experimentală ce se ocupă de acest subiect.

Avem în vedere un ultim experiment, în 2012, în care vom arde un grup de case (încercând să risipim ultimele îndoieli ale domnului profesor Nicolae Ursulescu) și, împreună cu Seminarul de arheologie al Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași și membrii Fundației vom putea, în sfârșit, prelucra sistematic toate datele strânse și publica volumul „*Construite pentru a fi arse*”.

Eu doar am făcut un film și un articol unde imaginația mea poate fi departe de realitate.

Dar poate constitui o ipoteză!

Ipoteza personală este că aceste case au fost arse intenționat și cu un foc întreținut, lucru de care eu nu mă îndoiesc. Ce ar trebui cercetat, de fapt, este cel mai greu: De ce le-au ars?

Aici se pot emite o multitudine de ipoteze. Eu cred (și nu sunt primul) că arderea caselor era funerară. Lipsa, deocamdată, a mormintelor induce această posibilitate.

Psihologic vorbind, pe scara traumatismelor majore psihice, arderea propriei case este printre primele locuri.

„Uciderea casei” prin foc era costisitoare, inutilă, cu o conotație aproape suicidară. Persistența ei chiar în contextul evoluției și, mai târziu, involuției și dispariției cucuteniului este ciudată! Cred că pentru păstrarea acestui obicei au existat reguli, obligații, cutume, ce nu puteau fi ocolite pentru că oamenii care au locuit în ele să continue să trăiască liniștiți și poate pentru cei plecați „dincolo” să existe o speranță.

◆ **Post Scriptum.** Casele arse de noi sunt acum acoperite de pământ și iarbă. În câțiva ani nici măcar noi nu le vom mai putea identifica. Sper că, peste ani, viitorii studenți și arheologi să le sape cu atenție privind și imaginile filmate de noi. Cu siguranță vor înțelege lucrurile altfel și mult mai bine. În sine, cele șapte case arse sunt o piatră de aducere aminte și o „universitate” pentru învățătura viitoare asupra Cucuteniului.

◆ **Post Post Scriptum.** Acesta nu este un articol științific. Este doar o simplă observație a unui medic neîncrezător în spusele altora despre un „pacient” oblojit de prea multe moașe.

◆ **Mulțumiri speciale**

- Domnului arheolog Vasile Cotiugă pentru sprijinul constant și pentru dedicația sa pentru aceste experimente.
- Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași și Seminarul de arheologie pentru sprijinul științific dat.
- Membrilor Fundației care au făcut ca aceste experimente să aibă loc.
- Domnului profesor Ursulescu Nicolae, doamnei Silvia Marinescu-Bîlcu, domnului Dan Monah, domnului Dragoș Gheorghiu și domnului Gheorghe Dumitroaia, care m-au sprijinit și m-au asistat cu îngăduință de-a lungul acestor ani haotici.
- Tuturor studenților din Iași și Galați care au muncit cu pasiune și tristețe la construcția și arderile acestor case.
- Domnișoarei Alice Mirela Stan care a supervizat și a lucrat la construcția „Casei Nordului” și „Casei Bucovina”.

Foto 1. „Casa întâmplării”. Cucuteni 2004.
“The house of random”. Cucuteni 2004.

Foto 2. „Casa întâmplării” a doua zi după incendiere. Cucuteni 2004.
“The house of random” the day after setting on fire. Cucuteni 2004.

Foto 3. „Casa întâmplării” a doua zi după incendiere. Cucuteni 2004.
“The house of random” the day after setting on fire. Cucuteni 2004.

Foto 4. „Casa cu lemne” a doua zi după incendiere. Cucuteni 2004.
“The house with wood” the day after setting on fire. Cucuteni 2004.

Foto 5. „Casa cu lemne” după 1 an de la incendiere. Cucuteni 2005.
“The house with wood” 1 year after setting on fire. Cucuteni 2005.

Foto 6. „Casa nordului” în construcție. Zvoriștea 2008.
“The house of North” in construction. Zvoriștea 2008.

Foto 7. „Casa nordului” în construcție. Zvoriștea 2008.
“The house of North” in construction. Zvoriștea 2008.

Foto 8. Pictarea „casei nordului”. Zvoriștea 2008.
Painting of “the house of North”. Zvoriștea 2008.

Foto 9. Dan Monah, Silvia Marinescu-Bîlcu, Romeo Dumitrescu și Nicolae Ursulescu, în fața casei pictate [in the front of the painted house]. Zvoriștea 2008.

Foto 10. Reconstrucția „casei nordului” după ardere. Zvoriștea 2008.
Reconstruction of “the house of Noth”. Zvoriștea 2008.

Foto 11. „Casa Bucovina” înainte de incendiere. Zvoriștea 2008.
“Bucovina house” before setting on fire. Zvoriștea 2008.

Foto 12. „Casa Bucovina” a doua zi după incendiere. Zvoriștea 2008.
“Bucovina house” the day after setting on fire. Zvoriștea 2008.

"Built To Be Burnt"[®]: Lines in a Diary about an Attempt in Experimental Archaeology

Romeo DUMITRESCU*

Motto: "A clock, even broken, shows the right time twice a day!"

◆ I must confess, with some regret, that until recently, I have been a "non-academic" archaeologically speaking and that I have not read more than 200 pages about the Neolithic and about Cucuteni! Why? I do not know why, but I have never fancied reheated soup! (A proverb from Quebec, Canada).

As a physician, I have always avoided infections, but I was not vaccinated for Cucuteni!

Every time when my analytical mind gave birth to a funny idea about Cucuteni, Mr. Dan Monah, father like and omniscient, would advise me: "*Read my dear doctor, go on reading!*".

Well, actually, I have not read so much, but I started having doubts when I began figuring out other people's "parables" about idols, hunters/croppers and other merry anecdotes proven only by ideas about more recent cultures slipping toward the Neolithic.

These people's certainty, for certain, made me very sceptic about the Neolithic.

So that today, I can say with certainty: everything what is stated about Cucuteni is true and, at the same time, everything what is stated about Cucuteni is not true! On one condition: Until the opposite is proven to be true! And things can function like that only within certain limits and conveniences.

The Arabs give us a fine example of wisdom by joking with all due respect: "*Two parallel lines can prolong into the infinite without ever meeting and this is like that only if Allah wants it to be like that!*".

This Arab exercise is one of extreme intelligence, especially today when, amazed, we see that the relativity theory is in danger, that evolutionism has become obsolete; to date, we are not certain whether light is a wave or a particle, and from the hundreds of vitamins still unknown, we find in pharmacies merely around 30!

Medicine changes every three years and our mind is in a continuous *allegro*. I preferred being innocent and examine Cucuteni from a biological, psychiatric, psycho-analytic, medical, forensic-medicine etc. points of view.

My analysis could be labelled as being original, but I would rather have figures, analyses, statistics, chemistry and logic, a more reliable approach than taking up the words of others, who, at their turn, quoted other people's ideas which became, by chance I would say, axiomatic.

We have seen for 1,500 years, what Hippocrates' medicine could do: by bloodletting (eliciting depletion) it used to kill to a hair about one third of the patients, already ill, poor souls, who died rather because of their physicians than of their diseases.

I honestly believe that many phenomena taken "*ab initio*", without preconceived ideas and accompanied by scientific logic, could probably be better explained.

In 1998, I was privileged to see a Cucuteni site in Poduri, Bacău County, located less than two km. away from my parents' house (in Moinesti). My entire childhood I played in our back garden: I pretended to be an archaeologist, but alas, I would dig in the opposite direction!

The site surface full of houses on fire was astonishing. To see that 90% of the houses were on fire would raise questions even in the mind of a policeman or an insurance agent.

Statistics prove that a house would catch fire due to a household accident rather rarely and that lightning hits one house in seven million.

The "statistics risk" that 90% of the Cucuteni houses catch fire by chance is under 0.001%, and this situation would not convince even the youngest and most inexperienced insurance agent,

* The Foundation "Cucuteni Pentru Mileniul III" (*Cucuteni for the 3rd Millennium*); romeo.dumitrescu@gmail.com

particularly when the "insured" builds above his house another house and then another one, and goes on like this for 1,000-1,200 years.

To my first naive questions about the causes of the fires, I received unconvincing answers such as:

- a) a possible household accident;
- b) lightning;
- c) war, external aggression;
- d) sanitation after a pandemic;
- e) voluntary and forced drying to fight moisture.

Fragile arguments in front of statistics, also due to the absence of signs of aggression and human skeletons or the low mechanical resistance of houses after the fires, if we are to contemplate sanitation by forced drying. Moreover, the building of the next houses on top of the burnt ones induces, theoretically, the existence of a habit, a custom related to something and to the place itself.

Generally speaking, the places and sites in Cucuteni, located on plateaus are - even in summer, uncomfortable, hit by all the winds and difficult to reach. Villages, in general, are established in safe locations, in valleys, while fortified towns for defence and shelter, just like places for practising religious rites for that matter, are located on the highest points of hills and mountains. At a first glance, in the site, the fires seemed particularly strong and considering the photo colorimetric method, the proven burning temperatures were over 1,000°C and, sometimes, the vitrification of clay demonstrated that the temperature was actually well above these values.

The only method to clarify things seemed a scientific one namely the "step by step" experiment, where happenings are randomized.

There is a direct relation between a certain quantity of dried clay and the thermal energy used to give a certain colour and consistency to the pottery. For example, a kilogram of clay needs 10 kilograms of burnt wood and a certain burning time; even if we burnt this kilogram of clay with 20 kilograms or 30 kilograms of wood but the burning time was short, we would not get the results found in the archaeological site. Nothing miraculous, in itself, about this phenomenon!

◆ The fuels in Cucuteni which had a bigger caloric power were not too many, namely:

- a) hay – short burning time and high temperature;
- b) dry wood fallen on the ground (brushwood) – low caloric power, longer burning time;
- c) resinous substances – medium burning time and high caloric power;
- d) charcoal – discovered probably later, close to the age of metal processing, but needing much air blown into it;
- e) ground oil – in some regions of Moldova it produces a medium temperature; it is difficult to produce and transport and rarely found;
- f) animal fat, necessary for feeding and uneconomical – low burning temperature;
- g) beech, oak, sycamore maple wood – high burning temperature.

◆ Factors that support or inhibit the burning phenomenon are as follows:

- the air's external temperature (in winter, in summer etc.);
- the moisture content of buildings and wood;
- the external moisture content (rain, fog);
- the speed of the wind;
- the quantity of oxygen in the air (in the Cucuteni age it exceeded by far today's concentration);
- the location of other dwellings around the house in fire, by generating supporting air drafts or the simultaneous combustion of several houses;
- the house architecture (with or without a ceiling, partitions etc.).

The houses were built with wood frames of several thicknesses, of rectangular form, with one-two windows and a door of probably reasonable height, with or without a ceiling and covered

with reed or with something else. They seem to have been used, inhabited, refurbished and built with a mixture of clay and straw. The walls covered with clay were probably thicker at the bottom and covered with less clay toward the roof.

The surfaces were between 20-60 m² or even more. The volumetric ratio between the construction wood and clay is 1 to 1.5 (clay versus wood). If such a house had been like a normal country house, the ratio would have been 1 to 2.5 - insufficient for an extreme burning of the Cucuteni type, where the ratio should have been 1 to 10 (clay versus wood).

Logic and experiment have shown us this only later in time, without omitting the fact that this fire must be fuelled for 8-10 hours with wood other than the one existing in the construction frame. The start of the first experiments was chaotic and it was rather linked to chance. Archaeologist Vasile Cotiugă had finished the constructions of some Cucuteni-type houses, on the "Muzeul Tumulilor dacici" plateau in Cucuteni, for an "Archeopark". It was difficult to convince him to set fire to these houses.

A generous person, he accepted in the end. We took advantage of the Cucuteni Congress in 2004, in Piatra Neamț and began the first experiment.

We brought to Piatra Neamț, by bus, on the Cucuteni plateau, over 60 archaeologists from different countries and started a real show with an interesting preamble: salt crystallization, wood processing à la Cucuteni, food preparing like in Cucuteni and the manufacturing of stone and wood tools. Among those who were present there were Anthony Harding, Valentin Dergaciov etc.

Recently, I had met Professor Dragoș Gheorghiu, a likable person and an architect among archaeologists. He was managing a pottery laboratory in Belle Arte where he would measure the temperature of ovens with some thermocouples on metallic rods. We invited him to measure the temperatures, not knowing that the device's upper limit is approximately 800 - 850°C. By then, we did not have access to thermographs and laser meters. Seeing hundreds of people on the experiment plateau, he became upset and wanted to go back to Bucharest. *"This is supposed to be an experiment not a rock festival!"* he told me. I managed though with difficulty, to explain to him that all he had to do was to measure the temperature and watch.

I was careful and discrete enough to have all the data about temperatures be the property of the Foundation, where it is to date, until the future publication of the scientific results by the Foundation. Mr. Gheorghiu knew why he was so reluctant: *"An experiment is a secret alchemy which cannot be made in public"*. Partially, I disagree with this idea, but after the students learnt how to measure temperatures, he also had no longer access to the measurements table.

The then students of the History Seminar of the "Alexandru Ioan Cuza" University worked for many nights for the success of this day: Felix Tencariu, Ioana Robu, George Bodi, Andrei Asăndulesei, Raluca Kogălniceanu were already suntanned due to the infrared rays from the pottery ovens located near the place where the experiment was to take place.

The dry oak and hornbeam wood was piled near the houses covered with reed and a huge tent was prepared with food and drinks to receive over 100 guests.

The first house prepared to be burnt called "Casa Întâmplării" (*House of the Happening*), had the inventory usual for a small peasant house and a wood shed with wood for 2-3 winter months (Photo 1). The fire - set as if it were a household accident - made the reed roof catch fire. In the very first minutes, the temperature inside grew to over 500°C. The roof, now burnt, made the house become a roofless oven, where over 60% of the thermal energy fuelled by the wood in the frame and the furniture was evaporating into the air; and thus, after 5-6 minutes, the temperature dropped inside the house to 160°C.

After two hours, the fire was extinguished; the marks on the clay on the walls were insignificant - only reddish crust from the fire, of maximum one millimetre and only on the surface. The ashes were soon blown away by the wind and only the wall of the house oven, a thin one (maximum one centimetre), was completely "baked".

I was very emotional and feared that this house would not catch fire. As guests we had Romanian and foreign Neolithic experts who were looking at us with little trust.

When we set fire to the "Casa Întâmplării" (*House of the Happening*), the shock of this image was extreme. The flames that started inside reached the roof; it was but a matter of seconds. The students were happy, they were actually shouting with joy. We all felt the hidden arsonist in us. The flames were bigger in the attic and the joists caught fire the first, making the reed roof implode.

The roof ridge crashed inside the house, keeping, once again, the fire at the core of the house. Then, from 600°C, the temperature dropped dramatically to 220°C and then, constantly, for one-two hours, to 160°C. The students - who had worked hard to build the house during 2002-2004,

started making long, sad faces. If, at the beginning, they were far away from the house (high temperatures obliged us to stay at least 6-8 metres away from it), later, they came closer to the fire and realized that the house started ceasing to exist. A student apostrophized me sadly: *"What have you done with our house, doctor?! We built it with so much love!"*.

After a couple of hours, the "Casa Întâmplării" (*House of the Happening*), had no gable anymore (which had fallen outside the house) and was smoking a little, with a 1 mm fine crust of reddish clay on the surface. The twigs inside the clay and the wood frame were not smoking but rather steaming slowly, while the wood "for winter" was hardly catching fire (1 m³).

Anyway, we had no time to ponder over things or find out too many things as the afternoon was threatening us with less light, so that around 3-4 hours p.m. we set fire to the second house, "Casa cu lemne" (*The House with Wood*). 8 tons of oak, beech and hornbeam wood were piled around the house, outside it. Mr. Anthony Harding asked me what kind of wood we used for the fire. When he heard that it was dry oak wood, he asked me amazed: *"Do you still have oak to burn in Romania?"*. In his country, oaks can be seen only in pictures or in the botanical gardens and coal only in the Welsh museums.

As usually, the fire reached the roof quickly, and after five minutes the temperature inside the house dropped under 200°C. Now, there was the danger that the reed in the roof and the chips could not make the wood from inside burn. We needed a stronger fuse and, remembering the reed we had from the house building, I started shouting: *"Reed, reed, reed!"*. The students made a human chain and about 20 big arms of reed were thrown outside and inside the house, over the almost extinguished fire. Miraculously, it relit and, after two-three hours, it was burning with almost 600°C.

Like with any fire, there is a subtle attraction which, slowly, makes people come closer and closer, particularly if it is dark outside; you must be gentle when trying to make them move away, fearing an accident.

This time gables did not fall off and the dull fire burnt for another 14-15 hours.

We were refuelling the fire all the time, for eight-nine hours; before lighting it, we placed inside the house two bodies of some sacrificed animals: a three-year pig and a five-year sheep (equivalent as ossification and calcification with a man aged 18-20). One animal had been skinned by a student born in the countryside without any tool, only with his bare hands. Astonished, the archaeozoologist Adrian Bălăşescu exclaimed: *"This must be the explanation of the fact that we do not have flint marks on the ribs, in our diggings! Removing the skin by placing the palm as if it were a knife between the skin and the rib wall!"*. Meanwhile, five cameras and a photographer who had worked for the National *Geographic* were monitoring the entire experiment. They shot the experiment for more than 20 hours and took over 500 pictures on classical photographic film and even more on electronic media.

As a trick, we warned all watchers that they were allowed to take pictures only before the roll out of the experiment; and so, during the experiment, they all took a lot of pictures hiding from us. Our interest was that everybody took many pictures. On the camera's recorder, I have the voice of Dragomir Popovici saying: *"From now on, Cucuteni will not be the same!"*.

Two fire vehicles were sprinkling water over the small pine forest in the neighbourhood, fearing it might catch fire. Late in the afternoon, the rumour and the buzz of voices faded away and only the decided people and those who set no conditions were now present on the plateau. During the burnings, Valentin Dergaciov, Dan Monah, Gheorghe Dumitroaia and the Turkish and Ukrainian archaeologists were talking ardently about the previous house burnings in Russia and Yugoslavia, some made at a 1:5 scale, the fire being lit with gasoline sometimes.

Here and there, the flashes of the cameras were glistening. The Turkish archaeologists seemed thoughtful.

The next day, it was a very clear, cloudless and bright morning. The walls of the house stood upright, red and smoked. In the silence of the late autumn morning, they seemed to be the austere mark of a past misfortune. At the "Casa cu lemne" (*The House with Wood*) there was still some smoke coming out the walls (Photo 2). The twigs, the wood columns lit by autocombustion were still burning in the reddish clay (Photo 4), while pieces of clay, red in colour, bore the mark of the twigs (Photo 5). There was not much left from the burnt animals. Everything seemed frozen in time, a monument of remembrance which we were only starting to grasp. We were stepping into an unknown world, me at least, and feelings were ambivalent. We had only one foot inside the phenomenon. The first word that comes to my mind is: STRANGE. By then, we were only a little bit in "that mood".

In the afternoon of the second day, the students who had built the houses seemed sad and contemplative, while Vasile Cotiuğă looked thoughtful. To date, he has not told me what he felt back

then. I was only the necessary arsonist, the one who sets fire and then admires his destruction. Only in 2008 did I understand the sadness of those who had built those houses, in Zvoriştea, Suceava County, when I partly built with my own hands a house which afterwards I set fire to! I think that by then I saw only the bright side of the moon. The strange part that must be understood was to come only after three years - namely the dark side - in Zvoriştea, Suceava.

The walls still erect seemed to be almost intact, the ashes, as high as our knees, were flying up into the air at the slightest breeze (Photo 3). It was getting dark so we all left, when the last ember damped down.

The next year, 2005, was almost a classical one. At the second experiment, also on the Cucuteni plateau, much fewer spectators were present, no more than 30 people from the "Alexandru Ioan Cuza" University of Iaşi, from the Foundation, minister Mona Muscă and the secretary general Virgil Niţulescu. Seeing the sacrificed animals, Mrs. Mona Muscă (initiator of the law on animal protection) asked me how the animals for the experiment had been sacrificed. I told her they had been sacrificed observing the law. By that time, I was concerned about the fate of the donkeys in Dobruja, which were transported massively to Italy, for their meat. I joked with her, telling her that I would like to set up a foundation "*Save the Romanian Donkey!*". Jokingly as well, her excellence told me: "*The Romanian donkey will never disappear!*".

The "Casele gemene" (*Twin Houses*) were set fire to in the morning. One was "equipped" with wood furniture like any normal peasant house, plus the body of a just sacrificed goat; the second house was full inside and outside alike with more than ten tons of wood plus an old, sacrificed sheep, put on top of the wood.

The fire was blazing, the outside temperature was good. During the night, the wind was blowing with more than 30 km/h and the house with the ten tons of wood burnt down to incandescence, so that the next morning only some fragments of the walls were left, 30-60 cm high, singed in the morning breeze.

The sheep skeleton was difficult to identify, and the next house - the one with some wood and pottery in it, was down, though 70% of its frame wood was left un-burnt. The goat not sufficiently combusted had to be taken out and buried into another location as it had not been burnt enough and, after two days, it was beginning to smell. Many of the ceramic objects from the inventory had disappeared, stolen by the local people and the TV teams. The barren landscape emptied the plateau so that the next day only the courageous ones stayed on.

Toward the winter, I "punished" one of the Foundation members, Dan Garvăn - nicknamed the Indian, to take pictures of the houses until the snow started falling from the sky.

Exiled in Cucuteni, he would sleep in the Cucuteni Post Office, reporting from the field every evening.

Then, later on, George Bodi was the one who took pictures; he was commuting to Cucuteni, with an ancient Lada car, a present from the Foundation. The photographs were included in the documentary movie "*Built To Be Burnt*".

Dragoş Gheorghiu, though invited, turned up only in the third year, for his experiment in Vădastra. I found out why only in Lisbon: of his three thermocouple sensors, at the first experiment, two of the sensors melted down. He kept the third one for Vădastra. Our measurements during the second experiment in Cucuteni were only made comparatively and by using photocolourimetry.

Dragoş Gheorghiu, via a grant, had already built some Neolithic houses in Vădastra, of which one beautifully painted and a second one with only half a roof that the winter wind had partially uncovered. It had been built with the help of the students in Belle Arte.

The day before the experiment, we reached Vădastra with one of the Foundation members, a pottery and glass restaurateur, a student in Belle Arte. There was tension in the air, Dragoş Gheorghiu was rather discontent, and the students even more.

The house wore a neglected look, but it was dry. The Foundation paid for the wood, the allowance and the food. The two cameramen of the Foundation filmed thoroughly everything. Dragoş Gheorghiu was in a bad mood! With the help of plasterboard, Mr. Gheorghiu was trying to create wind corridors, as if there were more buildings around the burnt down house. He got bored and left just one board, completely useless, inclined on one side. The wood paid for by the Foundation was not used except for a few pieces, measured with some scales used in agriculture.

At noon, we gave up both the scales and cutting the wood. And thus, we hardly covered one fourth of the room with not-too-dry wood up to 40 cm height, around the walls, but it was way too little. Despite my warnings, he was against a generous quantity of wood. The experiment was a total failure. It was rather an artistic experiment. Useless expenditure and another infertile sheep killed for

nothing. The thermocouple, the third and the last one, melted down, Dolly the sheep burnt partially, while the half-ceiling fell off after only 15 minutes over the just ignited wood and smothered the fire.

In the morning, I left for Bucharest. Two days passed and Dragoş Gheorghiu called me to tell me that the fire was ignited again by the miracle of rain which created the phenomenon of pyrolysis, that the walls of the house fell off and Dolly the sheep burnt down - and therefore, I received a pouch with bones that, at a glance, had been the witnesses of a burning down resembling somehow an outlaw-fire. During a later visit, the shepherds from around the house told me that somebody had tried to set fire to the house once again, by pushing the walls with his tender shoulder.

I was supposed to analyse the bones and communicate this fact directly to Dragoş Gheorghiu. I turned him down. As such, I have not considered relevant and notable this experiment, presented - at least in my opinion - incorrectly from a scientific point of view in a British publication.

Although the experiment in Vădastra was carefully prepared by the archaeologist Fabio Cavulli and dug partially with money from the Foundation, we could not turn it to account in our research. The next year, Fabio Cavulli gave up the scientific paper and his inter-personal communication with Dragoş Gheorghiu, for reasons known only to him.

According to a Foundation habit, every five years, we would send from Romania, on our own expense, students and archaeologists to a congress called *Union Internationale des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques* (UISPP). In 2001, we sent 10 archaeologists to Liège (Belgium); this time, in 2006, in Portugal, I was accompanied by 14 people, Foundation members, Mrs. Magda Mantu, professor Nicolae Ursulescu, my good friend, doctor Alexandru Buţureanu (professor in gynaecology at the Iaşi Medical School, great-great-great grandson of archaeologist Nicolae Buţureanu who had discovered the first Cucuteni sites) as well as by professor Dragoş Gheorghiu, to whose section I had subscribed. The topic was, needless to say, burning down Neolithic houses.

By chance, we had chosen the same title for our papers: mine was the title of the film *"Built to Burn"*, and his was *"Built To Be Burnt"*. We had talked a lot together about the burnt down houses so that, honestly speaking, I do not know precisely who came up with the syntagma *"Construite pentru a fi arse"* (*Built To Be Burnt*). To have it both ways, I preferred to actually buy the title for €500.

But our understanding was not observed by him, since he published under this title his article on the burning down in Vădastra in *British Archaeological Reports* (although the experiment was paid for and filmed by the Foundation, and the methodology of marking the walls with metal markers made of tin embedded in clay belongs to us; in this article, he thanks the Foundation only for the fact that he had been invited to the experiment in 2004 and for the financial part).

Moreover, he forbade me strictly to show the film of the burnings during 2004-2006 at the congress. Rather upset, I explained to him that I was legally enrolled in his section and, in addition, I paid him for the enrolment plus all the expenses related to this congress. He could no longer refuse the film showing - which by then was incomplete, it had no sound, so it was shown like a mute film, accompanied by my comment in French. The film captured very quickly the attention of attendees and some archaeologists (Luxemburg, Italy, Austria) seemed interested. They had also discovered while digging - but more rarely, burnt down houses, a fact they could not explain.

After the end of my speech, Dragoş Gheorghiu accused me of having destroyed the normal deployment of the papers in his section and spoke no word to me until we reached Otopeni airport. Two months later, as if nothing happened, he called me and told me that he had been congratulated for the film and that his section was considered the best part of the congress in Portugal. Anyway, for the young people in the Foundation, the experience of this congress was extremely useful.

Rather discontent with the roll out of the events, I decided that the next experiments would be made from A to Z by me and under my direct control.

In 2007, in Zvoriştea, Suceava, I built from scratch a Cucuteni-type house, with the help of a team of Romanian peasants of Ukrainian extract.

For me, it was obvious that these houses were set fire to voluntarily, but I could not understand the "mood" of the burning, that special state of mind which could lead to such a dramatic act.

I decided to do what in psychiatry is termed as "psychodrama"! I started easily, like in the countryside: I entered the forest and chose the trees for the future construction, gathered the twigs, chose the location for the future house, helped digging the holes for the columns, braided twigs for the walls (Photo 6), cut the reed and put it on top of the house, put clay on the house (Photo 7), decorated it etc. Psychologically speaking, "I invested it". Part of my mind had taken to this house. I spent some nights here, found shelter from rain and wind in it. It was my house! I visited it during the

weekends, I repaired it now and then. The feeling of ownership was present, and my attachment grew every day.

Once the house dried up, I started painting it outside (Photo 8). The house was shaping its personality; it was no longer "a house" but rather "the house". When I started bringing dry cut wood for its setting fire, sadness began approaching me, step by step, with each wood cartload. The setting of the pieces of wood inside and around the house seemed to be a difficult ceremony that I wanted to never end.

During the penult experiment for the "Casa Nordului" (*House of the North*) in Zvoriștea, in 2008 (Photo 9), I was also preparing the shooting for the documentary "Built To Be Burnt". I rejoiced on the future setting fire with sadness behind my reasoning mind which suggested to me that everything I had made and built would disappear in a couple of days. I had prepared the garments of the people who were to be filmed, clothes immaculately white. My psychic was prepared, with a dragging, inner space fight, for an evil event, as if the world ended. I recalled the previous experiments in Cucuteni and Vădastra. All the young people who built the houses lived like a single group during the construction works; couples were being formed, then they separated to reunite again later on; anyway, they were one compact community, a true little tribal society which was growing, fighting, imposing a common idea and working for a common end.

After the burning down of the houses that small community broke up, all went their own way and only a few stayed together. Today, they are strangers to one another. For sure, "burning their ideal" marked, somehow, their lives. Later on, the same happened to me.

If I were to analyse the process of setting fire to these houses, I would say for certain that nowadays, just like during the Cucuteni era, the burning down of a house is never a joy.

After burning down "Casa Nordului" (*House of the North*) (as a matter of fact a failure because of the still-not-dried walls and the too little wood used for the fire), my sensation was of deep sorrow! Months of work, a house still smoking on an empty plateau (all had left) and me sitting on a plastic chair. The wind was blowing grimly among the walls of the house. I might sound pathetic, but it was as if the house were me! As if I had been burnt and beaten. Even the Cucuteni pottery seemed now sad and mortuary. Needless to say, I am biased, but destroying one's own and only shelter is not a merry thing - now or then alike. Setting fire to a house can be associated with anything but joy.

After setting fire to "Casa Nordului" (*House of the North*) I was left with a roofless building, rather solid and very dry. With some small financial effort, I created it a solid endoskeleton tied to an exoskeleton supported by a solid stoop (Photo 10). This time I used, for the first time, fir wood. My hopes were not very high about this new kind of wood. I paved the platform of the building with wide stone, separating the experiment "Casa Nordului" (*House of the North*) from the one of the new reconstruction now called "Casa Bucovina" (*Bucovina House*) (Photo 11). I put some chunks of pork meat and a human femur from the bone collection of a Medicine School student, bone which I placed at the bottom of the pile of wood inside the house.

Once the fire lit, we had an immense surprise: until the next morning, the house was totally devastated (Photo 12) while the temperatures we obtained exceeded our expectations (the measurements were made with a device that measured temperature with a laser beam). Nevertheless, about 20% of the house was untouched and the twigs - that were forming the skeleton of the oven perfectly burnt, boiled only inside the ceramic crust. Later on, nature took back this territory and, in three years' time already, everything seemed to be only a small unevenness, a bump on the ground. In the first years, another special type of vegetation was fagocytizing the burnt clay, and the last time I visited the area, the vegetation was uniform now, resembling the rest of the grass on the field.

◆ Summarizing the experiences we had during the 4-5 years of experiments, I could say they have been extremely intense. I am proud to have carried out the bulk of them.

Now I have an interactive 'approche' and a 'déjà vu' of the phenomenon of setting fire to houses. Post experiments, I dare propose the following interpretations:

1. All the events related to setting fire to houses were sad, feeling like separation and despondency;
2. The technical aspects of the burnings were somehow "ritualized";

3. All these houses, if they resisted even a little during the first fire setting, were loaded with clay again, "with makeup", and repaired for a second burning;
4. The pottery and the objects were kept and were flattened as if there was a forbiddance to move them away for there;
5. In all these fire settings, the main topic was not the house burning in flames. The "object" or "subject" of the burning down was something that was inside the house. The house was the place where that something happened with those someones, and the pottery contains probably the story in their drawings and decorations.
6. Above the burnt houses which were flattened, other houses would be built. Special interest and more reconstruction in the centre of the settlement must both be noticed. Many times, in the much inhabited Cucuteni settlements, the centre in topographical elevation is higher than the periphery.

The object of setting fire to houses is beyond the reason of a commoner and pertains maybe to mysticism, religion and mandatory things; a must, something without which one cannot go on. Maybe things we will never find out!

◆ Conclusions

After a series of more or less successful experiments during 2004-2008, I could draw some conclusions:

1. Cucuteni houses, most of them, were set fire to intentionally;
2. The fire was supported and helped by additional burning material, at least for another eight-ten hours;
3. The ratio between clay and wood is about 1:8 (clay versus wood);
4. The roof burns in maximum 5-7 minutes, thus the house becomes an open oven in which over 60% of the thermal energy spreads into the atmosphere;
5. During the fires, temperatures go up slowly in the first four hours and stabilize for another two-three hours to 800-900°C;
6. Inside the house, during the fire, the temperature is not uniform, there are even notable differences of 200-300°C on the same surface;
7. The air drafts generated by the draught (doors, windows) lead sometimes to higher temperatures for short periods of time. And these high temperatures lead, here and there, to vitrification;
8. The outside temperature, the air humidity, the drying of the house and of the wood that is being burnt can influence significantly the way the house burns down;
9. The winds of over 15 km/h can become a "catalyst" for the burning process, thus increasing the burning temperature by over 20%;
10. The ceiling of such houses, even well-built, cannot resist the fire more than 12-15 minutes. The fire makes that the twig frame and the beams autocombust, even if they are covered with clay, then collapse;
11. The walls of the house, now fragile due to the high temperatures, fall in a random manner inside or outside the house, influenced by gravity. If the builder of the house has not set the column perfectly perpendicular to the ground, the wall will fall function of the clay load and function of the inclination of the construction, of even two-three degrees;
12. The clay and the wood of the construction do not burn totally, even if temperatures are over 1000°C. Probably, around 20% of the construction is not undergoing combustion;
13. If houses are burnt ritually, with a funerary end, the chance to find human osteologic traces is rather low. As regards the presence of skeletons in burnt houses, I would like to tell a personal happening. One day, Dan Monah called me from the site in Poduri, merry and ready to joke: "*Doctor, if there were a newspaper in Cucuteni, do you know what I would write about what I discovered today?*". I became very curious and had no idea about what he was going to tell me. "*I would write that two adults and three children suffocated and died in a house!*". It took me one hour to be in my car speeding as never on the road Bucharest - Poduri. It was raining, the weather was terrible, it was getting dark. On the site, under a thick plastic foil, I saw lying five carbonized human skeletons, perfectly recognisable, although dampness had rendered them very fragile. But, what was strange was their position: they were lined up along a wall, and the bones were in such a position as if the burning of the

bodies took place in a vertical position (standing). Thanks to my forensic medicine studies, I knew that the skeletons of those burnt in a lying position take the form called "the boxer's position" because of the coagulation of the large muscles. But here we did not have that. Unfortunately, I did not have a camera with me. A student from Ploiești took a picture that disappeared. The skeletons are even now in the Anthropology Institute of Iași.

14. The digging style should be changed also function of the new findings that the cameras revealed. The smallest piece of pottery or bone should not be ignored;
15. A clear statistics regarding the number of pottery and other objects found should be drawn up, while their initial position and their former content once analysed, could induce or deny the partly ritualistic essence of these fires.

◆ I believe that currently, the Foundation, with the experience accumulated and the hundreds of hours shot about the burning of the houses, is ahead all the experimental archaeology groups dealing with this topic.

We intend to have a last experiment, in 2012, where we will burn a group of houses (trying to destroy the last doubts of professor Nicolae Ursulescu) and, together with the Archaeology Seminar of the "Alexandru Ioan Cuza" University of Iași and the Foundation members, we will finally be able to systematically process all the data gathered and publish the volume *"Built To Be Burnt"*.

I only shot a movie and wrote an article in which my imagination can be a far cry from reality. But nonetheless, it can be a hypothesis to consider!

My personal hypothesis is that these houses were set fire to intentionally and that the fire was kept burning, something I am sure actually happened. What actually needs research is more difficult: Why did they set fire to these houses?

Here we can have a lot of hypotheses. I personally believe (and I am not the first one) that the burning of the houses had a funerary dimension. The lack, for the time being, of graves induces this possibility.

Psychologically speaking, regarding major psychic traumatism, the burning of one's own house is among the first ones.

"Killing the house" with the help of fire was costly, useless, with an almost suicidal connotation. Its persistence, even in the context of evolution and, later on, involution, leading to the disappearance of Cucuteni is strange! I am of the opinion that keeping this habit supposed rules, obligations and customs which could not be avoided so that the people who lived in these houses be able to go on living peacefully and, maybe, those gone "to the other world" to find hope.

◆ **P.S.** The houses we set fire to are now covered by ground and grass. After a couple of years, even we will not be able to identify them any longer. I do hope that, in the years to come, the future students and archaeologists will dig carefully while watching what we shot. For certain, they will understand things differently and much better. The seven burnt houses are a memento and a "university" for the future research on Cucuteni.

◆ **P.P.S.** This is not a scientific article. It is but mere observation made by a physician who does not believe what others say about a "patient" taken care of by too many midwives.

◆ **Special Thanks to**

- Archaeologist Vasile Cotiuță for his constant support and his dedication to these experiments.
- "Alexandru Ioan Cuza" University in Iași and the Archaeology Seminar for their scientific support.
- Foundation members who made these experiment possible.
- Professor Nicolae Ursulescu, Mrs. Silvia Marinescu-Bîlcu, Mr. Dan Monah, Mr. Dragoș Gheorghiu and Mr. Gheorghe Dumitroaia, who helped me and assisted me with patience along these chaotic years.

- Architect Ana Pavlu for the seventeen years in which she reinvented the Cucuteni design
- All the students in Iași and Galați who worked with passion and sadness during the construction and the burning down of these houses.
- Mrs. Alice Mirela Stan who supervised and worked at the construction of "Casa Nordului" (*House of the North*) and "Casa Bucovina" (*Bucovina House*).

English version by Flavia Toader, PhD.

Photo 1. "Casa întâmplării" (*House of Happening*). Cucuteni 2004.

Photo 2. "Casa întâmplării" (*House of Happening*) the next day after the fire. Cucuteni 2004.

Photo 3. "Casa întâmplării" (*House of Happening*) the next day after the fire. Cucuteni 2004.

Photo 4. "Casa cu lemne" (*The House with Wood*) the next day after the fire. Cucuteni 2004.

Photo 5. "Casa cu lemne" (*The House with Wood*) 1 year after the fire. Cucuteni 2005.

Photo 6. "Casa nordului" (*House of the North*) under construction. Zvoriștea 2008.

Photo 7. "Casa nordului" (*House of the North*) under construction. Zvoriștea 2008.

Photo 8. Painting of "Casa nordului" (*House of the North*), Zvoriștea 2008.

Photo 9. Dan Monah, Silvia Marinescu-Bîlcu, Romeo Dumitrescu and Nicolae Ursulescu, in front of the painted house. Zvoriștea 2008.

Photo 10. Reconstruction of "Casa nordului" (*House of the North*) after the fire. Zvoriștea 2008.

Photo 11. "Casa Bucovina" (*Bucovina House*) before the fire. Zvoriștea.

Photo 12. "Casa Bucovina" (*Bucovina House*) the next day after the fire. Zvoriștea 2008.

ABREVIERI

ACMIT	Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice, Secția pentru Transilvania, Cluj-Napoca
AIGR	Anuarul Institutului Geologic al României, București
AJA	American Journal of Archaeology, Boston
AJPA	American Journal of Physical Anthropology, New York
Aluta.	Aluta, Sfântul Gheorghe
AMM	Acta Musei Meridionalis, Vaslui
AMN	Acta Musei Napocensis, Cluj-Napoca
AMP	Acta Musei Porolissensis, Zalău
AMT	Acta Musei Tutovensium, Muzeul "Vasile Pârvan" Bârlad
AnB	Analele Banatului S.N., Timișoara
AO (SN)	Arhivele Olteniei (Serie Nouă), Craiova
ARCIFE	Academia RSR, Centrul de Istorie Filologie și Etnografie, Seria Antropologică, Craiova
Argessis	Argessis, Studii și comunicări, Pitești
Apulum	Apulum, Alba Iulia
ArchB	Archaeologia Bulgarica, Sofia
ARCS	Annals of The Royal College of Surgeons, Londra
ArhMold	Arheologia Moldovei, Iași-București
ArheologijaSofia	Arheologija. Organ na Arheologičeskija Institut i Muzej, Sofia
ARMSI	Academia Română. Memoriile Secțiunii Istorice, Seria III, București
AS (IMP)	Archaeological Series (International Monographs in Prehistory)
B(M)SAP	Bulletin et Mémoires de la Société d'Anthropologie de Paris, Paris
BA	Biblical Archaeologist, Atlanta
BAI	Bibliotheca Archaeologica Iassiensis, Iași
BAR	British Archaeological Reports, Oxford
BAR (BS)	British Archaeological Reports, British Series, Oxford
BAR (IS)	British Archaeological Reports, International Series, Oxford
BF	Before Farming, United Kingdom
BFSC	Buletinul Facultății de Științe, Cernăuți
BibIThr	Bibliotheca Thracologica, București
BMA	Bibliotheca Musei Apulensis, Alba Iulia
BMG	Bibliotheca Musei Giurgiuvensis, Giurgiu
BMN	Bibliotheca Musei Napocensis, Cluj-Napoca
BMJTA	Buletinul Muzeului Județean "Teohari Antonescu", Giurgiu
BMSAP	Bulletins et Mémoires de la Société d'Anthropologie de Paris, Paris
BRGK	Bericht der Römisch-Germanischen Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts, Frankfurt am Main
BSA	Annual of the British School of Archaeology at Athens, Atena
BSPF	Bulletin de la Société Préhistorique Française, Paris
BSSC	Buletinul Societății Științifice din Cluj, Cluj-Napoca
CA	Cercetări Arheologice, București
CAANT	Cercetări Arheologice în Aria Nord-Tracă, București
CCDJ	Cultură și Civilizație la Dunărea de Jos, Călărași
CI	Cercetări Istorice, Iași

CIAAP	Congrès International d'Anthropologie et d'Archéologie Préhistoriques, Bruxelles
Cronica	Cronica Cercetărilor Arheologice, București
Dacia (NS)	Dacia (Nouvelle Serie). Revue d'Archéologie et d'Histoire Ancienne, București
DocPraeh	Documenta Praehistorica, Ljubljana
Drobeta	Drobeta, Drobeta Turnu-Severin
EJA	Journal of European Archaeology, London
ERAUL	Etudes et Recherches Archéologiques de l'Université de Liège, Liège
Eurasia	Eurasia Antiqua, Berlin
IJO	International Journal of Osteoarchaeology, Wiley Interscience.
IJNA	International Journal of Nautical Archaeology, London
INA	Institute of Nautical Archaeology, Drawer
Izvestija	Izvestija na Arheologiskija Institut, Varna
IzvestijaVarna	Izvestija na Narodnija Muzej (Izvestija na Varnenskoto Arheologičesko Družestvo), Varna
JAS	Journal of Archaeological Science
JEA	Journal of European Archaeology, London
JFS	Journal of Forensic Sciences, West Conshohocken
JMA	Journal of Mediterranean Archaeology, London
JWM	Journal of Wildlife Management, Texas
Materiale	Materiale și Cercetări Arheologice, București
MAU	Materiali z Antropologij Ukraini, Kiev
MCA (SN)	Materiale și Cercetări de Arheologie (Serie Nouă), București
MemAnt	Memoria Antiquitatis, Piatra Neamț
MM	Mesolithic Miscellany, Wisconsin
MNIT	Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei
OJA	Oxford Journal of Archaeology, Oxford
PA	Probleme de Antropologie, București
PA – ND	Pervobitnaja Arkheologhija – Naukova Dumka, Kiev
PBF	Prähistorische Bronzefunde
PMMB	Publicatiile muzeului municipiului Bucuresti
PRIA	Proceedings of the Royal Irish Academy, Irlanda
PTRS	Philosophical Transactions of the Royal Society of London, Londra
PZ	Prähistorische Zeitschrift, Leipzig-Berlin
RDAC	Report of the Department of Antiquities, Cyprus, Lefkosia
RSP	Rivista di scienze preistoriche, Firenze
SAI	Studii și articole de istorie
SCA	Studii și Cercetări de Antropologie, București
SCIV(A)	Studii și Cercetări de Istorie Veche (și Arheologie), București
SE	Sovetskaja Etnografia, Moscova
SP	Studii de Preistorie, București
StudPraeh	Studia Praehistorica, Sofia
Tor	Tor. Tidskrift för arkeologi – Journal of Archaeology, Uppsala
VAH	Varia Archaeologica Hungarica, Budapesta

ASOCIAȚIA ROMÂNĂ DE ARHEOLOGIE

STUDII DE PREISTORIE **Publicație a Asociației Române de Arheologie** **A publication of Romanian Association of Archaeology**

Dedicată studiilor de arheologie preistorică și celor interdisciplinare, revista publică articole de specialitate, iar suplimentul acesteia – monografiile, acte ale congreselor sau alte contribuții științifice.

Dedicated to prehistoric archaeology and interdisciplinary studies in archaeology, it publishes research articles and includes a supplement for the publication of monographs and other focused contributions.

Adresa ARA:

Address of ARA:

Șos. Pantelimon 352, sc. C, ap. 85, sect. 2, București, 021662, România,
phone: (+40) 0721712378 Cătălin Lazăr; (+40) 0726794550 Valentin Radu,
contact: ara.romania@gmail.com; aroarh@yahoo.com; www.arheologie.ro

Au apărut din aceeași serie:

The following numbers have already been published:

Studii de Preistorie 1/2002

Roxana DOBRESCU - Atelierul aurignacian din punctul Coasta Bușagului (Bușag, comuna Tăuții Măgherauș, jud. Maramureș) / *L'atelier aurignacien du site Coasta Bușagului (Bușag, comm. de Tăuții Măgherauș, dép. de Maramureș)*

Radian ANDREESCU, Douglass BAILEY, Steve MILLS, Steven TRICK, Pavel MIREA - Locuirea neo-eneolitică din valea Teleormanului, zona Lăceni-Măgura (Southern Romanian Archaeological Project) / *Neo-eneolithic occupation in the Teleorman valley, Lăceni-Măgura floodplain (Southern Romanian Archaeological Project)*

Constantin HAITĂ - Studiu sedimentologic preliminar asupra locuirii neo-eneolitice din valea Teleormanului, zona Lăceni - Vitănești. Southern Romanian Archaeological Project, campania 2000 / *Preliminary results of the sedimentological study of the neo-eneolithic occupation in the Teleorman valley, Lăceni - Vitănești floodplain. Southern Romanian Archaeological Project, 2000 field season*

Adrian BĂLĂȘESCU - Studiu arheozoologic preliminar al faunei de mamifere descoperite pe valea Teleormanului / *Preliminary arheozoological study of the mammal fauna of Teleorman valley*

Valentin RADU - Studiu arheozoologic preliminar al materialului prelevat din siturile de pe valea Teleormanului (*Bivalvia, Gastropoda și Reptilia*) / *Preliminary arheozoological study of the fauna of Teleorman valley (Bivalvia, Gastropoda and Reptilia)*

Adrian BĂLĂȘESCU, Valentin RADU - Culesul, pescuitul și vânătoarea în cultura Boian pe teritoriul României / *La cueillette, la pêche et la chasse dans la culture Boian sur le territoire de la Roumanie*

Silvia MARINESCU-BÎLCU - Noi dovezi ale tradițiilor precucuteniene în mediul cultural cucutenian / *Nouvelles preuves des traditions précucuteniennes dans le milieu culturel cucutenienne*

Stănică PANDREA - Observații referitoare la plăcuțele rombice din lut descoperite în așezări Gumelnița din nord-estul Munteniei și sudul Moldovei / *Observations concernant les plaques rhombiques en*

argile découvertes en établissements Gumelnița du nord-est de la Muntenie et du sud de la Moldavie

Cristian MICU, Michel MAILLE - Recherches archéologiques dans le cadre de l'établissement-*tell* de Luncavița (dép. de Tulcea)

Cătălin BEM, Traian POPA, Valentin PARNIC, Carmen BEM, Daniel GARVĂN, Dan BĂRBULESCU, Irina GĂLUȘCĂ - Cercetări arheologice pe valea Neajlovului. Considerații generale asupra microzonei Bucșani / *Recherches archéologiques sur la vallée de Neajlov. Considérations générales sur la microzone de Bucșani*

Constantin HAITĂ - Preliminary considerations on a sedimentary sondage performed on the Eneolithic *tell* from Bucșani

Cătălin BEM - A special Type of Aeneolithic Dwelling. *Unicum* or Deficiency of Conservation?

Valentin PARNIC, Vasile OPREA, Gabi DOBRE - Contribuții la repertoriul arheologic al județului Călărași. Descoperiri gumelnițene pe valea Mostiștei / *Contributions au répertoire archéologiques du département de Călărași. Découvertes gumelnitiennes de la vallée de Mostiștea*

Recenzii / Book reviews

Marin CÂRCIUMARU, *Evoluția omului în cuaternar. Partea a III-a: Tehnologie și tipologie preistorică*, Târgoviște, 2000 (Roxana DOBRESCU)

Marin CÂRCIUMARU, *Peștera Cioarei Boroșteni. Paleomediul, cronologia și activitățile umane în Paleolitic*, Târgoviște, 2000 (Adrian DOBOȘ)

Studii de Preistorie 2/2003-2004

Douglass W. BAILEY - An Interview with Ian Hodder

Adina BORONEANȚ - The *Tardenoisian* in Romania - a false problem?

Nicolae MIRIȚOIU, Nicușor SULTANA, Andrei SOFICARU - Asupra unui craniu preistoric dintr-o descoperire întâmplătoare de la Schela Cladovei (jud. Mehedinți) / *About a prehistoric skull from a random discovery of Schela Cladovei (Mehedinți County)*

Pavel MIREA - Considerații asupra locuirii Dudești din sud-vestul Munteniei / *Considerations about Dudești settlements in S-V Muntenia*

Valeriu SÎRBU, Stănică PANDREA - Neolithic objects bearing incised signs on the bottom found in the carpatho-balkan area - analysis and possible significance

Adrian BĂLĂȘESCU, Mircea UDRESCU - Matériaux ostéologiques du site énéolithique (niveau Boian, phase Vidra) de Vlădiceasca - Valea Argovei, dép. Călărași

Felicia MONAH, Dan MONAH - Les données archéobotaniques du *tell* chalcolithique de Poduri *Dealul Ghindaru*

Silvia MARINESCU-BÎLCU, Radian-Romus ANDREESCU - Piscul Cornișorului. 1945-1946

Alexandru Mihail Florian TOMESCU - Selective pollen destruction in archeological sediments at Grădiștea Coslogeni (Călărași county, Romania)

Tzvetana POPOVA - L'analyse anthracologique et carpologique du site de Madretz (Nova Zagora, Bulgarie)

Cristian SCHUSTER - Zu den *Ochsenhautbarren* (?) in Rumänien

Cătălin DOBRINESCU - Noi puncte de vedere privind cronologia bronzului târziu și a începutului epocii fierului în Dobrogea / *Nouvelles points de vue concernant la chronologie de l'époque du Bronze tardif et le debut de l'Époque du Fer en Dobroudja*

Cristian LASCU, Silvia MARINESCU-BÎLCU - Noi date privind "depuneri" rituale în peșteri din Mehedinți / *Nouvelles données concernant le « dépôts » rituels dans le grottes de Mehedinți*

Adrian DOBOȘ, Mihaela IACOB, Dorel PARASCHIV - Descoperiri paleolitice în nordul Dobrogei / *Découverts paléolithiques dans le Nord de la Dobroudja*

George TROHANI - Obiecte getice din fier descoperite la Căscioarele *Ostrovel/Objets gétiques en fer découverts à Căscioarele Ostrovel*

Recenzii / Book reviews

Linda ELLIS (editor), *Archaeological Method and Theory: An Encyclopaedia*, 2000, (Cătălin NICOLAE)

Stefan Karol KOZLOWSKI, *Nemrik. An Aceramic Village In Northern Iraq*, 2002, (Irina NICOLAE)

Frédéric GÉRARD and Laurens THISSEN (editors), *The Neolithic of Central Anatolia. Internal Developments and External Relations during the 9th-6th Millennia CAL. BC*, 2002, (Alexandru DRAGOMAN)

Neța IERCOȘAN, *Cultura Tiszapolgár pe teritoriul României*, 2002, (Cătălin NICOLAE)

În slujba arheologiei / Serving the archaeology

Adrian DOBOȘ - C.S. Nicolăescu-Plopșor și arheologia paleoliticului / C.S. Nicolăescu-Plopșor and Paleolithic archaeology

Studii de Preistorie 3/2005-2006

Douglass W. BAILEY - An interview with Michael Shanks

Corneliu BELDIMAN, Diana-Maria SZTANCS - Pendeloques paléolithiques et épipaléolithiques de Roumanie

Adina BORONEANȚ, Alexandru DINU - The Romanian Mesolithic and the transition to farming. A case study: the Iron Gates

Alexandru DINU, David MEIGGS, Adrian BĂLĂȘESCU, Adina BORONEANȚ, Andrei SOFICARU, Nicolae MIRIȚOIU - On Men and Pigs: Were Pigs Domesticated at Mesolithic Iron Gates of the Danube?

Sanda BĂCUEȚ CRIȘAN - The Starčevo-Criș settlement from Zăuan „Dâmbul Cimitirului”. Old and new viewpoints

Sergiu HAIMOVICI - The study of the archaeozoological remains found in pit no 3, containing human skulls from Cârcea - *Viaduct*, Starčevo-Criș culture

Alexandru DRAGOMAN - Texte, discursuri și ideologie în cercetarea (e)neoliticului din România / *Texts, discourses and ideology in (E)Neolithic research in Romania*

Valentina VOINEA, George NEAGU - Începutul eneoliticului în Dobrogea: între prejudecăți și certitudini / *The beginning of the Eneolithic in Dobrogea: between preconceptions and certainties*

Cristian MICU, Florian MIHAIL, Michel MAILLE - Une représentation de bâtiment découverte dans le tell de Luncavița, point *Cetățuia*

Hortensia DUMITRESCU - (cu o adnotare de / with an annotation of Silvia MARINESCU-BÎLCU) Zâmbreasca 1947

Mădălin - Cornel VĂLEANU - Descoperirile de la Cucuteni și Societatea de Medici și Naturaliști din Iași (1884-1891) / *Les découverts du site Cucuteni et la Société des Médecins et Naturalistes du Iassy (1884-1891)*

Gabriel VASILE - Un schelet incomplet atribuit primei epoci a fierului (Hallstatt), descoperit la Capidava / *La Bursuci* - studiu antropologic / *An incomplete skeleton assigned to first period of Iron Age (Hallstatt), discovered at Capidava La Bursuci - anthropological study*

Matthieu LE BAILLY, Françoise BOUCHET - La Paléoparasitologie. Les parasites comme marqueurs de la vie des populations anciennes

Studii de Preistorie 4/2007

Douglass W. BAILEY - An interview with Ruth Tringham

Roxana DOBRESCU - Obsidianul din așezările aurignaciene din nord-vestul României / *Obsidian in Aurignacian sites from north-west Romania*

Corneliu BELDIMAN, Diana-Maria SZTANCS - Pierres et mammoths. Les ivoires ouverts au Paléolithique supérieur en Roumanie – données récents

Radian-Romus ANDREESCU - Valea Teleormanului. Considerații asupra plasticii antropomorfe / *Telorman Valley. Aspects regarding anthropomorphic figurines*

Sanda BĂCUEȚ CRIȘAN - Cluj - Cheile Turzii - Lumea Nouă. From general to particular – discoveries in the Șimleu Depression

Silvia MARINESCU-BÎLCU - "Greutăți" decorate din aria Gumelnița / *Decorated "clay weights" in Gumelnița culture*

Alexandru DRAGOMAN, Sorin OANȚĂ-MARGHITU - Against functionalism: review of Pietrele archaeological project

Cătălin LAZĂR, Valentin PARNIC - Date privind unele descoperiri funerare de la Măriuța-La Movilă / *Data about some funeral discoveries at Măriuța-La Movilă*

Mihaela GĂTEJ, Andrei SOFICARU, Nicolae MIRIȚOIU - Expertiza antropologică a osemintelor umane de la Măriuța-La Movilă (com. Belciugatele, jud Călărași) / *Anthropological expertise on human bones from Măriuța-La Movilă archaeological site*

- Alexandru S. MORINTZ - Neue daten zur prähistorischen Ansiedlung bei Tăușanca (Gemeinde Ulmeni, Bezirk Călărași)
- Cristian SCHUSTER - Erwägungen zu den befestigten bronzezeitlichen Siedlungen an der Unteren Donau (Südromänien)
- David PECREAU - Archéontologie et Paléontologie. Les Insectes: témoins du passé des hommes et de leur environnement

Recenzii / Book reviews

- Ludovic Orlando, *L'anti-Jurassic Park: Faire parler l'ADN fossile*, Aux éditions Berlin-Pour la Science, 2005, ISBN 2-7011-4136-2, 272 pag., 21 fig. (Adriana Maria STAN)

Studii de Preistorie 5/2008

- Douglass W. BAILEY - An interview with Kostas Kotsakis
- Vincent OLIVIER, Paul ROIRON, Adrian BĂLĂȘESCU, Samuel NAHAPETYAN, Yvan GABRIELIAN, Jean-Louis GUENDON - Milieux, processus, faciès et dynamiques morphosédimentaires des formations travertineuses quaternaires en relation avec les changements climatiques et les occupations humaines entre Méditerranée et Caucase
- Gabriel POPESCU - Estimating the size of lithic artifact assemblages. A view from the Southern Carpathians Middle Paleolithic
- Adina BORONEANȚ, Vasile BORONEANȚ, Nicolae MIRIȚOIU, Andrei D. SOFICARU - The Icoana burials revisited
- Richard I. MACPHAIL, Constantin HAITĂ, Douglass W. BAILEY, Radian ANDREESCU, Pavel MIREA - The soil micromorphology of enigmatic Early Neolithic pit-features at Măgura, southern Romania
- Cristian Eduard ȘTEFAN - Some observations on the Vidra axes. The social significance of copper in the Chalcolithic
- Corneliu BELDIMAN, Diana-Maria SZTANCS - Matière, artefact, symbole. Dents percées et imitations en os dans les dépôts d'objets de prestige de la culture Cucuteni
- Alexandra ION - Oseminte umane descoperite în așezări din arealul culturii Gumelnița) / *Human bones discovered in settlements from the area of Gumelnița culture*
- Cătălin LAZĂR, Radian ANDREESCU, Teodor IGNAT, Mihai FLOREA, Ciprian ASTALOȘ - The Eneolithic Cemetery from Sultana-Malu Roșu (Călărași county, Romania)
- Alexandra ION, Andrei D. SOFICARU - Paleopathological conditions in an Eneolithic community from Sultana - *Malu Roșu*
- Nona PALINCAȘ - Public patriarchy in contemporary Romanian archaeology and the image of women in the Romanian Neolithic and Bronze Age
- Ciprian F. ARDELEAN - Before the End of the World: archaeological investigations about Maya Terminal Classic processes on the Middle Candelaria River, Campeche, Mexico

Prezentări de carte/Book presentations

- Umberto Albarella, Keith Dobney, Anton Ervynck and Peter Rowley-Conwy Eds., *Pigs and Humans. 10,000 years of interaction*, Oxford University Press. Hdb., 2007, ISBN 978-0-19-920704-6, 488 pages (Adrian BĂLĂȘESCU)
- Douglass W. Bailey, *Prehistoric figurines. Representation and corporeality in the Neolithic*, 243 pages, 64 figures, 5 front photographs, London and New York, 2005, Routledge, ISBN 0-415-33152-8, Paperback (Alexandru DRAGOMAN)
- Paul Goldberg and Richard I. Macphail (cu contribuții de Wendy Matthews), *Practical and Theoretical Geoarchaeology*, Blackwell Publishing, 2006, 455 pages (Constantin HAITĂ)
- Mark Pollard, Catherine Batt, Benjamin Stern, Suzanne M.M. Young, *Analytical Chemistry in Archaeology*, Cambridge University Press, New York, 2007, ISBN-13 978-0-521-65209-4, 404 pagini, Index (Marinela FLOREA)

Studii de Preistorie 6/2009

Douglass W. BAILEY - Interview with Victor Buchli

Adina BORONEANȚ, Vasile BORONEANȚ - Schela Cladovei 1965-1968. După 40 de ani / *Schela Cladovei 1965-1968. After 40 years*

Piotr JACOBSSON - Strata of Practice: *Habitus* and issues in the early Cypriot Neolithic

Alexandra ION, Andrei-Dorian SOFICARU, Nicolae MIRIȚOIU - Dismembered human remains from the "Neolithic" Cârcea site (Romania)

Valentina VOINEA - Practici funerare în cultura Hamangia - sacrificii de animale / *Funerary practices in Hamangia culture - animal sacrifices*

Alexandru DRAGOMAN - Note on Vădastra excised pots

Georgeta EL SUSI - New data on livestock and hunting in the precucutenian settlement at Costișa - „Cetățuie” (Neamț County)

Radian-Romus ANDREESCU, Laurențiu GRIGORAȘ, Eugen PAVELEȚ, Katia MOLDOVEANU - New discoveries in the Eneolithic settlement from Coțatcu "Cetățuia", Buzău County

Cristian Eduard ȘTEFAN - A few remarks concerning the clay stamp-seals from the Gumelnița culture

Cătălin LAZĂR, Radian ANDREESCU, Theodor IGNAT, Monica MĂRGĂRIT, Mihai FLOREA, Adrian BĂLĂȘESCU - New Data on the Eneolithic Cemetery from Sultana-*Malu Roșu* (Călărași county, Romania)

Hortensia DUMITRESCU[†] (cu o adnotare de / with an annotation of Silvia MARINESCU-BÎLCU) - Piscul Cornișorului (Sălcuța 1945)

Tomasz Jacek CHMIELEWSKI - Let's twist again... or on the Eneolithic methods of yarn production

Cătălin DOBRINESCU - Observații asupra originii și circulației obiectelor de bronz în aria culturii Coslogeni / *Observations on the origin and circulation of bronze objects in Coslogeni culture area*

Gânduri despre cei ce ne-au părăsit/Thoughts about those which left us

Alexandru DRAGOMAN - Șaptezeci de ani de la moartea lui Vasile Christescu / *Seventy years since the death of Vasile Christescu*

Prezentări de carte/Book presentations

Jan Vanmoerkeke, Joëlle Burnouf (coordonatori științifici), *Cent mille ans sous le rails. Archéologie de la ligne a grande vitesse est européenne*, Somogy édition d'art, Inrap, Paris 2006, ISBN 2-7572-000-6-2, 136 p. (Pavel MIREA)

Studii de Preistorie 7/2010

Douglass W. BAILEY - Interview with Bjørnar Olsen (University of Tromsø)

Leonid CĂRPUȘ - Patocenoze și paleomediul în zona vest pontică, din preistorie până în antichitate / *Patocenoses and paleoenvironment in the West pontic zone, from prehistory until antiquity*

Piotr JACOBSSON, Adina BORONEANȚ - Set in clay: altars in place at Cuina Turcului, Iron Gates Gorge

Valentina VOINEA - Un nou simbol Hamangia / *A new Hamangia symbol*

Cornelia CĂRPUȘ, Leonid CĂRPUȘ - Analiza microscopică privind idolii Hamangia descoperiți în zona Cheile Dobrogei-Târgușor / *The microscopical analysis regarding the Hamangia idols discovered in the zone of Cheile Dobrogei-Târgușor*

Sabin POPOVICI - O piesă inedită descoperită la Hotărani *La turn*, jud. Olt / *An unpublished piece discovered at Hotărani La turn, Olt County*

Evgenia NAYDENOVA - Actual research status of the Chalcolithic cultures Polyanitsa and Boian

Radian ANDREESCU, Katia MOLDOVEANU, Carmen BEM - The Eneolithic settlements from Gumelnița, Sultana and Căscioarele. An environment analysis

Albane BURENS, Sorin AILINCĂI, Cristian MICU, Laurent CAROZZA, Elena LĂZURCĂ - Premières observations sur les techniques de façonnage et de finition de la céramique chalcolithique Gumelnița A2 du site de Carcaliu (Dobroudja, Roumanie)

Cristian Eduard ȘTEFAN - New data concerning the representation of human foot in the Gumelnița culture

Stoilka TERZIJSKA-IGNATOVA - A new type of Late Chalcolithic zoomorphic cult tables

Dimitar CHERNAKOV - Some observations about the discovered human skeletons at Rousse *tell*

Lolita NIKOLOVA - Towards prehistoric wellness in Eurasia: clay and health

Sorin Cristian AILINCĂI, Florian MIHAIL - Psalii din corn descoperite în așezări ale culturii Babadag din nordul Dobrogei / *Horn cheek-pieces (psalias) discovered in settlements of Babadag culture from Northern Dobrogea*

Note și discuții/Notes and discussion

Alexandru DRAGOMAN, Gabriel DRAGOMIR - A few thoughts inspired by a book

Cătălin LAZĂR - The Second Cemetery from Sultana-*Malu Roșu*? Some hypothetical considerations

Prezentări de carte/Book presentations

Suciu Cosmin Ioan, *Cultura Vinča în Transilvania*, Bibliotheca Brukenthal, XLIV, Editura Altip, Alba-Iulia, 2009, ISBN 978-117-250-7, 304 pagini, 352 figuri (Mădălina VOICU)

Mihai Gligor, *Așezarea neolitică și eneolitică de la Alba Iulia-Lumea Nouă în lumina noilor cercetări*, Cluj-Napoca, Ed. Mega, 2009, ISBN 978-606-543-045-7, 482 pagini, 217 planșe (Vasile OPRIS)

Supplementum 1/2005

Valentin RADU - Atlas for the identification of bony fish bones from archaeological sites, Editura Contrast, București.

Supplementum 2/2007

Corneliu BELDIMAN - Industria materiilor dure animale in preistoria României. Resurse naturale, comunități umane și tehnologie din paleoliticul superior până în neoliticul timpuriu / *L'industrie des matières dures animales dans la préhistoire de la Roumanie. Ressources naturelles, communautés humaines et technologie dès le Paléolithique supérieur au Néolithique ancien*, Editura Pro Universitaria, București.

Supplementum 3/2008

Roxana DOBRESCU - Aurignacianul din Transilvania / *The Aurignacien from Transylvania*, Editura Renaissance, București.